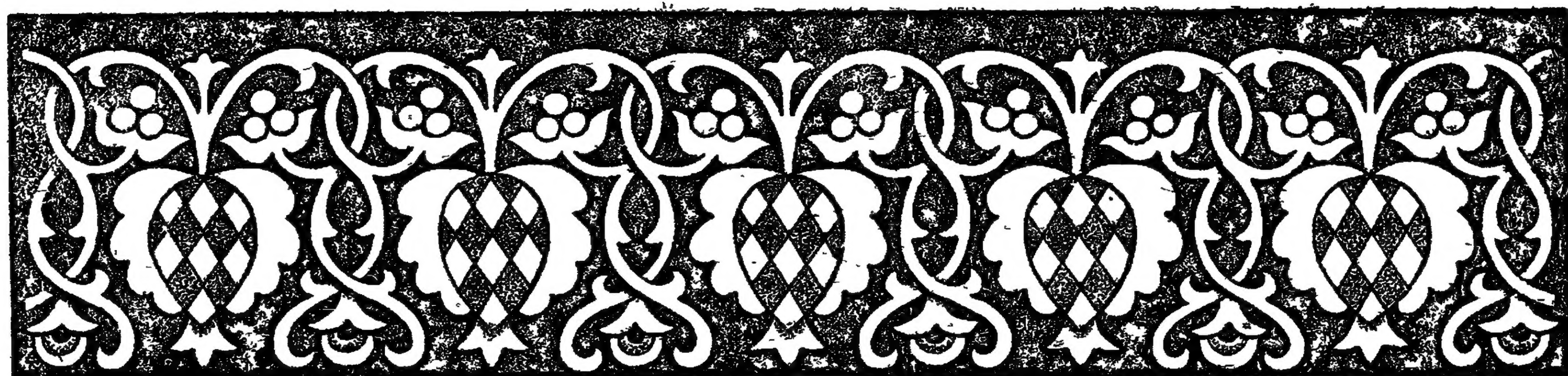

Проф. Євген Онацький

Українська мала енциклопедія

Книжка XIV. Літери Се.-Сті.

Накладом Адміністратури УАПЦеркви в Аргентіні

Буенос Айрес — 1965

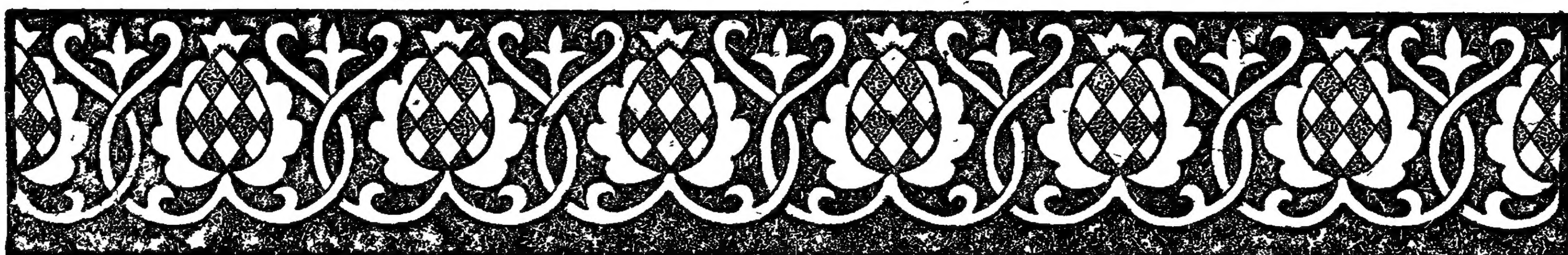

СЕН-

СЕНДС БЕДВІН — див. РАФАЛОВИЧ.

СЕН-ЖЕРМЕН — передмістя Парижу. Тут знаходиться СЕНЖЕРМЕНСЬКЕ АБАТСТВО, одна з найстарших церков Парижу, з УІ ст. з гробницею короля Яна Казіміра з бронзовою плоскорізьбою ченця ЖАНА ТІБО, що зображує бій під Берестечком. По обох боках тої плоскорізьби були статуї двох полонених козаків різьбаря Ґаспара Марсі, знищені під час Великої Французької революції.

10 IX. 1919 р. в Сен-Жермені був підписаний між державами Антанти й Австрією СЕН - ЖЕРМЕНСЬКИЙ ДОГОВІР, що признав Антанту сувереном Сх. Галичини, управненим вирішати її державно - правне становище.

СЕН ЖЮЛЬЄН КАРЛЬ (†1870), французький подорожник, автор «Мальовничої подорожі по Росії», де він описав Київщину, Одесу й українські степи.

СЕНИК ОМЕЛЯН, псевдоніми **ГРИБІВСЬКИЙ, КАНЦЛЕР, КАЩУК** († 1941) — визначний політичний діяч, сотник Укр. Гал. Армії (УГА). Коли УГА зробилася ЧУГА, він разом із сот. Ю. Головинським знайшовся в проводі повстання проти червоних. Вистрілявши комісарів та звільнившися від большевиків, вони попадають проте в польський полон. О. Сеникові пощастило втекти з табору інтернованих, і в 1920 р. він повертається до Львова і поринає тут у вир підпільного революційного життя. Він робиться одним із основників Української Військової Організації (УВО) і переймає функції зв'язкового при Верховній Команді УВО. В його руках збігаються всі організаційні нитки до краю і до закордону. Тоді О. Сеник дістає від полк. Є. Коновальця псевдо Канцлера, що дійсно відповідало його ролі в організації.

Як найближчий співпрацівник Краєвого Коменданта УВО, тоти Ю. Головинського, Сеник бере участь у ріжних акціях УВО, попадає кількакратно до в'язниці і врешті в 1927 р. виїздить за кордон. Тут він стає першим редактором нелеґального органу УВО «Сурми». На переломі 1928—29 р. виїздить Сеник до США, об'їздить тут ріжні місцевості і провадить велику організаційну працю, що поклала міцні підвалини під український націоналістичний рух за Океаном. З нього починає виникати Організація Державного Відродження України (ОДВУ) та її орган «Вісник ОДВУ», а потім «Україна». Він оживляє й посилює діяльність Стрілецької Громади і масовими вічами підносить патріотичний настрій української еміґрації в США.

Після І Конґресу Українських Націоналістів у Відні в 1929 р. Сеник входить в склад фактичного Проводу Українських Націоналістів (ПУН) і залишається в ньому до смерти.

З огляду на важкий стан українського революційного руху в Галичині, Сеник, з доручення полк. Є. Коновальця, виїздить до Галичини і перебирає функції Краєвого Провідника ОУН на Зах. Укр. Землях. Пропрацювавши тут рік в трудних обставинах, вічно цькований польською поліцією, Сеник в 1931 р. виїздить вдруге за кордон і переймає організаційні зв'язки з підсовєтською Україною та передачу туди української революційної націоналістичної літератури. У зв'язку з цією працею, коли йому приходиться багато разів переходити нелеґально ріжні кордони, попадає на кілька місяців до чеської, а потім до швайцарської в'язниці. Коли ж звільняється з ув'язнення, все живе під прибраними

прізвищами, постійно міняючи місце осідку.

В 1934 р., як делеґат ОУН, вдруге їде до США і Канади і перебуває там кілька місяців, провадячи велику організаційну роботу для скрпілення масової націоналістичної організації «Українське Національне Об'єднання» з його органом «Новий Шлях». У 1938 р. О. Сеник виїздить до Півд. Америки — Бразлії, Аргентіни, Параґваю та Уруґваю, де розбудовує націоналістичні організації ОДВУ в Арґентіні та Українське Культурно - Освітнє Т-во в Бразілії. Під час перебування в Бразілії, приходить вістка про вбивство полк. Є. Коновальця в Ротердамі. О. Сеник вертається негайно до Европи і тимчасово перебирає Провід ОУН, підготовляючи II Конґрес Українських Націоналістів у Римі, на якому й головує та передає провід Націоналістичним Рухом полк. А. Мельникові, якому стає нийближчим співробітником. В 1941 р. вибирається. разом із полк. М. Сціборським до Києва, і подорозі падає в Житомирі, разом із Сціборським, від руки підісланого ввійці Козія 30. VIII. 1941.

СЕНИЦЯ ПАВЛО (1879 — ?) — композитор з Полтавщини, що почав із сольоспівів на слова Т. Шевченка — «Минули літа молодії», «Нащо мені врода», «Чого мені тяжко» та інше. З його пізніших творів треба особливо відмітити українську симфонію Ре - мажор «Де-не-де Тополі» для великої симфонічної оркестри, оркестрову увертюру, струнний квартет, і понад 50 мистецьких пісень, з котрих найкращі: дует «Пісня сліпих», «В зеленому гаю», «Весна іде», «Душа моя пустка», кілька п'єс для фортепіяна та інших інструментів.

«. . .Досить часто чуємо, як тепло від унутрішнього творчого вогню художника розгоряється в велике полум'я музичної краси; через те саме навіть дрібні форми його творів виглядають на серйозні циклічні будування з широко розвиненими темами. В кожному його творі є «щось», що притягає увагу й викликає співчуття до художника, а це ознака справжнього мистецтва яким володіє справжнії художник». (М. Грінченко «Іст. у. музики» Нью Йорк, 1961, 163).

СЕНКЕВИЧ ГЕНРИК (1846—1916) — польський письменник, лавреат Нобеля 1905 р., що проте в історичних повістях «Огнем і мечем» та «Потоп» виховував у своїх земляків презирство до українського народу, мотивуючи те презирство ніби його «дикунством» та нездатністю до культури і розпалював ненависть між поляками і українцями та польську супроти українців завзятість. Проф. В. Антонович, піддавши повість «Огнем і мечем» суворій критиці, зробив з тої критики такі підсумки:

«Сенкевич і його прихильники стоять покищо на тому низькому ступені розвитку патріотичного почуття, на якому люди вважають, що все своє небезпремінно хороше, через те тільки, що воно своє. В силу цього фальшивого патріотичного почуття, вони вважають за обов'язок неґувати кожну спробу критичного відношення до свого минулого і змагають сдкиданням та перекручуванням безперечних фактів, всякими можливими натяганнями, виправдати й возвеличити всяке осоружне явище в історичному житті свого народу. Письменник, що керується таким почуттям, особливо коли він письменник талановитий і впливовий у свойому суспільстві, робить цьому суспільству кепську послугу. Він сприяє затемненню народнього самопізнання, змагає до увічнення помилок минулого, сприяє застоєві й косності й утруднює поступ свого народу. . . (К. Ст. 1885, V. 77).

Польський письменник д-р Ольґерд Ґурка в варшавському тижневику «Піон» за 1933 р. також ствердив, на підставі своїх довголітніх студай доби Хмельниччини, що де тільки Сенкевич узяв у свою повістеву фабулу історичні особи, знані та стверджені джерелами, всюди і завжди здеформував їх у «Огнем і мечем» просто відворотно тому, якими вони були в дійсності, яку показують нам направду стверджені чи опісля опубліковані історичні матеріяли і дані».

На жаль, нобелівський лавреат, автор світово - відомого роману «Кво вадіс», користувався надто великою популярністю й авторитетом, і його наклепи на український нарід поширилися не тільки серед поляків а і в ширшому світі.

СЕНТ АМАН МАРК АНТУАН (1594 — 1661) — французький поет і дипломат. В 1650 р. побував у Варшаві і тут познайомився з боротьбою українського народу за свою незалежність. Пізніше в своїх «Героїчних ідиліях» оспівав силу, хоробрість та енергію українських козаків.

СЕНТИМЕНТАЛІЗМ — напрямок у літературі, що бере за основу почування: прибільшена чутливість, розчуленість. Див. ЕМОЦІЙНІСТЬ. «Надривні, покаянні елегії Некрасова, надщерблений і кволий Надсон, такий елементарний у своїх цивічних чеснотах П. Я. (Мельшін - Якубович) над українськими поетами панували цілком і довго, але в їх переспівах та наслідуваннях виходили ще надривнішими, ще елементарнішими. Тонкосльоза сентиментальність, з'явище в укра-

їнській поезії ендемічне, переможно вступала в свої права. . . В «Невільничих піснях» Лесі Українки панують цілком одмінні, часом протилежні настрої. Замість сльозливого — твердий і мужній тон: «Що сльози там, де навіть крови мало»; замість нарікань на долю — піднесення особистої ініціятиви, індивідуальної волі. . .» (М. Зеров «До джерел. 1943, ст 164—65).

СЕНЬОБОС ШАРЛЬ (1854-1942) — професор історії в Сорбоні, дійсний член НТШ, автор «Політичної історії сучасної Европи» (1897), що її вкоронувала французька Академія. З інших його праць згадаємо «Історію цивілізації» (1886); «Історію давніх народів Сходу» (1890); «Історичну методу, застосовану до суспільних наук» (1901); «Щиру історію Французької Нації» (1903), «Порівняльну історію народів Европи» (1938) та інше. Після концерту капелі О. Кошиця в Парижі, він написав дириґентові захопленого листа в якому висловився: «Ваші співаки дали мені більше, ніж я сподівався Яка могутня музика звучить в цій оркестрі людських голосів, таких повних, таких своєрідних і так ідеально зіспіваних! . . Не може бути кращої, досконалішої пропаґанди для того щоб дати світові пізнати українську націю Вам заперечують існування Вашої нації, отже Ваші співаки доводять світові, що ця нація має незрівняно могутню і музикальну душу . .» («Укр. пісня за кордоном» Париж, 1929, ст. 34).

СЕРАФИМИ — найвищий ангельський чин. Вони оточують престіл Бога як то видно зі слів пророка Ісаії: «Кругом Його стояли серафими, а кожен о шістьох крилах; двома закривав собі кожен лице, двома закривав ноги, а двома літав. . .» (УІ, 2).

СЕРАФІЗМ — естетичне поняття, що його запровадив д-р О. Грицай на означення гуманістичного світогляду України. Це, як він писав, зовсім не якийсь там дефетизм, зовсім не втеча в світ миргородськог тихомир'я, а навпаки світогляд хрестоносців, що йдуть слідами Христа та християнства. З того погляду український серафізм має два обличчя: «з одного боку це — чернець Печерської лаври, а з другого — запорожець, що, наступаючи на Синопу й Трапезунт, стоїть на колішках перед січовим вівтарем св. Покрови Богоматері Пренайсвятішої».

СЕРБИ — південно - слов'янський нарід на півн. заході Балканського півострова, дуже споріднений з ХОРВАТАМИ, від яких ріжниться вірою (серби православні хорвати католики) і абеткою (серби вживають кирилицю, хорвати латинку). Уважають, що серби мали деякий вплив на наші ДУМИ. Проф. М. Грушевський писав: «Слово ДУМА, яке вперше виступає у нас у значенні епічної пісні, з певною ліричною («елегічною») закраскою, сербсько - болгарського походження: в болгарськім воно значить «слово», отже заступило цей термін в тім значенні поетичної повісти, в якому воно вживалося в старій Русі. . ДУМИ явилися таким чином спадкоємцями староруських СЛІВ, змодифікованими під новими впливами — можливо й сербської героїчної поезії. Стояло це в зв'язку з широким розповсюдженням сербської героїчної поезії в землях коронних і в кн. Литовськім, розношеної сербськими співаками з ХУ і ХУІ вв. Вже на початках ХУ в. стрічаємо ми сербських (хорватських) «дудників» на Ягайловім дворі. Пізніше знаємо їх, як звичайне явище, так що гуслі дістали назву СЕРБІВ. Коли не в ХУ, то в першій половині ХУІ в. могла підпасти певним впливам них сербських пісень українська пісенна творчість». («Іст УР.» т. УІ ст. 364):

У ХУІІІ ст. чимало сербів поселилося в Україні під протекцією московського уряду. Досить згадати тут хоча б Михайла МИЛОРАДОВИЧА який, одержавши від царя Петра І маєтки в Україні, в 1715 р. просив його «опреділити йому чин по заслугах його в малоросійських городах». Цар на те «повелів йому бути нашого царського величества войська запорожського в гадячському полку полковником» — проти волі гадяцького уряду й самого гетьмана. На цьому уряді Милорадович, обставивши себе своїми слугами, сербами, зневажав полкову й сільську старшину, навіть б'ючи їх киями, обертав козаків не то в прямих собі підданих, а навіть в азіятських рабів. Минаючи докази на те, як сам полковник і жінка тирански мордувала людей, чоловіків і жінок, ми. . . нагадаємо тільки, як козаки полкової сотні гадячської жалілись на те, що їх «женуть понедільно в полковницький двір, чого перше ніколи не бувало, і примушують топити груби рубати дрова напувати коні і носити воду. Вдов козачих теж заганяють до полковника на всяку роботу: прати білизну, мити посуду, білити хату і усяке діло робити, як наймички».

Козаки сотні комишанської од себе жалілись, що Милорадович рубає їх ліси, а їх присилує косити йому сіно, орати, жати і молотити і робити нарівні з посполитими, котрі сами жалілись, що їх «замучено щоденною панщиною, так що на власне хазяйство вже не зостається часу». (М. Драгоманов «Політичні пісні укр. народу» ч. ІІ, розд. І, Женева, 1885, ст. 129). Див. НОВА СЕРБІЯ.

З історії української літератури знаємо тільки про Мих. Козачинського, нашого дра-

матурга, який після закінчення Київської Академії, вибрався в 1730 рр., разом із іншими студентами до Сербії, щоб там організувати школи, і там висвятився. Він був автором драматичного твору «Трагедія, або сумна повість про смерть останнього сербського царя Уроша У», надрукованого в Буді 1798 р.

СЕРВІЛІЗМ — рабська підлабузницька поведінка, понижування себе перед вищим або сильнішим. Український посол до канадійського парляменту А. Глинка писав 4. X. 1935 р. в «Новому Шляху»:

«Часто зауважуємо, що деякі з українських промовців, лекторів, редакторів, парляментарних послів і т. п. визначніших людей в такий спосіб і до тієї міри пропагують льояльність українців до прибраної вітчизни Канади. що льоялізм переходить свої межі й входить у сферу сервілізму. . . Кажуть, що австрійські монархи називали наш український загал у Галичині «тирольцями Сходу». Відомо, що тирольці в Тиролю, що належав до Австрії, були дуже вірні габсбурзькій династії. Вірні були вони тому, що монархи тієї династії давали їм великі права. Вони виконували солідно свої обов'язки й користувалися правами. А українці в Галичині були також дуже віддані Габсбурґам, та за що, то Бог святий знає, бо, як відомо, ті Габсбурґи давали багато більші права й багато більше числилися з «невірними» поляками, ніж із українськими «тирольцями». Український льоялізм до Австрії перейшов був у сервілізм.

Кожний громадянин, що обстоює й боронить суверенности своєї країни, старається про лад, порядок і добробут у ній, змагає до скріплення її державної сили — цей льояльний зглядом своєї держави. Коли канадієць змагає до того відносно Канади, він льояльний канадієць. ,

Коли ж натомість громадянин зі страху перед карою чи зі страху перед іншими громадянами, яких він уважає сильнішими від себе, у всім покорюється, всьому повинується, все підлягає й вислуговується сильнішому, він не льояльний горожанин, лише сервіліст, слуга. Такий страх характеризує раба, а не вільну людину, яка шанує сама себе й може в разі потреби боронити державу перед небезпекою або причинитися своєю особистістю до матеріяльного чи духового скріплення держави. Хто не шанує себе, не вміє пошанувати інших, хто не боронить себе, не має відваги боронити інших і держави.»

Там, де довго було рабство, там виховалися й рабські, сервілістичні характери. Арістотель казав, що хто народжується від рабів, носить у собі рабську кров. Життя, розпочате в рабстві, не набуває гідности. Давні римляни відносилися з більшим презирством до вже народжених у рабстві, ніж до тих, що стали рабами через задовженість, чи як полонені в бою: вони власне вважали, що народжені в рабстві діставали в спадок рабське приниження батьків, ще й посилене дальшим рабством. (Хозе Інхеніерос «Помірна людина» Б. Айрес, 1955, ст. 112).

Христос повчав, що послух переходить у сервілізм, коли той, хто наказує, і той, хто слухається, не зв'язані взаємною любов'ю. Той, хто любить, розуміє, і, розуміючи, слухається. Жінці, що згрішила, люблячи, Христос прощає власне з огляду на її любов: їй багато прощається, бо вона багато любила (Луки, УІІ 47). Раб же слухається зі страху, а не з любови, і сервілістичні душі понижуються зі страху, а не з любови.

СЕРГА — прикраса, що її носять при вухах. В Чортомлицькій могилі з ІУ ст. до Хр. було знайдено дармовис біля голови царя. Я. Пастернак писав: «Якщо той дармовис можна було якимось способом прикріпити до долішньої частини вуха, то тоді це був би найдавніший слід звичаю чоловіків в Україні носити ковток в одному вусі, як це робив ще в X. ст. київський кн Святослав Завойовник за словами очевидця, літописця X. в. Лева Діякона». Звичай цей зберігся досі в сумежних з Україною румунських землях. М Міллер пам'ятає, що старі діди в Україні носили в усі срібну сережку у формі півмісяця з хрестом (пережиток «люнулі» княжих часів), мовляв вона обороняє від трясці - лихоманки». («Археологія України» 1961, ст 326—27). Див. СЕРЕЖКИ.

СЕРДАК — своєрідна свита або ЛЕЙБИК, з доморобного сукна, що сягає нижче бедер. Крій його простий: складається лише з перегнутого кусня тканини із вставленими рукавами та бічними клинами. Защібається він спереду на вовняні ґудзики й петлі та має волічкові вовняні прикраси. Ці «дармовиси» служили і для защібання сердака, коли його вдягалося наопашки. Носили його наші селяни на Буковині і в Галичині.

СЕРДЕЧНИК, СОБАЧА КРОПИВА -- зілля, що відвар із нього давали пити вагітній для полегшення породу (МУ НТШ, УШ, 20). Яких 20 років тому в цьому зіллі виявили й виділили чудову речовину, яка діє при розладах нервової системи, при серцево - судинних нервозах, гіпертонії, деяких формах грудної жаби, тощо.

СЕРДЕЧНІСТЬ — щирість, добрість, о-

соблива чуйність, що її дуже добре схарактеризував Ів. Франко:

Як би ти знав, як много горя криється
У масках радости, байдужости і тьми,
Як много лиць, за дня веселих, миється
До подушки горючими слізьми.
Ти-б зір і слух твій нагострив любов'ю
І в морі сліз незримих поринав,
Їх гіркість власною змивав би кров'ю
І зрозумів ввесь жах в людському
безголов'ю.
Як би ти знав!
Як би ти знав! Та це знання предавнє;
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс. Між бурь життя й тривоги
Була б несхитна, ясна путь твоя.
Як той, що в бурю йшов по гривах хвиль
розлогих,—
То ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних
і убогих:
«Не бійтеся! Це Я».

Див. СЕРЦЕ.

СЕРДЮКИ, СЕРДЕНЯТА — прибічне найманe військо гетьмана. З'явилося воно вперше при П. Дорошенку, який взяв собі за зразок турецьких СЕМЕНІВ (див.). Серденята складалися найбільше з молдован, але було між ними чимало й місцевих людей. Вони наймалися за плату й утримання: «Тільки з них і користи, що п'ють та їдять, і коні добрі мають, за це й вмирають». Козаки були невдоволені з цих охотничих військ, і рада 1669 р. рішила була розпустити серденяцькі полки: «Нехай ідуть, звідки прийшли, братися до господарських робіт». Але Дорошенко ради не послухав, а все збільшав число серденят, аж воно дійшло до 12.000.

Коли Дорошенко уступив із гетьманства, серденята, чи сердюки перейшли на Лівобережжя. Самойлович умів оцінити вартість цього війська — ужив його до пограничної служби за сторожу проти татар. З того часу сердюки залишилися на лівобічній Україні до кінця гетьманства і служили як піхота. (Ів Крип'якевич «Іст. у. війська» 1936, ст. 257-58) За гетьмана Мазепи було 3 полки сердюків.
Див. КОМПАНІЙЦІ, НАДВІРНА КОРОГВА.

СЕРДЮЦЬКА ДИВІЗІЯ — військова частина, що постала за Центр. Ради. За гетьмана П. Скоропадського до неї брали тільки синів заможних селян. У часі повстання проти нього частина дивізії перейшла на сторону Директорії, а частина пізніше в Києві ввійшла в склад Осадного Корпусу.

СЕРЕБРЕНИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ (1741 — 79) — визначний український ґравер з Охтирщини. Перше вчився ґраверства в Києво-Печерській Лаврі, а потім в Академії Мистецтв в СПетербурзі, де двічі одержав срібну медалю за кращі праці, а по її закінченні в 1767 р. став професором Академії, керівником ґраверського відділу (до 1769). Виконував він переважно мідерити (коло 20). Славні його портрети кн. Барятинської, купця Чіркіна, П. Яковлева. Крім того, він виконував ілюстрації, релігійні образки і копії з праць визначних майстрів.

СЕРЕДА — пісний день тижня. Автор «Історії Русов» писав, що шведи за Ів. Мазепи були несимпатичні українцям особливо тим, що по середах і п'ятницях їли м'ясо. Піст в середу відріжняв православних від римокатоликів, і наші люди вважали на те, щоб бути «православними». І навіть в Яновського в романі «Чотири шаблі» читаємо: «Добрі ви гості, та в середу трапилися!» (ст. 39).

Саме тому, що середа була пісним днем, з нею в'язалися невеселі асоціяції, її навіть уважали нещасливим днем: «Я в середу родилася, — горе мені!» (Чубинський, ІУ). «Люби мене в середу (себто в день нещастя, суму), а в неділю, як приберуся, на тебе й не подивлюся» (Номис 2819).

На середу припадали ріжні забобони, що мали на меті виявити до цього дня «пошану», причому уявлялося, що коли б цієї «пошани» не було виявлено, то середа могла б помститися. Тому в середу «не можна краяти шмаття, бо воші їли б». (Зубрицький в МУЕ НТШ. Ш, 33). Те ж саме каже й Ястребов з Херсонщини: «В середу не можна кроїти одежу: заведеться нужа» (Летоп. Ш, 63). Не можна також мити й чесати голову (Ястребов). Те саме й на Харківщині: «В середу дівчатам не годиться мити голови і заплітати коси, бо волосся перестане рости, і коса буде плоха» (Сб Харк. ХУП, 12). «Вагітній жінці не можна мити голову в середу, щоб не був тяжкий пород, і щоб не обсіли воші.» (З Куп'янщини в Етн. Об. 1897, 24). А в Орельці, в Галичині казали, що коли б жінка дев'ять серед підряд чесалася, то її чоловік помер би. (Етн. Зб. НТШ. У, 209).

Треба думати, що «чесатися» і «мити голову» розумілося в народі як причепурювання, що для середи, як пісного дня, не підходить.

Але існують і інші забобони, що не мають відношення до причепурювання, але до праці, притому виключно жіночої: «В середу гріх прясти» (Франко, Ш, 84). «Нічого не можна садити в середу» (Милорадович у К.

Ст. 1903, II 202). Заборонялося позичати в середу: «В середу не належиться давати худобину з обістя» (Франко, III, 84). «В середу не можна позичати соли, бо шкодило б худобі (Зубрицький в МУЕ НТШ, III, 33).

Середа, хоча й в далеко менш виразній формі, ніж п'ятниця уосібнювалася. У повісті про св. Пахомія середа і п'ятниця беруть участь у похоронах праведника і провожають його тіло до ями за те, що він постив і святив середу й п'ятницю; в іншому місці св. Пахомій пояснив, що душу праведної людини стрічають на третім небі середа й п'ятниця і проводять її аж до воріт небесних (М. Грушевський «Іст. у. Літ.» IУ, ст. 586).

Середу страсного тижня називали ЧОРНОЮ СЕРЕДОЮ, — тої середи не можна переходити на життя до нової хати (Зап. Ю-ЗОтд. II, 355). Середу четвертого тижня Великого Посту звали СЕРЕДОХРЕСНОЮ. або ХРЕСЦЯМИ. бо тоді вшановувано хрест у церкві, або СЕРЕДПІСТЯМ Того дня пекли ХРЕСТИ з пшеничного тіста. — невеличкі хлібчики у вигляді хрестів. Два, звичайно, найкращі такі хлібчики зберігали до моменту виходу в поле на весняний посів. Один такий хлібець брали з собою. як їхали сіяти мак, а другий на яру пшеницю.

У полі господар скидав шапку, хрестився. кусав кілька разів хрестовидний хлібець і приступав до посіву. Від цього він сподівався чистих посівів та доброго врожаю.

У північ з середи на четвер піст переломлювався. Колись вірили, що, як прислухатись добре, то можна почути великий шум і тріск.

СЕРЕЖКИ — прикраси для вуха. Звичайно цю прикрасу вживають жінки й діти, але й войовничий Святослав, при побаченні з Цімісхієм мав в усі золотий ковток. Див. СЕРГА). Сережки, як і в інших народів служили прикрасою українкам з незапам'ятної давнини (див. КОВТКИ).

Згідно з відомостями п. Е. П. Рудакової. що дала опис золотарства на Харківщині, тамошні золотарі виробляли в XIX ст. два сорти сережок: один сорт для московок. а другий — для українок. Сережки для українок являли собою гачок, розширений спереду. а до нього підвішували щитик, куди вставляли маленьке кольорове скло та ще три прикріплені довгі та вузькі підвіски, що наподоблювали колишні намистини. У виборі матеріялу для оздоб до сережок також помітна різниця: українки воліли коралі. а московки — бурштин. (Хв. Вовк, «Студії. » ст. 124).

Із сережками в'язалися забобони: «Щоб остановити в дитини грижу, пильнують уложити їй мерщій сережку в ухо. Сережку вкладають обов'язково срібну, куплену без торгу, скільки запросять. стільки й дають. Сережку закладають в те вухо. на котрому боці нема грижі.» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 405).

СЕРЖАНТ — французький композитор, якого опера «Мазепа або татарський кінь» мала великий успіх в 1830 роках у Парижі.

СЕРОВ ОЛЕКСАНДЕР (1820—71) — російський композитор та музичний критик. Написав опери «Рогніда», «Юдита», «Ворожа сила». Був автором першої наукової праці про українську народню музику в «Основі» 1861. Йому належить опера на український сюжет «Травнева ніч» та хори «Максим козак Залізняк» та «Гей не дивуйте. . .»

Про українські пісні він писав: «Це квітки, що з'явилися на світ неначе самі собою, що виросли в пишному блискучому вбранні без найменшої гадки про авторство або сочинительство. Мов лілея в свойому пишному, непорочному вбранні затемнює виблиск парчі та коштовних самоцвітів, так народня музика своєю дитячою простодушністю в тисячу разів багатша та сильніша за всі хитрощі шкільної премудрости». До того він додавав, що кожну московську народню пісню можна відіграти на піяні тільки білими клявішами, без чорних. Навпаки. жадної української пісні без чорних клявіш не заграти, бо вони побудовані і на тонах і на півтонах. (Див. ПІСНІ).

Ол. Кошиць, протиставляючи його П. ЧАЙКОВСЬКОМУ (див.) писав: «Чайковський при всій своїй геніяльності не зміг «перевтілитись», як, напр.. це зміг зробити російський же композитор А. Н. Серов. Деякі твори Серова на українські мотиви, а особливо опрацьовані ним скілька українських пісень, просто вражають геніяльним проникан-ням в саму глибину української стихії, до самих таємничих джерел національної творчости, і можуть бути зачислені до скарбів української музики, без огляду на національність автора. . .» («Свобода» 14. IУ. 1937)

СЕРП — прилад жати збіжжя і зрізувати траву, емблема хліборобства. Звідти загадка: «Кривий малий, все поле сходив».

На Волині, в Староконстантинівськ. пов. **жнець не смів передавати іншому серпа до рук, а клав його на землю, а той вже брав його з землі. Беньковський, що записав цей звичай, не міг довідатися, чому так робили. Але подібний звичай існував і в Галичині: там теж кидали серп на землю, застромлювали його в сніп, обвивали в якусь хустку перше, ніж дати його комусь. Вірили, що хто б так не зробив, то мусів би під час жнив «обжатися» — себто врізатися серпом. Цей звичай**

постав, мабуть, із досвіду, що серпом дуже легко врізатися, а тому й треба з ним поводитися обережно (ЗНтш. 1897, III, ст. 19. Наук: Хроніка):

В с. Зелениці Надвірнянського пов. на живіт небіжчикові клали серп —«щоб не розгаияло трунок», себто, щоб не роздувало живота. (Етн.. Зб. НТШ, XXXII, 324).

СЕРПЕНТИНА — рід гармати XVI в., названа так, мабуть. від крученої форми. В українських замках була довга на 1,60 — 2 метра. калібру 2—5 см.

СЕРЦЕ — головний орган кровоносної системи. Чим більше створіння — тим більше має серце, і тим воно рідше б'ється (але й тут існують винятки: лев має зовсім мале серце). Напр., серце великого слона має на мінуту не більше, як 30 ударів. Пульс коня — 40 ударів. Людське немовля починає від 134, які з ходом років і ростом людини зменшуються, аж зупиняються пересічно на 70 ударах. Серце пса має 80 ударів. А є маленька порода мишей, яких серденько б'ється 600 разів на мінуту.

З найдавніших часів серце все було символом життя, бо коли серце перестає битися, життя кінчається. Тому, вдавнину, щоб бути певними, що серце ворога вже ніколи більше не битиметься, йому просто виривали серце з грудей. У билині про братів Королевичів із Крякова, один із них говорить другому: «Як би я був на твоїх білих грудях, різав би я твої білі груди, діставав би серце з печінкою. .» (Груш. «Іст. у. літ:» IV, 331): Коли богатир Ілля сів на груди Солов'єві - розбійникові, хотів він винути із нього серце але той випросився, віддаючи Іллі все своє добро (там же, ст. 122). В оповіданні про Палія і Мазепу говориться, ніби Мазепа звелів убити Палія і принести йому його серце (М. Драгоманов «Політ. пісні. .» І. вип. II, ст: 41).

Було серце одночасно й символом почуття взагалі, бо в вирішальні моменти нашого життя, коли ми сильно щось відчуваємо, лякаємося, гніваємося, любимо, радіємо, почуваємо, як серце б'ється, ніби з грудей вискочити хоче: «Аж мені серце скаче з радости», — кажуть люди, тішачись з якоїсь приємної новини. «Аж мені на серці легше зробилося», — кажуть по вияснені трудної справи. «Аж серце йому мало не закам'яніло», — кажуть про великий біль. «Аж серце тріскає з болю». Навпаки, про людину, що не піддається почуттям, кажуть: «То без серця чоловік!» «А то кам'яне серце». Але й кажуть: «Серце — не камінь», — себто воно приступне до чуття.

Серце зокрема символізує любов: «Відпав він мені від серця», — кажуть, втративши любов до когось, розчарувавшись у ньому. «Куди серце лежить, туди й око біжить», — себто хто кого любить, на того ввесь час і поглядає. «Моє серце ніколи до нього не обернеться,» — себто, ніколи я його не любитиму. Тому й в виразах пестощів та любощів, назва «серце», «серденько» відограє в українців велику ролю: «Не зви мене козаком, зви мене серденько», «Скажи мені серце, що маєш на мислі?» (Метлинський).

Серце — символ горя, журби: «Не бери собі тото на серце», — себто, не журися тим, не турбуйся. «Серце мені обнесло», — себто налягла туга на серце. «Серце мені крається» — говорить людина в розпуці, чи в великому горі. «Вразив мене в саме серце». — себто завдав великого горя.

Серце — символ гніву: «Не дай серцю волю — заведе в неволю», — себто не піддавайся люті, а то підеш до в'язниці (Ів. Франко, III, 520). Але ця приповідка може відноситися і до кохання, що робить із чоловіка раба жінки. «Не той сильний, що камінь верне, а той, що серце в собі вдержить», — себто, хто вміє в гніві себе опанувати. «Горобець маленький, а сердечко має», — себто й той може розсердитися (Номис, 3322).

Серце — символ добрости, милосердя: «Від серця чоловік», — себто добра, сердечна людина. Сам вираз «сердечна людина» — значить добра людина (див. СЕРДЕЧНІСТЬ). «Що з серця походить, до серця трапляє» — себто, добре, щире серце найкраще промовляє до другого серця. Тому також кажуть, що «Від серця до Бога — навпростець дорога», або «Від серця до неба шляху не треба». Гр. Сковорода повчав, що серце людини, просвітлене премудрістю закону Божого, подібне до кореня дерева, що посаджене над джерелами води, людина ж злого серця — це «проклята смоковниця» (Асхань, 171). Добре серце — не добра природа й краса, це вічне джерело вічно чистих струменів — думок людських, що є «насіння добрих діл» (Благодарний Еродій, 465). (Праці Укр. Вис. Пед. Інституту в Празі, Наук. Зб. т. II, 1934, ст. 216).

Зрештою, вже в псальмах Давидових вказано на серце злої людини, як на джерело безбожництва: «Безумний говорить у серці своїм: Бога немає». І тут же моральна характеристика тих «безумних»: «Зіпсулись вони й опоганились у вчинках своїх; нема, хто чинив би добре, нема ніодного» (Пс. XXXI, I і 52. 2). І в Новоми Заповіті апостол Павло ставив безбожництво теж у зв'язок із зіпсутим серцем: «Стережіться, браття, щоб не було в кого з вас серця лукавого і невірного,

що воно відстало б від Бога живого» (Євр. III, 12).

На одній козацькій корогві, що переховується в Ермітажі, можна бачити на верхньому кутку справа три червоних з полум'ям серця, на одну третину вкопані в землю, а над ними напис: «Єдиною добродетелю торжествують» («Україна» 1924, III, 28). Серце з полум'ям нагорі було атрибутом в наших т. зв. шкільних драмах уосібленої Милости Божої. Цей символ походив із єзуїтських підручників шкільних театрів, де серце з полум'ям — любов до Бога.

На заході Европи і подекуди на сході. серце символ хоробрости. Англійського короля Річарда, що в 1190 р. уладив хрестоносний похід, за його хоробрість звали Левовим Серцем. Французьке слово «кураж» — хоробрість, відвага, походить від слова «кер» — серце. Але в наших народніх приповідках, та навіть і в літературі рідко коли можна знайти відгук цієї поширеної символіки. Маємо проте згадку, що турки, забивши нашого славного Байду - Вишневецького, з'їли його серце, мабуть, щоб із тим запричаститися його хоробрости й мужности (Еварницький «Запорожські козаки», I 209).

СЕТОН - ВОТСОН ГЮГ — англійський історик, професор Лондонського університету, член лейбурської партії, син Роберта Сетон-Вотсона, приятеля українського відродження і сам його приятель. Автор книжки «Російська імперія від 1855 до 1914 р.» присвятив в ній чимало місця українській проблемі.

В ній він між іншим писав у розділі VII: «Від 1907 р. все тяжче було провадити українську культурну діяльність. Філію «Просвіти» на Кубані влада замкнула, також і чернігівську. 1908 р., коли було відкинено дозвіл на відкриття філії в Полтаві і населення звернулося до сенату в Петербурзі, прийшла відповідь, що «Просвіта», як організація, небажана». Столипін у IУ Думі ствердив, що він проти всіх рухів, що «ослаблюють єдність русского народу» і показав. що він під цією назвою розуміє український націоналізм 1910 р. «Просвіта» була остаточно замкнена». Цей один уривок виявляє, як добре і докладно Гюг Сетон Вотсон ознайомився з українським національним рухом, і його станом в дореволюційній Росії.

СЕТОН - ВОТСОН РОБЕРТ ВІЛЬЄМ — визначний англійський історик і публіцист, що писав під псевдом СКОТУС ВІЯТОР. зацікавився українською проблемою. коли був студентом у Відні і в Галичині перед 1914 р. Присвятившись справі визволення слов'янських народів, він багато спричинився до розподілу Австро - Угорської Імперії, за що Чехословаччина і Ювославія проголосили його почесним громадянином тих країн.

Із численних книжок Р. Сетон - Вотсона для нас особливо цікава «Европа в перероджені». Тут він писав:

«Дехто із слов'ян доводить, — що русинська мова це лише діялект, і росіяни називають русинів малоросами, та русини самі себе найрадше називають українцями». Зробивши екскурс в історію слов'янства автор ствердив самостійний культурний розвиток поодиноких народів і те, що його не можна припинити. Одну з трьох головних причин світової війни, поруч з англо - німецьким змаганням у політичних впливах та південно - слов'янським питанням вважає українське питання. як суперництво між Австро - Угорщиною та Росією. Чи буде в силі Росія після війни притягти до себе 30 мільйонів українців?» — пише автор. «Чи освічені російські політики допустяться знову таких учинків, як за місяць до війни, коли поставили своїх вояків біля могили українського Бернса — Шевченка, або заарештували українського архиепископа Шептицького. а без нього насильно насаджали православ'я у Галичині?» — питав автор. І знову доказував, що кожний слов'янський нарід має свої окремішності і прагне до самоозначення, яке мусить бути забезпечене.

У статті «Українська проблема», писав він, що хоч в Европі ім'я України призабуте, але воно не якийсь «модерний винахід», бо це ім'я зустрічається в XУII. ст. Автор наводить тут англійську літературу з тих часів, присвячену історії України та її культурі

СИБІР — азійська частина СССР з ріками, що течуть до Північного Океану. Для українців — символ каторги, в'язничного життя, невільничих таборів праці. Тому й Шевченко, згадуючи іронічно в поемі «Кавказ» всі «привабі» московської імперії, не міг не згадати й Сибіру:

У нас же й світа. . .; Як на те —
Одна Сибір неісходима!
А тюрм! А люду! Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує. : :

І в народній пісні співається:

«Повернувся я з Сибіру, Нема ж мені долі, Хоч, здається, не в кайданах, Все таки в неволі».

До Сибіру були заслані гетьмани Дем'ян Многогрішний та Іван Самойлович, полковник Семен Палій, святі отці Церкви — архиепископ Інокентій Іркутський, єпископ Іван Тобольський; хоч і не святий, але єпископ Никон Кре

м'янецький. пізніше Красноярський; письменник Павло Грабовський та багато інших. Це — тільки за царського режиму. Те ж що діялося за большевицького уряду, не піддається взагалі перелікові — пішли на Сибір до ріжних Воркут та Колим мільйони українських інтеліґентів, селян і робітників. . . Внаслідок масових заслань та добровільних переселень, що розпочалися в середині минулого століття і особливої сили набрали були за царського режиму в рр. 1907—1911, в Сибірі нараховують тепер понад 9 мільйонів українців, з них понад 6 мільйонів, переселених насильно за Сталіна та Хрущова. Був час, що вони мали тут свої національні організації, школи і часописи, — за большевиків усе це зникло : ні одної української школи, ні одного часопису в українській мові, хоча б і комуністичного змісту. Всі ці мільйони українців, в намірах московських імперіялістів, засуджені на обмосковлення.

СИВИНА. СИВИЗНА — прикмета старости: волоски сповнюються повітрям. «Сивина в бороду, а чорт в ребро». — кепкують із підстаркуватого чоловіка, що закохується в молодій дівчині. Змисл життєвого спостереження має друга приповідка: «Коли чоловік сивіє, то шаліє. . .»

СИДОРЕНКО ГРИГОРІЙ (1874 -1925) — інженер, член Центр. Ради, міністер пошти УНР в рр. 1918—19; голова делегації УНР на мирову конференцію в Парижі; посол УНР у Відні в рр. 1919—22.

СИДОРЕНКО МИХАЙЛО (1859 — ?) — мінералог, професор Одеського університету, член одеської «Громади», засланий на Сибір в рр. 1879—82. Співпрацював в укладанні російсько - українського словника Уманця і Спілки.

СИЛА — здатність впливати на речі, змінюючи їх попередній стан. Розріжняємо силу ФІЗИЧНУ, МАТЕРІЯЛЬНУ що користується матеріяльними, фізичними засобами, якто м'язи тіла, ріжні прилади, що ту фізичну силу побільшують, і силу ДУХОВУ, МОРАЛЬНУ, чи діє словами переконування і особистим прикладом. Всі ми любимо силу й шануємо тих, хто нею визначається. Грецький нарід втілив свій культ сили в образі могутнього ГЕРАКЛА (ГЕРКУЛЕСА), що доконав неймовірних діл і звільнив світ від жахливих потвор, що залягали шляхи та пустошили цілі країни; його образ в усій світовій іконографії залишився символом сили, що служить людській цивілізації. Український нарід відбив свій культ сили в образі Кирила КОЖЕМ'ЯКИ, що звільнив Київ від жахливого змія, який побирав річну данину парубком чи дівчиною. Та Кожем'яка був настільки нерозважний, що, замість поховати змія, пустив попіл із нього за вітром, а з того попелу завелася вся погань мошки, комарі та мухи. . .»

І тут нараз виступає в світогляді українського народу характерна риса: він не довіряє самій фізичній силі, а вимагає в додаток до неї ще й розуму. Бо інакше з найкращого діла народжується «всяка погань».

Ця точка погляду повинна бути загальна: самої фізичної сили не вистачає, вона може бути корисна тільки тоді, коли одуховлюють її високі моральні якості. Фізична сила тільки кількісна, духова сила — сила якісна. В звірячому світі сила — тільки фізична, матеріяльна, в людському світі, що більше він вдосконалюється, то більше сили моральні переважають фізичні. В боротьбі фізичних сил більша сила нищить меншу, але й сама виходить із боротьби ослабленою через утрату частини сили, що пішла на перемогу спротиву меншої сили; натомість у боротьбі, що в ній важать головно моральні, духові сили, переможець виходить із боротьби не ослабленим, а посиленим. Він нічого не втрачає, а навпаки збагачується новими силами. Добро, перемагаючи зло, не збіднюється, як добро, а, навпаки, робиться ще повнішим. Моральні сили в боротьбі не зуживаються, а вдосконалюються.

Історія, на жаль, приносить нам надто багато прикладів зловживання силою, що називається НАСИЛЬСТВОМ (див.). А наша українська нація протягом всієї своєї історії не тільки багато зазнавала того насильства, але й продовжує зазнавати від московських окупантів. Але чи існує щось добре в світі, чим люди не зловживали б? І з другого боку, якщо існує багато добрих, але кволих людей, що терплять від насильства сильних то хіба ж не існух одночасно й чимало сильних, що вживають свою силу на оборону тих кволих? Щоб протиставитися силі злих насильників необхідно мати й розвивати силу добрих, що супроти зловживання силою творять право побудоване на справедливості, і його силою боронять. Свідомість свого і чужого права — це моральна духова сила, що протиставиться й перемагає фізичну силу насильників. Від великої імперії Джінгіс - хана, побудованої на фізичній силі, досить швидко нічого не залишилося. Від Римської імперії, що була теж побудована ,як зрештою і всі інші імперії, насильством, залишилося лише те, що було побудоване на праві. Римляни здобували чужі землі силою, але тримали їх правом, виховуючи в почутті законности, справедливости. І хоча закони на-

сильника - окупанта ніколи не можуть бути визнані переможеним народом, як справедливе право, все ж воно може бути бодай дискутоване, і на його основі можуть бути здобувані правдиві права переможених і упослідженних. Не дурно ж Ніцше казав, що право це — змова кволих проти сильних: інакше кажучи, сильні мусять констатувати, що і в кволості може бути сила — сила моральна, духова, яка, спираючись на праві, протиставиться грубій фізичній силі.Див. НАСИЛЬСТВО, НЕПРОТИВЛЕННЯ ЗЛУ, НЕНАВИСТЬ.

СИЛЮЕТА, СИЛЬВЕТА — обрис зроблений одною барвою, в одній площі, найчастіше чорною тушею на білому папері, або білим на чорному тлі. Буває також вирізний з паперу. Назва походить від француза Етієна де СІЛЮЕТТА (+1767 р.) При кінці 18. сторіччя він був французьким міністром фінансів. Державні фінанси були в тому часі у важкому занепаді; пан Сілюет вирішив їх поправити через суворі ощадності. Швидко він зробився зненавиджений і навіть погорджуваний усім населенням. Усе мале, дріб'язкове, тісне, скупе, нужденне називано його власним іменем. Саме в тому часі панувала між чоловіками мода носити дуже тісно прилеглі довгі штани. Їх глумливо називано: «штани а ля Сілюет». Портрети, на яких було видно загальні обриси голови, чи людини, називано «портрети а ля Сілюет». В моді були в тому часі також витинані портрети профілів з паперу — «а ля Сілюет». А далі слово вкорінилося в мовах цивілізованого заходу під таким розумінням, яке йому надаємо тепер. Скупий міністер фінансів навіть і не думав, що його ім'я колинебудь дійсно стане — безсмертним. З українських мистців великої слави здобув собі сильветами Юрій Нарбут. Здавна відомі мистецькі силюети в Китаю та в Індії.

СИЛЯНКА — рід намиста, невідомого на східній Наддніпрянщині, уживаного на Поділлі та на Волині і дуже поширеного в Галичині: це намисто в вигляді стрічки, виплетеної з дрібних кольорових намистинок (часом із бісеру) на волосяній чи шовковій основі; вона зав'язується стрічечками ззаду на шиї. Силянка називається також ҐЕРДАН, ДРАБИНКА, ЛАНКА ОЧКО, ГАЛОЧКА, ПУПЧИКИ. Силянка відома у фінських народів, і здогадуються. що до нас вона прийшла від угрів. СИЛЯНКА ЯГІД — ягоди, нанизані на стебелинку трави.

СИЛЬОС — яма на переховування зерна, також сховище на пашу для худоби. Звуть сильосом також і саму законсервовану зелену соковиту пашу для худоби. Вдосконалений сильос — великий збірник для переховування збіжжя, муки, руди, тощо. Будують його звичайно з залізобетону так, що матеріял насипають у нього згори, а вибирають його здолу при помочі елеваторів.

СИМБІОЗА — співжиття двох ріжних родів живин, що виходить обом спільникам на користь. Симбіозі протиставляється ПАРАЗИТИЗМ (див.), коли із співжиття двох живин одна живе коштом другої, коли одна сторона має всі користі зі співжиття. а друга всі невигоди. В політиці часто проповідується симбіозу двох народів, щоб потім ту симбіозу перетворити в паразитизм, як то ми бачили в випадку України, що в 1654 р. пішла на симбіозу з Московщиною і згодом перетворилася в її колонію, безжально визискувану.

СИМВОЛ — первісно грецьке слово, що означало дві половини одної й тої самої таблички, або одного й того самого персня, що їх затримували в себе два приятелі, щоб при всяких нагодах, навіть після довгих років розлуки, могли пізнати один одного. Одночасно були вони й засвідченням і видимим знаком приязні. Отже, у цьому первісному значенні символ був, по-перше, розпізнавальним знаком, а, по-друге , матеріяльною, змисловою формою абстрактної ідеї — приязні. Це подвійне значення задержали символи з найдавніших часів людського життя й культури і до наших днів. Вся людська культура спирається на символах. Аджеж і літери, з яких складаються писані слова — це лише символи звуків, усе письмо — символ мови, музичні ноти — символи тонів. Ніяка наука, ніяке мистецтво не може обійтися без символів, як сконкретизованих думок, образів, узятих із зовнішнього світу, щоб передати внутрішнє переживання, або навіть цілу гаму переживань. Кожний нарід, кожна нація мають свої власні символи, що походять із оточення, в якому та нація перебуває, і залежать від особливого світонаставлення й думання, що характеризують кожну окрему націю. Саме тому, щоб знати й розуміти історію культурного життя тої чи іншої нації, треба знати й розуміти ті символи, що вона їх уживає. З часом вони відміняються, набирають іншого значення, але в кожну відповідну добу і в кожної відповідної нації вони мають цілком точне значення, не знаючи якого, не можна, як слід зрозумти її життя й історії, не можна, як слід зрозуміти її творчого духу. УМЕ звертає велику увагу на висвітлення української народньої символіки, використовуючи для цього не тільки багаті збірки етнографічних матеріялів, але

також і праці наших учених, що присвячували українській символіці чимало уваги, як проф. М. Костомаров, проф. Ол. Потебня, проф. М. Сумцов, проф. Ол. Новицький. проф. Мих. Грушевський, акад. Ол. Веселовський та два брати Вадим і Данило Щербаківські. Проф. О. Новицький писав: «Символіка — найхарактерніша риса українського мистецтва. Я не хочу цим сказати, що тільки саме українське мистецтво вживало символіки, а зазначаю, що в Україні, коли порівнювати з іншими сучасними народами, це була найулюбленіша тема і захоплювала всякі галузі мистецтва. Крім того, вона не тільки не завмирала, але навіть розвивалася все далі й далі. Надто позначилась вона в іконописі та в близькій до цього галузі — в ілюстраціях книжок». (ЗНТШ т. 1444, ст. 140)). Далі він знову настоює: «Скажу ще раз. такого нахилу до символіки, як у нашого народу, ми ніде не бачимо. Деякі мотиви, що ніби випадком трапляються в народів інших. у нас бачимо не тільки в речах, що належать до культу, але й просто в побутових речах, і майже до останнього часу. Крім того, навіть у таких церквах, як київська Софія, під безпосереднім керуванням головної церковної влади, вживалося такої символіки, як пелікан (див. БАБА-ПТИЦЯ), не вважаючи на те, що символічні образи Христа заборонив один із перших вселенських соборів (УІ Всел. Собор, Є. О.). Отже, до такої міри прихильні були наші предки до символіки, що не зважали навіть на постанову Собору, а постанови його були для них обов'язкові, і взагалі вони ставилися до Соборів із великою завжди пошаною. Тепер, з часом, багато з тих символів, що колись усякому були ясні, стали вже незрозумілі. . .» (там же, ст. 156). Але саме тому їх необхідно студіювати і вияснювати.

Щодо згаданого вище впливу оточення на вироблення національної символіки, то про нього писав московський вчений проф. Автамонов: «У кожного народу і в кожної країни в їх творчості, а тому і в символіці, є свої особливості і на це треба звернути увагу Нема сумніву що на створення символів впливає оточення. Символ — це уява особливого роду, але завжди уява конкретна, взята з зовнішнього світу, — вона відбиває околишню дійсность: адже навіть ріжні фантастичні потвори, створені народом, мають в основі своїй певні реальні образи. Звідси величезний вплив що оточення має на символіку... (А тому) в московській (в оригіналі в «великоруській» Є,. О.) символіці є образи, яких нема в українській, а з другого боку багатьох українських символів нема в московській символіці. Рожа дуже часто зустрічається в українських піснях, а в московських вживається дуже рідко. . . Український барвінок у москалів не грає жадної ролі. Зате в українців нема осоки, яка в москалів грає дуже помітну ролю серед сумних символів. Причина — болота, яких в Україні нема. В московських піснях і в московській символіці переважають сумні образи горя і нещастя. Навіть не рідко світлі образи втрачають своє первісне світле значення. Українська символіка багатша, — вірніше: яскравіша, с в і т л і ш а. Причиною є м'якість підсоння, інша природа, яскраві барви. Загалом символіка знаходиться в органічному зв'язку з життям і творчістю народу, і в тому полягає її значення для науки. . .» (ЖМНПр. 1902, XII, 284—88).

Але, само собою. символіка властива не лише народній творчості: символи зустрічаються в щоденному житті на кожному кроці, але ми так звикли до них, що вже не звертаємо на них уваги. В одних випадках символізація спирається на психічних властивостях людини, це так би мовити СИМВОЛІКА НАТУРАЛЬНА. до якої відноситься і символіка народня, що випливає з первісного світогляду (див. ПАРАЛЕЛІЗМ), а в інших випадках вона буває ШТУЧНА, як наслідок певних умовностей, і тоді вона буває зрозуміла лише присвяченим (напр., алгебраїчні значки, чи навіть і літери абеток, тощо). Але завжди ми бачимо в символізації один і той самий психічний процес, і в ньому головну ролю відограє, розуміється, зв'язок, що єднає дві уяви, два образи — символ і те, що він символізує. Цей зв'язок може бути дуже ріжним, в залежності від тих прикмет, що на їх основі робиться зближення. Тому один і той самий символ може стояти в зв'язку з кількома ріжними уявами. напр.,калина в'яжеться в піснях і з образами веселими та світлими і з образами сумними й зловісними, в залежності від того, чи приймається на увагу її зовнішній вигляд, чи гіркий смак її ягід. І, навпаки, кілька істотно ріжних образів можуть відповідати одному й тому самому представленню. Див. АЛЕГОРІЯ, ЕМБЛЕМА, ПАРАЛЕЛЗМ, РЕДУКЦІЯ, СИМВОЛІЗМ.

СИМВОЛ ВІРИ — короткий, але точний виклад догм (учення) християнської віри в 12 точках («членах»), ухвалений на двох перших Вселенських Соборах Християнської Церкви. На першому соборі, що відбувся в 325 р. в Нікеї, ухвалено перших 7 членів Символа віри, на другому. в Царгороді в 381 р., останніх 5.

СИМВОЛІЗМ — дуже поширений в філософії, літературі та мистецтві напрямок визначувати думки й поняття особливими образа-

ми — СИМВОЛАМИ. Свого часу В. Ґете заявив, що кожний поетичний твір мусить бути символічним. І це зрозуміло, бо якщо життя повне символів, і повна символів наша буденна мова, то тим більше повинна бути повна символів мова поезії. Але все ж треба розрізняти той поетичний символізм, що про нього говориться під гаслом СИМВОЛ, від того літературного напрямку, що виник у Франції (Бодлер, Верлен, Рембо, Малярме) в XIX ст. і звідти поширився в усій Зах. Европі, а в початку XX століття з'явився і в Україні, як протест проти т. зв. побутовщини. Представниками того символізму були в нас Павло Тичина в ранньому періоді своєї творчости, Дм. Загул, О. Слісаренко, М. Терещенко, Т. Осьмачка, Є. Плужник. Їх попередники, так би мовити пресимволісти, — М. Вороний, Гр. Чупринка, О. Олесь, М. Філянський, Б. Лепкий та інші. «Символізм, як романтичний напрям виріс усюди на запереченні життя, на бажанні висловити або позасвідоме (далі жив у СЮРРЕАЛІЗМІ) або мимогромадське. Тому символізм проповідував гасло мистецтво для мистецтва та аристократизм мистця. Був проти політики, проти народництва і соціялізму в мистецтві. Символізм приніс поезії вільний вірш та музичність вірш у. Взагалі символісти усюди спричинилися до удосконалення віршу та поетичної мови. . .» (С. Николишин 1942 р. в «Пробоєм», ст. 531).

Але тим часом, як у символізмі народньої поезії та образотворчого мистецтва певні символи мали певне усталене значення, для символістів вищезгаданого літературного напрямку, символ — це слово неясного значення, що його кожний може приймати, як йому видається відповідним. Цими символами названі поети, намагалися передати відтіні настрою, почуття й обламки думок. Символізм кидає дійсний світ для недійсного, втікає в світ фантому перед складними суперечностями сучасної культури». (Є. Ю. Пеленський).

Символізм, як напрямок, закінчився був у нас десь коло 1928 р., поступаючись перед неоклясицизмом та неореалізмом. Але після другої світової війни він відродився на еміґрації серед молодших поетів. Символісти цього літературного напрямку розуміють під символом не конкретий факт зовнішнього світу, або свідому думку, ясну ідею, як досі було прийнято визначати цей допомоговий чинник нашого думання і сприймання, але неясне слово, абе й низку слів чи ідей з дуже різноманітними значеннями, що не примушують читача думати, але дозволяють йому фантазувати по своїй уподобі, отже викликають у нього не низку думок, а низку відчувань. Таке наставлення символістів дуже добре відбив М. Рильський в «Осінніх зорях»:

Не показать, а заховать я хочу
В моїх словах душі моєї цвіт,
Моїх бажань чутливість півжіночу.
І ріжних душ надзоряний привіт.
Не сяєвом. а димом фіялковим
У присмерковій музиці зітхань
Я пропливу незрозумілим словом
За дальну грань.

Др. Л Біленький писав про літературний символізм: . .«Нам приємно, коли ми бачимо точне зображення з усіми деталями цього чи того предмета: ми набираємося більшого знання про нього; але ми переживаємо глибшу радість і більшу повноту духового піднесення, коли ми проникаємось ідеалом, що пливе з самого серця письменникового, і яким просякнуті всі образи й картини його твору. І символічною поезією буде тільки та, в якій органічно, але не силоміць зливаються два ряди артистичного викладу у творі: внутрішній сенс та наочна краса змальованого в творі. І не дивлячись на цей чи той захований сенс літературного твору, наочний, конкретний його виклад (фабула) завжди викінчений сам по собі і має самостійне існування, як певна реальна данність дійсности, як реальний куток життя. Але отой унутрішній сенс твору, його осяяння первісним символом і тому його символізація в цілому надає йому глибокого внутрішнього одухотворення. Треба також розрізняти і несплутувати сумволізму твору із АЛЕГОРІЄЮ (див.), бо символічний — кожний високоартистичний твір тоді, як алегоричний — не кожний. Алегоричний твір тільки той, де отой сенс його є елементом цілковито підлеглим тенденції автора, відіграє службову ролю і сполучується звичайно з дидактичною тенденцією, зовсім чужою і дуже часто неприродною (як неартистична надумана тенденція твору) для поезії, символічної. Алегорія промовляє до нас із твору (коли вона там є) монотонним голосм проповідника, або жартівливо - повчальним тоном вуличного співця; символіка, повна захованих і ледве помітних натяків і недоговорень, паралельних зіставлень, співає до нашої душі ніжним голосом сирени, або голосить глухим голосом Сівілли, що викликають або осяяння душі, або загадкові передчуття таємного і вічного... Кожне справжнє мистецтво символічне, — воно — місток між двома світами; воно означає глибшу дійсність, і ця остання — справжня реальність. Вона може бути висловлена артистично тільки в символах, а не реально, конкретно виявлена. Мистецтво ніколи не відбиває емпіричної дійсности; воно завжди проникає в інший світ, і той інший світ приступний мистецтву тільки в символічнім відображенню. . .» («Іст: у: літ:» І. 1947, 16).

СИМЕТРІЯ — рівномірне розположення частин одної цілости і гармонія, що виникає з певних рівномірних комбінацій та пропорцій. На людському обличчі бачимо симетрію в розкладі двох вух та двох очей. В людському тілі так само симетрично розположені дві нозі і дві руки. В клясичному світі симетрія вважалася головним законом краси, але в пізніших віках симетрію зневажено, як надто нудну, намагаючись порушувати гармонію частин, щоб витворювати щось несподіване і фантастичне. Ці намагання відповідали порушенню внутрішньої душевної гармонії людини. Італійський письменник Маріо Праз оповідав про одного вбивника, що, вбивши людину, був утік, але потім повернувся, щоб випустити з клітки канарка бо він, мовляв, залишившись без свого господаря, умер би з голоду. Душа цього вбивника була — асиметрична. Не було в ній внутрішньої гармонії: коли б він турбувався так за людське життя, як за життя канарка, ніколи б не убив людини.

СИМИРЕНКО ВАСИЛЬ (1835—1915) — визначний меценат: сорок років підряд десяту частину доходів своєї цукроварні віддавав на українські культурні цілі, підтримуючи видання «Українше Рундшау», «Кіевської Старини», ЛНВісника та «Ради» в Киеві. Він вислав на руки проф. М Грушевського на купівлю дому НТШ в 1912 р. 100.000 карбованців, а під кінець свого життя заповів увесь свій маеток, оцінюваний в 7.000.000 карбованців на організацію першої в Україні культурної фундації, здійсненню якої, на жаль, перешкодили революційні події. Підтримував він і український театр, і хотів зорганізувати в с Сидорівці на Київщині українську школу, коли ж йому влада це заборонила, запропонувавши зорганізувати школу з московською мовою навчання В. Симиренко від цього відмовився. В родині і на цукроварні плекав українську мову.

СИМИРЕНКО ВОЛОДИМИР (1891 — ?) — вчений помолог, директор Мліївської садово - городної станції, професор кількох інститутів, редактор журналу «Садівництво, виноградство та городництво», організатор середніх і вищих учбових закладів та науково-дослідних інститутів, виховник сотні високо-кваліфікованих вчених — педагогів і практиків садівництва, автор наукових праць та підручників, як «Плодові асортименти України», «Плодові розсадники», «Помологія». Заарештований в 1933 р. був присуджений до розстрілу. Але присуд був змінений на 10 років «суворого ув'язнення». В 1937 р. кару було зменшено до 5 років із зарахуванням робочих вироблених днів, і звільнено. Але в 1938 р. знову заарештовано, і з того часу про нього не було вісток.

СИМИРЕНКО ЛЕВ (†1910) — засновник славно-звісного розсадника плодоягідних дерев у Млієві. Автор капітальних праць «Генеральний каталог плодових дерев» 1902 р. та «Кримське Плодівництво» 1912. Був першим визначним вченим помологом в Україні. Заарештований в 1879 р. за участь в студентських революційних гуртках, був засланий до Красноярська. Повернувшись із заслання в 1887 р., продовжував усіма засобами підтримувати український революційний рух, але був убитий в себе дома при загадкових обставинах.

СИМИРЕНКО ПЛАТОН (†1863) - основник першої цукроварні на Київщині 1843 р. та вчений садівник, що все брав перші нагороди на виставках за «введення нових гатунків фруктових дерев» та за «колекції грушок і яблук» Через проф В. Антоновича допомагав грішево різним українським ініціятивам, і видав «Кобзар» Шевченка 1860 р.

СИМОН ЗИЛОТ — апостол родом із КаниГалилейської. Проповідував в Юдеї, в Єгипті, Лівії, Мавританії і в Савасті, теперішньому Сухумі на Кавказі. Помер у страшних муках в Брітанії, де був розп'ятий і похований Називався Зилотом, бо був перше членом товариства Зилотів, себто «ревнителів Мойсеєвого закону». Святкували його день, коли чарівниці - знахарки збирали зілля по лісах: «Селяни думають, що цілющу траву дає Зілот, і що він порядкує рослинами». Звуть його також «Миколиним батьком» (там же). Називають цей день також ЗІЛЬНИКОМ (там же, ст. 654). Див ЗІЛОТ СИМОН

СИМОНІВ МАТВІЙ 1823—1900) — відомий більше під псевдом НОМИС, з козаків Лубенщини. Учителював в гімназіях Ніжена та Немирова, був деканом гімназії в Лубнах (1873-77), головою повітового земства (1877—85) і мировим суддею і головою з'їзду мирових суддів (1885—90). В 1900 р. вийшла збірка його оповідань, додатком до «Кіевской Старини», цікава описами життя українців XIX в. Але справжня заслуга М. Симонова перед українським письменством і вага всієї його діяльности лежить у збірнику українських приказок, виданих 1864 р. в Петербурзі. Для своєї праці він покористувався найбільше збірником Опанаса Маркевича, що передав його Номисові. Крім того дали йому свої збірки Василь і Микола Білозерські, Ол. Кониський, Всев. Каховський, Ст. Руданський, П.

Куліш та інші, — всіх разом 17 осіб. Крім того інших 16 осіб постачали йому матеріяли під час їх опрацьовування. Таким чином співпрацювали з ним у цій справі аж 33 особи.

«Високо оцінив працю Симонова А. Пипін в своїй «Истории русской етнографии» (т. III стор. 368—369), підкреслюючи, що це не була компіляція друкованих збірників, але головно матеріял, записаний з уст народу з багатьма варіянтами. При кожній приказці впорядник вказує місцевість, де вона вживається, а часто й особу, що її записала. Іноді наводить він ті народні анекдоти й казки, окремі специфічні вирази яких стали прислів'ями. Збирач завдав собі чимало праці, щоб по змозі влегшити користування збірником, розкриваючи зміст народнього прислів'я з усіх боків. Спорудник збірника не належав до тодішнього молодого покоління етнографів, але він знав добре науковий засновок етнографічного питання.

С. Єфремов теж з одушевленням висловлюється про цю працю Симонова, уважаючи її «цілком науковою, хоч і вельми цензурою пошарпаною» (Історія українського письменства, т. І. стор. 294). Але гостро скритикував її Іван Франко в передмові до своїх «Галицько - руських народніх приповідок», що вийшли в трьох томах у виданнях НТШ у Львові і нараховують понад 31.000 нумерів, за силування упорядника уложити з приповідок «суцільну систему філософії народньої, групуючи приповідки по темах, узятих не так із змісту самих приповідок, як із певної філософічної системи», отже за те, що для Єфремова було найціннішим у праці Симонова, — також за похибки й недогляди технічно - друкарського порядку, що утруднюють користання збірником Симонова». (А. Жук в «Укр. Літер. Газеті» ч. 6/48 1954 р.)

СИМОНІЯ — торгування духовими добрами посвяченими церковними речами та церковними посадами. Назва походить від СИМОНА МАГА, який хотів купити у апостолів Петра й Івана владу подавати людям Св. Духа, але ап. Петро проклям його: «Нехай твоє срібло буде з тобою на погибель, бо дар Божий думав ти за гроші купити.» (Діян. VIII, 20).

Найвизначніший і найганебніший випадок симонії припадає на травень 1686 р., коли царгородський патріярх Діонісій IV продав Українську Церкву московському патріярхові за «три сорока соболей і двісті червоних».

Що цей акт був «симонією», то це видно і з листа єрусалимського патріярха Досифея, дармащо великого москвофіла. «До царів і патріярха в Москву Досифей вислав у цій справі листи, в яких добре відчитав їм за порушення канонів і за заміри здобути «духовния дарованія» за гроші, що єсть «явная симонія». . . «Сам Досифей відмовлявся взяти участь в такому «беззаконії» навіть і за великі гроші. . » (Ів. Власовський «Нарис історії. . », 1956 І, 339). Це обурення патріярха Досифея на «беззаконія» і «симонію» не перешкодило йому пізніше за 200 золотих! — признати довершений факт передачі Київської митрополії московському патріярхові. Проте, сама Цареградська Церква цю передачу осудила і патріярха Діоніса, що її довершив, із патріяршества усунула, а в 1924 р. патріярх Григорій спеціяльним Томосом про признання автокефалії Українській Православній Церкві в Польщі ствердив, що відірвання Київської митрополії від Цареградського патріярхату і прилучення її до московської Церкви «відбулося не за приписами канонічних правил. . .» (там же, ст. 342). Наступник патріярха Григорія VII, Констянтин VI у посланні до всіх Церков Світу ствердив, що прилучення Київської Митрополії до Московської Церкви відбулося неправно (Див. СВЯТОПОЛК - ЧЕТВЕРТИНСЬКИЙ).

СИМОНОВСЬКИЙ ПЕТРО (1717—1809) — бунчуковий товариш. Скінчив Київську Академію, а потім студіював ще в університетах Галле Вітенбергу і Кенігсбергу. Був членом Генерального Суду і автором «Краткого описанія о козацком малоросіссійском народе і о военних его ділах», написаного в 1765 р., доведеного до 1750 р. і видрукованого О. Бодянським в 1847 р.

СИМПАТІЯ — здатність поділяти страждання й радості інших. Звідти симпатичність людини — особлива її привабливість, що відчувається серцем скорше, ніж розумом, і що полягає в здатності душі вібрувати в унісон з іншими душами. Не треба змішувати симпатії зі співчуттям. На цьому змішуванні витворилася була своєрідна мораль, що виводилася (у Шопенгавера) ніби з симпатії, насправді ж була базована власне на співчутті. Бо симпатія не має нічого спільного з мораллю. Бенедетто Кроче писав: «Чому ми хвалимо милосердну людину? Хіба тільки тому, що вона піддається зворушенню, викликаному виглядом страждання. Але зворушення само по собі ані моральне, ані неморальне». Оповідають про одного пана, який казав: «Я дуже потерпав довідавшись про катастрофу на Мартініці. Я такий чуйний до нещасть інших людей, що мусів перестати читати далі описи цієї катастрофи». Але йому відповіли: «І ви думаєте, що це в вас промовляє високе почуття альтруїзму?» — «Але певно, що ж інше могло б у тому бути?» — «Звичайний страх

— і більш нічого. Ви постійно боїтеся смерти і найменших неприємностей; описи цієї катастрофи тільки збудили ці ваші страхи, пригадуючи непевність людського життя, а зокрема вашого. Ми певні, що ви не дали ані гроша на користь жертв тої катастрофи. . .» — Маєте рацію, —відповів той пан. усміхаючись, — я про це навіть не думав. . .» (Стефаніні «Іль проблема морале. . .» ст. 97—98) Див. СПІВЧУТТЯ.

Макс Шелер теж писав: «Поділяти радість, яку хтось відчуває, дивлячись на чуже страждання, або поділяти його ненависть, його злість, це зовсім не значить робити щось моральне. Ми можемо говорити про моральність лише тоді, коли поділяємо радість, що сама в собі має щось моральне. Звідси ясна ріжниця між симпатією і любов'ю. Любов до ближнього часто примушує нас страждати, дивлячись на те, як інші радіють, завдаючи страждання іншим, як вони виявляють свою жорстокість, тощо. Симпатія, навпаки, як така, не рахується з вартістю та якістю почувань інших. . .» («Натура і форми симпатії». Париж, 1928, ст. 18—19)

Все ж уміти збуджувати в інших симпатію — великий дар Божий, а відчувати її до інших — велике щастя. Люди, схильні симпатизувати з іншими людьми — найкраще знаряддя суспільної гармонії. З нездатности ж до симпатії зроджуються ненависть і нетерпимість (див.) СИМПАТИЧНЕ ЛІКУВАННЯ — лікування знахарськими засобами, замовлюванням, амулетами, талісманами, тощо. Ці лікування походили з вірування в симпатію чи антипатію, що існують межи ріжними речами. В XVII ст. була дуже в моді СИМПАТИЧНА ПОМАДА, що, прикладана до зброї, яка завдала рану, ніби лікувала ту рану!

СИМФОНІЯ (співзвучність) — музичний твір на оркестру, зложену із смичкових, дутих та ударних інструментів, що так і зветься СИМФОНІЧНОЮ ОРКЕСТРОЮ. Зародившись у XVIII столітті в різних країнах світу майже одночасно, симфонія була своєрідним підсумком всього попереднього розвитку інструментальної музики й новим, вищим її етапом У творчості Й. Гайдна, В. Моцарта і, особливо, Л. Бетховена вона викристалізувалася як оригінальний і характерний музичний жанр.

У нас приблизно до двадцятих років XX ст. майже не було українських симфонічних оркестр (та й тепер їх небагато). Державна чи міська влада в нас була звичайно чужа і не дбала про розвиток української музичної культури а українське громадянство не завжди виявляло стільки розуміння і мало матеріяльні засоби для цієї справи, щоб самому утримувати українську симфонічну оркестру. Тому наша музична творчість дуже вбога на симфонічні твори, і лише найновіші часи (XX ст.) породили цілий ряд поважних композиторів симфонічної музики, як Косенко, Л. Ревуцький, Лятошинський, Людкевич, Барвінський, Козицький, М. Колесса та інші.

Характерно, що українські симфоністи міцно спирались у своїй творчості на джерела народньої музики. Згадаємо тут Українську симфонію М. Колачевського (1886 р.) з її прагненням правдиво відтворити народне життя. Основний настрій симфонії — світла, задушевна лірика, життерадісність, м'який гумор. ідейно-тематична основа її народні пісні різних жанрів: лірична й поетична «Віють вітри», побутова «Йшли корови із діброви», гумористична «Дівка в сінях стояла».

В рр. 1932-3 написано низку творів, що свідчать про прагнення українських композиторів до симфонічного жанру: Л. Ревуцький «Друга симфонія», Б. Лятошинський «Увертюра на українські теми», Косенко «Героїчна увертюра», Гозенпуд теж «Героїчна увертюра». Рибальченко «Свято мас». . . Пізніше з'явилися «Друга симфонія» Б. Лятошинського, симфонічні поеми «Отелло» і «Шевченко» Данькевича, «Урочиста кантата» Лятошинського та інші.

Друга симфонія Л. Ревуцького справедливо вважається за один із кращих зразків підсоветського симфонізму. Народність тематики й музичної мови, зріла майстерність мистця у володінні методом симфонічного мислення дають можливість віднести цей твір до золотого фонду української музики.

Цікава Третя Симфоніія Б. Лятошинського. Характерна в ній напружена боротьба музичних образів великої драматичної сили.

Із творів композиторів - еміґрантів треба згадати «Симфонічну поему» («Тон-Поему») Мих. Гайворонського, що виконувалася в Дітройті в жовтні 1960 р., та «Другу (Українську) Симфонію» А. Рудницького, тоді ж виконану. Також симфонічну поему «Тарас Шевченко» хорватського композитора А. Ковитсвича 1964 р. Див. ОВСЯНИКО-КУЛАКОВСЬКИЙ М.

СИН В РОДИНІ — більш бажана дитина, ніж донька. На Лубенщині висловлювалися: «Як син родиться, то й кутки в хаті веселяться, а як дочка, то й кутки смутяться». Або: «Син родиться на господарство, а донька на злидні». Баба - повитуха називає сина богданом, а дівчину, зневажливо, перепоем. Про бабу, що не мала синів, а самі доньки, казали: «Погана баба, околишня, а не хатня, нема в неї дома, а унуки — так, на боці». (К. Ст. 1904, V, 288).

Надавання переваги синові над донькою

було по всіх усюдах у світі неминучим наслідком патріярхальної родини, бо син продовжував батьківський рід і традиції предків, а донька, відходячи в чужу родину, підтримувала чужу, а не свою рідну. Самий культ предків передавався завжди тільки від батька до сина: жінка не брала в тому жадної участи, хіба за посередництвом чоловіка, чи батька. В Індії, в Китаї, Японії, народження синів було необхідне для культу предків і принесення їм жертов. Ще досі індуси женяться тільки для того, щоб мати синів: «Син — світло — в вищому світі. З народженням сина батько платить борг свойому батькові, і сам отримує несмертельність». У деяких народів жінка до народження сина вважалася за дівчину, і тільки після народження його відбувався урочистий бенкет. Новонароджених дівчат нерідко навіть убивали. Навіть сванети на Кавказі вбивали дівчат, віручи, що за таке вбивство будуть винагороджені народженням сина. (Милорадович у К. Ст. 1904).

Всі заробітки сина в Україні йшли до батька. на всю родину. Батько мусів тільки вдягати сина й видавати йому трохи грошей на парубоцькі витрати. Коли син женився, продовжував працювати на всю родину, аж поки не виділявся Коли приходила йому пора виділитися. вся родина спільними силами будувала йому хату з прибудовами. По закінченні будови, батько брав образи (ікони), мати брала хліб - сіль. і переносили їх до нової хати. де благословляли сина: «На тоді хліб - сіль на нове господарство. Дай Боже, щоб і в тебе було стільки ж хліба як у нас у гурті. Роби, небоже й Бог поможе». Або: «Дай Боже, щоб ваша хата була на все здорова та багата. Щоб ви хліб - сіль мали і людям давали, і батька - матір щоб не забували.» Після благословення. син частував батьків і сусідів горілкою. Батьки ж казали сусідам: «Бачте, ми їх не обиджаємо, хлібом - сіллю, худобою наділяємо». Сусіди пили й теж бажали: «Дай же Боже, щоб усього було повно й довольно».

Але. коли син відходив свавільно, то забирав тільки своє особисте майно та жінчине придане. Проте, волосний суд зобов'язував пізніше батька виділити синові й частину родинного майна.

Становище найменшого сина трохи відмінне. Він довго знаходився під батьковою опікою, але мав менше нагод до сутичок із батьками, бо старший син (чи сини), маючи вже свою родину, не хоче працювати на всю родину. Тому й народня приповідка каже: «Менший син найкращий, його найжальче». Він до кінця життя працює на всю родину. а після виділу старших братів, годує й ховає батьків. Тому-то й сама батьківська хата з подвір'ям відходила до меншого сина. Цей т. зв. МІНОРАТ існував ще в Монголії, Індії, у кельтів у Бретанії, та в Корнуельсі, де, по виділі старших синів, решта залишалася найменшому (там же).

Про відносини в княжій Україні писав М. Грушевський: «Ближчий поділ майна між синами означався батьківським «рядом»; при поділі майна без батьківського тестаменту сини ділили його, очевидно, порівно, але самий двір нероздільно діставався найменшому синові — постанова загально - слов'янська, що в звичайному праві заховалася й досі. .» («Іст. УР.» III, ст: 385):

СИНАКСАР — коротка історія свята, або святого, що її читано по церквах в Україні XVI ст. народньою українською мовою. Пізніше збірник житій святих.

СИНЕКДОХА — реторична фігура, якою означуємо цілість її частиною, множину одниною, збірне поняття конкретно — одиничним і — навпаки. Напр.: «Як тільки поверну з далеких доріг, мене привітає забутий поріг» (Д. Загул) — поріг тут замість всієї хати. «Я тобі сто разів це говорив» — означене число замість неозначеного. «Кругом Січі запорожця (замість — запорожців) москаль (замість — москалі) облягає. . .»

СИНИЦЯ — мала комахоїдна пташка. дуже пожиточна в народньому господарстві і в нас дуже люблена.

Пара синиць і їхніх 2-3 писклят споживають річно 12 мільйонів(!) комашиних яєчок. Це відповідало б ок. 150 фунтам живих комах. Крім того. пильні синичині дзьобики ліквідують ок. 150 000 гусениць і хробаків.

В піснях символізує молодицю (Чуб V. 1144) або молоду: «Ой у полі конопелька. На конопельці золота роса, — Там синиця походила, Та росичку потрусила, До золотничка поносила: — «Іскуй мені перстеньочок. . .»

Символізує також хоч невеличке, але певне добро: «Краще синичка в жмені, як журавель у небі. .» З нею в'язали в нас теж заклик про допомогу в якомусь нещасті: «Як синиця б'ється зимою у вікно, то то чоловік десь гине у дорозі. у снігах. . .» (Етн. 36: НТШ: ст: 318): У латишів синиця була колись віщою птицею: з її голосу пізнавали будучину (В. Миллер «Матеріяли. .» II ст. 290)

СИНКЕЛ — духовна особа грецької Церкви, співробітник чи секретар епископа. Царгородський патріярх має кількох синкелів. Старший з них зветься ПРОТОСИНКЕЛОМ. Значення синкелів було дуже велике, їх прирівнювали до кардиналів в римській

Церкві. Вони боролися за право першенства в гідності з митрополитами та архиепископами, що належали до візантійського патріярхату. В новому кодексі церковного права Східньої Церкви, виданому в Римі для українців католиків, попередній латинський титул «генеральний вікарій» (себто заступник епископа) заступлено титулом — СИНКЕЛ.

СИНОД — у католицькій Церкві святочне зібрання визначних священиків під проводом епископа (СИНОД ДІЄЦЕЗАЛЬНИЙ), або епископів і священиків під проводом архиепископа (СИНОД ПРОВІНЦІЙНИЙ), для вирішення важливих церковних справ. Українська Греко - Католицька Церква мала три загальні Синоди: 1. БЕРЕСТЕЙСЬКИЙ 1596 р. під проводом митрополита М. Рагози що проголосив унію з Римом; 2. ЗАМОЙСЬКИЙ 1720 р., що затвердив та ввів чимало обрядових новин, запозичених із римо-католицької Церкви; 3. ЛЬВІВСЬКИЙ 1891 р, присвячений внутрішнім справам Церкви. На обох останніх синодах проводили папські висланники.

СИНОД СВЯТІШИЙ ПРАВИТЕЛЬСТВУЮЧИЙ — найвища церковна установа російської Церкви, що її покликав до життя Петро І в 1721 р. Устрій Синоду нормував т. зв. ДУХОВНИЙ РЕҐЛЯМЕНТ, що його опрацював Т. ПРОКОПОВИЧ (див.). Не зважаючи на те, що Синод мав замінити особу патріярха і складався з представників духовенства, по суті це була, як пише проф. Н. Василенко - Полонська, «така ж 'колеґія', як і всі інші, і фактична влада належала цивільному урядовцеві — оберпрокуророві Св. Синоду, якого признача̀в імператор. Синод керував всією Церквою, як звичайний орган правительства, і вважав це, за велику честь, дану царем. Так, починаючи з Петра І, Церква змінила свій характер: раніш вона вважалася окремою установою, і духовенство було найвищим станом. Тепер Церква, як один із органів управління підкорялася царському урядовцеві. . . Духовенство перетворилося на державних урядовців, і в «Табелі о рангах» для нього, зазначено певні місця, відповідні до цивільних та військових урядовців. . .» («Теорія Третього Риму в Росії ХУІІІ та XIX ст.» 1952, ст. 12— 13). Див. СОБОР ВСЕҐЯНШИЙ. Ролю Синоду в державній адміністрації визначено цілком ясно в Своді Законів Російської Імперії, де сказано: «В управленії церковному самодержавна влада діє за посередництвом Св. Синоду, що його вона заснувала. . .» (ст. 43). Синод так діяв до 1917 р., коли в Москві знову відновлено патріярхат Див. ЦЕЗАРОПАПІЗМ.

«Підкорення Церкви державі, перетворення духовенства із служителів Бога Живого на слуг держави, на урядовців, мало тяжкі наслідки. Між Церквою та паствою виростала стіна, і Церква перетворювалася на бюрократичну установу. За невиконання її приписів карала світська влада, за відступлення від неї — перехід до іншої Церкви, вона карала як за кримінальний злочин. Але тепла, близькости не було». (Проф. Н. Василенко - Полонська «Теорія III Риму. . .» 1952, 32). Митрополит Антоній Храповицький писав: «Цілком справедливо казав покійний архиепископ Сава (Тверський, помер р. 1896), що історію Російської Церкви за ХУІ в. доводиться писати по митрополитах, за ХУІІ в. — по патріярхах, за ХУІІІ в. — по царях, а за XIX — по оберпрокурорах. Що вгодно буде Господу постановити на це в XX в., — це в Його святій волі. . . Обер -прокурор управляв Церквою, як своїм департаментом, а до Св. Синоду він ставився, як до ради при ньому. Його влада над Церквою була без порівняння вища й кріпша влади патріярха, який був лише виконавчою владою собору епископів, влада ж обер-прокурора над Синодом була більша влади епархіяльного архиерея над своєю консисторією. . . Якщо обер-прокурор не погоджується з постановою Синоду, то протокол останнього знищується і пишеться новий. . . Здавалось, що в кращі умови була поставлена Церква, коли був проголошений російський лозунґ — православіє, самодержавіє і народність (при Миколі І). Одначе, без огляду на цей лозунґ, церковне життя підпадало все більшому поневоленню з боку держави, і цей напрямок життя останньої підкреслювався й в зовнішніх символах урядових чинностей. Помешкання Синоду було переведено в другий будинок, рядом із точно однаковим будинком Сенату; обидві ці установи було покрито й сполучено однією аркою, яку увінчано царською короною. В залі Синоду поставлено було царське предсідницьке крісло. Але ще більш принизливий характер мали в цій залі два великі портрети, які залишались там до останніх днів. Перший — портрет Петра І, що показував рукою на книгу Духовного Реґляменту зо словами:«Для цього постановили ми установити таку Колеґію». . . (Слова блюзнірські у відношенні до Боговстановленої церковної влади). Лівою рукою імператор погрожує засіданню Синоду. Напевно в усій імперії не було установи, в якій би був зображений цар з жестом, що цій установі поґрожував. Другий портрет зображав імператора Миколу І також у бундючній позі, яка нагадувала голих тевтонів Вільгельма на даху Берлінського посольства в Петрограді. Справа зрештою, не в символах, а в тім, що в цей час, а також і в наступне правління, церков-

на ієрархія і церковне життя були явищами такими, що держава не опікувалась ними, а хіба тільки терпіла з неохотою. На всякий сильний прояв релігійного почуття в народі і в духовенстві дивились із таким ворожим поборюванням, як в Реґляменті Петра I;. (Цитовано в Ів. Власовського в «Нарис історії...» 1957, т. III, ст 251). Див. СОБОРНОПРАВНІСТЬ.

СИНОДИК — реєстр єретиків та регнителів православної Церкви, що їх відчитується на першій неділі В. Посту під час св. Літургії: перших проклинають, а другим співають вічну пам'ять. Синодик заведено в Греції 842 р., — у нас він знаний уже в XI ст. Ченці Печерського манастиря домагалися, щоб серед угодників Православної Церкви було записано в синодик преп. Феодосія Печерського, першого їх ігумена, але митрополит Никифор, грек, противився тому. Тоді ігумен вдався до князя Святополка, і цей, шануючи національних святих, приневолив митрополита вписати св. Теодосія в синодик митрополії і всіх єпископств. А що одночасно не було встановлено загального свята то з того можна зробити висновок, що митрополит поступився лише частково: дозволив поминати Теодосія на Службі Божій, і це українське духовенство прийняло «з великою радістю». (Томашівський «Іст. Церкви на Україні» 1932. ст. 144).

СИНОНІМИ — слова подібного значення що ріжняться тільки відтінками: ці відтінки треба відчувати. Природному українцеві, як писав проф. Ів. Огієнко, часто тільки чуття вказує, де якого слова вжити. Порівняти значення слів: балакати (неповажно, про що будь), говорити (про поточне життя, розповідати), бесідувати (про поважні чи святі справи). Кажемо: налий молока, але: насип борщу. Або такі слова ходження: іти, швендяти, плентатись, волочитись, плестись, бігти, гнати, дребенути, тупцяти, податись, почимчикувати і т. інш. — такі слова треба вміти вжити кожне на свойому місці («Рідна Мова» 1937, I, ст. 3). Кількістю синонімів, цим справжнім багатством мови, українська мова значно перевищує і московську і польську.

Синонімічний словник української мови склав А. Бахмет. Але Інститут Мовознавства Академії Наук в Києві відмовився його видрукувати, і тому автор почав друкуати його на сторінках журналу «Вітчизна», і цей друк продовжувався три роки. В ньому слово «Ходити» має 292 синоніми та 38 описових зворотів: «говорити» — 104 синоніми та 94 описових зворотів; «дивитися» — 45 синонімів та 94 описових зворотів. М. Рильський назвав цю працю подвигом, але з того часу минуло понад 20 років, а словником синонімів треба користуватися з трирічного комплету мисячника! З цього приводу Ф. Ковальпсав в «Укр. Думці» 27. IV. 1961 р.:

«Ми бачимо на цьому прикладі дійсний стан мовознавства на рідних землях. . . І як може якась мова розвиватися без словництва без надрукованих усіх форм рідного слова. без вичерпного зафіксування національної скарбниці в творах науковців та письменників ?!...»

СИНОПА — турецька пристань на Чорному морі, з азійського боку, давня колонія грецького Мілету, заснована 630 р. до Хр. У II ст. до Хр. була столицею понтійського царства. На Синопу часто нападали українські козаки. В поемі «Іван Підкова» Т. Шевченко вкладає в уста козацькому отаманові намір піти не звичною дорогою на Синопу, а більш відважною:

Не в Синопу отамани, Панове молодці,
А в Царград до султана Поїдемо в гості!

СИНОПСИС — стислий огляд; історичний твір, що викладає події з докладними датами в оповідній формі, але без т. зв. прагматизму і критики. В українському письменстві відомий Синопсис Ін. ҐІЗЕЛЯ (див.) 1674 року.

СИНОПТИКИ — три перші євангелисти — Матвей (Матей), Марко і Лука. Зовуть їх так тому, що їх Євангелія трактують ті самі події з Ісусового життя і з тим самим підходом моральним і побутовим, відріжняючись тим від Євангелії св. Івана.

СИНТЕЗА — примирення протилежних і ніби суперечних складників в одній органічній цілості. Теза і антитеза примиряються в синтезі, але все ж треба відріжняти синтезу від КОМПРОМІСУ (див.). М. Шлемкевич писав: «Припустім на хвилину, що побожний християнський диспутант погодився зі своїм суперником. Оце хтось із них, — правдоподібно був ним рабін, — серед найзавзятішої суперечки про те, чи є один Єгова, чи Бог у трьох особах, запропонував би замирення на таких умовинах: — я, мовляв. додам одного, а ти зречися одного, і погодимося на тому, що є один Бог у двох особах. Оце й був би зразок гнилого компромісу. Обидва зреклися б своєї правди — віри. Синтеза не вимагає такого зречення. Навпаки, вона приймає вповноті обидві противні тези. Вона — головно в початковій стадії — розмежовує їх засяги, їх поле дії. І треба всупереч усім нашим іконоборцям — во-

рогам усяких спроб ідейного замирення — підкреслити, що саме шляхом великих синтез поставали і розбудовувалися рішальні в історії людського духа світогляди. Ось кілька прикладів. Свідомість провідної еліти старовинної Еллади роздерта на двоє суперечністю гераклітизму й елеатства. Для першого існує тільки рух (див. ГЕРАКЛІТ) і вічна переміна, а символом їх стає прапервень буття — вічно живий огонь. Для ПАРМЕНІДА (основника елеатства), навпаки, все, що міняється, — омана. Те, що справді існує, що має в собі буття, а не тільки бування, непорушне, неподільне, одне і все. Популярна софістика V ст. до Р. Хр. виводить із тих засновків свої релятивістичні та скептичні мислі і ними підважує духовий і громадський порядок грецького світу. Анархія душ і анархія життя заливають міста - держави і роз'їдають їх силу. З'являються спроби компромісів. Теорії Емпедокла, Анаксагора, вкінці атомістика Демокрита — їх знамениті зразки. Те, що справді є, воно дійсно (за школою елеатів) незмінне. Але воно (вже всупереч їм) не одне. І воно, як у Геракліта, в русі. . Але всі ті. . компроміси не могли заспокоїти схвильовану атенську духовість. Це осягла аж Платонівська синтеза з її цілком новим, сократівським, моральним підходом до проблем. В Платонівський світогляд включені цілком і без ослаблень і Гераклітові і Парменідові засади Тільки засяги їх важности чітко розмежовані. До світу наших змислів, цього нашого поцейбічного світу стосуються без застережень засади гераклітівського вічного руху і вічних перемін. Але є ще другий, потойбічний світ, світ ідей, досконалих праобразів буття і цінностей. Ці ідеї, як Парменідове буття, непорушні, незмінні, вічні. А сполучує ті два світи, світ справжнього буття і світ земних тіней, — туга всього земного до ідей, туга, що в поетичній уяві в поетичнім мисленні Платона втілюється в великого демона кохання — ЕРОСА. — Оце синтеза, що нею жили і заспокоювалися століття грецької духової історії. Це її верх. . .» («Українська синтеза. . . .» 1949 ст. 43—44):

«Новіша европейська свідомість розщепилася була на два напрямки, що поборювали себе завзято: ЕМПІРИЗМ (див.), що мав свою найсильнішу кріпость в англійськім мисленні, і РАЦІОНАЛІЗМ (див.), що найсвітліших представників знайшов на континенті. Для одного джерелом пізнання був досвід і тільки досвід: для другого — т. зв. вроджені ідеї розуму. І знову довголітня суперечка знайшла вирішення в синтезі Канта, в його славнім виразі: «Поняття (себто розумові форми) без змислових відчувань (себто без первнів досвіду) — порожні; змислові ж відчування без понять — сліпі. Тільки їх синтеза дає справжнє пізнання. Така основна теза кантової критики, що в її тіні розвивається мислення XIX ст.» (Там же ст. 44).

Цікавий приклад політичної синтези бачимо ми в Англії, де зсинтезувалися в одному парляментарному режимі такі ніби суперечні явища, як аристократична монархія і високорозвинена демократія. Таку ж високу політичну синтезу знаходимо ми і в США, де в режимі президіяльної диктатури, з урядом, що його призначає президент і що відповідає тільки перед президентом, а не перед парляментом, але одночасно з загальними реґулярними, дійсно демократичними виборами, зсинтезовано ідею демократії з ідеєю вождівського провідництва.

Синтеза, як метода, часто протиставляється АНАЛІЗІ (див.). Проте в дійсно творчих людей синтеза виступає, як необхідне завершення аналітичного процесу: Перше пізнаються окремі речі в світі, окремі галузі знання, а потім з них витворюється синтеза — загальний образ світу, філософічний світогляд. Про синтезу і аналізу в історії писав д-р М. Андрусяк:

«Синтеза історії в протилежність до аналізи, що займається критичним розглядом джерел для висвітлення якоїсь події, є зложенням низки історичних фактів в одну цілість; синтезою є монографії діячів, місцевостей та областей, нариси історії народів, держав, культури, тощо, як у цілості, так і в окремих періодах. Завершенням синтези є висновок, до якого дійшов дослідник на основі зложення подій — в характеристиці будьто діяча, будьто періоду чи цілости історії народу, держави, тощо. Очевидно, що основніше прослідив історик матеріяли для висвітлення діяльности важливої історичної людини, або періоду чи цілости історії народу, то влучніші його кінцеві висновки. Тимто до синтези повинні братися ті історики, що пройшли солідно аналізу історичних джерел. . .» («Пробоєм» 1940, ст. 2440).

Про синтезу в поезії писав Вол. Реш-Лозовський: «Як кожна релігія, так і кожна велика поезія шукає синтези. А де синтеза — там світогляд, там ясна і недвозначна ціль. Тому й не диво, що світогляд — рідкість навіть у визначних письменників. У нас таку синтезу дає передусім поезія Т. Шевченка. Досить виразно зарисовується вона в творчості Лесі Українки. Змагає до неї і Ів. Франко. Як виразно і рівночасно конвульсійно бореться за синтезу В. Стефаник! Це письменник, що навіть на краплину роси вміє глядіти з перспективи вічности. Та велика синтетична сила Шевченкової поезії довела поета попросту до

апостольства. . .» (ЛНВісник, 1938, I, ст. 37—38).

Е. Ю. Пеленський підходив до справи синтези в українському суспільстві натомість досить скептично: «. . .Людині, що не вміє глядіти на світ оком синтетика, що не вміє пов'язати понять і явищ в одну цілість, знайти в них спільне, відділити маловажне, а підкреслити засадниче, — такій людині багато бракує. А коли це не одна людина, але ціла суспільність, то це вже жалюгідне. А що ця суспільність не чужа, але навпаки рідна, то це набирає в очах того, хто це може зробити ціхи трагедії. А власне з нашою суспільністю сталося таке нещастя. Вона, чи радше ті, що мали б бути елітою її, живуть і працюють сліпі і глухі на змисл синтези. . .» (ЛНВісник, 1930, ст. 547).

СИНЯ БАРВА — в українській символіці зливається з символікою БЛАКИТНОЇ (див.) барви. Тому й одяг Богородиці в іконографії часто синій. і Юрій Клен, звертаючись до Скорбної Матері, що плаче в небі, писав:

І під обрієм грізних років.
Голубіє, мов спогад про Тебе,
Синя плахта лісів,
Синій пояс Твій річкою в'ється. . .

В народніх піснях СИНЄ ВИНО, в протилежність ЗЕЛЕНОМУ ВИНУ, що символізує радість. веселощі («Зелене вино на потішення» — Голов III. ч. 19), означає журбу: «Тоє ми вино синьо зацвіло, Синьо зацвіло. мало вродило» (Етн. Зб. НТШ. XII. 228).

Тому й в «Слові о Полку Ігор.» після поразки українського війська «черпали мені синє вино з трудом змішане. . .»

Синю барву вживали чомусь особливо добрим засобом проти БЕШИХИ.

СИНЬОЖУПАННИКИ — вояки одної з двох дивізій, сформованих з українських вояків в німецькому полоні — СИНЬОЇ (Німеччина) та СІРОЇ (Австрія), названі так від кольору їх жупанів. Зорганізовано їх було з почину і під наглядом Союзу Визволення України (див.) в 1918 р. в таборах полонених Раштату, Вецляру, Зальцведелю. Старшини прийшли з старшинського табору Ганноверіш Мінден.

СИР — поживний продукт із зсілого молока. У нас в Україні вживали і вживають його головно з коров'ячого квасного молока. і то власне СВІЖИЙ СИР, що змосковська зветься «творогом». Овечий свіжий сир — ҐЛЯҐАНКА, овечий солоний — БРИНДЗЯ. На Великдень на Буковині святили і сир — «щоб не було лихоманки» (Зап. ЮЗОт. II, ст. 348). На Лівобережній Україні. під московським впливом від XIX ст.. поширився звичай роблення на Великдень СИРНОЇ ПАСКИ. Проте, вона не вспіла набрати обрядового значення, і хоч її ставили на стіл. головно в інтелігентних родинах, просто як смачну страву, але до церкви її на свячення не носили, хоч від усіх інших страв якусь частину в церкві святили. Засвоєно її за виразом М. Славинського, «не формально, а фактично» («Спогади» в «Америці» II, УІ. 1960).

Дуже було поширене в Україні вірування, що, зберігши під язиком сир від Пущення можна було побачити на великодній службі всіх відьом: стоятимуть вони з дійницею на голові (М. Сумцов в К. Ст. 1889, УП, 38—39, Ржегорж в Наук. Зб. 1927, т. XXУІ, ст. 135—36, Беньковський в К. Ст. 1895. V. 30—76). Ясна річ, що такого ніхто ще не міг втяти. Див. ПУЩЕННЯ.

Вважали, що сиру не можна давати хворому: «Слабому сиру ніхто не дасть, бо, якби вмер, не було б сиру ввесь рік» (Ів. Франко, III. ст. 112).

В Україні коровай на весіллі присипали сиром, а подекуди й клали під коровай «тридев'ять вареників із сиром. . .» В зв'язку з цим звичаєм стоїть, мабуть, і весільна пісня, що в ній зять порівнюється з сиром: «Ой, сиру ж мій, сиру, да білий ти мій сиру; Ой зятю ж, мій зятю да милий же ти сину. . .» (Метлинський, ст. 193).

СИРЕНИ — мітичні музи моря, що своїм співом чарують мореплавців, зваблюють їх до себе, примушують забути все на світі — жінку, родину, дітей — і потім гублять немилосердно: образ тих чарів і тої принади що знаходить людина в спокійному морі, що привітно всміхається й вабить своєю поверхнею, чарує тихим гомоном хвиль, знаджує своєю таємною глибиною, але й губить необережних, що забувають за його небезпеки. Ніхто з мореплавців, що чув голос сирен, не міг встояти проти їх чарів. І тільки ОДІССЕЙ - УЛІС що його вчасно попередила Цірцея, уник небезпеки, наказавши своїм товаришам позатикати собі вуха воском, а його прив'язати до головної щоґли корабля (Одісея, XII, 39).

Сирен було перше дві, але пізніше їх число піднеслося до трьох. Були вони прегарні обличчям і тілом, але, замість ніг, мали риб'ячий хвіст, часто також роздвоєний. Овідій сповідав, що були вони товаришками ПРОЗЕРПІНИ і, коли Плутон пірвав її, випросили вони в богів крила, щоб могти відшукати подругу навколо Середземного моря. Тому деякі мистці малювали їх в образі птиць із жіночим обличчям. Але, коли вони, під'юджені Герою - Юноною, викликали були на змаг муз, ті, перемігши їх у змагу співу, общипали на них усе пір'я. Італійцям здавалося, що не було кращого місця для сирен в усьому Середземному морі, як на незрівняної краси мор-

ська блакить, що простягається від рогу Місена до скелі небезпечної Сціли, де стільки мореплавців знаходили свою смерть. Тут одна з сирен — ПАРТЕНОПЕЯ — особливо відзначалася своїм співом, і її ім'ям було названо побудоване тут місто, що його пізніше тиран Фаларід перейменував у Неаполь.

Сирени набрали значення майже геніїв смерти, і тому їх різьбили на надгробках. Проте, на надгробку відомого промовця Ізократа сирена визначає непереможний чар його красномовства,

Міт про сирени прийшов до Греції, мабуть, зі Сходу, де, зокрема в Червоному морі, водяться ще й досі ДЮГОНИ, що їх наука зачислила до роду СИРЕН, ростиноїдні морські ссавці, що мають велику круглу голову і ніби жіночі груди, до яких притискають плавцями дитину, годуючи її. Людська фантазія зробила з тих дюгонів привабливих чарівних сирен. До тої ж породи належать МАНАТИ або ЛЯМАНТИНИ, що водяться на берегах середн. Америки та зах. Африки. Христофор Колюмб, побачивши вперше цих манатів біля Караїбських островів, записав у свойому щоденнику: «Ми бачили сирен, але вони зовсім не такі гарні».

В Україні вірування про сирен відбилося хіба в виразі, що «морські люди складають пісні» (П. Куліш «Зап. о Южн. Руси» II 36 і Чубинський, І, в І. 211). Не існує жадної казки, де б сирени зустрічалися зо всіма своїми характерними особливостями, лише подекуди зустрічаються їх окремі риси. В одній казці, що її записав Милорадович на Лубенщині, оповідається про дівчину, замуровану в стіні: у неї тіло вкрите риб'ячою лускою. Але в цій лусці і вся схожість з сиренами. Те саме треба сказати й про МЕЛЮЗИН — напівжінок, напівриб.

В давньому християнському іконописі сирена, одна, без інших знаків — символ змислової насолоди і спокуси. Сирена що тримає в одній руці рибу, а в другій меч — символ душі християнської.

СИРИНИ — райські птиці з жіночою головою. Вони досить часто зустрічалися на емалевих ковтках княжої України (М. Груш. «Іст, УР.» III, 447). У цих сиринах можна вбачати попсований образ СИРЕН з того періоду, коли вони були обернені в птиць. В такому вигляді вони дуже були поширені, як талісмани (Каіро 295).

СИРІВЕЦЬ— хлібний квас, роблений без відварювання. У «Енеїді» Котляревського: «І кубками пили слив'янку, мед, пиво, бражку, сирівець. . .» З сирівцю робили й холодний борщ. Тоді й той борщ звали сирівцем, як от у Т. Шевченка у «Ґайдамаках»: «Ой, сип сирівець та криши петрушку. . .»

СИРІТСЬКА ДОЛЯ — кущик незжатої пшениці, чи жита, що залишають на полі Іллі, або Спасові «на бороду». Назва походить, мабуть, від приповідки, що «Бог родить на всякого долю».

СИРНО — низенький столик, що навкруги нього сідали долі. У зв'язку з цією назвою був звичай, при виборах сотника, коли проголошували його ім'я, і громада на нього погоджувалася, накривали його шапками і кричали «Сирно!» чим указували на старовинний звичай садити вибраного на стіл. (Слабченко «Малор. Полк. . .» ст. 121).

СИРОЇЖКА — червоножовтий гриб із білим або жовтавим соком, їстивний навіть і сирим. В приповідці: «Свіжий, хороший. як сироїжка» (Номис 13145). Звідци і в народніх піснях: «Дівчата мої сироїжечки».

СИРОТА — дитина без батька й матері, отже й без опіки. У піснях часто згадується про хлопців, що «зводять з ума дівку сиротину». Доля сироти взагалі дуже сумна, приходиться їй часто голодувати і зазнавати всяких поневірянь та знущань між чужими людьми. Див. СИРІТСЬКА ДОЛЯ, В піснях словом «сирота» визначається завжди обездолену хоча б уже й дорослу, людину: «Ніхто не відає, як сирота обідає», «Сироті все вітер в очі», себто все йде наперекір (Ів. Франко «Приповідки» III, 96). Людяне співчутливе відношення українського народу до сиріт відбито і в пісні «Ой, гріх, синоньку, моя дитинко, в неділеньку снідати, а ще дужчий гріх, а ще тяжчий гріх з сироти ся сміяати (Етн. Зб. НТШ. XI, 129), Тому співають також: «Поб'ють тебе, козаченьку, сиротинські сльози» (Чуб. У, 401), бо «Бог бачить, як сирота плаче» (Франко, III, 95). Скомпонував наш нарід і окрему псальму про Сирітку, що терпить від мачухи. Кінчається ця псальма такими повчальними рядками: «Царствуй же, сирітко, в небі зо святими, а злая мачуха в пеклі з проклятими». Існують подібні пісні і в інших народів, але, як зазначив д-р Л. Білецький «. . в більшій частині українська псальма про Сирітку ховає в собі цілком оригінальні мотиви, які розвиваються по лінії навіть протилежній, аніж у французькій пісні. . .» («Іст. у. літ.» І, ст. 214).

СИРОТЕНКО ГРИГОРІЙ (1884 — 1925) — адвокат, за першої світової війни був у полоні в Німеччині і тут співпрацював у Ра-

штаті із Союзом Визволення України в справі національного виховання українських полонених. Був міністром юстиції в уряді Чеховського і виконував обов'язки військового міністра в уряді Мартоса.

СИРОТИНЕЦЬ — виховний захоронок для дітей. В 1913 р. створив такий — перший на американській землі — захоронок для українських сиріт від 7 до 14 років єп. Сотер Ортинський у Філядельфії.

СИСТЕМА — упорядкована за якимсь внутрішнім принципом цілість окремих частин. Звідси СИСТЕМАТИК — людина, що все притримується встановленого порядку. Ляйбніц твердив, що всі системи добрі в тому, що вони стверджують, і неправдиві в тому, що вони заперечують, а Г. Кайзерлінг до цього додавав такі дві тези: 1. «Всі системи добрі, поскільки їх застосовують люди вищих якостей, і робляться дуже поганими, якщо їх застосовування залишається людям нижчих якостей» і 2. «Всяка система, що зробилася надто негнучкою мусить бути поганою, бо життя гнучке в самій своїй істоті». («Світова революція». 1934, ст. 57).

Звідци СИСТЕМАТИЧНІСТЬ — впорядкованість, послідовність в своїх діях. Москалі не зносять европейських засад організованої праці, систематичности, правопорядку. «Кожна система в доброму, чи поганому розумінні цього слова не русска річ», — писав Турґенев К. Аксакову. (Див. БЕЗАЛАБЕРНІСТЬ). На жаль, бракує німецької систематичности і українцям.

СИТНИК МИХАЙЛО (1920—1959) — талановитий поет. Ю. Клен писав про нього, що він «нехитрими словами, «без алітерацій», співав про свій рідний край і свою тугу за ним. . . Але ж у самій нештучності, в простій співанці може звучати стільки чару, що мимоволі заслухаєшся і з полегкістю відпочиваєш на звичайних рядках після всяких модерних викрутасів, що більше говорять про вправність, ніж про щирість.» («Думки на дозвіллі»).

СИТО див. РЕШЕТО.

СИЧ — нічний хижий птах, досить людям корисний, бо хоронить ниви від шкідників. Проте його життя серед старих руїн, в похмурих місцях, у дуплах старих дерев, а особливо хрипкий стогін його голосу, зробили його жертвою забобонів, як і всіх інших хижих птиць, що діють у темряві ночі. Дідона жахалася його зловіщого крику, і леді Макбет теж побоювалася «цього зловіщого нічного вісника». Еспанська легенда оповідає, що сич був колись дуже милою співучою птицею, але бувши присутнім при смерті Христа, зненавідів денно світло, а його дзвінкий спів застрягши в горлі, перетворився в важкий стогін. І у нас казали: «Коли сич увадиться прилітати по ночах на хату і кричить жалібним голосом, неначе дитина плаче, то смерти комусь не минувати. А як сич кричить на ріжні голоси страшним мотивом так, що аж волосся дибом стає, то треба дожидати якогось лиха, страшного случаю, а особливо, коли сич кричить до заходу сонця, то ніколи дарма не пройде. . »

(На Білгородщині в Етн. Зб. НТШ, XXXII, ст. 403). Див. ПУГАЧ, СОВА.

СІВІЛЛА, СІБІЛЛА — пророчиця, мудра жінка, що знала майбутнє, а також засоби, як відвернути нещастя, що загрожували, а особливо, щоб відвернути гнів богів. Спочатку сівілл було багато, бо відомі сівілли єгипетські, жидівські, перські, вавилонські й італійські. Царицю Савську часто називали також Сівіллою, бо хресна легенда примушувала її провіщати прихід Христа і долю християнства. Але найславнішою поміж усіх сівілл була сівілла Кумська. Про неї оповідали, що за Тарквінія Пріска, або й за Тарквінія Пишного, з'явилася перед ним сівілла, яка запропонувала йому купити в неї 9 книжок. Цар відмовився. Сівілла спалила три книжки і знову з'явилася перед царем, пропонуючи йому купити шість книжок за попередню ціну. Цар знову відмовився, Сівілла спалила ще три книжки, і запропонувала купити в неї ті три, що ще залишилися, домагаючись тої самеї ціни, що й перше за 9 та за 6 книжок. Цар зрештою зацікавився і купив ті книжки, а сівілла після того зникла. Ці три книжки були славнозвісними в історії Риму СІВІЛЛІНИМИ КНИГАМИ, що в них було сповіщено долю Риму. В тих книжках жерці, шукали поради в трудних обставинах. Стіліхон на початку V ст. по Р. Хр. велів спалити ці книжки, але їх місце заступила велика збірка поганських, жидівськких та християнських пророцтв, що в них виявлявся гнів на безбожних і надія на швидкий прихід Божого Царства.

В християнському мистецтві і в літературі, що розвивалася під церковним впливом, сівілли виступають, як провісниці християнської правди і тому часто фігурують, як у славній Сікстінській капеллі в Ватикані пензля Мікель Анджеля, поміж біблійними пророками та іншими особами старого й нового Завіту, що їх звичайно вважають попередниками, провісниками Євангелії. В відомому співі Томмаза з Челяно перш. полов. XIII ст. Сівілла виступає разом з царем Давидом:

«Діес іре, діес ілля сольвет секлюм ін фавілля тесте Давид кум Сівілла».

В 1929 р. проф. Маюрі відкрив під Неаполем печеру Кумської Сівілли, що відмовляла кохання Аполлонові, аж поки той не прибіцяв, що вона житиме стільки років, скільки пісчинок зможе вмістити її рука. В наслідок цього вона зробилася така стара, що зрештою з неї залишився лише голос, яким вона провіщала. Коли Еней в «Енеїді» Котляревського її відвідав, вона не дійшла ще до такого стану, але була вже

. . .бабище старая,
Крива, горбатая, сухая,
Заплісняівла, вся в шрамах,
Сіда, ряба, беззуба, коса
Розхрістана, простоволоса
І, як в намисті, вся в жовнах. . .

Проте, пишучи цей портрет Сівілли, Котляревський використовував тільки українські оповідання та вірування щодо наших старих відьом, які відогравали в нас — хоч і не так славно — ролю Сівілл.

СІДЛЕЦЬКИЙ ДМИТРО (†1945) — сотник армії УНР, висвячений 10. VI. 1924 р. на священика архиєп. Ів. Теодоровичем. В 1931 р. архиєп. Іван запропонував йому виїхати до Бразилії на місійну працю. Провадив він ту місійну працю до 1945 р., себто аж до смерти. Під псевдом ДМИТРО ТЯГНИГОРЕ, дописував він до «Дніпра» та «Укр. Голосу» в Канаді.

СІДЛО — шкуряний прилад для сидіння на спині коня, чи мула, під час їзди. На нашій території сідла відомі в археологічних знахідках тільки IУ—Ш ст. до Хр., хоча скити, які більшу частину життя проводили на конях, повинні б були їх уживати. (Я. Пастернак «Археологія України» 311).

СІДОБР АНДРЕ — псевдонім визначного французького журналіста і політика, шефа відділу репортажів в офіційній агенції «Гавас» і провідника Народнього Республіканського Руху Моріса ШУМАНА (†1963), що під цим псевдонімом видав у лютому 1939 р. книжку «Українські проблеми і европейський мир». Автор її, знаходячись під враженням Мюнхенської капітуляції В. Брітанії перед Гітлером, гадав справедливо, що ціль німецької політики — поширення на схід, коштом Росії. Але, як і багато інших тогочасних політиків думав, помилково, що в цій цілі Німеччина має використати український визвольний рух.

«Що таке Україна? — запитує він. — Це щось зовсім інше, ніж лихо кн. Ігоря, танки половців, св. Володимир, епопея Карла XII. . . Україна сьогодні те, чим вона завжди була: зброя або козир в руках рішучої й хижацької держави. Невипадково славний гетьман XVII в. Богдан Хмельницький вважається героем, так само. як і Мазепа, славнозвісний гетьман XVIII в., зненавиджений російськими істориками, як новий Ґанелон (зрадник у «Пісні про Ролянда») і прославляється, як другий Ролянд, всіма історичними ворогами Російської імперії. З цієї зброї, з цього козиря Райх уже скористав, щоб перевернути Чехословаччину, вчора — бастіон «большевизму», в бастіон германізму. . »

Тут автор думав про Карпатську Україну. Між Хустом і Києвом, — писав він, — знаходиться Галичина, — «де виросло коріння, кинене в землі Великої України її бардом Шевченком». Оповівши, як Польща 1919 р. опанувала Галичину, автор сконстатував, що вона не виконала свого обов'язку здійснити автономію в Галичині, що дало в наслідку велике напруження між українцями і поляками. Автор закидає Франції злочинну байдужість до цих справ, що мають довести до виснажливих змагань між нацизмом і большевизмом: ціль гітлерівського Райху зовсім не та, щоб вдарити в серце Росії, але та, щоб зробити з чорноморських народів своїх сателітів. Отже, якщо Франція залишатиметься далі при своїх лінощах, пантерманізм опанує Польщу й Румунію, а потім і Україну. Воскресення України матиме лише тоді користь, коли вона, як це було при кінці світової війни, себто в 1917 р., матиме змогу в разі потреби, створити греблю німецькому Дранґові на Схід, зробивши бльок із Польщею, — бльок, що міг би заступити Росію, коли б вона зробилася безсила, або коли б розпалася. . .

СІЗІФ — мітичний засновник Корінта, відомий зі свого лукавства й користолюбности. За його злочини супроти богів (ув'язнив був Смерть і виявив деякі таємниці Зевеса) покарано його в підземному царстві страшною карою — марною працею із свідомістю її цілковитої марности: він мусів викочувати важкий камінь на гору, але, як тільки той камінь досягав верху, зривався додолу, і Сівіф мусів знову розпочинати котити його нагору. Тому в світовій літературі СІЗІФОВА ПРАЦЯ — важка й марна.

СІКЕВИЧ ВОЛОДИМИР (†1952) — гарматний старшина армії УНР, потім посол УНР в Будапешті генерал, організатор і провідник українських військових організацій в Канаді. У фільмі В. Авраменка «Запорожець за Дунаєм» виконував ролю Кальнишевського, останнього кошового Запорозької Січі.

СІКОРСЬКІ ВЛАДИСЛАВ (1881 — 1933) польський генерал, з фаху інженер, шеф генерального штабу 1921 — 22 рр.; прем'єр - міністер і міністер внутрішніх справ 1922—23, міністер військових справ 1924—25. В 1943 р. мав як прем'єр міністер і начальний вождь, розмову зі Сталним, що її дослівно, зараз же після обіду в Кремлі, записав ген. Андерс:

Сталін: Не будемо сперечатись про кордони.

Сікорський: Чи ж ви самі не говорили, що Львів, це польське місто?

Сталін: Так, але мусітимете спорити про нього з українцями.

Сікорський: Багато українців було й є германофілами, тому ми мали й ви теж будете мати з ними багато клопоту.

Сталін: Так, але це були ваші українці, не наші. Ми їх, спільно з вами, знищимо.

Сікорський: Не йде мені про українців, тільки про територію. («Вядомосьці» Лондон. 1948. Ч. 333). Загинув у летунській катастрофі 5. VI. 43.

СІКОРСЬКИЙ ІГОР — геніяльний конструктор літаків із Києва. Першого літака збудував на кошти батька, а потім у 1912 р. за допомогою петербурзьких магнатів збудував «Ілью Муромця», пробний лет якого відбувся в 1913 р. у присутності царя Миколи II. В 1918 р. він еміґрував до США. В 1952 р. описано його новий тип гелікоптера. (вертолета).

СІКОРСЬКИЙ ПОЛІКАРП (1875—1953) — митрополит УАПЦ, Голова Собору Єпископів і Св. Синоду УАПЦ, народжений в родині священика о. Димитрія Сікорського в селі Зеленьках, Канівсього району на Київщині. Мирське ім'я — Петро. Духовну освіту здобув в уманській Духовній школі та в Київській Духовній Семінарії, курс якої закінчив у 1898 році. Пізніше від 1906 по 1910 рр. був вільним слухачем на правничому факультеті в університеті св. Володимира в Києві.

Національні традиції в духовній родині. що оповили душу з дитинства, скріплені були повною національною свідомістю юнака ще на семінарській лавці, через участь в нелеґальному українському гуртку молоді, керівником якого був Олександер Лотоцький, тоді студент Київської Духовної Академії. Петро Сікорський увесь час життя далі в Києві стояв близько церковних сфер і церковного життя, бо служив в установах Єпархіяльного Управління Київської Єпархії, м. ін., на становищі столоначальника Київської Духовної Консисторії (1908—1918). З національною українською революцією в р. 1917 стає Петро Сікорський в рядах працівників центральних урядів УНРеспубліки, будучи в Міністерстві Ісповідань Начальником Господарського Відділу (1918 — 1919 рр.), а потім Віцедиректором Департаменту Загальних Справ.

З урядом УНР еміґрує на Захід. Коли установи цього уряду почали в Польщі ліквідуватися, Петро Сікорський повертає до праці на близькій його душі церковній ниві, для чого переїздить з Тарнова до Крем'янця на Волині. На катедрі Волинській був тоді епископ Діонисій, який приймає Петра Сікорського на службу до Крем'янецької Духовної Консисторії. 27. VII. 1922 р. він приймає чернечий постриг з ім'ям Полікарпа. Того ж 1922 року наділений був саном архимандрита.

10-літнє служіння о. Архимандрита Полікарпа проходить переважно по манастирях, які він, чи як Намісник, чи як настоятель, приводить до порядку по роках руїни в часі першої світової війни. Це манастирі — Дерманський (на Волині), Мелецький (на Поліссі), Загаєцький (на Волині), Віленський Св.-Духовський і врешті — Жировецький (на Гродещині).

Хиротонія на становище українського православного епископа в б. Польщі — Архимандрита Полікарпа Сікорського урочисто відбулася в Митрополитальному соборі у Варшаві 10. IV. 1933 — Митрополитом Діонісієм. Архиепископами Феодосієм і Олексієм. Єпископами Симоном і Савою.

24. XII. 1941, декретом митр. Діонісія Владику Полікарпа було призначено на Адміністратора Православної · Церкви українського народу перше в Польщі а потім і взагалі під німецькою окупацією. Найбільшою подією тих часів в житті нашої Церкви було створення Владикою Полікарпом, разом із митрополитом Олександром, канонічної української православної ієрархії висвятою українських епископів спочатку в Пинську, а потім у Києві і в Луцьку в 1942 р.

СІЛЕЙ ІРА — англійський еміґрант до Америки. який захопившись поемою Байрона «Мазепа» та постаттю цього українського гетьмана, створив у степах Міннесоти місто Мазепа, що в 1955 р. відсвяткувало свій 100-літній ювілей. («Муз. Вісті» 1959, I 24-26).

СІЛЬ — мінерал, що розпускається в воді і вживається для приправи їжі, надаючи їй гострішого смаку, а також для охорони харчів від гниття.

Сіль була з найдавніших часів великою цінністю, і римляни платили своїм військам частинно сіллю, — і з того залишилося в латинських та англомовних народів назва ва-

ґалі всякої платні, що в'яжеться з коренем «саль», себто сіль. В княжій Україні добували сіль із кримських озер та лиманів і з галицького підгір'я. Довіз соли провадили СОЛЯНИКИ або ПРАСОЛИ, що розвозили возами сіль по всій Україні. З огляду на дикі орди, що, зрештою відрізали Україну від Криму, особливого значення набрали копальні соли в Галичині. Найбагатшою копальнею соли все була й залишається копальня в Зах. Галичині біля Велички, де ця копальня розрослася в підземне містечко з повирізуваними в солі залізничними станціями, забавовими залями, каплицями, тощо. Там сіль добувається вже від тисячі років. Крім того, в ХУІ—ХУІІ вв. найбагатші джерела соли були біля Дрогобича, біля Старої Соли та в околиці Долини. Менше значення мали СОЛЯНІ ВІКНА в Кутах, в Косові, в околиці Коломиї, в Сяніччині і т. д. Соляну СУРОВИЦЮ чи ропу витягали відрами при помочі КЕРАТУ, який тягли коні. Вона йшла до дерев'яних веж, де були вставлені великі залізні казани(т. зв. ПАНВИ (більші) і ЧЕРИНИ (менші). При кожному казані працювали один ЗВАРИЧ, один ЛОПАТНИК і один РУБАЧ. У вежах розпалювали вогонь і варили суровицю так довго, аж вся вода випарювалася, і в казанах залишалася сама сіль. Добуту сіль зсипали в бочки, або формували грудки, т. зв. ТОВПИ чи, як тепер їх звуть, ТОПКИ.

Сіль із Галичини йшла головно на Волинь, Поділля, а також на захід, у Польщу й Угорщину. На Придніпрянщину сіль ішла з чорноморських лиманів «бо там, як рік сухий, осідається на островах біла, як лід. Найбільше її було в Хаджібейському лимані. По сіль їхали цілі фльотилі човнів. Добути ту сіль було дуже легко, і весь човен коштував лише 10 стріл, — але довіз через пороги був важкий і небезпечний. Як був мир із татарами, то купували сіль і в Криму, і ця сіль звалася — КРИМКА.

Шукали соли й на лівобічній Україні. В 1622 р. пішла чутка, що в околиці Миргороду «появилася суровиця, з якої можна сіль варити, що з часом може дати великі користі». Але невдовзі почали добувати сіль на Слобожанщині, над річкою Тором, і звідти розвозили її по всьому Лівобережжі. Котляревський згадує про неї в «Енеїді», називаючи її БАХМУТКОЮ; інакше звали її ЛЬОДЯНКОЮ, бо була подібна до льоду (Ів. Крип'якевич «Іст. у. культури» 1937, ст. 96).

Уже Платон писав, що «сіль люба богам». Давні греки й римляни, а також і китайці, солили ту воду, що вживали для обрядового очищення, і жертви богам посипали сіллю. Християни зберегли сіль у хрестильному обряді. Але саме тому, що «сіль — люба богам», піднесення її людям, що так само воліють присолювати свої страви, набрало значення вшановування. Ще й досі визначним гостям підносять хліб і сіль, бо «сіль — свята річ» (Ів. Франко «Приповідки» ІІІ, ст. 99).

Наскільки сіль «свята річ», видно хоч би з того, що гуцул, коли приводив до присяги свою невірну жінку, що вона його більше не зраджуватиме, брав «гуску соли і трійцю з тоненьких свічок» і примушував жінку відчитати ту присягу, поклавши два пальці на гуску соли з вирізьбленим на ній хрестом (Етн. Зб. НТШ. V. ст. 70): Ця «присяга на солі» вважалася сильнішою за ту, що була зложена в церкві при шлюбі (там же, ст. 71).

Старости, ідучи сватати дівчину, несли з собою не тільки хліб на обміну, але й сіль, бо власне годиться йти з «хлібом-сіллю», як символом і виявом і пошанування і єднання, приязні.

Коли син, оженившись виділявся з родини, батько брав образи а мати хліб сіль і переносили їх до нової хати, де благословляли сина: — На тобі хліб-сіль на нове господарство. Дай Боже щоб і в тебе було стільки хліба, як у нас у гурті. Роби небоже, то й Бог поможе». Або: — «Дай, Боже, щоб ваша хата була на все здорова і багата! Щоб ви хліб-сіль мали і людям давали, і батька й матір, щоб не забували». . .

Після благословення син частував батьків і сусідів. Батьки ж казали сусідам: — «Бачте, ми їх не обиджаємо, хлібом-сіллю, худобою наділяємо. . .» (Милорадович у «Кіевс. Стар». 1904, ст. 288—90).

Коли на Свят-Вечір клали на покуті сіно, а на нього сніп - дідух, то «господиня зараз же кладе на сіно книш і грудочку соли..» (Беньковській в «Кіевс. Стар». 1896, І. ст. 1—4).

Крім цього явного пережитку вшанування давніх богів, маємо ми й безсумнівні сліди давніх жертв, наприклад, вогневі: «Щоб вогонь довше тримався, сиплють у нього сіль. Наші батьки завжди ставили в піч горщик із водою, кидали грудку соли та клали поліно» («Первісне Громадянство» 1927, І ст. 165). Так на Коростенщині. А на Херсонщині було так: «Як молоко збіжить на вогонь, треба посипати соли, а то дійки потріскають у корови» (Ястребов в «Лєтописі», ІІІ, ст. 117). Тут маємо явно жертву вогневі, щоб він, розсердившись за пролляте на нього молоко, що уявляється в тісному зв'язку з коровою, не зашкодив цій корові.

Китайці в останній день перед Новим Роком запалювали вогонь перед образами пред

ків і кидали в нього соли: тріск соли ніби забезпечував щастя в Новому Році.

За пережиток пошановання мертвих треба вважати звичай приносити на труну хліб та сіль. Цій солі потім надавалося значення лікувального засобу проти т. зв. «мертвої кости» (Ящуржинський в «Кіев. Стар., 1889, У. ст. 184—86).

Була сіль і символом приязні та гостинности. Ця символіка стоїть у тісному зв'язку з символікою шани, бо якщо піднесення соли (чи «хліба-соли») було виявом пошани у відношенні до вищих рангою, то в відношенні до рівних було власне виразом приязні: «Хліба - соли» чиєсь вживати означало в східніх народів нав'язання тісної приязні, мало не побратимства. Вважалося за дуже поганий знак — забути поставити сіль на стіл: бо то власне був вияв не-приязні. У такому випадку, хтось із присутніх із родини поспішався завважити, що «стіл кривий», себто що він загрожує впасти і, щоб ратувати ситуацію, негайно подавали сіль на стіл, і господиня просила вибачити за недогляд.

Розсипати ж сіль, уже поставлену на стіл вважалося просто таки зловіщим знаком, бо навмисне розсипання соли було в давнину символом відкритої ворожнечі, або й непоправного знищення, як то ми бачимо в Корнелія Сціпіона, що велів сипати сіль у борозди пороблені на руїнах Картагени, або в Фрідріха Барбароси, що посипав сіллю поруйновані ломбардські міста. Такому поступованню Фрідріх Барбаросса міг навчитися з Біблії, де в книзі Суддів читаємо: «І бив Абемелех на город увесь той день і звоював його, і повбивав людей, що там були, саме ж місто зруйнував і засіяв сіллю». (IX, 45).

У нас ще досі випадкове розсипання соли віщує сварку або, взагалі неприємність, і людина, що розсипала сіль, повинна негайно заявити, що вона властиво не мала ніякого злого наміру, і що то сталося цілком випадково. На доказ цього вона кидала трохи розсипаної соли позад себе через ліве плече — в вічі злому духові, що ніби штовхнув її руку і спричинив небезпечний вчинок. Акт розсипання соли фігурує в славнозвісній «Тайній Вечері» Леонарда да Вінчі, де Юда, повертаючись, щоб почути, що каже другий апостол з-заду, перекидає солонку і тим зраджує свої злі наміри. . .

Свячену сіль, що її святили звичайно на Великдень, вживали проти ріжних хвороб. Примовляючи від жовни знахар казав: «Як тота сіль піде на воду й розплинеться, так щоб і ти розплилася!» (Етн. Зб. НТШ. V, 232). На Буковині казали, що «не можна брати на Великдень сіль у руки (особливо дівці» (Зап. ЮЗОтд. II, 383). Ця заборона, виникла, мабуть, із того, що сіль взагалі «свята», а на Великдень була ще й свячена, брати ж святощі голою рукою, та особливо представниці жіночої статі, колись суворо заборонялося. Трудніше пояснити іншу забобонну заборону: «Худобі не можна давати соли в п'ятнинцю середу, а в понеділок ще найгірше. . .» (МУЕ, НТШ, III, 33).

Але, якщо «сіль люба богам», якщо вона зробилася «святою річчю», яку вживаємо й досі при охрещенні то вона мусіла бути ненависна нечистій силі. І дійсно, загально поширене вірування, що «злий дух боїться соли» (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 166) і ніколи її не вживає: «Коли хто має хованця (антипка) і годує його, не сміє давати йому солоної страви, бо нечистий наробив би йому збитки» (там же). З цього вірування виникли всі оті охоронні заходи, що в них сіль виступає, як оберег, чи чортогін.

Новонароджену дитину щоб охоронити від уроків, натирають сіллю, або просто кладуть сіль коло неї (МУЕ. НТШ, VIII, ст. 367). І взагалі, коли бояться зурочення при зустрічі з людиною, що має «погані очі», квапляться вимовити охоронну формулу: «Сіль тобі в очі на чотири ночі!» (Ів. Франко, «Приповідки» III, ст. 99). На весіллі, коли їхали до церкви, мати підходила до воза, де сиділа молода з дружками, і клала перед кіньми хліб, а сіль, яку мала з собою, сипала на молоду, а то й на молодого, якщо вони їхали разом, охороняючи їх від можливих злих чар (Хв. Вовк «Студії» 253). Даючи в чужу хату молоко, треба вкинути до нього трохи соли, щоб відьма не попсувала корови (Ястребов в «Лєтописі» III. ст. 117).

Також під час похорону — «коли вже мерця зложать і прикриють сиплять на всіх рогах стола сіль, і вся родина померлого обходить тричі стіл навколо за сонцем і за кожним разом злизує сіль язиком» (Кузів в Зорі» 1887,, ст. 21 і 336). Тут сіль , очевидячки має охороняти від відвідин померлого — щоб не пригадувався і не снився.

Сіль відіграє ролю оберега і в інших народів. У литовців її носили в хустці пов'язаній навкруги шиї — «проти зарази». В Мекленбурґу вживали сіль проти лихоманки. В Норвегії для охорони худоби вішали їй на шию дзвіночок із сіллю. У Прусії загально вживали сіль проти чарівниць та відьом, що відбирають молоко (Зап. НТШ. т. 78, ст. 191). У нас, при закладинах хати, робили чотири ямки по кутках будучої хати і насипали в них пашні та соли, і сіль тут фігурувала як охоронний засіб проти злих сил («Перв. Громадянство» 1926, I, 88).

Московський етнолог Зеленін, виходячи з своєї загальної теорії, якою він намагається вивести всі обереги від найпростіших засобів матеріяльної оборони, висунув здогад, що сіль зробилася оберегом проти духів і нечистої сили після того, як довший час служила засобом оборони від людей, взагалі ворогів яким сіль кидали в вічі, щоб їх засліпити. Звідци, мовляв, і вираз «сіль тобі в вічі!» (Из. Акад. Наук. отд. общ. наук. 1931, VI. 738-39). Якщо прийняти теорію, то треба було б зробити висновок, що сіль перше зробилася «неприємна нечистій силі», а вже потім «приємна богам». Але такий розвиток думки був би зовсім нелогічний, бо в давніх людей не було різко визначеного дуалізму: один і той самий бог міг бути і доброчинним і злочинним, залежно від свого настрою. Сіль, як засіб боротьби проти ворога, могла вживатися хіба в виняткових обставинах і трудно припустити, що б із тих виняткових обставин розвинулося таке загальне вірування в оборонну силу соли від нечистої сили.

Люди здавна помітили, що сіль охороняє продукти особливо споживні, від зіпсуття. Уже в Біблії, коли говориться про пакт згоди що його зав'язав Єгова з Ізраїлем», вжито такого виразу: «Це пакт соли, себто вічний перед Господом для тебе і для твоїх нащадків» («Числа» XVIII, 19)

Також у Біблії знаходимо вираз, що виявляє зневагу: «Тебе не було натерто сіллю» (Єзекіїла, XVI. 4). Цей вираз походить із давнього звичаю натирати тіло новонародженого сіллю, що мало робити його шкуру сухою, твердою, витривалою. Цей акт символізував потребу чистоти і незіпсутости

На Гуцульщині дівчата мили рано на Новий Рік обличчя в солоній воді і приповідали: «Як без соли не можна бути так аби без мене парубки не могли б бути» (Онищук в МУЕ. НТШ, XV. 27).

Також кажуть: «Сіль — омаста, масло — окраса», щоб виказати, що сіль необхідна для страв, а масло може бути й не бути.

З огляду на свій гострий смак, сіль в усіх народів цивілізованого світу почала визначати гостроту дотепу, що може бути й «пересоленим», себто непристойним, неприйнятним. Ісус Христос, звертаючись до Апостолів, як найкращих з-поміж людей, еліти свого народу, назвав їх СІЛЛЮ ЗЕМЛІ: «Ви — сіль землі. Коли ж сіль звітріє, то чим її осолять? Вона вже ні до чого не придатна, хіба що її викинути, щоб топтали її люди». (Матв. V, 13). Це порівняння еліти народу з сіллю землі використав кн. К. Острозький в посланні до українського народу 1595 р., говорячи про вищих єрархів Української Православної Церкви, що зрадили її, приступивши до унії: «Коли сіль видохлась, треба її викинути і потоптати ногами. . .»

СІМ — символічне святе число, що відограє велику ролю в народній і релігійній символіці народів усього світу. Проте, коли приглянутися нашій народній символіці і порівняти число 7 із числом 9, то треба прийти до висновку, що значення числа 7 пізнішого, а значить і не місцевого походження. Число 7 майже не зустрічається в таких пам'ятках давнього світогляду, як замовляння, дармащо і вони зазнали сильного впливу пізнішого християнства. Тут по всіх усюдах нероздільно панує ДЕВ'ЯТЬ або ТРИ - ДЕВ'ЯТЬ. Натомість сім фігурує дуже часто в пізніших народніх приповідках, як от: «У нього сім п'ятниць на тижні» — кажуть про людину несталих переконань; «Сьома вода на киселі», казали про людину на найдальшому щаблі споріднення, хоча і п'ятої води було б досить, щоб мука киселя, яку промивають, не мала б уже ні запаху, ні смаку, ні порошинки тої ягідки, з якої роблять кисіль.

Зустрічається число сім і в народніх піснях, зокрема весільних, де співають, що воду для святого короваю брали з семи криниць, муку принесено в семи міхах; змелено муку з пшениці, що виросла на семи полях; до короваю покладено сім кіп яєць, що їх знесли сім білих кур; масло з короваю взято з семи кадовбів, а збито його з молока від семи молодих корів, тощо. (Вовк «Студії. . .» ст. 194), або, що муку для короваю змелено на семи жорнах, що її переховувано сім літ; що сіль для нього везли на семи возах; що масло збито з семи макітер, які стояли в семи хатах. . . і т. д. (Чубин. чч. 501, 523: Вовк, ст: 245):

Поза цим маємо вірування, що зозуля по семи роках перемінюється в яструба; що ДОВБУША (див.) забила куля, яку священик благословляв сім разів на семи Службах Божих; що дитина семи років бачить домового; що бувають особливі богатирі СЕМИЛІТКИ (див.) та особливо мудрі дівчата СЕМИЛІТКИ (див. СЕМАК).

В казках наймит дістає сім зерен, а герой по сім буханців хліба. Чоловік дістає раду не вірити жінці 7 літ і 7 неділь. «Баба сім миль зза пекла — дуже лиха баба» (Номис, 212). В замовляннях від пропасниці вважають, ніби пропасниць 77, і що для них має бути 77 ліків. (ЗНТШ т. 59, Наук. Хрон ст. 27). Сім вод мають чудодійне значення:

вони все змивають, і треба вже якоїсь особливо важкої справи що б її сім вод не змогли змити: «Того і в семи водах не обмиєш». (Ів. Франко «Припов.» ІІІ, 100).

Було поширене вірування, що сім літ — замкнутий період, після якого має розпочинатися якийсь інший цикл, гірший чи кращий, але в усякому разі інший: «Уже сім літ, як правди ніт» (там же). В зв'язку з цим кожна справа, щоб бути добре викінченою, повинна бути повторена сім раз'в: «Сім раз міряй, а раз уріж». «Сім раз сідав і спочивав аж поки таки зайшов». «Сім раз упаду, сім раз устану!» (там же). А на Яворівщині казали: «Є сім причин, а одна смерть». «Кому Бог назначить від коня згинути, то хоч би шість разів виривався з-під кінських копит, або від кінських зубів, але за семим разом це йому вже не дасться» (Етн. Зб. НТШ. XXXII, 379).

Нема сумніву, що число сім отримало у нас таке значення під впливом християнства, що через Біблію прищепило віру, що Бог шість день творив, а на сьомий відпочивав. Християнство принесло також сім таїнств сім дарів св. Духа, сім вселенських соборів сім смертоносних гріхів, сім зірок у вінці, сім мудреців на світі, сім свічок у вівтарному і запрестольному світильниках, сім архангелів. . . Разом із християнством прийшли із Греції й відомості про сім чудес світу і про сім плянет, що кружляють в семи небесах, кожне у власній сфері, і що обумовлюють собою все життя на землі, поділене на сім днів тижня — спадок давньої Вавилонії. Коли Галілей відкрив сателітів велетня Юпітера і по ночах захоплювався красою плянетної його системи, сучасники йому не вірили і твердили, що його відкриття неможливе: Як у тижні сім днів, так і на небі сім плянет (сонце, місяць, Марс, Меркурій, Венера, Юпітер Сатурн) і більше їх не може бути Єднання мікрокосма з макрокосмом, себто людини зі всесвітом, відбувається через наші органи сприйняття, що знаходяться в семи дірках голови, а саме: два вуха, два ока, дві ніздрі і рот. Як у голові немає більше дірок, так і в небі не може бути більше плянет За єретичну віру в систему Коперніка, Галілея переслідувано, і римський двір, в кількості 7 кардиналів, засудив його в 1633 р. на кару смерти.

Іноді число сім перетворюється в 70 або в 700. Коли ап. Петро запитав Христа скільки разів треба прощати образи? «до семи раз?» то Христос відповів йому: «Не кажу тобі — до семи раз, а до сімдесят раз семи» (Мат. ХУІІІ, 21—22).

У відомій «Бесіді . Трьох Святителів», складеній на підставі напівнародніх леґенд; апокрифів та мітологічно - релігійних вірувань грецького народу, пристосованих до українського оточення, знаходимо ми твердження що «. . . вийде промінь сонця красного освітить усю землю Свято - Руську — на Русі - Україні буде город Єрусалим (себто Київ) головний, а в тім городі церква соборная премудрости Божої (себто Софія) з 70 верхами» (банями). Це твердження переходить пізніше і в колядку:

«Ой, підіте ж ви, ремісничейки,
А зітніте ви кедрове дерево,
Збудуйте з него святу Софію,
Святу Софію в святім Києві,
Би на ній було сімдесят верхів,
Сімдесят верхів сімдесят крижів,
Семеро дверей, а єдні підлоги».

Народня приповідка також твердить, що «чорт сімдесят пар постолів стоптав, поки їх до купи зібрав. . .» (Номис, 9023). Христос послав на проповідь 70 учнів, бо за жидівськими віруваннями, стільки було народів на землі. Цим між іншим стверджується, що всі народи однаково покликано до Царства Божого (Річинський «Проблеми. . .» стор. 193).

Число СІМСОТ часто зустрічається в весільних піснях і в колядках на означення великого РОДУ:

«Не стій, вербо, розвивайся розвий собі вербо, сімсот квіток, сімсот квіток і чотири: всім боярам по квіточці, всім дружкам по квіточці.»

Тут верба — мати роду. Цю символіку видно і в загадках про МАКІВКУ де маківка також символізує матір роду: «Стоїть стріла серед двора, а в тій стрілі сімсот і дві» Або: «Під одним ковпаком сімсот козаків» (Номис, 296, 197). Але це ж число символізує і парубоцьку, а іноді й дівочу, громаду, що колись грали суспільну ролю: «Дасть Бог урожай, як зелений гай. Як же ми тото ой та й зіжнемо? Зберемо женців сімсот молодців, а в'язальничок сімсот дівочок. . . (Білецький «Іст. у. літ.» І. ст. 207—08. М. Грушевський «Іст. у. літ. І, 212, 246).

СІМОВИЧ ВАСИЛЬ (1880—1944) — мовознавець, дійсний член НТШ і комісій української мови ВУАН. Походячи з галицького Поділля з родини вчителя, В. Сімович теж обрав педагогічну діяльність: перше вчителював, як викладач української мови й літератури в учительській семінарії в Чернівцях, а потім у таборах українських полонених першої світової війни у Фрайштадті, Раштаті, Зальцведелі, Вецлярі. Пізніше був професором і ректором Укр. Педаг. Інституту в Празі. В рр. 1940—41 був професором української мови

і деканом Львівського університету ім. Франка. В 1941 р. був його ректором. Від 1920 до 1923 року, як редактор Української Накладні ь Берліні, він дає низку зразкових видань українських і чужих письменників із знаменитими впроводами. Вернувшись із Праги після роз в'язання Педагогічного Інституту у Львові він від 1933 р. до 1939 р. редагує в «Просвіті» освітній орган того Товариства «Життя і Знання» та випускає низку науково - популярних книжечок для народнього навчання. Вкінці, коли в останніх роках надії на Український Університет і Науковий Інститут у Львові не здійснилися, він від кінця 1941 р. розгортає живу діяльність як редактор Видавництва».

Найбільша його наукова праця «Українська граматика», видрукована для полонених в Раштаті. Прямою відповіддю на потреби життя були й його зразкові видання творів українських письменників, перш усього «Кобзаря», — те саме відноситься до впроводіз у ті видання. — З живої душі проф. Василя Сімовича зродився і здійснився задум наукового журналу, що не замикався б у холодних, тільки для фахівців - спеціялістів доступних, стінах сухого викладу сухих і чужих для наших днів проблем, але навпаки — журналу, що поєднував би науку і життя. Перші числа «Сучасного і минулого», що почали появлятися перед другою світовою війною за редакцією проф. Сімовича, прекрасний зразок такого журналу. (В. Кубійович).

СІМПСОН ДЖОРДЖ ВІЛЬФРЕД (нар. 1893 р.) — канадійський вчений, дійсний член АТШ і ВУАН почесний доктор Українського Вільного Університету (1947 р.), знавець історії сходу Европи, промотор слов'янських студій в Канаді, зокрема в Саскачеванському університеті, в якому викладав від 1922 р. до 30 УІ. 1958, коли відійшов на спочинок.

Як, коли і чому проф. Сімпсон став приятелем українців і чому він зацікавився українською проблемою? Він пише про це ось як: «Моє власне зацікавлення українською історією виросло з зацікавлення про походження українських студентів, яких я зустрічав в університеті, і які гаряче прагнули розказати мені про українську проблему в Европі. Тоді я відкрив моє велике незнання і побачив, що більшість канадійців таксамо непоінформовані про неї, як і я. Далі я відкрив, що українська історія була найменш досліденою і найбільш занедбаною ділянкою слов'янської історії, особливо поміж англомовними історикамиі». Це було ще в тридцятих роках. З великою енергією і посвятою він узявся тоді за дослідження одної з найбільш невдячних і занедбаних на заході ділянок. Відтоді проф. Сімпсон розпочав тісну співпрацю з українцями в Канаді, співпрацю, яка залишила глибокий і тривалий слід.

Завдяки головно його заходам, відкрито в Саскачеванському Університеті центр славістичних студій, в якому віддано відповідне місце українській мові і літературі; він сам подбав за впровадження до курсів департаменту історії двох кляс, а в 1941 році він видав книжку «Україна, Атлас її Географії і Історії». Далі, він зацікавив цілий ряд студентів східньоевропейськими і зокрема українськими проблемами. Тисячі українців у Канаді пам'ятатимуть його глибокі промови і доповіді чи то на конгресах КУК, на конференціях УНО, чи при багатьох інших нагодах, коли він промовляв до української або неукраїнської авдиторії в різних містах Канади. Він ніс слово заохоти, поширював правду про нас, виправляв викривлені про нас поняття. Відкривав очі на новий невідомий англосаксонцям світ. (Зеленко в «Нов. Шл.» 31. X. 58).

3 І. 1939 р. він відважно виступив в обороні українців, що їх тоді москалі і поляки обвинувачували, ніби вони служать гітлеризмові: «Українське питання, — сказав він у прилюдній доповіді, як професор новітньої історії Саскачеванського університету, — «тепер рішуче зв'язують з лихозвісними намірами Гітлера в східній Европі. Все ж належить підкреслити, що український націоналізм існував давно вже перед піднесенням Гітлера за владу і буде існувати довго ще після того, як тінь Гітлера прилучиться до процесії мар тих диктаторів, що насильством гналися через якийсь лист історії. Є зв'язок, чи, може, тільки одночасовість — у міжнародніх справах, що тепер зв'язують наміри Гітлера за панування та українські аспірації за національну незалежність. Але такі ситуації ані трохи не надзвичайні, ані не нові. Цікаво буде згадати при цьому, що американська визвольна війна за незалежність була виграна, завдяки допомозі військового союзу з абсолютистичними урядами Франції та Еспанії, при допомозі Голляндії та завдяки доброзичливій підтримці Півевропи».

СІНҐАЛЕВИЧ ВОЛОДИМИР (1880 — 1945) — посол з Галичини до австрійського парляменту в рр. 1911—1918, до галицького сойму в рр. 1913—18, представник Зах. УНР в Відні в рр. 1919—23, уповноважений фінансів Зах. УНР. Від 1930 р. був директором Земельного Банку у Львові.

СІНИ — передпокій хати, без печі, до нього ведуть двері з двора, чи з вулиці. Сіни ділять звичайно хату на дві половини — властиву жилу хату і КОМОРУ, або ХИЖУ. Проти вхідних дверей звичайно бувають двері, що ведуть

у город.В сінях по стінах розвішували збрую, цеп, косу, граблі; тут же стояв ослін, на якому літом тримали відро з водою, що його зимою, щоб вода не замерзала, звичайно тримали в хаті. До стіни сіней бувала приставлена ДРАБИНА, щоб лазити нею на ГОРИЩЕ. Двері з сіней в хатах низькі, «на бігунах». і з високим порогом, щоб затримувалось тепло в хаті.

В княжій Україні сіни були просторим репрезентаційним приміщенням. де стояв княжий престіл, відбувалася княжа дума - нарада з боярами й приймали чужинних послів. У такому розумінні згадуються сіни в літописі під рр. 1097 і 1185.

СІНКЛЕР ВОЛОДИМИР (1879 — 1945) — ген. штабу УНР генерал - поручник, генерал - майор російського ген. штабу, літом 1918 р. перший отаман квартирмайстер головн. управління генр. штабу, від серпня до грудня 1919 р. начальник штабу Дієвої Армії УНР, від березня 1920 р. виконуючий обов'язки начальника ген. штабу, від липня 1920 по 1921 начальник ген. штабу, вкінці від лютого 1921 член Вищої Військової Ради. Загинув на Шлеську від большевиків.

СІНКЛЕР МАЛЬКОЛЬМ — шведський майор, інтимний приятель гетьм.Пилипа Орлика. Був замордований 28. УІ. (ст. ст.) 1739 р на Шлеську, в дорозі з Царгороду до Стокгольму. коли він разом із Гр. Орликом віз важливі шведсько - турецькі документи ще часів Карла XII Вбивство організував Мих. Бестужев-Рюмін. посол Росії в Стокгольмі. Ця «дипломатична» діяльність московського посла викликала була в Швеції таке загальне обурення. що стокгольмщани атакували будинок посольства. повибивали в нім вікна, а сам Бестужев ледве врятувався. . . Це не перешкодило йому далі виконувати свою дипломатичну службу Москві: він був потім послом у Варшаві, Берліні і Парижі. Майор М. Сінклер був предком Вол. СІНКЛЕРА, ген. майора української армії. що загинув також на Шлеську в 1944 р. (Є. Маланюк в «Віснику» 1959. XII, ст. 16).

СІНО — скошена й висушена трава. Сіном. або соломою, застеляли покутя під сніп, а також стіл під Різдвяну вечерю. На Карпатській Україні це сіно, або солома. залишалися в хаті до Нового Року, а потім його розвішували по деревах. щоб садовина добре родила (Жаткович в Етн. Зб. НТШ. 11 ст. II).

Сіно було символом добробуту. заможности. Тому за подорожнім, на побажання добра, на Поділлі і на Переяславщині кидали сіно (Перв. Громад 1926, I, 31). Про багача, що знущався над бідними, казали: «Коли сіно в стозі, то й забув о Бозі» (Номис ч. 85), бо багатство, як відомо, псує людину. Було сіно символом спліток. Див. СОЛОМА.

СІНОЖАТЬ — лука, де росте трава на сіно і випасається худоба, — спільне поле діяльности і заробітку: «На одній сіножаті і віл пасеться. і бузько жаби ловить». (Ів. Франко, III. 101).

СІОН — гора в Єрусалимі, на якій цар Давид збудував свою палату. Переносно — Єрусалим. Звідти СІОНІЗМ — жидівський національний рух. що змагав до відбудови власної державности і протиставився асиміляції жидів в інших державах. Початки сіонізму сягають 60 рр. XIX ст. Сіонізм завдяки. головно допомозі англійського уряду, який вже в 1917 р. заявив про потребу створення національного осередку для жидів в Палестині, осягнув свою мету і створив в Палестині Ізраїльську державу.

Московські большевики. що використовували жидівський революційний інтернаціоналізм для своїх цілей підкорення всього світу Москві. поборювали і поборюють сіонізм. як кожний. за вийнятком московського. націоналізм. Ленін, як пізніше і Хрущов. домагався повної асиміляції жидів. Вже 22. Х. 1903 р. Ленін писав в «Іскрі».: «Аргумент Бунду полягає в апеляції до ідеї жидівської нації. . . Тільки, на жаль, ця сіоністична ідея — цілком фальшива і реакційна по своїй суті. . . Зовсім безпідставна в науковім відношенні ідея особливого жидівського народу. реакційна в своєму політичному значенні. . . Жидівське питання стоїть саме так: асиміляція чи відокремленість? Ідея жидівської «національности» має явно реакційний характер не тільки у послідовних її прихильників (сіоністів). але й у тих. що пробують сполучити її з ідеями соціял - демократії(бундисти) Ідея жидівської національности суперечить інтересам жидівського пролетаріяту. створюючи в ньому прямо і посередньо настрій. ворожий до асиміляції, настрій «гетта». Асиміляція — це єдино можливе вирішення жидівського питання і ми повинні піддержувати все. що помагає усуненню жидівської відокремлености» (Цитовано в П. Феденка «Марксистські і большевицькі теорії. . .» Мюнхен. 1960 ст. 40- 41).

СІОНСЬКИХ МУДРЕЦІВ ПРОТОКОЛИ — антисемітський твір царської ОХРАНКИ (див.). яка організувала з допомогою відділів Союзу Русского народу, жидівські погроми в Україні (бо в властивій Росії (Московії) жидам до рев. 1917 р. було заборонено жити) І хоча ці погроми відбувалися під гаслом «Бей

жідєв спасай Россію!» відповідальність за них, хитро скеровувано на український народ.

Цей твір ігноруючи, або не знаючи, його походження. широко використовують антисеміти всього світу, бо його перекладено з московської мови на численні інші мови.

СІПЯГІН ДМИТРО (1853—1903) — московський реакціонер, міністер внутрішніх справ, що загинув від кулі студента Балмашова РУП видрукувала листівкою-відозвою «Відкритий лист до міністра Сіпягіна», що належав перу М. Міхновського. Він мало відомий і УМЕ його передруковує з «Укр. Літ Газети» з липня 1960 р.

«Пане Міністре:

Ви заборонили зробити нашою мовою напис на пам'ятнику нашому першому національному поетові Котляревському! — Того обурення що обхопило нас коли ми дізналися про Вашу відповідь на прохання льояльних полтавців. Ви не зможете зрозуміти. Але те, чого Ви так бажали, те сталось: ми учули усю гіркість тієї наруги. тієї зневаги, що Ви завдали нашій нації. Батьки наші та діди мовчки зносили і заборону освіти на нашій мові і навіть заборону самої мови української.

«Вони все переказували нам свій заповіт: «терпіти, надіятись, і мовчати».

«Через те Ви, Пане Міністре. і Вам подібні добродії стали уважати нашу мовчазну націю за паріїв Европи, бо Ви звикли поважати лише їдно насилля, хоч і дурите цілий світ на Гаагській конференції, ніби шануєте право.

«Та ми визнаємо, що Ви праві що українська нація в Росії єсть справді нацією рабів - паріїв. Призначення її годувати Вас. Пане Міністре. і ще сотні тисяч урядовців - чужинців від міністра аж до сільського урядника; давати людей. і гроші на військо. яке підтримує Ваше панування, Пане Міністре. і деморалізує нашу націю; постачати кошти на всякі школи. де чужинці - вчителі роблять з наших дітей заклятих ворогів нашої нації; будувати церкви, де продажні попи благають Бога змінити над нами панування чужинців.

«Але й Ви. Пане Міністре, мусите признати, що все оте виповняє наша нація покірливо, без протесту.

«Отже навіщо зайві жорстокості до нас? Але Ви гадаєте інакше! Вас дратує що Ваші раби сміють шось ховати в душі; Вас гніває, що парії мають якусь «святую святих» у серці, куди Вас не пускають; Вас лютить, що нація. яку Ви зробили старцем, зложила кривавo зароблений гріш на пам'ятник своєму поетові— і Ви ганебною рукою безстидного чужинця поклали свою заборону на душу нації.

«Ви гадаєте Пане Міністре, що Ви укупі з усіма Вашими посіпаками здолаєте вбити наш народ?

«Нехай відповість Вам наша історія. Нехай вона розповість Вам, яка міцна та сильна була польська держава «від моря до моря», який знівечений був увесь наш народ під пануванням чужинців - поляків які терпів він гнобительства від польських панів. . .

«І нехай історія розповість Вам, як одним сильним і міцним рухом зруйнувала наша нація усю польську державу і повернула вщевець гнобителів. А колишні поляки, Пане Міністре, вміли гнівити нас не згірше від сучасних росіян. і колишня Варшава була культурніша, ніж сучасний Петербург.

«А знаєте через що наші прабатьки розвалили Польщу? Через те, що вона наполягала на душу нації, на її моральне «Я». А всі злочинства прощаються, крім злочинства проти Святого Духа.

«Уряд російський супроти нашої нації став на ту саму стежку що й колишній польський уряд і тим самим вимагає щоб ми пішли шляхом наших прабатьків часів Богдана Хмельницького. І ми підемо.

«Закон царя - освободителя з 17 травня 1876 року єсть злочинством проти Духа Святого, бо єсть суворий і безпощадний засуд цілої нації нашої на моральну смерть. Але Ваша безглузда заборона українського напису на пам'ятнику українському поетові єсть огидливе знущання над засудженою вже на смерть нацією. Тая заборона єсть краплею. що переповнила чашу страждань і терпіння нашого народу. Вона свідчить, що не буде ніколи кінця Вашому гнобительству. Вона каже нам: годі мовчати вам. рабам! Ми не можемо далі дозволити безстидному чужинцеві знущатись над найсвятшими нашими чуттями.

«Українська нація мусить скинути панування чужинців. бо вони огиджують саму душу нації. Мусить добути собі свободу, хоч би захиталася ціла Росія! Мусить добути своє визволення з рабства національного та політичного хоч би пролилися ріки крови! А та кров що поллється спаде як народнє прокляття на Вашу голову. Пане Міністре. і на голови всіх гнобителів нашої нації».

СІРИЙ властиво ТИЩЕНКО ЮРІЙ (1880 — 1953) — письменник і видавець. В р. 1907 —18 завідував книгарнею та редакцією ЛНВісника в Києві в рр 1900—1911 редагував часописи «Село» та «Засів». Видав понад 200 назв книжок. писав оповідання, новелі, популярні книжки. оповіданнячка для дітей і т. п.

СІРИЙ КЛИН — українська колонія в півн. Туркестані. адміністративно поділена між Кара - Кіргізстаном та Казахстаном. Важ-

нищ міста — Алма-Ата, Авліє-Ата, Иишпек. Ця колонія значно зросла після другої світової війни, в наслідок примусових і «добровільних» переселень з України на т. зв. цілинні землі Казахстану.

СІРКА — ясножовтий хемічний первень металоїдів. Поклади сірки зустрічаються головно навкруги вулканів, як от у Сіцілії. Знали її люди з найдавніших часів. Найстарші записи про неї походять із Єгипту. Згадував про неї і Гомер, пишучи як Одіссей вимордувавши 119 чоловіків, що залицялися до його Пенелопи, по видаленні трупів, викурював свою палату сіркою. Це був найдавніший засіб дизенфекції. І в нас сіркою підкурювали худобу й помешкання від ріжних хвороб У народній уяві запах сірки асоціюється з пеклом: «Жадної не матимеш ти там помочі, де сірчастий вогонь заливає очі» (Чубин. III, 17-, — себто в пеклі.

СІРКО — собака сірої масти. У СІРКА ОЧЕЙ ПОЗИЧАТИ — робити щось таке, чого треба соромитися, отже й соромно власними очима дивитися. Цей вислів уживається в застосованні до надто нахабних людей.

СІРКО ІВАН (†1680) — довголітній кошовий Запоріжжя, родом з Мерефи на Слобожанщині, відважний і завзятий вояка але нездалий політик, що завдав багато шкоди Україні своїми постійними переходами від одного політичного табору до другого Коли Виговський разом із татарами розбив москалів під Конотопом і готувався покласти кінець московським зазіханням на Україну походом на Москву, що залишилася без зійська, Сірко піддався намовлянням московського воєводи Шереметьєва і підкуплений ним за 300 рублів та пару соболів, напав із частиною запорожців на незахищений Крим, чим примусив татар покинути Виговського і тим унеможливити похід на Москву та зробив марною славну оборону Конотопу та пізнішу Конотопську блискучу перемогу. Р. Млиновецький назвав його за це «чорним духом степу українського» («Іст. укр. народу» 1953, 184). Бунт Сірка на Запоріжжі проти Виговського був одною з головних причин, чому Виговський побачив себе примушеним зректися гетьманства.

І пізніше виступав Сірко то як прихильник Москви, то як пирхильник Польщі, то проти П. Дорошенка, то з П. Дорошенком, а хоч при кінці життя розчарувався в Москві та вже не було можливости направити тої Руїни що він був її одним із головних чинників.

СІРНИКИ — патички з кінцями, обмащеними легко-запальною речовиною Першого сірника винайшов в 1806 р. француз Шансель; це був т. зв. оксумуріятний сірник. Фосфорного сірника винайшов 1833 німець Камерер, а вдосконалили в 1866 шведи; тому довгий час сірники й звалися в нас «шведськими».

Сірник Шанселя, що був зроблений з мішанини хльорату калія, цукру і гуми, був добре відомий старшим бойовикам ОУН, що використовували його в 1930 р. на палення маєтків польських поміщиків та осадників на українських землях. З лябораторій ОУН він виходив у такому вигляді: коробка зі звичайних сірників, або яка інша наповнена мішаниною хлорату калія і цукру. У все це вкладали маленьку скляну трубку, з одного кінця заклепену, наповнену сульфатною кислотою і притканою корком, кислота перегризала корок і запалювала мішанину. Час вибуху можна було регулювати, закладаючи грубший, чи тонший корок.

СІРОПОЛКО СТЕПАН (1872—1959) — автор низки праць на теми позашкільної освіти, бібліотекарства та книгознавства, почесний член Т-ва «Просвіти» у Львові. В 1920 р. товариш міністра освіти УНР, пізніше професор Укр. Педаг. Інституту в Празі, редактор журналу «Книголюб».

СІРЯК — кобеняк з сірого сукна. Символ незаможности: «Сусідоньки в кармазині, а ти мати, в сірячині» (Максимович). У Т. Шевченка: «Сам — крепак, неодукований сіряк». «Я постелю сірячину, а в головах кулачину». (Чубин. V, 938). «Ходив же я в чумарочці, тепер — в сірячинці» (Сл. Грінченка).

СІЧ — українське руханково - пожежне товариство, яке виникло заходами К. Трильовського, перше в с. Завалі на Снятинщині 5. V. 1900 р., звідки поширилося на всю Галичину. К Трильовський був першим його головою і генеральним отаманом. Інші головні діячі — Ів. Чупрей Андр. Чайковський, Ром. Дашкевич. Перші Січі по селах і містах були самостійні але в 1912 р. об'єдналися в Український Січовий Союз. Крім Січей Трильовського були ще Січі «Сокола Батька», що почав закладати свої січові організації 1909 р. Року 1914 було 916 Січей Українського Січового Союзу та 305 Січей Сокола Батька. З прилученням Сх Галичини до Польщі, польські власті почали заборонятп Січі, що провалили велику організаційну національну працю. Останню Січ закрито 1928 р. За галицьким зразком постали були Січі від 1903 р. і на Буковині, на Карпатській Україні від 1920 р. і навіть в Канаді та в США.

Січ мала військову дисципліну і з нагоди

створення першої Січі було створено першу січову пісню:

Про Січ славну — Запорожжя
Співав Батько наш Тарас,
А ми тепер заложили
Над Черемошем Січ у нас.

Але найбільшої популярности набрала инша пісня: «Гей, там на горі Січ іде», що стала справжнім січовим маршем.

«Січі» глибоко запали у серця народу. Малинова бинда через плечі, топірець у руці — не були відзнаки «січовика», якими він гордився, їх любив і шанував. І навіть тоді, коли мусів втікати від злиднів у рідному краю далеко за море в Канаду, чи США, навіть тоді брав з собою ту бинду, як дорогоцінний клейнод, що нагадував йому найкращі в житті роки. А тут, серед піонерських страждань, переховував її довгими роками, щоб укінці з нею разом відійти на вічний спокій! Був і вмер «січовиком»!

СІЧ ЗАПОРІЗЬКА — славний осередок українського козацтва, справжній укріплений табір, що називався інакше КОШЕМ і містився у захисному місці на Дніпровому Низу за порогами на однім з Дніпрових рукавів, чи приток. Перша Січ виникла на острові ХОРТИЦІ. Збудував її тут десь коло 1552 р. князь Дмитро БАЙДА - ВИШНЕВЕЦЬКИЙ. Була це неприступна фортеця.

Року 1557, з метою знищити Хортицьку кріпость, султан турецький посилає на острів Хортицю турецько - татарське військо під проводом кримського хана Девлет - Гірея. Хортицьке військове козацтво під проводом князя Вишневецького дало туркам та татарам смертоносну відсіч. Бій ішов 24 доби і в наслідок його кримський хан разом із своїм військом утік.

Та через рік кримський хан Гірей знову, ще з більшою силою війська, нападає на Хортицю. На цей раз у Вишневецького не вистачає харчів, і він лишає Хортицю. Але ж того таки року завзятий Вишневецький був під Перекопом і на Хортиці. Потім іде він на Іслам - Кермен та інші турецькі міста й громить ворога. Через кілька років Вишневецький на службі у польського короля. І за його бажанням іде він у Волощину, щоб прилучити її до Польщі. Та з необачности терпить поразку. Його невеликий загін перебито, а його самого взято в полон і послано турецькому султанові на страту. Див. БАЙДА.

З того часу історія Хортицької кріпости скінчилася.

Потім була БАЗАВЛУЦЬКА СІЧ. Її існування засвідчує Ер. ЛАСОТА (див.) та плян Запорозької Січі з ХУІІІ в. 1594 року Ласота писав у своєму щоденнику: «Десятого травня прибули до острова Бававлука. На ньому була Запорожська Січ». Але коли й ким вона збудована та час її існування — історичні джерела не висвітлюють.

Потім була ТОМАКІВСЬКА СІЧ. Певних цілком вірогідних, вісток про заснування Томаківської Січі історія наша, на жаль, не має. Але місцем заснування її був острів Великого Лугу, що мав назву — Томаківка. Саме заснування Томаківської Січі, гадають, відбулося або тоді як будували Хортицьку фортецю, або по збудуванні Базавлуцької Січі. Однак є достотні відомості, що Томаківська Січ була притулком і захистом майбутньому гетьманові України Хмельницькому, який, втікши з в'язниці в селі Бужині, ховався тут зі своїм сином Тимошем від польського уряду.

На цьому ж острові, стрінув Хмельницький і посла коронного польського гетьмана Потоцького.

Заснування МИКИТИНСЬКОЇ СІЧІ на Микитиному Розі правого берега Дніпра, супроти сучасного міста Никопіль припадає на 1638 рік. Року 1647 тут був Богдан Хмельницький. Звідси він вислав послів до кримського хана Іслам - Гірея прохати збройної допомоги проти поляків. А у своїй промові до Запорожців він казав: «Польські війська знищують нашу батьківщину та мордують наш нарід. Поляки віддали всіх нас у рабство проклятому родові жидівському». Тут Хмельницький вперше почув від козаків - запорожців обіцянку одностайно стати на захист України.

З Микитиного Рогу Січ було перенесено в гирло р. Чортомлик. Це сталось з стратегічних міркувань 1652 р. ЧОРТОМЛИЦЬКА СІЧ мала перевагу над усіма попередніми своїм положенням. Ця Січ існувала 57 років (1652—1709). Існування її пов'язане з блискучим періодом розквіту історичного життя запорожців, які «самому Царгороду давали нюхати козацького пороху». Саме з цієї Січі літала слава козацька по всій Україні та поза її межами. Тут набув бойового гарту та лицарства кошовий отаман Сірко. А року 1709, московське військо царя Петра І здобуло Чортомлицьку Січ. Здобуло не з бою, а підступом, в якому головну ролю відіграв ренегат Січі, запорожець Гнат Галаган. Він підступом схилив запорожців до згоди скласти зброю і здатися на ласку царя. Тоді озвірілі москалі почали забивати обеззброєних козаків, а Січ зруйнували та спалили. В народній думі оспівується цю подію:

«Ой, летить крячок та по той бочок.. Де не взявся шуляка. А не буде в Січі місця Віднині й довіку».

Тоді приходить на світ КАМ'ЯНСЬКА СІЧ. Цю Січ побудовано у гирлі річки Кам'янки. Її

існування припадає на часи перебування запорожців під владою Криму та Туреччини. Тобто з 1710 по 1734 рік. Пізніше передбачаючи війну з турками, Москва почала запрошувати на свій бік запорожців, обіцюючи повернути їм колишні їхні володіння.

Та кам'янські січовики відкинули пропозицію царя. В 1734 р. Кам'янську Січ було зруйновано, і запорожці відійшли від московського кордону далі на південь і оселилися на лівому боці Дніпра біля міста Олешки. Там вони і збудували ОЛЕШКІВСЬКУ СІЧ.

За Прутським миром (рік 1711) і Константинопольським трактатом (1712 р.) Росія відмовилася від Запоріжжя і визнала його «улусом» (провінцією) турків, а самих запорожців — раями Порти під командою султанських сераскирів.

Під владою Порти запорожці зажили спочатку вільно й заможно. Але поступово волю козацьку обмежувалось. Справа дійшла до того, що запорожцям заборонялося навіть визнавати віру православну. Відбиралося у них здобутки тяжкої праці й навіть озброєння із Січі:

«Ой, Олешки, будемо довго ми вас знати,
І той лихий день, і ту лиху годину
Будемо довго, як тяжку личину
споминати».

Не стерпіли запорожці Олешківського життя. А до цього ще сталося, що коли вони ходили разом з ханом під Судак на черкесів, на Олешки напали козаки з московського боку (самарські), що ніби були в підданстві Олешківської Січі, але не мали з нею нічого спільного і були незадоволені своїм становищем. Вони решту козаків у Січі перебили а саму Січ зруйнували в 1734 р. Повернувшись з походу, олешківці помстилися над самарцями, а все ж кинули зруйновану Січ, і, скориставши з запобігливих заходів московського уряду перетягнути запорожців на свій бік, з огляду на польсько - московську війну, що вибухла 1733 р., повернулися до рідних попелищ. Між правим боком річки Базавлук, на Червоному Куті збудували нову ПІДПІЛЬНЯНСЬКУ СІЧ. Вона існувала з 1734 по 1775 р., коли її знищило московське військо з наказу Катерини II.

Перед тим була російсько - турецька війна (1768—1774), в якій січовики блискучо зарекомендували себе — в який вже раз! — в окремих операціях проти ворога. Замість сподіваної нагороди, прийшов до січі мадяр генерал Текелі з великою російською армією, і заскочені запорожці примушені були до покори або до втечі. Січова фортеця була зрівняна з землею, щоб і духу козацького не лишилося, але він все ж лишився і ще довго діяв далі. Одним з етапів цього діяння була ЗАДУНАЙСЬКА СІЧ. Чимала частина січового братства опинилася знову на турецькій території. Порта радо приймала таких патентованих вояків, якими вважалися запорожці ще й наприкінці XVIII ст. Для розселення надано було їм спочатку смугу земель між очаківськими степами і гирлом Дунаю. Січове братство опинилося на прикордонні Туреччини, і саме тепер російський уряд зрозумів небезпеку для імперії з цього боку. В Росії і в Україні було аж занадто незадоволеного елементу, особливо серед селян. Нова Січ могла стати привабливим центром для них. Люди впертої й енергійної вдачі, — які не хотіли переходити на ролю кріпаків (пригадаймо собі прикріплення селян в Україні в 1785 р.) шукали притулку у запорожців. Та й самі січовики висилали агентів в Україну, щоб там стиха вербувати молодих людей для збільшення свого контингенту.

Занепокоєний російський уряд почав видавати маніфести обіцяти амнестії, закликати колишніх запорожців до нових козачих формацій і звичайно робити інтервенції перед Портою. Врешті турецький уряд на вимогу Росії переселив запорожців 1779 року в саме гирло Дунаю.

На нових місцях Задунайська Січ зустрілася з іншими емігрантами, донськими козаками НЕКРАСОВЦЯМИ (див.), яких батьки на початку XVIII ст. після подавлення повстання Булавіна виселилися до Кубані, а потім і на Дунай. Між новими поселенцями і старими великорусами - старовірами, почалися непорозуміння, які іноді переходили в криваві сутички. Султан був більше прихильний до донців, і, коли вони раз спалили осідок Задунайської Січі, звелів січовикам пересунутися з Добруджі при гирлі Дунаю по лінії Сілістрії Рущук (з центром в Сейменах).

Запорожці були з цього невдоволені. Вони порозумілися з австрійським урядом, і в 1785 р. значна частина їх (8 000) покинула гирло Дунаю і перейшла на життя до Бакату (між Тисою і Дунаєм), діставши австрійське підданство, право виборного устрою і плату від цісаря. Але їм не вподобалася дрібна австрійська контроля і бюрократичний цісарський режим і 1811—1812 рр. вони повернулися назад в Добруджу та злучилися з тими своїми товаришами, що мали тут свою Січ.

Тепер прийшов час і для розправи з некрасівцями. Спільними силами січовики захопили Дунаєвець, вирізали місто Тульчу і примусили своїх ворогів тікати на всі боки. На цей раз і турецький уряд прийняв запорозьку перемогу до відома та переселив некрасівців на острів Майкос на Мармуровому морі, а частину в Малу Азію.

Над притокою Дунаю — Дунаївцем запорожці влаштувалися остаточно. і тут, як і перед тим, вони трималися своїх січових порядків. Знову це була Січ. як і колись. хоч в трохи спрощених і улегшених формах. Існували й далі 38 традиційних куренів, вибиралося по старому кошового й іншу старшину. Основним заняттям козаків було скорше рибальство на артільних засадах. ніж хліборобство, яке в умовах перебування в дельті Дунаю грало ролю підсобного господарства.

Січ мала свою внутрішню автономію. але, звичайно. була зобов'язана приймати участь у військових операціях на вимогу турецької влади. Січ постачала для турецької армії військову силу двох типів: кінноту і морські команди на чайках. Кіннота формувалася переважно в Добруджі. а морські команди в гирлі Дунаю.

Звичайно. між Портою і козаками не обходилось без тертя. Турецький уряд надавав великого значення. щоб січовики приймали пильну участь у війнах проти Росії чи при злущенні повстання сербів, болгарів, греків тощо. А це суперечило християнському сумлінню січового товариства. Впливала й російська агітація, яка особливо посилилася в 1827 р., коли сподівалися нової війни між Портою і царською імперією. Росіяни знайшли собі союзника в особі самого кошового Йосипа Гладкого. Коли почалася в 1828 р. війна і російська армія появилася на Дунаї. Гладкий підбурив козаків до переходу на бік Росії. Але значна більшість січовиків. не довіряючи росіянам була проти його пляну. Відправивши приблизно 2.000 чоловік в Сілістрію до турецької армії. кошовий несподівано з'явився в січовому осередку. забрав там клейноди і військовий скарб та з 500 своїх однодумців перейшов до царя.

Російська військова влада була дуже задоволена з появи хоч і невеликої кількости запорожців, особливо кошового з страшиною і регаліями. що надавало події ніби юридичного характеру. З цього часу Задунайська Січ перестала існувати. Підводячи підсумки її півстолітньому існуванню. Б. Крупницький писав:

«Завдяки Задунайській Січі Росію. що взялася вже за радикальну асиміляцію козачого елементу примушено було поставитися обережніше до козачих стремлінь і вимог. Надбузькі або чорноморські та озівські козачі війська постали також і як рівновага супроти Задунайської Січі. Врешті з цих і інших елементів виросло кубанське козацтво. яке хоч незабаром і змінило свої форми. то все ж зберегло в собі якусь ідею традиційного Запоріжжя. Серед цих кубанців опинилося чимало і самих задунайців. Пов'язаність Задунайської Січі з цими всіма новоутворами очевидна. Але є ще один мотив, який тут треба підкреслити Як влучно зазначає Д. Дорошенко, запорізьке козацтво та його епігони цікаві для нас ще з іншого погляду: всі ці козаки: дніпровські. дунайські, чорноморські тощо були піонерами української народньої колонізації. яка стихійно посувалася до берегів Чорного моря. В результаті українське населення цілком присунулося до берега Чорного й Озівського морів і обхопило їх широким поясом від гирла Дунаю до гирла Кубані й далі на південний схід аж до Кавказького хребта. Якийсь вклад до цього дала й Задунайська Січ.»

Д-р М. Андрусяк також зазначав: «Січ вибрала гетьманом Б. Хмельницького, і він та кожний його наслідник титулувався «гетьманом Війська Запорозького». Тільки на нещастя, після Богдана ніякий «гетьман Війська Запорозького» не зумів здобути серед нього належного авторитету. . . Вистачить кинути оком на карту Гетьманщини і Запоріжжя. щоб прийти до висновку. що Гетьманщина без Запоріжжя (якраз усупереч твердженню О. Терлецького) не мала підстави для дальшого розвитку, очевидно, в напрямі повної незалежности Запорожці дорожили історичною традицією. . . На початку ХУІІІ ст. запорожці обосновують свої права на чорноморське побережжя між Дніпром і Богом тим. що цею областю заволодів перед 300 роками вел. лит. князь Витовт Кейстутович. Трагедією українських державних змагань у козацькій добі було те. що під час Руїни (див. БРЮХОВЕЦЬКИЙ. СІРКО) політика Гетьманщини і Запоріжжя не йшла тими самими шляхами. . . Після смерти Б. Хмельницького гетьманам не пощастило керувати Запоріжжям і придбати для козацької держави чорноморського побережжя. необхідне для самостійного розвитку України. . .» («Проблема іст синтези» в «Пробоєм», 1940 ст. 247). Див. ЗАПОРОЖЦІ. ЗАСІКИ.

СІЧИНСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1894 — 1962) — син о. ЮХИМА. архітект. мистецтвознавець з Кам'янця Подільського, від 1930 р. член НТШ. Був професором Педагогічного Інституту в Празі і довголітнім професором УВУ в Мюнхені та потім професором Українського Технічного Інституту в Нью Йорку. Має великі заслуги не тільки як творчий графік та архітект, що проектував численні українські церкви в Галичині та на Закарпатті, а потім і на еміграції, пильно дотримуючись українських первнів архітектурного стилю, — але й як знавець та історик української архітектури і графіки. Написав понад 50 наукових праць та велику кількість наукових статтей, рецензій і нотаток. Список його праць від 1918 до 1958 р. охоплює 530 назов. Найважливіші його праці: «Історія українського мистецтва» в 2-ох

томах, «Українська архітектура», «Українська скульптура». «Чужинці про Україну», «Написи з історії укр. промисловости» та інше. УМЕ значно використала дві останні названі праці. Праці В. Січинського виходили не тільки в українській мові, але також в англійській, німецькій та ческій. Був він зокрема визначним дослідником мистецтва та культури Мазепинської доби.

СІЧИНСЬКИЙ ДЕНИС (1865 — 1909) — композитор, автор опери «Роксоляна» (1912 г.) і багатьох сольоспівів, як «Як почуєш вночі»,» на слова Ів. Франка, «Не співайте мені..» та інш., що визначаються великою мелодійністю ,до того ж дійсно українською, спорідненою з народньою мелодикою. Йому ж належить опрацювання відомої пісні на слова І. Франка «Не пора. . .», що набрала значення другого національного гімну.

СІЧИНСЬКИЙ (СІЦИНСЬКИЙ) о. ЮХИМ (1859—1937) — священик - археолог, дійсний член НТШ і ВУАН, редактор «Подольських Епархіяльних Ведомостей», один з організаторів українського просвітянського руху на Поділлі, основник і директор істор. - арх. музею в Кам'янці Подільському, в рр. 1918—20 професор археології та історії Поділля в Кам'янецькому університеті, автор численних праць із історії Поділля.

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ, т. зв. КИЇВСЬКІ — частина української армії, що, за почином Галицько - Буковинського Комітету, постала в Києві з кінцем 1917 р. з колишніх полонених західніх українських земель під назвою ГАЛИЦЬКИЙ КУРІНЬ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ для підтримки Центр. Ради й приєднання Зах. України, що належала до Австро - Угорщини, до Придніпрянської України. В квітні 1918 р цей Курінь розгортається в ПЕРШИЙ ПІШИЙ ПОЛК СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ. Після гетьманського перевороту й роззброєння січовиків німцями, більшість стрільців переходить до Олександрівська, де вступає до II Запорозького пішого полку (от. Болбочана), решта до Верхнєдніпровська. З кінцем серпня 1918 р. С. Стрільці переходять із Запорожцями на Харківщину й Чернігівщину для охорони кордонів. В серпні 1918 р. вони вертаються до Білої Церкви, де, за згодою гетьмана П. Скоропадського, доповнюються селянами добровольцями та колишніми полоненими галичанами і переформовуються в ОКРЕМИЙ ЗАГІН СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ, який у половині листопада начисляє 1.200 боєвиків. Після проголошення гетьманом 15. XI. 1918 грамоти про федерацію України з Росією, Загін, під кермою Директорії, підіймає повстання проти гетьмана, займає Білу Церкву і станцію Хвастів і зводить 18. XI. бій з гетьманськими військами під Мотовилівкою. Під час облоги Києва розростається Загін у Дивізію і врешті в половині грудня в Корпус (Осадний Корпус) та складається наполовину з придніпрянців та придністрянців. Організаційно були вони поділені на 6 полків по три сотні курені, а тактично на 2 групи — полк. Рогульського і ударну Р. Сушка.

Після відвороту з Києва переходять С. С. в безустанних боях на Поділля й Волинь. У цьому періоді перейменовано корпус С. С. на Групу С. С., при чому першу дивізію названо Х-ою, а другу — ХІ-ою. 20. VII. 1919 р. гпалим протинаступом С. С. розбивають під Смотричем і Фрамполем Богунівську большевицьку бригаду, а 22. VII. під Карапчаївкою Таращанську бригаду, започатковуючи цим і дальшими перемогами похід С. С. і Корпусу УГА під Зв'ягель і Коростень. Тут стоять С. С аж до катастрофи армії УНР.. беруть в жовтні 1919 р. участь у боях — по лінії Жмеринка — Могилів — із московською добровольчою армією і відходять на Чорторию. де й демобілізуються в грудні 1919. Кіннота С. С. бере ще участь в Зимовому Поході ген. Омеляновича - Павленка.

Командантами С. С. були: в 1917 р. В. Дідушок і О. Лисенко; від січня 1918 р. — Є. Коновалець. Начальники булави: А. Мельник. від січня 1919 р. Ю. Отмарштайн, літом 1919 — М. Безручко.

Січові Стрільці відограли вирішальну ролю в повстанні проти гетьмана. Хоча В. Винниченко, після зречення зі становища члена Директорії і після виїзду за границю на весні 1919 р. різко став на неприязну позицію до С. Стрільців і їхньої Стрілецької Ради, все ж виразно признав, що без участи С. С-ів у повстанні воно не могло б мати успіху. Згадуючи про покликання С. Петлюри до Директорії на виразну вимогу С. С-ів, В. Винниченко підкреслив, що він був «примушений домаганнями С. С-ів, як єдиної нашої військової опірної сили, закликати С. Петлюру, до справи повстання. . .» («Відродження Нації» III. 107). При цьому Винниченко на іншому місці зазначив, що С. С. до певної міри довели це своє моральне право ставити деякі вимоги на початку повстання: «Треба зазначити, що С. С. робили просто чудеса енергії, спритности, сміливости і працездатности». Ще й пізніше, у брошурі «Перед новим етапом», Винниченко потверджував знову, що організаційне ядро Директорії рішилося на повстання тоді, — «коли після довгого коливання Коновалець дав остаточну згоду полку С. Ст-ів на повстання» (Торонто, 1938,, ст. 29). На іншому

місці цієї ж брошури (ст. 31). Винниченко ще раз називав С. С-ів «ядром» «справжнього руху революції». (М. Стахів у «Наук. Записках» УВУ. Мюнхен, 1958, II. ст. 29).

СІЯК ІВАН (1889 — ?) — галицький соціял - демократ, учасник повстання в зимі 1919 р. проти румунської влади в Басарабії; влітку 1919 р. начальник «Залізного Загону» галицьких українських залізничників. Пізніше перейшов до большевиків і служив в урядовому апараті. Був зліквідований одночасно з іншими українськими визначними комуністами. Засланий на Далекий Схід, редагував там в 1939 р. невеличку московсько - українську газетку.

СІЯННЯ — боговгодна дія, до якої не кожного м родині можна допускати. Звичайно сіяв голова родини, або найстарший син. Тому. хто сіяв, примовляли: «Сій на Божу волю, на щасливу долю!» Сіяч від себе примовляв: «Не пшеницю сію, не капусту саджу. ай спор (врожай). щоб мені Господь Бог зародив зо всіх чотирьох сторон» (Франко «Припов.» III. 103).

На гравюрі 1739 р. Гр. Левицького, присвяченій митр. Раф. Заборовському, фіґурує й сіяч у полі, що символізує сіяння доброго слова, доброї науки. Цю символіку прегарно розвинув Т. Шевченко в поезії «Орися ж ти, моя ниво. . .»

Загально ж сіяти — розпочинати якусь справу, від якої ждуть доброго пожитку: «Яке посієш, таке збереш», себто з доброї справи матимеш і добрий пожиток, а з лихої — лихий. І навпаки: «Мені ся не сіяло. то і не будеся збирати», себто. я до тої справи не маю ніякого відношення, то й не можу за неї відповідати» (Франко, III, 103, 104). «Хто сіє вітер, вітром буде жити» — себто, хто тільки балакає, не доробиться ні до чого (там же).

У народніх піснях сіяти — залицятися, викликати любов: «Ой. я жито не сіяла. само жито сходить. Я козака не чарувала, сам до мене ходить» (Голов. II, 323, 76ь).

Але, якщо сіяння — викликання любови, то збирання посіяного — завершення любовних заходів.

СКАКУНСТВО — секта, поширена в XIX ст. в Україні. Це була слабша форма ХЛИСТІВСТВА (див.), і хлисти так здебільшого і дивилися на скакунів. як на «несовершенних» єдновірців. (М. Груш. «З історії рел. думки», 1925. ст. 148).

СКАЛІЧЕННЯ — сильне ушкодження тіла. За нього в князівській Україні належала винагорода. За вчинки. що ображали честь, накладалося вищу кару, ніж за відповідне скалічення тіла: за відрубаний палець платили покривдженому 3 гривні. а за урваний вус або бороду, за удар батогом. або іншою річчю (але не мечем!) платилося 12 гривен. Завдяки пізнішому зниженню кар за каліцтво тяжча кара за образу чести позначилався в Правді XII в. ще наразніше, ніж у Найдавнішій, бо за образу чести кари не зменшено: за урваний вус та за удар батогом плачено і далі 12 гривен, а за відтятий палець, замість трьох. плачено тільки одну гривну. Вибиття зуба вважалося не скаліченням. а теж образою чести. і тому за нього плачено 12 гривен. (М. Груш. «Іст. УР» III. 363— 64)).

СКАЛЬКОВСЬКИЙ АПОЛЛОН (1808 — 98) — історик із Житомира, директор архіву міністерства внутрішніх справ в Одесі. Студіюючи у Вильні, в університеті, захопився був волелюбними кличами тодішніх польських університетських кол. і за це відсидів у в'язниці. Після цього батько вписав його до Московського університету. Опинившись в Одесі. Скальковський присвячується студіям української історії, і друкує «Зв'язки Запоріжжя з Кримом». (1844, «Наїзди гайдамаків на Зах. Україну в 1757—68 р.» (1845), «Історія Нової Січі і останнього Запорозького коша» 1846 та інше. Написав він і низку повістей московською мовою. Польський історик проф. Ст. Піґонь писав про нього, що він — «фраґмент великого бою, що розігрався в XIX ст. між культурою польською й російською за Україну. Перемогла українська культура: Скалковський не став ні поляком. хоч за польські волелюбні кличі сидів у тюрмі. ні москалем. хоч писав по московському» («З давнего Вільна», 1929 ст. 115—23. Цитовано у Гр. Лужницького в «Америці» 8. VIII. 1959).

СКАНДЕРБЕҐ, властиво ЮРІЙ КАСТРІОТ (1403—1468) — албанський національний герой, що підняв 1444 р. повстання проти турків і здобув 1461 р. незалежність Альбанії. Своєю боротьбою проти турків, що були страховищем для християнських народів, Скандербеґ здобув собі величезну популярність в Европі, для якої він став зразком лицарства, символом боротьби з мусильманським світом. Для українців же він був зразком геройства в боротьбу за національну та релігійну волю. Тому- то Самійло Зорка. секретар гетьмана Б. Хмельницького, промовляючи на його похороні 23. VIII. 1657 р.. звернувся до нього, як до «Древнього руського Одонацера. славного Скандербеґа. . .» як записано в літописі Величка.

СКАНЬ — прикраса з тоненького скрученого золотого чи срібного дроту, налютованого на якусь золоту чи срібну річ. Див. ФІЛІГРАНЬ.

СКАРБ — заховані в землі, чи деінде, великі цінності в грошах та самоцвітах, в зброї та в ріжних речах. Багато тих скарбів знайдено в Україні, і, певно, багато їх ще й далі там переховуються. Скарби творилися в бурхливі часи історії, під час воєн, облоги міста, та інших небезпек. Люди закопували цінності, а потім загибали, і ті речі залишалися скарбом. Скільки скарбів знайдено в нас із часів переселення народів! Скільки скарбів знайдено з князівських часів! В самому Києві знайдено десятки скарбів. Деякі скарби мають самі гроші, але деякі мають своїми речами величезне мистецьке та історико - культурне значення. Згадаємо з них ПЕРЕЩЕПИНСЬКИЙ скарб (див.), Чорної Могили на Чернігівщині, Кульобський, Чортомлицький та інші.

На жаль, надто багато їх помандрували з України у музеї Москви та Петербургу. Загалом скарбів в Україні було так багато, що Український Кодекс 1743 р. мусів урегулювати їх використовування: «Скарб — гроші, срібло, золото та інші цінні речі — знайдений власником на своїй землі, стає його власністю; знайдений на чужій землі випадково —стає власністю власника землі і того, хто знайшов у рівних частинах; знайдений на заставленій землі або даній на відкуп, ділиться між власником землі, кредитором або відкупником, та тим, хто скарб знайшов; знайдений робітником з доручення власника землі, стає ввласністю власника землі, а знайдений робітником випадково стає власністю робітника й власника землі в рівних частинах. Скарб, знайдений на тількищо купленому ґрунті або в домі, належить продавцеві, а не покупцеві, а знайдений в місцях загального вжитку — на публічних дорогах, судноплавних річках, порожніх городищах, що не знаходяться в чиємусь володінні, також знайдені руди, мінерали та ріжні барвні речовини, мають бути взяті «на монарха». (ЗНТШ, т. 159 ст. 130).

По всій Україні були поширені вірування в чарівні скарби.Найдавніша звістка з нашої території про скарби, «що горять», знаходяться в Геродота в початку IV книжки, де він оповідає про золотий плуг, ярмо, сокиру й чашу, що впали скитам з неба. Два брати хотіли їх узяти, але золото починало так горіти, що не можна було до нього приступити, і це пощастило тльки третьому, наймолодшому, братові. І тоді брати визнали йому право на царство.

За новішими народніми віруваннями, скарби треба ділити на ЧИСТІ, що горять опівночі: їх не трудно дістати, коли хто про них дізнається, і ЗАКЛЯТІ, що горять перед північчю: ці дуже трудно взяти, бо їх береже нечиста сила. Закляті на означений час скарби виходять нагору, і на них з'являється ніби засвічена свічка; коли хто цю свічку побачить, має негайно підбігти і кинути щобудь: якщо то буде чобіт, то прийдеться копати по коліно, як ремінь — то по пояс, а як шапку, то на ввесь зріст людини (В. Гнатюк, Знадоби, І, 398, II, 1113).

Як хто побачить, що скарб горить, має зараз же вбити в землю ножа там, де він стоїть, а скарб не згасне, аж поки він не прийде знову і не забере його (В. Шухевич, V. 196). Скарби горять тільки в певні дні, напр., в суботу (Чубин. І, 97). Також, коли б хто добув цвіт ПАПОРОТІ, знав би, де лежать скарби.

Коли скарби закопані на означене число літ, то, по упливі того часу, перемінюються в якесь звірятко. Коли б хто торкнувся того звірятка, то воно розсипалося б грішми (Чубин. І, 99).

Коли хто копає скарб, не можна казати нічого лихого, бо скарб розсердиться і втече. Не можна також хрестити скарбу, то він і в цьому випадку зник би. Іноді може він запасти в землю навіть разом із тим, хто його хоче взяти (Б. Грінченко «Із уст народніх. . .» 208—13). Скарб може приймати ріжні постаті напр. — діда, що просить дівчину, щоб вона йому втерла ніс: вона виконує його просьбу, і він розсипається грішми. (Ястребов «Матер.» 139). В. Гнатюк позбирав ще такі уосіблення скарбів: парубок, кінь, кілька коней, лошак, корова, білий баран, білий собака, гуска, гадюка, кобиляча голова, півень, свиня, щука в колодязі. Подібні уосіблення скарбів знаходяться і в інших народів (Ет. Зб. НТШ. XXXIУ, ст. XXIII).

Про організацію УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО СКАРБУ в XУII—XУIII вв., на жаль, як зазначав проф. Ів. Крип'якевич, знаємо не багато: бракує джерел. Державні скарбові книжки починаються щойно з 1720 р., з давніших часів лишилися тільки деякі акти. Історик, що хотів би студіювати тодішні українські фінанси, мусить задоволятися випадковими другорядними вістками, розсипаними по ріжних джерелах. Зокрема часи Б. Хмельницького, доба початкової організації козацької держави, незвичайно бідна на джерела щодо організації скарбу: один єдиний гетьманський універсал про призначення цла на чужоземні товари, кілька інших актів про податки, протоколи переговорів з Москвою про фінансові справи, кілька відірваних вісток, —-

це ввесь матеріял, що ним розпоряджають у цій справі українські історики.

По уступленні польської шляхти з Наддніпрянщини. КОРОЛІВЩИНИ (див.) мали перейти на власність українського скарбу. Але протягом усього гетьманства Б. Хмельницького не видано в цій справі жадного державного акту. Гетьман уникав порушувати справу королівщин, щоб не дрочити Польщі. В усякому разі він робив заходи, щоб утримати королівщини при державному скарбі. Проте, з усіх сторін ішли завзяті намагання повернути королівщини на приватні добра. Перший крок зробив у цьому сам гетьман: приєднуючи одну королівщину до булави, іншу королівщину він подбав здобути собі на власність, і цар підтвердив йому Гадяче «на вічність» — йому і його потомству. За прикладом Хмельницького пішов і Виговський. (ЗНТШ т. 130, ст. 37—78, 80—81). Поволі й так звані рангові маєтки почали переходити в приватні руки. З часів гетьмана Самойловича державний скарб почав поповнюватися з ОРЕНДИ (див.), себто з винокурення, відданого на одкуп.

СКАРБНИК — дух, що на Гуцульщині стереже скарби, а також чорт, якому багач запродав свою душу, і за те він стереже йому й збільшує його багатства. О. Олесь писав:

І тільки скарбник, наче звір,
Без шелесту ступає,
І глибше в землю, серед гір,
Великий скарб ховає. . .
(«На зелених горах»)

СКАРГА, властиво ПАВЕНСЬКИЙ ПЕТРО (1536—1612) — єзуїт, найбільший польський проповідник. Брав діяльну участь у введенні Берестейської унії та в полеміці проти православних.

СКАРЖИНСЬКА КАТЕРИНА — дідичка з с. Круглик на Лубенщині. Оснувала в себе істор. - етнографічний музей і подарувала його Полтавському земству.

СКАТЕРТЬ — покривало на стіл. В українських казках часто згадується СКАТЕРТЬ САМОБРАНКА. В «Енеїді» Котляревського, Еней приніс її в подарунок цареві Латинові:

Ось скатерть шльонськая нешпетна,
Її у Липську добули;
Найбільша в тім вона прикметна —
На стіл як тільки настели
І загадай якої страви,
То всякі зробляться потрави,
Які на світі тільки єсть:
Пивце, винце, медок, горілка,
Рушник, ніж, ложка і тарілка,
Цариці мусим цю піднесть. . . (IV, 49).

В пісні про Мазепу й Палія згадується, що Мазепа «Шовковими та килимами та столи застеляє, та Семена, Семена Палія та в гості зазиває. . .» (Драгоманов «Іст. пісні» I, в. II, 22).

СКАТНЕ — податок XVIII ст. на користь полковників та полкових старшин, що його брали з кожної бочки вина, що його купець «скатував» на землю. Іноді ці «військові» доходи полкова старшина оддавала на користь церкви: у стародубському полку по 10 коп. з бочки. (Слабченко «Малор. Полк. . . ст. 247, 266).

СКЕПТИЦИЗМ — недовірливе ставлення до тих чи інших можливостей, а особливо щодо можливости знати щось певне щодо моральних, чи духових, вартостей. Скептики завжди сумніваються в проголошуваних правдах. Якщо віра рухає гори, то скептики ніколи нічого не можуть і не хочуть рухати, визначаючись моральним боягузством: перше, ніж розпочати бій, вони хочуть мати стовідсоткову певність в перемозі, а що такої певности ніколи не можна мати, то вони воліють взагалі не змагатися. Правда, бачимо ми іноді і справжніх мудреців, що стоять осторонь від поля бою. Але мудрець, як зазначив Г. Кайзерлінг, — «не безбарвний, байдужий, холодний, нерішучий скептик; навпаки, з усіх людей легкодушний скептик найдальший від мудреця: Бо, якщо мудрець не змагається, то не тому, що ніби відкидає боротьбу, як непотрібну, а тому, що він уже скінчив змагатися, бо він уже дійшов повної згоди з самим собою і зо світом. . .» («Подорож філософа» II. 367). В політиці, як і в релігії, успіх належить, тільки тим, хто вірує, і ніколи скептикам. Успіхи комунізму в світі пояснюються тільки тим, що, тим часом, як маси, що їх провадять комуністи, палко вірять в обіцяний «рай», керівні верстви народів вільного світу роз'їдені скептицизмом, зневірою щодо моральних вартостей вільного світу і навіть самого поняття свободи.

СКИБІНСЬКИЙ ГРИГОРІЙ — український богослов, що студіював 10 років в Падуї і в Римі, в 1688 р. прийняв у Римі унію, щоб могти студіювати у вищих школах, і став «доктором вільних наук». 1696 р. поїхав до Москви, де написав праці проти латинства: «Коротке оповідання про місто Рим» та «Опис Італії й інших її міст, крім Риму, з окремою увагою на академії». Свій побут в Італії він тяжко відпокутував, бо в Падуї його безневинно було обвинувачено і відтято йому руку.

СКИНДЯЧОК — вузька, гладка бинда, що вживається на Лівобережжі замість СТРІЧКИ (див.), що на Правобережжі завжди виткана з візерунками.

СКИРГАЙЛО ІВАН (1354—97) — литовсько - український князь, Олгердів син. Призначений на князювання в Полоцьку, був звідти прогнаний, шукав в 1380 р. рятунку в Ліфляндії, 1382 р. допомагав братові Ягайлові полонити Кейстута, за що дістав князівство в Троцьку. В 1384 р. воював проти Тевтонського ордену; в 1387 р. переміг Святослава смоленського; 1388 р. став намісником Литви. Він був православний і користувався популярністю в українських землях; ворогував із Витовтом. 1395 р. перейняв владу в Києві після Володимира Ольгердовича, але скоро там помер.

СКИТИ, КОЛОТИ, САКИ — збірна назва народів, що заселювали від VII до III ст. до Хр. наші землі головно між Дніпром і Доном, але також і далі на схід і на захід аж по Дунай. Були вони іранського походження, але, коли вони захопили наші степи, давні письменники називали скитами взагалі всі племена Східньої Европи, підвладні скитам, як тепер називають «русскими» всі народи підвладні Москві. Серед тих племен, що жили осіло в Україні, Геродот описував НЕВРІВ, що сиділи по теренах від Надбалтики до сточища Горішнього Дніпра та Прип'яті, а в сточищі нижнього Дніпра СКИТІВ-ХЛІБОРОБІВ, що сиділи понад Дніпром вгору «на 11 днів подорожі». Більшість учених - дослідників уважає, що під цими назвами криються праслов'янські племена, що сиділи тут ще й до скитів. Найдовшу й найзавзятішу війну провадили скити, завойовуючи наші степи, з КІМЕРІЙЦЯМИ. Але, зрештою, їх перемогли, і вони тоді зникли з усього Надчорномор'я, перейшовши на південний беріг Чорного моря. Решта ж сховалася в Кримських горах, де зберігалися кілька століть. Греки називали їх тоді ТАВРАМИ, а пізніше, коли вони почали змішуватися зо скитами, ТАВРО - СКИТАМИ. У III ст. до нашої доби, скитів витиснули з усього Надчорноморського степу САРМАТИ (див.) і решта їх збилася в степовій частині Криму, де вони створили міцне скитське царство зі столицею НЕАПОЛІС (біля теперішнього Симферополя). Тут, завдяки природним умовам Криму, скити зберігалися ще кілька століть. Одягалися скити в сорочку й кафтан, деколи з футряним підшиттям. Штани носили вузькі, з шкури чи з матерії. Чоботи м'які, прив'язувані ремінцями до ноги, як гуцульські постоли. На голову одягали гостроверху кучму з довгими кінцями в роді гуцульської клепані. Скитські царі носили пов'язки, або футряні золотоверхі шапки. Жіночі одяги були вибагливіші, довгі, з вузькими рукавами. Знатніші жінки носили на голові діядеми з дармовисами. І жінки і чоловіки носили намиста і ковтки з привісками в ухах. Взагалі скити кохалися в золотих прикрасах та в дорогій, украшеній золотою різьбою зброї. Посуд вживали переважно грецької форми й виробу. Найбагатші скарби скитської старовини відкрито на Запорожжі (Чортомлицька могила та Лугова) та поблизу Керчі (Кульобська могила). І тут і там знайдено дуже гарні срібні вази, вкриті різьбою із образками скитського життя. Див. ПОБРАТИМСТВО. СКАРБ.

СКІЛЬКІСНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ — матеріялістична цивілізація XIX XX вв., що виникла, як наслідок надмірного панування РАЦІОНАЛІЗМУ (див.). К. М-во писав у «Віснику» (III, 1935): «Все в добі раціоналізму мірялось й важилось. Імпондерабілій вона не знала. Антропоморфічні представлення про робочі «руки» вже не вистарчали, їх замінила ще більша відірваність робочих «днів». Про якість не думав ніхто, всі — про кількість, все мірялось годинами, днями. Скрізь панували й діяли лише «сили», що їх математично можна було підраховувати. Людська особа щезла в рамах цих систем. Коли античне думання деградувало невільників до ролі «речей», «людей без голови», то думання XIX в. поширило цю зневажливу для особистої гідности людини гадку на «панів» століття, на всіх людей. Цей урівнювальний спосіб думання, що пересякав вже писання Рікарда й Мальтуса, став у Маркса системою, послідовно перепроваджено́ю аж до останніх виявів громадського життя. Життя стало «продукційним процесом», праця — «замінною вартістю», стан — «клясою», родина — «господарською одиницею», нужда — «визиском», історія — «чергою продукційних відносин», культура і мистецтво — «надбудовою».

До того зродилось поняття МАСИ (див.). Поки існували особи, матеріялізм не чувся певним. З'явилася маса, і вся людськість стала сумою цілком рівних собі одиниць, які можна було довільно додавати, віднімати, множити й ділити, мішати, як карти до гри, ущасливлювати на підставі того чи іншого геніяльного пляну. Якраз на таких аритметичних діланнях опиралася месіяністична «наука» Маркса: царство рівности мало б наступити через те, що число пролетарів ніби стає чимраз більшим, а «визискувачів» (включаючи сюди і селянство), чимраз меншим. Ідея Маркса мала затріюмфувати, бо число одних мало «з конечністю законів природи» перевищити чис-

ло других. Філософія аритметики й аморфної масй вдерлася в громадське життя, в його ідеї. Людина і природа, як чинники історії, перестали ієнувати. . . Притулки для дітей, що на Заході служать тим, хто не має родинного вогнища, стали в СССР взірцем абстрактної, «плянової» колективістичної організації, яка мала знищити природну організацію родини. Позбавили большевики й подружжя всякого сліду містики. . . Помешкання перестали бути родинними вогнищами, їх обернене в огидні кошари. Вирвано з своїх природних зв'язків і селянина. Все змагало підкорити історично виросле, неповторне, оригінальне, вкорінене фіктивній колективності, а особу звести до значення звичайної гайки, яких мільйони, і з котрих кожна завжди може заступити другу. . . В ту форму убгали большевики й духове життя народів. Поезія стала «словною хемією». поети мають працювати не за голосом надхнення, а за певними формулами і рецептами. Творчість позбавлено значення ірраціонального, особистого акту. .

СКІПА — суха тріска. В народніх приповідках служить за символ худорлявости, виснажености: «Висох, як скіпа», «Така, як скіпочка» — кажуть про змарнілу жінку чи дитину. (Франко. III, 107).

СКІПЕЦЬ — відро з одним вухом, що його вживають при доєнні корів. Також ямка для визначення границі землі.

СКІПЩИНА — хлібна данина на церкву в Україні ХУ—ХУІ ст. «Часом ця хлібна данина мотивується, як дань на проскури — може бути відгомін старої питоменної традиції; часом цей даток на проскури творить данину, осібну від скіпщини» (М. Грушевський, V, ст. 279). Пізніше СКІПЩИНОЮ стали звати частину врожаю, що віддається власникові найнятого поля. Звідци СКІПЩИК — той, хто платить за найняте поле частиною врожаю.

СКЛАД ЗАКОРДОННИХ ТОВАРІВ — місце, де чужоземні купці мусіли складати свій крам. Такий склад мав за Казиміра Ягайловича Київ (а також Луцьке), а це значило, як писав М. Грушевський, що «всі заграничні купці могли зі своїми товарами йти тільки до Києва і тут спродавати свої товари, а транзитом з ними йти не могли. . . Така привілегія складу давалась в інтересах місцевих купців: заграничні купці, не маючи права перевозу транзитом, мусіли продати товари місцевим купцям. Таким чином київські купці ХУ ст. мали б бути посередниками в торгівлі купців московських із купцями східніми. Можна, одначе, сумніватися, чи з такого права складу, коли воно дійсно було, робили кияни повний вжиток. . . («Іст. УР». ст. 17).

СКЛАДНЕ ВИННЕ — податок від вин, привезених із закордону. Висота оплати залежала від роду чи марки вина: за угорське вино чужинці платили 4 зол. від бочки; коронні громадяни по 2 зол.; від моравських вин — по 15 грошей від відра, від волоських — по 16 грошей від барила. Складне побирали тільки в деяких містах, що мали право СКЛАДУ (див.). В 1635 р. встановлено склад на волоські вина в граничних подільських містах — в Кам'янці, Барі, Шаргороді та ще подекуди. (ЗНТШ. 130, 89).

СКЛЕПІННЯ — перекриття будови вигнутої форми, зложене з клинуватого каміння та цегли, а також залізо - бетонове. Воно було відоме вже в Єгипті, Асирії та Етрурії, а потім в геленістичній добі грецького мистецтва, та в римському мистецтві, особливо в візантійському та в ренесансовому. Розріжняється склепіння КОРОБОВЕ — в перекрою у формі піввальця; ХРЕСТОВЕ — два коробові, що перетинаються; СФЕРИЧНЕ — в формі півкулі, еліпсоїду і т. ін.

СКЛО, ШКЛО — прозера речовина, що постає внаслідок стоплення піску з окисами деяких металів (соду, потасу, літу, вапна, олова) або з їх солями. Єгиптяни знали скло вже за 2.400 р. до Хр. В руїнах Вавилону знайдено шматок скла з 2.500 р. до Хр. Римський історик Пліній Старший оповідав, що скло винайшли випадково фінікійці, розклавши вогонь на піщаному березі, — але це одна з байок римського ерудита, яка знаходить свій ґрунт у тому факті, що скло було поширене в усьому Середземномор'ї, завдяки активній торгівлі фінікійців. Крім того, дійсно в самій Фінікії розвинулася була дуже сильно скляна промисловість, в якій фінікійці досягли значної досконалости, так що їх продукти з скла дуже цінилися. Але вже на стінах єгипетського гробівця, що походить із 3.800 р. до Хр. знайдено докладне змальовання склярського ремесла.

В біблійних часах ціна скла дорівнювала ціні золота, і тому дуже довго зі скла виробляли тільки прикраси, браслети, дороге начиння, дзеркала, тощо. Проте, напр., в Херсонесі в перших століттях по Хр. вже з'явилися були і скляні вікна, що тоді були винайдені в Італії. (Пастернак «Археологія України» ст. 485). У середньовіччі звичай вкляних вікон підупав, але в XII ст. по Хр. деякі буже багаті церкви почали вставляти скляні вікна, дуже

маленькі, оправлені в олив'яні рамки і мало прозорі.

Після упадку зах. - римської імперії осередком скляного виробнацтва стала Візантія. Скло у Візантії так цінили, що майстри - склярі мали привілей одружуватися з шляхтянками. В добу пізнього середньовіччя виробництво з Візантії перейшло до Венеції, яка стала в XIII ст. одним із найважніших осередків виробництва кращого скла, зокрема кристалевого посуду. В XIУ ст. скляні ГУТИ були вже у Франції, Німеччині, Фляндрії та Англії. Зі слов'янських народів гутництво, себто склярська промисловість, особливо розвинулося в Чехії, а вже в ХУІІ ст. чеське скло мало славу одного з найкращих.

На українських землях скляні вироби походять ще з дохристиянської доби — це скло намист браслетів та інших прикрас, а також і посуду із скитських та грецьких могил.

У ранішніх похованнях III—IУ ст. середньої України подибувався привозний скляний посуд, але в пізніших У—УІ ст. його вже не було. Це вказує, як зазначив Я. Пастернак, «мабуть, на те, що гуни вже перервали торговельні зв'язки Придніпров'я з Причорномор'ям» («Археологія України», 1961, ст. 513). За княжих часів скляний посуд виробляли вже по власних гутах. Залишки склоробної майстерні - гути розкопано в 1951 р. на терені Києво - Печерської Лаври. «В ній виготовляли віконні шиби, скляний посуд та ріжнокольорову смальту для мозаїки» (Пастернак, там же. ст. 613). Див. ГУТНИЦТВО. Див. «Самостійна Україна», Чікаґо 1964. Х. стор. 3—5.

СКЛЯРЕНКО СЕМЕН (1901—1962) — підсовєтський український письменник. Перша повість «Тиха пристань» 1929 р. Найкращі його твори — історичні повісті «Святослав», «Володимир».

СКОБА — гачок до дверей. У СКОБКУ СТРИГТИ — стригти з вирізом на лобі решту волосся підстригали рівно навколо голови, залишаючи його на потилиці трохи довше, ніж на висках. Називалося це також стригти ПІД ВОРОТА. (Хв. Вовк «Студії...» ст. 152).

СКОВОРОДА — круглий плаский кухонний прилад для смаження м'яса, яєць, тощо, залізний або алюміньовий з невисоким круглим бордом, що творить коло. Завдяки тому колу, залізна сковорода, що часто буває на вогні, грає ролю сильного оберегу від нечистої сили. В одному оповіданні типу гоголівського «Вія», парубок щоб сховатися від відьом, сідає на сковороді в печі, і вони його не знайшли. На другий день «київська відьма», як відомо, сильніша від іншсх, його побачила, але — «не можна його, каже взяти» (М. Сумцов в К. Ст. 1892 р. III, 474). Ясно, що сковорода, в якій сидів парубок, відограла ролю ЧАРІВНОГО КОЛА (див.)

У другому оповіданні про чоловіка, що сховався від відьми у вівтарі, сів там на камінь і прикрився сковородою, відьма звернулася на дно морське до «видючого каменя» щоб той вказав, де чоловік той сховався. Видючий камінь відповів: «Чоловік той стоїть на камені під залізним небом, якого в світі нема», і скільки відьми не шукали, того чоловіка не знайшли. Окрім «камінної гори» і «залізного неба» чоловіка того охоронило й потрійне чарівне коло, яке він зробив навкруги себе хрестом (Д. Щербаківський в Наук. Зб. Київ, 1924, ст. 214).

Завдяки свойому круглому обводові, сковорода має силу стримувати вогонь, нею накритий, як це видно з замовляння, що його проголошували коло вогню: «Помагай - Біг, Митре брате! — Здорова була, моя мати! — Не я твоя мати: твоя мати у вогні, під сковородою сквариться і пряжеться да не розширяється. І ти, Дмитре брате, і скварись, і пряжись да з-під сковороди не розширяйсь: як орел у полі літає, крилами полум'я погашає..» (П. Єфименко, МЗ. ст. 66—67).

Стримувальну силу сковороди видно й з тої ролі, яку вона відограє в магічному побоєрюванні оп'яніння: «Чоловікові, щоб не упитись, треба найти на дорозі верьовку і, зв'язавши кінцями всередину, палити на сковородці, а, як верьовка загориться, говорити тричі: «Так, як ця верьовка зав'язана, так би мені, рабові Божому, зав'язало від усякого п'янства мисленого. . .» Як та верьовка згорить, то давати її пити в будьчім. (Полтавщина, там же).

СКОВОРОДА ГРИГОРІЙ (1722 - 1794) — славний, але мало знаний наш філософ, якого твори за життя не були друковані, бо тодішня цензура знайшла їх «противними св. писанію і образливими для монашества». Вихований в дусі філософічно релігійного навчання, Сковорода повставав проти мертвої церковної схолястики і духового гноблення московського православія, спираючись у своїй філософії на Біблію. Царство наше всередині нас, — повчав Сковорода, — і «Щоб пізнати Бога, треба пізнати самого себе. Поки чоловік не знає Бога в самім собі, годі шукати Його в світі». «Вірити в Бога не значить — вірити в Його існування, а значить — віддатися Йому та жити за Його законом». «Святість життя полягає в робленні добра людям».

Офіційна московська релігія ділила людство на більш благословенних Богом і менш благословенних, а навіть і таких, що перебу

вають ніби під прокляттям. себто кріпаків. А Сковорода вчив, що «всяка праця благословенна Богом», а розподіл місць коло Бога називав непростимим гріхом. Московське православіє і взагалі вся московська духовість була нетерпима до всього чужинецького, як єретичного, «неправославного». Сковорода навчав, що найбільше й фактично єдине завдання філософії шукати правду і змагати до неї. Але в умовах людського життя ця ціль недосяжна, і щастя людини полягає саме в тому, що вона все мусить шукати правди. До цієї мети можна йти ріжними шляхами, і тому нетерпимість до тих, хто інакше думає, не знаходить виправдання. Так само й релігійна нетерпимість не знаходить виправдання, бо вічна правда проявляється на цьому світі в ріжних формах. Будучи в відношенні до себе самого цілковито безкомпромісовим і осягнувши в наслідок цього повну гармонію між своєю наукою і своїм життям, Сковорода був надзвичайно лагідний і оглядний в відношенні до інших.

Сковорода обстоював права людської особистости в кожній людині. а, в перекладі на конкретну політичну мову того часу, це означало сильну демократичну тенденцію, що була поєднана зо співчуттям до закріпачених селянських мас з гострою неприязню до московських гнобителів. В одному своєму вірші, що носив многозначний заголовок «Де лібертате» («Про свободу») він писав тодішнім жаргоном, винесеним із Академії:

Что то за вольность? Добро в ней какое?
Іни говорять, будто золотоє.
Ах, не златоє: если сравнить злато
Против вольности, еще оно блато. . .
Будь славен вовік, о муже ізбранне.
Вольности отче, герою Богдане!

Згадка про Богдана та й самий заголовок вірша не залишають сумніву, про яку саме «вольность » думав тут Сковорода. На особистій моралі. як писав С. Єфремов, він очевидно не спинявся, а зв'язував її з громадським і національним ладом — «сопрагаючи, -- як сам висловлювався, — сродную собі частную должность (обов'язок) з общею (загальною)».

Чи ж дивно, що московській цензурі подібні думки не подобалися.

Лише в 1798 р. вийшов друком його «Нарциз, або пізнай самого себе», та і то без його прізвища.В 1806 р. журнал «Сіонський Вестник» видрукував ще деякі його твори. Потім в Москві в рр. 1837—39 вийшли поосібно деякі його твори, і лише в 1861 р. видруковано першу, але зовсім неповну збірку його творів. Краща й більша збірка, але теж не повна, вийшла в 1896 р. в Харкові під редакцією проф. Д. Багалія. Тут видруковано 16 творів і з них 9 в перший раз! Крім того видруковано тут біографію Сковороди і деякі його вірші. Ще одне видання творів Гр Сковороди вийшло в 1912 р. в Петербурзі під редакцією В. Бонч - Бруєвича. Тут видруковано 17 творів нашого філософа і дуже гарна його біографія пера М. Ковалинського, що був учнем Сковороди. Але повного видання творів нашого філософа й досі нема. бо ріжні його рукописи знаходяться по ріжних архівах та бібліотеках.

Цікавий і небуденний життєвий шлях філософа. Григорій Сковорода народився в Чорнухах на Полтавщині у багатій козацькій родині. Студіював в Київській Академії, і її бібліотека стала для нього джерелом знання. У студіях був перший, і всі найкращі похвали належали йому. Та ненаситне бажання знати і пізнавати нові обрії завело його у далекі краї, а грецька, німецька та головно латинська мови відкривали йому двері до університетських заль, бібліотек, визначних людей. Після трирічної мандрівки вернувся він в Україну, щоб тут віддати свою працю і своє знання землякам. працював професором у Переяславі, в Харкові, приватно перекладав Плутарха, писав свої твори. Про стиль його життя з харківського періоду пише перший біограф Ковалинський: «Уставав дуже рано, їв раз на день, без м'яса і риби, «був завжди веселий, сильний, рухливий, з усього задоволений, до всіх добрий, усім готовий послужити. Поважав і любив добрих людей без різниці їх стану. навідувався до хворих, розважав сумних, ділився останнім з тим, хто нічого не мав». («Житіє Сковороди»).

Під кінець 70-х років ХУІІІ ст., після ріжних конфліктів із властями, Григорій Сковорода вибрав зовсім новий і незнаний до того стиль життя, а саме — мандрівку. І ця мандрівка тривала до самої смерти, майже тридцять років. Була вона повна пригод, оповита переказами й легендами. У ній ніколи не розставався філософ із біблією, сопілкою або флейтою і своїми писаннями. Слава про нього йшла всюди, і кожний, чи то пан. чи селянин хотів його побачити й почути. Тож авдиторія його була дуже численна і різнородна, і всі розуміли його — речника великої правди.

Слава про Сковороду йшла так далеко, що про нього довідалась і цариця Катерина II, і забажала його побачити. Через свого відпоручника Потьомкіна вона післала Сковороді запрошення переселитись з України в Петербург. Післанець цариці застав Сковороду на

краю дороги, де він відпочивав і грав на флейті, а недалеко нього паслась вівця того господаря, в якого філософ затримався.

Післанець передав йому запрошення цариці, але Сковорода. просто й спокійно дивлячись в очі післанцеві, заявив: «Скажіть цариці, що я не покину України — мені дудка й вівця дорожчі царського вінця».

Приятель і життеписець Сковороди Ковалинський теж засвідчував: «Коли писав Сковорода для свого краю, то і вживав деколи української мови та правопису, вживаного в українському виговорі. Він любив завжди свою природжену мову. Дуже любив свій рідний край, свою любу Україну й коли відлучався за її межі, обов'язково прагнув скоріше туди повернутися і бажав там померти. Він висловлює це в багатьох місцях своїх творів. «Всяк должен узнать свой народ і в народі себе».

Про смерть Сковороди записав Срезневський таке:

«. . .Був прегарний день. До дідича з'їхалось багато сусідів погуляти й повеселитись. Мали також на цілі послухати Сковороди. . . За обідом був Сковорода незвичайно веселий і говіркий, навіть жартував, оповідав про своє минуле, про свої мандрівки, досвіди. Зачаровані його красномовством повставали всі від обіду. Сковорода щез.. Він пішов у садок. Довго ходив він по перехресних стежках. зривав овочі й роздавав їх хлопчикам, що працювали в садку. Над вечір пішов сам господар шукати Сковороду й застав його під гіллястою липою. Вже заходило сонце: останні його проміння пробивалися крізь гущу листя. З рискалем у руці копав Сковорода яму — вузьку, довгу яму. —«Що це, друже Григорію, чим то ти зайнятий?» — спитав господар, підійшовши до старого. «Пора, друже. закінчити мандрівку!» — відповів Сковорода — «і так усе волосся злетіло з бідної голови від мордування. пора вспокоїтися!» «І, брате, дурниця! Досить жартувати, ходімо!» — «Іду! Але я прохатиму тебе попереду, мій добродію. хай тут буде моя остання могила». І пішли в хату. Сковорода недовго в ній лишився. Він пішов у свою кімнатку, перемінив білизну, помолився Богу і, підложивши під голову свої писані праці і сіру свитку. ліг, зложивши навхрест руки. Довго чекали на нього з вечерею. Сковорода не з'явився. Другого дня вранці до чаю теж, до обіду так само. Це здивувало господаря. Він насмілився увійти до Сковороди, щоб розбудити його; одначе Сковорода лежав уже холодний закостенілий».

Це було 9-го листопада 1794 року.

На хресті над його могилою, на просьбу самого Сковороди, написано: «Світ мене ловив, але не спіймав».

Гр. Сковорода мав величезний вплив на своїх сучасників і на дальше українське громадянство. і то не тільки своєю етичною наукою, а головне своїм життям. в якому слово ніколи не розходилося з ділом: його вчення було в повній згоді з його життям. Щоб оцінити цей вплив, як писав С. Єфремов, «досить буде сказати, що сучасники бачили в ньому «мандровану академію» і його самого вважали вартим за університет; досить сказати, що коли треба було тоді знайти в Україні ідейну, чесну та чисту людину, шукали її між «сковородинцями», тобто учнями цього чудного чоловіка та прихильниками його науки. І навіть перший на території України університет Харківський не дурно постав на Слобідській Україні, де найбільше жив і навчав Сковорода. . . Жертви на новий університет, після заклику і «драматичних жестів» Каразина (р. 1802). посипались головним чином од учнів Сковороди. знайомих та приятелів його. і тих жертв зразу ж набралось на велику, як на той час, суму — 400.000 карб. Впливу од Сковороди безперечно зазнав і батько нового українського письменства Котляревський, і батько української повісти Квітка». . . («Іст. укр. письменства, І, ст. 255).

Невважаючи на те, що творів Сковороди не друкувалося, вони ширилися через переписування. «Сковороді не треба було шукати читачів, — вони його шукали: в нього знаходились такі гарячі прихильники і пропаґатори, що навіть через газети сповіщали, закликаючи до себе охочих читати твори українського філософа. . . Ці твори заходили й під сільську стріху: Згадаймо Шевченкову згадку з дитячих літ:

Зроблю
Маленьку книжечку. хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду,
Або «Три царіе со дари. . .»

Як бачимо. Сковорода стоїть тут поруч дуже популярних творів півнародньої музи, і, справді. багато псальм його й тепер ще співають сліпці та лірники. не знаючи й не відаючи нічого про автора. . .» (там же).

Ось деякі з думок Гр. Сковороди:

«Виховання потрібне і бідним.»

«Сину, хай болить тобі біда ближнього. Хто ж любить свою біду, а не боліє чужою — достойний її».

«Людина дивиться на лице. а Бог на серце».

«Краще мати любов і пошану в одного розумного і доброго, як у тисячі дурнів».

«Музика — великий лік у скорботі».

«Слава людини — неоціненний скарб».

«Горіх без зерна ніщо, а людина без серця».

«Приязнь злучує і віддалених. Ворожнеча і близьких віддалює».

«Освіта не повинна зуживати свого впливу тільки на одних жерців науки, котрі жруть її і котрим вона приїдається, але повинна переходити на увесь народ; увійти в нього й засісти в серці й душі всіх тих, котрі мають дізнатися правди, — і я людина, і мені не чуже, що людське. . .»

«Як не можна горсткою піску засипати бездонний океан, як не можна широко розкинене полум'я погасити краплиною води, як не можна орлові літати в маленькім пуделочку, так не може дух чоловічий заспокоїтись матеріяльними добрами. Дух чоловічий — це безодня безконечна, як небо, або час. Нерозумні люди! Чи довго ви ше будете залишатись в блуканні? Чому ви не думаєте про того, кого називаємо Богом? Чому ви не стараєтесь наблизитись до Нього? В шуканні Бога чоловік знайде повне заспокоєння бажань свого духа.»

«Всі люди думають тільки про блага земні. Купці дурять покупців, щоб здобути грошей якнайбільш. Поміщики скуповують помістя й заводять коней закордонних. Службовці гнуться перед начальством, щоб стати вище над іншими. Юристи гнуть закони на власну вигоду. Віршороби улещують вельмож віршами. . . А в мене одна дума не виходить з голови: : як би мені розумно жити й розумно з нього світу відійти? Страшна смерте з замахченою косою! Ти не милуєш нікого, — ні царя ні селюка: ти нищиш усіх, як вогонь солому нищить. Всі тремтять перед тобою, окрім тих, хто сумління має чисте мов кришталь . . » Див. ШЕРШЕНЬ.

СКОВОРОДИНСТВО — містичний рух в Україні XIX ст., породжений вченням Гр. Сковороди та відчуженням православної Церкви, опанованої москалями, від народу. Тип сковородинця вивів Котляревський в «Наталці Полтавці» в образі Возного, що з нього малоосвічені актори зробили через нерозуміння негативну постать, до чого спричинилася в значній мірі її чудернацька, «вініґретна» мова. М. Грушевський писав, що в особі Возного Котляревський хотів не тільки «випровадити тип непоказного але шановного сковородинця», що свого морального почуття не стратив навіть і в тій несприятливій позиції, в яку попав, «а-ле оком сковородинця дивиться на життя і сам, виступаючи перед нами також прихильником моралі Сковороди. . » («З іст. у. рел. думки», 1925, ст. 106).

СКОМОРОХИ — професійні забавники, співаки, музики, дресувальники тварин, особливо ведмедів, актори лялькових вистав і взагалі штукарі, що прийшли на зміну колишнім співакам - дружинникам, що складали й співали героїчні пісні. Вони вже не засідали, як ті, на почесних місцях княжого, чи боярського бенкету, як рівні з рівними, і не вели провід у дружинній патріотичній творчості. Вони виконували при княжих і боярських світлицях найріжноманітніші функції, а найголовніше — розважали господарів своїми оповіданнями, співами, штуками та дотепами. Трудно встановити точно початок скоморошества в Україні, і трудно навіть сказати, чи було воно явищем місцевим, своєрідним, чи появилося під якимось чужинецьким впливом. Є, правда, вказівки, що під час урочистої царської трапези на честь княгині Ольги в Візантії, себто ще в IX в., гостей розважали актори, музики, тамбуристи та співаки. Можливо, що все це було перенесено згодом і до нас. Поруч із скоморохами при княжих дворах були ше й нижчі категорії професіоналів, що забавляли молодшу княжу дружину в Києві та їздили по селах і містах, користуючись протекцією княжої влади. Їх стали наслідувати співці й музики вже з ширших кол народу. Фрески сходів катедри св. Софії докладно змальовують їх зовнішній вигляд. Були це гарні юнаки і старші люди, одягнені або в коротку туніку з розрізаними полами, або в довгий, перетягнений поясом каптан.

Відомості, що збереглися про них представників музичного мистецтва, кажуть, що скоморохи користувалися не надто гарною репутацією щодо моральних якостей, хоч і були бажаним навіть необхідним елементом на всяких ігрищах нагодніх, бенкетах, весіллях. Такий погляд на них ширився від духовенства, що вбачало у всяких забавах скоморохів прояви поганського життя народу і суворо забороняло їх музику, пісні та гри. Але скоморошество все ж проіснувало довший час. Маємо кілька вісток про них співаків та музиків ше в XVI—XVII ст. (М. Грінченко «Іст. у. музики» 1961, 105).

СКОПЦІ — московські сектанти, що визнавали безпосередню сполуку людини з Богом і для моральної чистоти вирізували в себе статеві органи. Переслідувані російським урядом, здебільшого повтікали до Туреччини, на територію теп. Румунії. Основником секти був Кіндрат СЕЛІВАНОВ (†1835). Див. ЕВНУХИ. Апостольські Правила безумовно осуджують скопчество: «Сам себе скопивший да не будет прийнятий до кліру: самогубця бо є і ворог Божого творіння». Та ця заборона не перешкодила одному скопцеві бу-

ти навіть митрополитом (при Ганні, доньці Всеволода Ярославича). (М. Груш. «Іст. УР.» III, 380). І при київському князі Ізяславі знаходився і був йому навіть дуже близький скопець Єфрем, що потім постригся в ченці захопившись проповідями Антонія Печерського (там же ст. 415).

СКОРИНА ФРАНЦІСК (бл. 1490—1535- — білоруський вчений з Полоцька доктор медицини університету в Падуї, переклав на білоруську мову Біблію і видрукував її у Празі в рр. 1517 — 1519 і тим випередив на добре півстоліття той рух, що потів розвивається під впливами німецької реформації. У Вильні видав він також Апостола (1525 р.) і «Малую Подорожную Книжку», яка містить псалтир, часословець, акафисти канони, шестоднев, календар і пасхалію.

СКОРОПАДСЬКА НАСТЯ з роду Маркович (б. 1671—1729) — жінка гетьмана Івана, що уславилася своєю енергійною вдачею, за яку попала в приповідку: «Іван носить плахту, а Настя булаву».

СКОРОПАДСЬКИЙ ІВАН (✝1722) — полковник стародубський, від 1708 р. гетьман лівобережної України, вибраний у Глухові з наказу Петра І; льояльний виконавець московських наказів, проте і він, ставлячись вороже до московського централізму, був запідозрений в «зраді», і до нього було приставлено МАЛОРОСІЙСЬКУ КОЛЕГІЮ (в 1722), що мала контролювати його діяльність. Це призначення так вплинуло на нього, що він скоро потім помер.

СКОРОПАДСЬКИЙ ПАВЛО (1873 — 1945) — праправнук МИХАЙЛА СКОРОПАДСЬКОГО, ген. підскарбія за гетьмана К. Розумовського, генерал, командант в 1917 р. першого Українського Корпусу, від 29. IV. 1918 внаслідок державного перевороту, що його перепровадили німці, розігнавши Центральну Раду, гетьман України. 14. XI. 1918 р. видав «Грамоту» про федерацію України з Росією — тим викликав проти себе всенародне повстання, яке очолила Директорія УНР. Скоропадський побачив себе примушеним зректися влади і втекти переодягненим з Києва в Німеччину. На еміграції жив на грошову допомогу німецького уряду. Деякий час П. Скоропадський відійшов був від політики, але, за намовою В.Липинського, проголосив свої претенсії на «дідичну (спадкову) владу» в Україні як «трудовий монарх». З цього титулу він відступив Угорщині за субвенцію в сумі 50.000 менгів права України на Карпатську Україну, що викликало палкий протест В. Липинського. Але Скоропадський і його однодумці не звернули й на цей протест уваги і проголосили Липинського «божевільним». Помер Скоропадський під час бомбардування американцями Німеччини.

В місяці липні 1917 р. А. Денікін, що тоді командував південно - західнім фронтом, викликав до себе П. Скоропадського і мав з ним розмову, яку зреферував у своїх «Очерках русской смути» т. І. вид. II, ст. 133:

«Я викликав до себе генерала Скоропадського і запропонував йому зменшити жвавість ходу українізації і зокрема привернути права командному складові або звільнити його з Корпусу. Майбутній гетьман заявив, що про його діяльність склалась хибна думка, мабуть, на підставі історичного минулого родини Скоропадських, бо сам він істинно русский человек, старшина гвардії і цілковито чужий самостійності, виконує лише доручене йому начальством завдання, якому сам не співчуває». (А. Денікін. «Очерки русской смуты», т. 1. вид. 2. стор. 133)

У травні місяці наступного 1918 року, коли Скоропадський був уже гетьманом України, його відвідав помічник Денікіна, ген. Лукомський, що саме тоді завітав на кілька днів з Ростова до Києва, щоб вимолити зброї та амуніції для Армії, на чолі якої тоді ще стояв Алексеєв. Цей генерал - прохач розповідає в в своїх споминах таке:

«Після сніданку, гетьман запросив мене до себе в кабінет і дуже гаряче почав мені пояснювати, що він згодився бути обраний на гетьмана лише тому, що на його погляд, це був кращий вихід із створеного становища; що він зовсім не «щирий українець», що вся його праця йтиме на створення порядку в Україні, на створення другого війська, і що, коли Великоросія позбудеться свого большевизму, — то він перший піднесе свій голос за злуку з Росією; що він чудово розуміє, що Україна не може бути «самостійною», але обставини такі, що йому тимчасово треба удавати з себе «щирого українця». (Ген. Лукомський: «Воспоминанія». Берлін 1923, том 2. стор. 55—56. Див також «Архив Русской Революціи», том 5. стор. 180—181).

Пів року пізніше, в жовтні 1918 р., на станції Скороходово відбулося побачення Скоропадського з отаманом донських козаків, Красновим. Генерал Краснов у своїх споминах зазначив:

«Після сніданку в гетьманському потязі і загальної розмови, що точилася головним чином довкруги постачання Донської Армії, гетьман залишився сам з отаманом і тут, у щирій розмові висловив свої політичні погляди на майбутнє Росії.

— Ви, звичайно, розумієте, — казав геть-

ман, що я флігель - адьютант світи Його Величности, не можу бути щирим українцем і говорити про вільну Україну (Ген. Краснов, «Воспоминанія. Архив Русской Революціи, том 5, стор. 237).

Герцог Ляйхтенберзький у своїй невеличкій книзі «Воспоминанія об Украине» (Берлін 1922) писав:

«Сполучений з Скоропадським путами давнього товаришування й дружби, я навіщав його дім, коли лише того хотів. Я не грав тоді жодної ролі. але іноді траплялося, що він відкривав мені своє серце, знаючи, що я не належу до жодної партії, і що таємниць його нікому не відкрию. У той самий час я спостерігав і зазначував, як історик, все те, що відбувалось серед його оточення і те, про що я часто довідувався від німців, часто це бували дуже цікав справи» (стор. 30).

«Коли Скоропадський під тисненням німців був позбавлений можности отверто заявити — як це робив отаман Краснов — що незалежність України буде тривати лише до тієї хвилини. доки в Росії — федеративній або ні — не відновиться справжній уряд, то тепер вже можна сказати голосно, що такий був таємний намір гетьмана від самого початку його виступу. В незалежній впорядкованій Україні він вбачав ядро, навколо якого одного гасного дня згуртуються всі творчі сили всіх частин Росії, щоб звідци зломити большевизм і створити нову Росію, в якій незалежна Україна стане в разі потреби автономною частиною російської федерації. Коли б установчі збори завели конституційну монархію, то гетьман відіграв би ролю другого Хмельницького, що року 1654, привів українських козаків під берло царів. І коли після розгрому німців. Скоропадський виступив з такою заявою, то він лише висловив свою справжню думку, своє справжнє почуття. На жаль, саме ця його заява погубила його й Україну разом з ним». . . (стр. 31—32).

Найповніше представлений Скоропадський у спогадах посла Донського Війська в Україні за Скоропадського та початків Директорії. генерала Черачукіна. Ці спогади дають справді чимало матеріялу про самого Скоропадського та його ближче оточення. Надруковані вони були у третьому числі збірника «Донская Летопись», видання Донської Історичної Комісії. (Београд. 1924 р.).

Черачукін дає таку загальну характеристику Скоропадського.

«Сам Скоропадський. глибоко порядна людина. генерал світи його величности. любив Росію: багатий, ні від кого незалежний. ні від кого не зазнав турбот та нужди; не зважаючи на своє українське походження. мало нагадував українця і на вигляд. і по своїй вдачі. Ще недавно далекий від наміру бути правителем України, а через це не підготований до цієї ролі, він мусів тепер,. при надзвичайно тяжких умовинах, розбиратись у настроях, верств суспільства та партій. Спільність інтересів поміщиків, які мріяли про поворот їм усіх збитків. які їм було заподіяно за часів Центральної Ради та безладдя за час большевизму та німців, що хотіли якнайбільше виссати з України, сполучувало багатшу клясу з окупантами і викликало невдоволення селянства.

«Не маючи видатної вдачі та міцної волі, зв'язаний з німцями умовою і завдячуючи хліборобам своє обрання, гетьман цілковито підпорядкувався впливам цих останніх і, виконуючи їхні бажання, поплив за течією, не зваживши нтересів більшости. себто селянства й без особливого протесту терпів господарювання німців. Гетьман не користувався любов'ю та впливами серед загалу і шукав опертя та навіть запобігав перед німцями, що підтримували його. як суверена України.

«Як російський генерал він болів душею з приводу розпаду Росії. Відограючи ролю голови незалежної держави. що змагала відокремитися від Росії, він рівночасно з цим був готовий цілковито допомогти Добровольчій Армії. що проголосила своїм гаслом «єдину неподільну» і широко розкрив брами гостинности перед тими. хто вважав відокремлення України актом державної зради. Радіючи успіхами Добровольців та Донців. що стреміли до відбудови великої колишньої Росії, він під натиском самостійників видавав накази про націоналізацію України і засновував українські університети.

«Особи що оточували гетьмана, складаючи його світу, силкуючись говорити по-українськи. тут же глузували з незалежної України. Багато з них отверто казали, що вони служать Україні не маючи нічого ліпшого. Навіть у гетьманському палаці мене запитували: як і коли зручніш перебратися на Дон. та чи не можна одержати там якоїсь посади» («Донская Летопись». ч. 3. стор. 169—170).

Черачукін складає гімн вдячности та похвали Скоропадському за ту допомогу. яку діставала з України та від України Добровольча Армія:

«Україна. та самостійна Україна. яку так голосно російська інтелігенція та керівники Добровольчої Армії обвинувачували у зраді нашої батьківщини Росії широко розкрила браму допомоги не лише Донові. але й усім добровольчим організаціям: північній та південній арміям що тоді почали формуватися. Для належного історичного освітлення, я мушу засвідчити цю допомогу України в справі

відбудови Росії. Адже ж ні для кого не було таємницею гасло всіх добровольчих армій — єдина неділима Росія. От через що допомога Скоропадського з України ще більш цінна, бо подавали з тієї держави, де зріла самостійність де підготовлявся національний рух, що його підогрівали Грушевський, Винниченко, Петлюра», (стор. 206).

Генерал Черачукін кинув трохи світла й на справу з проволіканням творення української армії:

«Уряд і особливо гетьман, в душі безумовно прихильник Росії, боявся до певної міри, як мені здавалось творити українську армію, боявся національних настроїв цієї армії проти Росії. Звичайно, це була помилка гетьмана але в кожнім випадку ці міркування відограли значну ролю у зволіканні створення української армії (там же, стор. 206).

Змальовуючи вельми напружену обставину в Києві в середині листопада 1918 р., Черачукін пише:

«Тим часом, натиск на гетьмана з боку росіян зростав далі. Ще в перших днях листопада під натиском російської інтелігенції йому була подана, така голосна тоді, записка десятьох міністрів про необхідність прилучення України до Росії. Цей гарний жест зробив своє. На чолі міністерства став С. С. Гербель, і 14 листопада гетьман одкрив шолом і особливою грамотою оповістив Україну про її майбутні шляхи, спільні з Росією» (стор. 212).

Далі звертає на себе увагу опис того, що сталося кількома днями пізніше після цього славнозвісного акту: «З виступом Петлюри, з Києва і з України почалась панічна втеча росіян, що ще так недавно доводили, що самостійницького руху нема, що в Україні все по боці росіян. Тепер ці провідники тікали, боячись не лише Директорії, але кожного українського козака. Я не встигав видавати віз (для виїзду на Дон Є. О.) для всіх, хто бажав залишити Україну. Гетьмана покинула російська інтелігенція, покинули саме ті, для кого він зробив передчасний крок. Покинутий усіма, він все більше губив ґрунт. Порвавши з самостійністю, гетьман все більше шукав опору в «Русском Национальном Центре». Він просив мене переговорити в бюро «Центру» з п. Єфімовським про оголошення відповідної відозви від «Центру» з метою втихомирення повстанців - самостійників. Але Єфімовський відхилив це, виявивши цілковиту непримиримість до гетьмана, наче радіючи його невдачами» (стор. 213).

Про ці спогади читаємо в паризькому журналі «Україна» (збірник 1, рік 1949, стор. 57) І. Оршака такі м. ін. слова: . . .«Залишив незвичайно цікаві спомини про становище в Україні 1918 р., спомини, що з них не раз і не два користатиме український історик».

СКОРОПИС - ЙОЛТУХОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1880-1946) — діяльний член РУП. Арештований в зв'язку з виборами до першої Державної Думи і, відсидівши 33 місяці в «одиночці», був засуджений на досмертне заслання в Єнісейський Сибір, звідки проте втік закордон. З початком першої світової війни був одним із організаторів і членом президії Союзу Визволення України (СВУ), що перетворив тисячі полонених «малоросів» у свідомих українців, з яких були створені СИНЯ та СІРА ДИВІЗІЇ (див.). В 1918 р. був холмським губерніяльним комісаром, а потім старостою. Був прихильником Скоропадського та ідеологом укр. монархізму. Залишив розвідку «Напереломі» під псевдом ВИШНЕВСЬКИЙ. Незвичайно мужньо обстоював українські інтереси, як український представник Кураторії Українського Наукового Інституту в Берліні (німецьким представником був В. Ґренер), не тільки роздобуваючи фонди для Інституту та висилаючи співробітників на ріжні міжнародні наукові з'їзди, але й боронячи Інститут від втручання німецьких політичних чинників. За ввесь час існування націонал-соціял. режиму склад співробітників Інституту залишався на 100% українським і, як стверджує д-р проф. Ів. Мірчук, «за цих 14 років поріг Інституту ні разу не переступив якийбудь представник Ґештапо, ані навіть визначений цією установою голова Української Установи Довір'я д-р Сушко.

В 1945 р. був заарештований большевиками в Берліні, вивезений до Мордовії і тут у Сибірі за рік помер.

СКОРПІОН — членонога тварина з породи павуковців, має голову, зрослу з тулубом, кадовб спочатку грубий, потім тонкий, наче хвіст; в останньому його члені витворюється сильна отрута, небезпечна для життя навіть людини. З огляду на ту лютість і жорстокість, з якими ця тварина нападає на менших, яких поїдає вдаривши перше своїм отруйним хвостом, символізує ненависть, лють і помсту. Коли скорпіон бачить, що йому загрожує невідхильна небезпека, він у люті сам себе вбиває своїм хвостом. Це відмітила Леся Українка, порівнюючи злісних людей зо скорпіонами:

Ви, мов скорпіон у свойому гніві,
Самі собі отруту завдаєте. . .
(«На руїнах»)

СКОТ — плата найманим ватагам чужинців в княжій Україні (із скандинавського «скат» — гроші, скарб). Звідти СКОТНИЦЯ

—скарбниця. Никифор писав до Мономаха: «Скстниця твоя не скудна есть і неістощима.» Проф. Ів. Огієнко в «Рідна Мова 1938, ст. 396).

СКОТ ЛУЇС ВІЛЛЯМ — канадійський адвокат. син кол. міністра зак. справ Канади. Королівський радник. Автор брошури в англійській мові: «Українці. Наша найбільш нагла проблема» Торонто, 1932. В 1921 р. написав широкий меморіял в українській справі. який прем'єр Кінґ предложив Лізі Націй, і тоді Ліґа Націй вирішила, що Польща матиме адміністрацію Галичини тільки тимчасово

СКОТУС ВІЯТОР — див. СЕТОН ВОТСОН Р.

СКРИНЯ — великий подовгастий короб. що замикається на ключ, і що в ньому переховується білизна та ріжні цінні речі. Добрий опис скрині дав Ільченко в романі «Козацькому роду нема переводу»ь «. . .Чимала скриня з ПРИСКРИНОЧКОМ у ній — для грошей. для коралів, для ниток і голок, добра ще скриня. на коліщатах. кована мережаним залізом зовні і гарно помальована всередині; по стінах — квітами, а на порепаному та полупаному ВІКУ скрині сяяла ціла картина. . .»

Кожна дівчина мусіла мати скриню, в якій готувала своє придане, і була вона символом заможності: «Як повна скриня. то й миш — ґаздиня» (Франко. Припов. III, ст. 110). «Добра господиня коли повна скриня» (Номис).

СКРИПИЦІ — дерев'яні кайдани, знаряддя тяжкої кари: «Возьміть Палія Семена та забийте в кайдани, а на руки скрипиці, та посадіть Палія Семена у превеликій темниці...» (Драгоманов «Політ. пісні. . » І, в. II, ст. 12). «Скували ноги скрипицею. . .» (там же. ст. 79).

СКРИПІННЯ — символ скарги, горя:

«Ой. чого ж ти поскрипуєш, смерекова хато? — Нема добра в нашім селі. бо панів багато . .» (Голов. II, 294).

«Скрипіла липонька. скрипіла, Під нею Марисенька сиділа. Просилася в матінки й в вітця: — Не дайте мене за вдівця .» (Голов. IV. 294).

«Заскрипіло деревце. в лузі стоючи; Заплакала вдова. свого сина годуючи. . .»

СКРИПКА — найбільш поширений смичковий інструмент. Була широко відома вже на початку XVI ст. Мистецтво гри на скрипці народилося в Італії. Початок свій веде від Арканджело Кореллі (1653«1713) і в XVIII ст. досягло свого апогею в школі Джузеппе Тартіні. Джованні Батіста Віотті заснував був т. зв. французьку школу скрипки і вважається за «батька сучасної гри на скрипці». Інший італієць — Ніколя Паганіні (1782—1840) — досяг найвищого ступеня досконалости в грі на цьому інструменті; взагалі, він уявляв собою дуже характерну індивідуальність та своєю грою приводив всю европейську публіку в стан правдивого оп'яніння музикою. Біденська школа скрипалів завдячує своє народження Гнатові Шупанціґові (1776—1830). що був «першою скрипкою» славного в ті часи квартету гр. Андрія РОЗУМОВСЬКОГО (див.), для якого писав свої твори Бетховен. З тєї ж школи вийшов Іоахим, що виховав найкращих німецьких скрипалів XIX століття. Празька школа (чеська) може похвалитися такими знаними скрипалями, як Фердинанд Лауб. Франц Ондричек та Ян Кубелік. З польських податкових реєстрів за 1583 рік довідуємося. що в Луцьку на той час було записано п'ять скрипалів. у Сокалю — три, в Збаражі — чотири Проф. Дмитро Антонович підкреслює що українці. ославлені в світі, як одні з найкращих співаків. не видали із свого музичного середовища інструменталістів. у тому і склипалів, світової слави.

Проте, в українському народі с к р и п к а. завдяки своєму голосові, що промовляє до серця. здобула велику популярність і ввійшла до складу народніх інструментів (див. ТРОЇСТІ МУЗИКИ). І в народній пісенності та символіці скрипка займає помітне місце. Звичайно скрипка — символ жінки. або дівчини. і грати на скрипці — любити. Це відноситься й до відомої пісні «Ой. за гаєм, гаєм», де дівчина «найняла козаченка на скрипочку грати. . .» «Скрипочка з василечка» (чи з барвіночка). а струни з рути (або м'яти) може мати тільки символічне значення: васильок, чи барвінок — козак; рута-м'ята — дівчина. Гра на такій скрипці — людський поговір, та «слава», що без неї не піде заміж дівка («Ой не піде дівка заміж без людської слави. .»). «А скрипочки з липочки, а струни з ліщини: Як заграє, защебече, чути до дівчини А скрипочки із липочки, а струн з барвінку. Як заграє. защебече. чути на Вкраїнку» (Голов. II. 397).

Таку скрипку отже далеко чути, а тому, що в цьому колі уявлень склалась асоціяція «Далеко чути — не можна забути». (Голов. II. 770), то гра на скрипці пристосовується й де випадків. дуже далеких від любови та її мирних символів «Ви. молоді новобранці, верніться додому! Раді би єсми вернутися, цісар не пускає. . . Сидить собі на кріселку, на скрипочку грає А скрипочка з василечка, а струни із рути. Як заграє в Тернополі. на всю Польщу чути» (Голов. III, 99).

Або ще: «Кровавая дороженька до самого Відня. А хто ж її покривавив? — Рекрутоньки бідні. . . . Не так цісар. не так цісар, як цісарська мати, Хтіла нами, сиротами, Турка звоювати. Ой, скрипочки із липочки, а кілочки з рути: Як заграють во Львові. на всю Польщу чути. А скрипчоки із липочки, а струни з барвінку, Як заграють а во Львові, чути на Вкраїнку (Голов. III. ст.111. Чубин. V. 970. Потебня в РФВ. 1882, II, ст. 215—16).

Щоб скрипка була голосна, робили в нас її з дерева ялинки - громівки що в неї грім ударив. (Етн. Зб. НТШ. V, 194).

Мих. Антонович констатував із жалем: «Цікаво, що в ширших масах українського громадянства більше зацікавлення до скрипки. ніж у наших композиторів. які до речі кажучи — мало створили і творять у цій ділянці музики і, за малими винятками. не виявляють великого зацікавлення до скрипки.»

СКРИПНИК ЛЕОНІД (1893 — 1929), інженер. письменник. Автор романів «Інтеліґент», «Епізоди з життя чудної людини», повісти «Іван Петрович і Фелікс» та «Нарисів із історії мистецтва» (про кіно) і «Порадника фотографа».

СКРИПНИК МИКОЛА (1872—1933) — давній большевик. приятель Леніна, допомагав московським комуністам опанувати Україну. В 1920 р. був народнім комісаром роб.-сел. інспекції; в 1922 р. н. комісар юстиції; від 1926 р. — освіти. в 1927 р. голова Ради Національностей СССР. від 1930 р. самопризначений член ВУАН. Як член уряду. рішуче переслідував усіх прихильників ідеї української державної самостійности, був спричинником загибелі багатьох кращих представників української інтеліґенції (Процес Спілки Визволення України. тощо). але. як міністер освіти, уперто ставив спротив русифікаційній політиці Москви. В наслідок цього свого спротиву був. зрештою. обвинувачений в різних «помилках» супроти генеральної лінії партії. і. поставлений перед альтернативою «каятися» в своїх «помилках» чи бути зліквідованим (або й бути однаково зліквідованим після ганебного каяття). сам застрілився.

Проф. Ю. Бойко писав 3/10. V. 1959 р. в паризькому «Українському Слові»:

«Вже на XII з'їзді в 1923 році Скрипник даремно апелював до щирости у розв'язанні національної проблеми. Він вимагав. щоб гасла відповідали практиці. щоб узяті зобов'язання в національнім питанні здійснювалися. щоб вони перестали бути пустою фразеологічною тріскотнею Він зайняв критичне становище до доповіді Сталіна на цьому з'їзді. Коли Сталін підніс твердження про небезпеку з двох боків, від націоналізму великодержавного і націоналізмів інших націй. то Скрипник висловив сумнів у доцільності такого ставлення справи. На думку Скрипника, така формула полегшує розвиток російського націоналізму, бо не вказує на нього, як на основну небезпеку. Сталін змушений був робити добру міну при поганій грі і удавати, що він по суті поділяє цю позицію Скрипника.

«Скрипник висунув вимогу застосування української мови в культурно - освітній роботі серед червоноармійців - українців. Він констатував: «Армія й досі лишається знаряддям русифікації українського населення й усього «інородного» населення». Змінити цього становища Скрипникові так і не вдалося.

Ішли роки. Очікуваний інтернаціоналізм російських комуністів не давав себе знати Це Скрипника озлобило. змусило його думати про використання для перемоги своєї лінії тих внутрішніх труднощів. які виникли у Сталіна в боротьбі з опозиціями.

Особливо болючим був досвід Скрипника у відношенні до українських областей і районів що були в межах РСФСР. Скрипник хотів оборонити 7 мільйонів українців у РСФСР від русифікації. Але туди його влада. як українського наркома освіти. не простягалась. І він мусів у своїй боротьбі з бюрократами й шовіністами використовувати свій авторитет члена ЦК ВКП(б) та члена Президії Комінтерну.

З великим трудом вдалося йому заснувати в РСФСР 500 українських шкіл і два технікуми. але справа ввесь час залишалась під загрозою Це призвело Скрипника до неопанованости й остаточного наміру розрубати вузол одним махом: «Ми не могли б собі уявити можливости у нас (тобто в УСРР — Ю. Б.) такої впертої, довгої і. треба прямо сказати — бридкої зневаги до інтересів національних меншостей. як то було до українського населення протягом довгих років в Курській губернії на Таганрогщині, на Кубані тощо . . Питання про приєднування до України суміжних територій РСФСР з українською більшістю населення стоїть як питання чергове що потребує своєї розв'язки». Див. УКРАЇНІЗАЦІЯ ПОСТИШЕВ РУСОТЯП - СТВО РУСИФІКАЦІЯ.

СКРОМНІСТЬ — гарна прикмета вдачі. що не дозволяє людям самим вихваляти себе, або висувати себе на визначні місця. протилежність зарозумілості й писі.

«Ні Шевченко. ні Франко, не пишались своїми талантами. а тим більше не писали про це. Не пишались своїми талантами й славні

чужинецькі мистці. Найвидатніший поет нового часу Шекспір був дуже скромною людиною: на сцені він здебільшого грав другорядні ролі, твори його порівняно довго не були друковані. Перечитуючи автобіографію олімпійця Ґете, ми не зустрічаємо там якогось самохвальства. А геніяльний Гоголь з такою критичністю ставився до своїх творів і ставив до себе такі високі вимоги, що навіть спалив другу частину «Мертвих душ». (Г. Ващенко «Виховання характеру і волі» ч. І. Лондон, 1952 ст. 79).

А. Чекановський в розвідці «Що таке партійний провідник» теж зазначав, що скромність — гарна прикмета справжнього провідника: «Він приневолює до послуху передовсім арґументами, не любить почестей, а свої заслуги радо приписує співробітникам. . Ґете, кажучи, що скромні тільки люди нікчемні, мав на увазі надмірну скромність, яка втікає взагалі від усяких почестей, бо не чує в собі сили, щоб сповняти обов'язки, зв'язані з почестями. У нас часто лучається тип «провідника», якого скромність полягає в тому, що в очі він говорить вам про ваші величезні заслуги, а поза очі каже, що більшого шкідника, як ви, взагалі нема (при тім ніколи не скаже чому). («Воля» 1921, І. в. III. ст. 115).

Ю Липа писав: «Найхарактернішою рисою українського духового провідника є скромність. Вона випливає з відчуття залежности українця від української групи. Є вона навіть у письменників: Шевченко був зв'язаний з «земляками», і співзвучність із ними була для нього своєрідною моральною контролею. Знайдемо ту саму громадськість (та зв'язану з нею скромність) також в Ів. Франка Біографія Франка підкреслює, що він мав «ясну, здорову думку, невичерпну енерґію та працьовитість. Незвичайна скромність, великий розум, простота, ввічливість, а при тім скептицизм та іронія окрилювали Франкову постать і робили її приємною при зустрічі. Ані дрібки гордости, чванства, пихи ви ніколи не помітили б у Франка» (М. Мочульський). Про скромність засновника київської школи істориків і провідника Українства в кінці XIX ст., Володимира Б. Антоновича, ходили цілі леґенди. Врешті почуття своєї зв'язаности з групою і особисту скромність мали також і недавні воєнні вожді українців. Поминувши менші прізвища, пригадаймо, що по перемозі в грудні 1918 р. у відповідь на тріюмфальну зустріч киян — «Симон Петлюра, як завжди, зрікався всяких похвал перекидав увесь успіх на мужність своїх співробітників, особливо вихвалював таких героїв як Болбочан» (С. Русова «Мої Спомини». 1938. стор. 264).

Касанова проте зазначав, що «скромність — гарна, якщо вона природна, коли ж її підкреслюється, вона робиться незносною. І Д. Віконська теж стверджувала: «Часто можна в нас зустрітись з особистою зарозумілістю, скритою за великою зверхньою скромністю і навіть несміливістю. (Зверхня «скромність» буває в таких випадках вислідом товариської непевности). Вистане кількагодинна балачка або не дуже довга знайомість, щоб зі здивуванням переконатися, що за зверхньою скромністю скривається отверта ароґанція, груба нетактовність та безліч ріжних форм — мабуть несвідомого — хамства, все це оповите своєрідною, зворушливою наївністю» («За силу і перемогу», Львів, 1933, ст. 141).

Бо справжня скромність — це рід ВЕЛИКОДУШНОСТИ, як про це писав італійський філософ Орестано: «Існує великодушність, що виявляється в звичаї вибирати для інших кращі, а для себе гірші місця, і то так, ніби інстинктовно непомітно для інших. Скромність напр. може бути формою такої великодушности. («Думки» Мілян 193 , ст. 146). Скромність треба відріжняти від КОМПЛЕКСУ МЕНШЕВАРТОСТИ (див.).

СКУБОВА МАРІЯ (1879—1952) — основниця Т-ва «Українська Бесіда» в Нью Йорку, що в рр. 1906—14 врятувало багато українських вродливих дівчат - еміґранток від моральної й фізичної загибелі. . . За першої світової та визвольної війни, як сестра - жалібниця на фронтах і в таборах полонених протягом 6 років теж рятувала життя тисячам вояків за що була нагороджена Хрестом Симона Петлюри та Воєнною Відзнакою УГА. В рр. 1925—37 організовувала виставки українського народнього мистецтва в США, що користувалися великим успіхом. Прибувши до Галичини в 1930 р., заступалася за жертви польської пацифкації та, повернувшись до США, інформувала світ фотографіями про знущання над українцями на Волині та в Галичині. Брала участь також у допомоговій акції на користь Карпатської України. З 1945 р провадила активну акцію допомоги нашим скитальцям. Залишила повчальні «Спомини».

СКУПІСТЬ — хвороблива пристрасть до грошей і взагалі до майна. В літературі маємо несмертельні типи скупих — Плюшкіна в Гоголя, Гарпагона в Мольєра, Ґранде в Бальзака, Шейлока в Шекспіра. Скупість висушує серце, робить його недоступним вірі, любові, надії, будь якому ідеалові. Коли б скупий посідав сонце, тримав би ввесь світ у темряві, щоб його скарб не зменшувався. Один скупар після того, як вмокав перо в чорнильницю,

зараз же її затикав, щоб чорнило не випаровувалося. Інший скупар, коли лягав спати, спиняв свого годинника, щоб вночі стрілки дурно не зуживалися. Ще інший перестав читати часописи, щоб не зуживалися окуляри. Це все виглядає карикатурно, але хіба не жахливою карикатурою виглядає гоголівський Плюшкін, що несе до своєї хати все, що тільки побачить — уламки заліза, старе лахміття, ганчірки і т. інш. Будучи багатою людиною, він не тільки відмовляє у всьому своїм дітям, що зрештою залишають його, а й сам живе напівголодний, і одягається в найбрудніше лахміття. Хіба ж не карикатурою виглядає й у Пушкіна Скупий Лицар, що хиріє над скринями з золотом?

У нас про багатого скупаря приповідка каже: «В воді стоїть, а пити кричить». В П. Куліша в оповіданні «Бабуся з того світу», та бабуся бачила волів, що ходили «в такому спашу, що й рогів не видно з трави, а самі худі-худі, як дошка». Оце були багаті люди, шо жили в розкоші, а бідним не помагали. Бачила вона й чоловіка, що лежав біля криниці, рівчак тік йому через рот, а він кричав: «Пробі! дайте напитися!» Це було йому за те, що відмовив води в жнива женцеві. (П. Куліш. Твори. V. ст. 27—28). В «Енеїді» Котляревського в пеклі «багатим та скупим вливали розтопленеє срібло в рот», в кару за їх страшну погоню за тим марним металем, що з нього скупий однаково не мав користи, бо тримав його замкненим у своїх скринях чи льохах. Бо, як казав Плютарх, — «Скупість — жорстока тиранія, що примушує заробляти, але забороняє користуватися заробленим, збуджує апетит, але не дає можливости його задоволити». Тому-то й св. Бернард зазначив, що «скупий, як свиня, викликує радість, тільки в день своєї смерти».

Щодо скупих в нашого народу була прикмета: «Коли новонароджена дитина стискає кулачок, буде скупа; коли ж навпаки руку розкриває, буде щедра». (МУЕ. НТШ. VIII. 30).

СЛАБОДУХИ — полохливі люди, що не мають відваги відстоювати свої переконання і своїх переслідуваних приятелів. Про них писав М. Старицький, пишучи про «Потайних учнів» Христа:

> Усе простив він ворогам;
> Він душогубу, лиходію
> В раю зустрітись дав надію, —
> Та чи простив же Він друзям? —

що на муки свого Вчителя «дивились оддалі та обережливо мовчали», ховаючи в душі свої непотрібні жалі. С. Єфремов коментував: «Такі полохливі слабодухи завжди знаходяться під лютий час занепаду в громадському житті, коли воно тільки чадить — «мов каганець, засвічений без лою», — і завжди вони колодою лежать на дорозі у борців, що органічно не можуть на компроміси приставати» («Іст. у. письменства» II, 154).

СЛАБЧЕНКО МИХАЙЛО (1882— ?) — історик, член ВУАН, керманич одеської філії науково - дослідної катедри історії України; автор праць з історії адм.-госп. устрою України XVII—XVIII вв., зокрема праці «Малорусскій полк в адміністратівном отношенії». Одесса 1909, що її УМЕ часто згадує, чотиритомової «Історії господарств України від Хмельниччини до світової війни» та «Соціяльно - економічної організації Січі Запорозької». Був заарештований і засуджений в 1930 р. в процесі СВУ. Пробув до 1936 р. на Соловецькому острові в т. зв. Саватієвському ізоляторі. Після звільнення з Соловок, його було оселено десь на Кольському півострові в Сибірі, де він жив до 1941 р. Дальша його доля невідома.

СЛАВА — найвище всенародне, а то й міжнародне визнання заслуг на полі бою, в політиці, в мистецтві, з науці, в громадському житті, і пошана що з того випливає. Слава — великій мірі вияв пошани, і тому слава всіх вабить, бо всі ми хочемо, щоб нас шанували, бо в виявах пошани ствержується вартість нашої особистости. Навіть людина найменш амбітна, найбільш внутрішньо й зовнішньо, незалежна, коли зачуває, що про неї хтось зле говорить, розпускає наклепи та неправдиві поголоски, мимоволі нервується й почуває себе приниженою, ніби в неї відняли частину її особистости. Оборона своєї чести — найбільш шляхетний обов'язок. І тому Тома Аквінський визначав честь — як любов до слави.

Справжня слава, слава найвірніша і найміцніша — слава посмертна. Вона — найщиріша і тому найбільш пожадана. Щоб зажити посмертної слави, люди не рідко жертвують своє життя. І цим вони виявляють — іноді навіть неусвідомлену віру в несмертельність душі. Бо ж, коли хто не вірить в несмертельність душі, що йому до посмертної слави?! Втратити життя, щоб врятувати його для життя вічного — ось те чого жадає серце святого мученика і серце героя. І саме тому святі мученики мають славу вівтаря, і герої мають славу понад усі інші.

Треба відріжняти славу від популярности, що супроводить успіх у житті. Щоб дійти до справжньої слави, треба вміти бути НЕПОПУЛЯРНИМ (див.). Мантегацца писав: «Радості слави сяють, як сонця, але здобува-

ються дорогою ціною. Як тільки який геній розпочинає шлях, що він собі його вибрав, як сотки людей намагаються спинити його в його відважній подорожі. Упередження, заздрість, ненависть, неуцтво ставлять йому перешкоди на кожному кроці, і він мусить мужньо змагатися, щоб їх перемагати й усувати зі свого шляху. Але й цього не досить Він жадає оплесків. лаврів, тріюмфів, але мусить інсді дуже довго йти без найменшої підтримки, без найменшого признання, у тій важкій боротьбі за осягнення наміченої цілі. Він простує самітний і німий, і тому сумнівається, чи не помилився шляхом, і чи не говорить він мовою, що її інші не розуміють. І тоді він спиняється, вагаючись, і запитує себе самого, чи він думає. чи тільки марить. Але підтриманий власною свідомістю, що відбиває його розум в усій його величі й силі. набирає знову відваги й простує далі. Часто слава приходить аж у кінці довгої подорожі; іноді складає свій лавровий вінок тільки вже на труп, або на хрест нагробку. . .» («Фізіологія втіхи». 1933, ст. 136).

Так ішов до своєї слави Т. Шевченко, що хоч і понукав свою долю:

Ходімо далі. далі слава,
А слава заповідь моя!

проте добре знав і розумів, як та слава важко дається:

Не завидуй і славному: славний добре знає,
Що не його люди люблять, а ту тяжку славу,
Що він кров'ю та сльозами виллє на забаву..

Колись, в наші давні часи, ідея слави лежала в основі української духовости. і власне завдяки цій ідеї слави постало й ціле місто Переяслав, після того, як там Володимир побив печенігів в 993 р. і український силач Ян Усмошвець переміг печенізького богатиря — «зане переял славу отрок той». Дзвенять струни співців «свивая слави обаполи сего времени». «комоні ржуть за Сулою, звенить слава в Києві», — пише літописець. І в «Слові о полку Ігоревім» не може знайти спокою молодий князь Ігор Святославич з Буй-Туром Всеволодом: «Мужаймося самі, преднюю славу самі похитим, а заднюю ся самі поділим». І йде дружина степами, «ішучи собі чти, а князю слави». І за козацьких часів писав Грабянка в свойому літописі «Помнож. Боже, на віки козацькую славу і покори под нозі врагов наших главу. . .»

Слава — людська форма несмертельности, за якою тужили однаково давній наш вояк і давній християнський святий мученик. Тим то й Шевченко писав: «. . .Все гине. Слава не поляже!»

Проте, в наші матеріялістичні часи. люди все більше думають не про несмертельну славу, а про скороминулі успіхи, що приємно лоскочуть їх марнославність, але й одночасно забезпечують їх від справжньої слави.

СЛАВУ УЧИНИТИ — вшанувати: «Високую могилу висипали і прапірок в головах устромили і премудрому лицареві славу учинили» (Сл. Грінченка). СЛАВА - ПОГОВІР — чутки, поголоски. Звідци НАБИРАТИСЯ СЛАВИ — ставати об'єктом глузування, насмішок СЛАВУ ЧИНИТИ. СІЯТИ — поширювати поголоски. У СЛАВУ ВВОДИТИ — знеславлювати, вкривати ганьбою. У СЛАВІ ХОДИТИ — викликати ганебні поголоски.

СЛАВИНЕЦЬКИЙ ЕПІФАНІЙ — єромонах, до 1649 р. був учителем Києво - Могилянської Академії. Володів кількома мовами, особливо жидівською. Викликаний царем Олексієм до Москви, виправив там та надрукував «Служебник». «Часослов», «Псалтир» та інше. Був також відомим проповідником.

СЛАВИНСЬКИЙ МАКСИМ (1868—1945) — публіцист і поет, в 1906 р. редаґував «Укр. Вестнік» у Петербурзі, був делегатом Рос. Тимчасового Уряду до Укр. Центр. Ради в справі автономії України в 1917 р. Потім був головою Дипл. Місії УНР в Празі, а опісля — професором Укр. Педаг. Інституту там же.

СЛАВІК ЯН (1885— ?) — чеський історик, славіст, директор Російського Архіву при Чеському міністерстві зак. справ, в якому створив і Український Історичний Кабінет. Від 1931 р. співредактор «Слов'янського Пшегледу». де він видрукував розвідку «Російська влада та український рух перед світовою війною», яка вийшла в 1930 р. і окремою брошурою і викликала велике обурення москалів своїм справедливим насвітленням українського руху в Росії та тих переслідувань, що він там зазнавав. Видав він також три книжечки «Що я бачив в Росії» — наслідок його подорожей до СССР. І тут він скритикував московський большевицький уряд за його антиукраїнську політику. Крім того д-р Славік написав і видав кілька інших наукових праць, де належно підходив до української справи. як «Основи царизму». «Зміст російської революції». «Росія за війни і за революції», «Новий світогляд на Гуситство», «Большевизм у переродженні» та інше.

СЛАВІСТИКА — наука про слов'янство. себто про слов'янські народи, їх етнографію, археологію, право, літературу і т. д. Під цією назвою Канадійська УВАН видала від 1946 р., під редакцією проф. Я. Рудницького серію книжечок. присвячених ріжним проблемам

славістики. Вона здобула міжнародне значення, і до 1961 р. вийшло в ній 40 книжок і брошур. Між співробітниками цього видання знаходяться, крім українських учених, і такі чужинецькі прихильники української визвольної справи, як Кірконелл, Сімпсон, Розв, Кіршбавм, Стірнс та ін.

СЛАВ'ЯНО - СЕРБІЯ — територія від Дніпра до Донщини, відібрана в ХУШ ст. від запорожців і віддана угорським сербам на військові осади. Осередком був Бахмут. Людність швидко злилася з українською.

СЛАСТЬОН ОПАНАС (1855—1933) — маляр і графік, один із відроджувачів українського національного мистецтва, перший ілюстратор «Гайдамаків» і взагалі «Кобзаря» Шевченка, етнограф - збирач та автор статтей про думи та кобзарів. Перед смертю випустив (1931 р.) цінні спогади про проф. Порфірія Мартиновича, мистця - маляра: вони дають чимало цінного матеріялу до історії нашого мистецтва. Походив він із Бердянська, Тавр. губ. Скінчивши Петербурґську Академію Мистецтва, проживав деякий час у Петербурзі, звідки щороку робив екскурсію в Україну, аж поки в 1900 р. його не призначено на управителя Мистецько - Промислової Школи ім. Гоголя в Миргороді. Тут, як писав він у листі з 20. III. 1913. «з великими труднощами прищеплюю українську орнаментику і через те, що вже бачу деякі наслідки, не кидаю Миргороду і не їду до Києва на кращі посади, куди мене вже багато років запрошується; краще робитиму розпочате корисне народне діло, ніж їхати у город». Був він співробітником Укр. Академії Наук.

СЛИВИНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДЕР (1886 — ?) — начальник штабу рос. корпусу кінноти в першій світовій війні; за Центр. Ради й гетьмана начальник укр. генер. штабу; за гетьмана деякий час керував міністерством військових справ.

СЛИНА — виділина слинових залоз, легкомутна рідина без смаку й запаху. Про слину, як оберег проти нечистої сили і очисний засіб див. ПЛЮВАТИ. На Харківщині казали, що плювати грішно, бо слина — Дух Божий (Етн. Об. 1892, ХШ, 70). М. Грушевський ставив цю поговірку в зв'язок із дуалістичними оповіданнями про створення людини, що її, зараз же по створенні, чорт поспішив обхаркати, і Бог мусів вивернути людину, щоб сховати харкотіння всередину. «Очевидно, під ним лежить ідея чогось матеріяльного, що від Бога перейшло до людського тіла. Правда, в інших варіянтах людина плює тим диявольським харкотінням, що лишилось у неї всередині, але таке мішання Бога й Деміурга не має в собі нічого незвичайного. Ак. Марр дав інтересну вказівку, що біблійний Бог Ягве у Яфетидів мав значення злого духа. Це кидає світло на згадане мішання понять». («Істор. у. літ..» — ІУ, 418).

Але таке пояснення видається надто натягненим. Плювання мало символічне й магічне значення очищення й охорони, а пізніше — зневаги. Коли плювання набрало значення зневаги, в багатьох обрядах попереднє плювання почали заступати ДМУХАННЯМ. У півд. Німеччині, перше, ніж їсти чужою ложкою, на неї тричі дмухали. Проти поганого подиху дитини, батько тричі дмухав їй у рот. (Цайтшріфт фюр Фолькеспсихологі, т. ХУШ, 25, 157). В Африці жрець завжди дмухав на новий ніж перше, ніж різати ним жертвенне м'ясо.((Там же, 280). Перуанці вживали дмухання проти чар. У всіх цих випадках дмухання заступило плювання. Християнська Церква, що без вагання включала, щоб прискорити примирення поганства з християнством, в свій ритуал обряди поганської старовини, якщо вони не надто суперечили християнській духовості, прийняла й плювання й дмухання. В православній Церкві при охрещенні читаються молитви й відбуваються акти, що «служать головним чином для відгонення диявола». Священик тричі дмухає в обличчя оголошеного, а при закінченні молитов знову дмухає. Також коли святиться вода і єлей, священик «тричі дмухає в посудину з єлеєм і тричі її хрестить». Католицький священик перше, ніж хрестити дитину, слинить палець і торкається ним перше вух, а потім носа дитини — також, щоб прогнати диявола. І вже єгипетські жерці мали подібний ритуал, в піраміді Пепа II написано: «Слина з рота Гора і піна з рота Сета — ними очищується Горус» (ЖМНПр. 1908, XII, 255—27).

У зв'язку з віруванням в очисну силу слини стоїть і наступний запис із Галичини:: «Як є де потічок, а йде чоловік та й хотів би води напитися, то плює в воду, як слина розійдеться, то добре, можна пити. Але як тримається купи, то не можна, бо так би потому християнина взяло докупи, гнуло всередину» (Етн. Зб. НТШ. V. 79). Подібно і в Німеччині казали: «Коли п'єш воду в чужому місті, варто забезпечити себе плюванням у воду». Німці казали також, що ті, що миються в одному умивальнику, невідмінно посваряться, але, якщо плюнути в воду, ця небизпека минеться. (Цайтшріфт фюр Фолкерпсихол.» т. ХУШ, ст. 159).

Виділювання слини тісно зв'язане з процесом травлення їжі, а тим самим і з змислом смаку: вже сама думка про смачні речі викли-

кає виділення слини в роті, Звідти численні приповідки: «Аж йому слинка в рот набігає», — кажуть про людину, якій обіцюють щось добре. «Нашому маляті лиш слину ковтати» — себто залишатися з незадоволеними бажаннями. «Аж слинку ковтає», — кажуть про голодну людину, яка дивиться, як інші їдять, а їй не дають.

СЛІД — знак, залишений на землі, чи деінде, головно ногою людини чи звірини. але також і взагалі всякий залишений знак. В Україні була дуже поширена ворожба по сліду. В народніх піснях вона займає чільне місце: «Я спід тебе землю брала, до серця клала, тебе чарувала. . .» (К. Ст. 1889, XII, 584 — 85). В билині про Добриню оповідається, як Марина, щоб приворожити Добриню, виймала його сліди, ворожила над ними і дійсно Добриню причарувала: Добриня прийшов до неї, шукаючи любови, вона ж обернула його в золотого тура (М. Грушевський «Іст. у. літ.» ІУ. 115).

Іноді такі чарування набирали дуже небезпечного характеру: «Як іден другого хоче зо світу зігнати, йде до чарівника, і той чарівник робить із глини фігуру, але вперед мусить мати сліду з того чоловіка, на якого має бити, і то босого. Та й з того сліду зробить фігуру чоловіка, або жінки, і набиває в неї кілків із ріжного дерева — кілька ґатунків дерева є, то з кожного мусить мати по кілкові. Як він скінчить ту фігуру і прилагодить кілки і відтак набиває у фігуру, в голову, в плечі, у руки — на всі сторони б'є. як його хоче карати (мучити), а як на смерть, то б'є на серце з глогу; і кладе його в каглу; там сушить його. і доти він мучиться — та особа — доків то не перетліє. Як то вже перетліє, то мусить чоловік гинути». (Етн. Зб. НТШ XXXІУ, 155. Див. також Етн. Зб. НТШ, V, 48—51).

Подібні вірування були й на Московщині. Борис Годунов заприсяжнював своїх слуг, що вони ніколи не чаруватимуть над його слідами, щоб завдати йому шкоди. В ХУІ в. вибраний слід замазували в печі, або палили, і той, у кого був вибраний слід. сохнув і вмирав (М Сумцов в К. Ст. 1889, XII, 585).

У всьому світі вірили, що між слідом і особою, що його залишила, існує симпатичний зв'язок. Звідти й наше проклаття: «Бодай їх слід запав!» рівновартне з бажанням смерти (Основа 1862, III. 48). Австралійці, бажаючи покривити людину. вбивали в її сліди скло, гостре каміння, тощо. Так само і в Мекленбурзі. в Німеччині вірили, що коли забити цвяшок в слід людини, вона окривіє. Іноді додавали, що цей цвяшок повинен бути з домовини покійника (Фрезер, «Золота галузка», І. 72). У Фрезера зібрано чимало подібних прикладів, що вияснюють і деякі українські вірування, що залишилися з давніх часів, коли ще ворожіння над слідами були в повній силі. У давній Греції, напр., говорили, що коли кінь попадав у слід вовка, то на нього нападали корчі. А у нас у казці «про дві сироти Івана та Марину» Іван перемінився в барана, бо напився води з баранячого сліду. Один чоловік зробився вовкулакою, бо напився води з вовчого сліду, але по сімох літах напився випадково води з людського сліду і зробився знову людиною (Д. Лепкий в «Зоря» 1885, 250). На це ж вірування натякає й приповідка «Ще будеш з волового сліду воду пити!» себто ще будеш так тяжко працювати, як віл. ще ти станеш волом (Франко, Припов. III. ст. 115). Звідци ж вираз У ЧИЇСЬ СЛІДИ ВСТУПИТИ значить наслідувати когось, робити так, як він робив. Сюди ж відноситься і приповідка «Будуть ще твоїми слідами дзвонове серце мазати»: коли хто пропадав без вісти. мазали землею з його слідів серце дзвона в надії. що його гудіння дійде через сліди до людини, що їх залишила (там же, ст. 114). Сюди ж відноситься і вірування, що, як хто добрий на перехід. то поліжниця «лиш вступить в його сліди, а дитина зараз же знайдеться» (МУЕ НТШ. ХУІІІ. 95).

Звідти, зрештою, логічний висновок, що відповідною акцією на слід людини. можна вплинути на все його поступовання: в Німеччині мисливці вбивали цвяшок із труни в свіжий слід звірини, щоб не дати їй втекти. Готентоти кидали в повітря пісок, взятий із сліду звірини, віряча, що, як той пісок упаде на землю, то так упаде на землю й та звірина. У нас пережиток цього давнього вірування ясно виступає в пісні: «Я того старого од роду не любила. по його слідочку каменем да покотила, ой, як тяжко - важко каменеві да котитися. а ще важче-тяжче старому да женитися. . . Я молодого полюбила. по його слідочку персником да покотила, ой, як легесенько персникові да котитися, а й ще легше, легше молодому женитися».

Сюди ж відноситься і звичай охороняти сліди коханої людини, щоб їй ніхто не завдав ніякого лиха. звичай, пережитки якого ми теж знаходимо в наших народніх піснях: «Ростіть. ростіть, огірочки, у широкі листочки, буду рвати, прикривати свого милого слідочки. щоб пташки не ходили. щоб слідочків не бродили, щоб мого миленького опріч мене не любили. . . («Ліра» Тищенка ст. 123).

«Ой вирву я кленовий листочок, та прикрию милої слідочок. щоб пташечки не ходили шоб слідочка не збродили, мені, молодому, жалю не зробили». («Ліра» ст. 242).

Сліди. як і всякий знак, служили, головно в похоронних голосіннях, за символ спога-

дів: «Станьте, мамко, станьте та походіть по свому подвір'ячку та наробіть нам слідочків. Ми будемо ті слідочки збирати, будем васильками їх обтикати та по тих слідочках вас будемо, мамко, пізнавати» (Буковина). (М. Грушевський «Іст. у. літ.» І, ст. 124). Або: «Не плач, моя матусенько, за мною, лишаю ті слідоньки у дворі, не заберу всього добра з собою: дрібнії слізоньки на столі. . .» (Голов. 112).

Сюди ж відносять і приповідки: «За ним давно і сліди замело!» — себто, і пам'ять про нього вже зникла. «Бодай твого сліду псами шукали та й найти не могли!» — себто, щоб ти пропав, не лишивши по собі жадної згадки. «Пішов і сліди за собою забрав!» (Франко, ІІІ, 114, 115).

СЛІД ГНАТИ — частина слідчого процесу в княжій Україні. М. Грушевський писав: «Слід гнали» тоді, коли в обставинах злочину були такі подробиці, що по них можна було зараз таки «сочити» злочинця. «Гонить слід» інтересований разом із свідками — «чужими людьми і с послухи». Коли слід губився на порожнім місці— «де нема ані села, ані людей» — справа пропадала; коли ж слід провадив до оселі або табору, чи становища (товару), то вже ті люди, до котрих підійшов слід, були обов'язані взяти участь у розсліді: або знайти злочинця, або відвести від себе слід. Коли ж би вони не взяли участи в розсліді, або силоміць прогнали від себе покривдженого, то вина спадала на них: вони мусіли дати відшкодовання покривдженому і заплатити кару (продажу). Цей процес, описаний в Правді XII в., в головних основах практикувався в Україні ще і в XYI—XYII вв. — («Іст. УР.» ІІІ, 243).

СЛІДСТВО — стадія карного процесу, яка має вияснити, чи є достатня підстава для обвинувачення; слідство кінчиться або обвинуваченням або припиненням карної процедури. Тепер слідство провадить суддя (слідчий), в давніших часах, в княжій Україні слідство провадила інтересована сторона сама, своїми силами: покривджений збирав свідків, сам шукав провинника або покрадених речей, сам провадив свої правні процеси, як ЗАКЛИЧ НА ТОРГУ (див.), ГОНЕННЯ СЛІДУ (див.) і СВОД (див.). Правительственні агенти й громади повинні були тільки давати йому певну поміч: посадник був обов'язаний дати своїх отроків у поміч господину, що «сочив» або «гнав» свого холопа - утікача; громада (верв) обов'язана була помагати гонити слід на її території, коли не хотіла приймати вини на себе, і шукати злодія або убійцю, коли сліди злочинця вели на її територію. (Мих. Грушевський «Іст. УР». ІІІ, 243).

СЛІПОТА КУРЯЧА — рід хворобливого стану очей, що зовсім нічого не бачать у сутінках. На думку нашого простолюддя, куряча сліпота буває: 1. «як хто дуже тяжко працює» (Етн.. Зб. НТШ. V, 84). Цей погляд більш-менш правдивий, бо куряча сліпота дійсно буває від виснаження, від голоду, довгого посту. 2. «Як хто на Великдень поїсть свяченого по заході сонця» (МУЕ НТШ, XYIII,17). Такий матиме курячу сліпоту аж до другого Великодня, поки не з'їсть свяченої печінки (Ржегорж в Наук. Зб. Київ, 1927, т. XXYI, ст. 139). Це, розуміється, чистий забобон. 3. «Хто ходить по смітниках, дістає курячу сліпоту» (Етн. Зб. НТШ, V, 195). 4. Хто викине по заході сонця з хати сміття, дістане курячу сліпоту (тамже,). Все це — забобони. Саме тому, що людина, хвора на курячу сліпоту нічого не бачить по заході сонця, народ шукає причини хвороби в учинках, доконуваних у зв'язку з цим критичним моментом.

СЛІСАРЕНКО ОЛЕКСА (1891—1937?) — письменник і поет, спочатку символіст (збірка «На березі Кастальського озера», 1919), потім футурист («поеми» 1925, «Байда» 1928 р.), зрештою автор пригодницьких повістей («Чорний ангел», «Зламаний Ґвинт», «Бунт») та збірок оповідань, з котрих особливо відомі реалістичні «Тварина» та «Редут ч. 16». Слісаренко був членом Ваплітe і редактором у харківській «Книгоспілці». Заарештований 1935 р., одночасно з М. Зеровим, П. Филиповичем, А. Лебідем, Г. Епіком та іншими українськими визначними інтелігентами був вивезений на Соловки, а потім в 1937 р. звідти вивезений і, мабуть, розстріляний, як і названі особи.

Проф. В. Державин писав про нього:

«. . .Свою національно - громадську настанову Слісаренко встиг скріпити ще одним справді героїчним вчинком — своїм листом до Максіма Ґорького 1927 р., у відповідь на сповнений зоологічним шовінізмом лист Ґорького з забороною проектованого харківською «Книгоспілкою» українського перекладу його повісти «Мати»; Ґорький заперечив у своєму листі доцільність будь-якої перекладної літератури українською мовою — мовляв, хай читають по-російському! — і потрактував розбудову української національної культури (навіть у тих вельми обмежених маштабах, як це відбувалось у підсоветській Україні 20-их років) як !контрреволюційний сепаратизм». Лист Ґорького Хвильовий повністю процитував в одному з своїх літературних памфлетів, і цей замах на українські національно - культурні права викликав величезне обурення серед всієї української підсоветської інтелігенції, не виключаючи й комуністів. Просяк-

нена почуттям національної гдности відповідь Слісаренка ніколи не була опублікована, але в рукописному вигляді мала велике поширення в літературних і академічних колах.

Наводимо тут, із зрозумілим застереженням, переказ усної характеристики того листа, висловленої Слісаренком вже на Соловках, в розмові з іншими в'язнями: «Я, звичайно, у своїй відповіді Горькому написав про те, що не збираюсь вступати з ним у філологічну полеміку про українську мову. «Язик» це чи «нарєчіє», мені байдужісінько. Не цікавить мене, як московський міщанин розглядає українську націю та її мову, бо знаю, що за моїми плечима стоїть 40-мільйоновий український народ з його тисячолітньою літературою, мистецтвом і наукою» (Т. Підгайний, Українська інтелігенція на Соловках, ст. 86). «Укр. Думка» ч. 14/213 р. VII.

СЛОБІДСЬКА УКРАЇНА — сусідні з Україною землі в осязі московської держави, як пізніше Харківщина, та південні повіти Курської та Вороніжської губ., що заселювалися українцями після невдалих козацьких повстань, головно за Хмельниччини та Руїни. Вона мала 5 полків — острогозький, харківський, сумський, охтирський і озюмський. За Петра I право вибору старшини було обмежене. Пізніш всі полки було зведено в один драгунський полк, під управою московських офіцерів: козаки, що не ввійшли в драгуни, стали кріпаками. 1765 р. утворено Слобідсько - Українську Губернію з центром у Харкові, козаків - драґунів перейменовано на гусарів, інші звалися « військові казьонні обиватєлі». Слобідське козацтво за Гетьманщини хотіло прилучитися до Гетьманщини, але російський уряд до цього не допустив.

СЛОБОДА — свіжо заснована в ХУІ — ХУІІІ вв. оселя, що протягом кільканадцятьох років (звичайно 15) не платила ніякої данини панові і не робила панщини. Багато «слобід» постало на Правобережжі, по Руїні, коли землевласники оголошували новопоселеним найріжніші «слободи».

СЛОВО — звук. або група звуків, як засіб виразу думки й чуття, засіб порозуміння між людьми. Завдяки словам і тільки словам можливі взаємини між людьми у чисто людській сфері розуму, почуття, співдії і свідомости. У давні часи слово мало більш речеве значення, ніж тепер. Давня людина не відділяла слова від речі, і тому за словом, за назвою речі, мусіла з обов'язковою необхідністю йти й сама річ. Така віра в матеріялізацію слова протрималася до наших часів: на ній трималася і віра в ЗАМОВЛЕННЯ (див.), ПОБАЖАННЯ (див.) та ПРОКЛЯТТЯ (див.). Вимовити якесь слово, назву якої речі рівнозначне було з її викликанням чи творенням.

Тому й наш нарід, вірячи в силу слова, старанно уникав і уникає називати точно ріжні постаті нечистої сили, особливо проти ночі, воліючи вживати описові формули з супроводом побажання «щез би», «той, не проти ночі згадуючи» і т. д.

Для давніх єгиптян, слово — конкретна дійсність, і тому вони визначали т в о р ч у силу Творця, кажучи тільки що він назвав богів, людей і речі. (Див. ІМ'Я). І в християнстві творче слово ототожнюється з Богом: «Споконвіку було Слово, і Слово було в Бога, і Слово було Бог. Воно було споконвіку в Бога; усе через Нього постало, і без Нього ніщо не сталось, що лиш постало. . .» Це Боже Слово втілене в Ісусі Христі, що споконвіку рождається від Бога Отця, як слово родиться з думки. Тому й в Шевченка в описі народження Сина Божого читаємо:

Тоді вже сходила зоря
Над Вифлеємом: ПРАВДИ СЛОВО,
Святої правди і любови
Зоря всесвітняя зійшла . .

Проте, якщо в богословській та в філософській думці слово обожилося, як СЛОВО Правди, в щоденному нашому житті воно зійшло на рівень звичайного засобу, що може бути вжитий, як у добрій цілі, так і в злій. Ще Конфуцій говорив: «Слово, яке ти скажеш, може бути добрим або лихим. Коли ти скажеш його до другої людини, можеш справити їй цим приємність, або прикрість. Слова нераз мають великий вплив навіть на долю народів. Коли збереш їх у книгу, то вони можуть бути мудрі, або дурні. Чи ж не повинні ми вважати на наші слова?. .» М. Бур'янича писав у «Розбудові Нації»: «Ніколи ще не ґвалтовано слова так, як це роблять тепер. Найліпше це видно з ужиття слова для реклям. Реклама панує тепер у світі. Пояснюється це безсоромністю й нахабством тих, що реклямують — із одного боку, і безкритичністю та отарністю тих для кого реклама призначена . . Ніколи ще не було такої жахливої диспропорції між Словом і словом. Сучасне слово — повія, що розносить заразу і отруює мозок і тіло. І сучасна доба, це — розпуста словом». (1932, ст. 158).

Ця «розпуста словом» дійшла особливо небезпечних розмірів через те навмисне «ґвалтування» слова, що його провадять у всьому світі московські комуністи та їхні послугувачі, викривлюючи справжній зміст багатьох слів, як «демократія», «свобода», «самовизначення націй» і т. д. і зокрема поборюючи СЛОВО ПРАВДИ.

Для наших найкращих письменників, цих справжніх мистців слова, творче щире слово все було й залишається найкращою зброєю в боротьбі за світову та національну правду. Так було в Шевченка, який благав у Господа:

Пошли.
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий,
І голос розумом святим
І оживи, і просвіти. . .
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І по Україні понеслось
І на Україні святилось
Те слово — Божеє кадило,
Кадило істини. . . («Неофіти»)

Так було і в Ів. Франка, який писав:

Слова — полова,
Але огонь в одежі слова —
Безсмертна, чудотворна фея.
Правдива іскра Прометея.
(«Лісова ідилія»)

І так було особливо в Лесі Українки, яка проголошувала: «Слово, моя ти єдиная зброє! . .» І запитувала:

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?

Адже:

Я не на те, слова, ховала вас
І напоїла кров'ю свого серця,
Щоб ви лилися, мов отрута млява,
І посідали душі, мов іржа.
Промінням ясним хвилями буйними,
Прудкими іскрами, летючими зірками,
Палкими блискавицями, мечами
Хотіла б я вас виховать, слова . .

В наші часи зматеріялізування духових вартостей, і до слова чимало «модерних» письменників звертається як до самовартости, задля якого тільки й пишуть, насолоджуючись, чи вдаючи, що насолоджуються, самою музикою слова, чи його вишуканою рідкістю, не звертаючи уваги на логічний змисл — для справжніх письменників натомість, що для них вартості духа залишаються на першому місці, слово служить лише засобом для вияву їх внутрішнього духового життя. Перші з засобу роблять ціль, другі застосовують засіб для наміченої цілі. В. Сварог писав в «Українськім Прометеї»:

«Слова — інструменти великої сили і точности; їх треба вивчати, добре розуміти й цінити притаманну їм вартість. Якщо з ними поводитись недбало, вони стають зрадливими та ставлять свого господаря в смішне становище перед людьми. Але й не слід любити слова лише заради них самих — тоді вже вони стають господарями і теж прилюдно глузують з автора. . . Невірно дивитися на слова тільки, як на хемічні мовні символи, які треба сяктак розставити, щоб викликати певну думку. Слова є чимсь значно більшим. Вони — живі істоти, що народжуються (часто і вдруге), ростуть, змінюються, хворіють, марніють, старіють і помирають.

«Живучи, вони мають характер. Є сильні, мужні й хвилюючі слова, що їх люблять, наприклад, І. Багряний і Є. Маланюк. Є горді й суворі слова. Але є й раболіпні, плаксиві, недолугі й жалюгідно - сантиментальні.

Є елегантні, аристократичні слова; їх визбирує і часто творить М. Орест. Але є й ниці, брутальні, вульгарні слова — такі, як «пхати, хапати, лапати, дурити, гепати» і т. п. Є слова, зігріті теплом гарних людських емоцій і є слова байдужі, холодні, бляклі, порожні, канцелярські. Є «думаючі», інтеліґентні слова і є простакуваті, косноязичні, дурнуваті.

«Є слова снобітські, претенціозні, хвасновиті. І є слова — непрохані чужинці, варваризми, що глузують з нашої мови. Коротко кажучи, є стільки ж різних характерів слів, як і людських характерів. Слова мають не саме тільки «словникове» їх значення, а й різні похідні значеня, цілу «бахрому асоціяцій», що виходить з серцевини слова, наче хвіст комети. . .»

Натомість Ю. Корибут, пишучи про «Творчий рух слова», завважував:

«В ляборาторії поета слово — це тільки умовна, більш або менш досконала назва більш або менш приблизно вхопленого й усвідомленого почуття, дії, думки. Поетичне слово грає тільки в контексті, і його оригінальність залежить від звичности або незвичности контексту. В контексті, з огляду на те, чи слова групуються за певними синтаксичними або фразеологічними штампами, а чи складаються вільно й свіжо, слово або блякне, твердне, абож активізується, набирає іншого значення й відмінних відтінків. . . У сфері поезії відбувається постійний, безперервний рух Слово весь час міняє значення, так само й незалежно від контексту. «Поважний», «звитяжний», «окремий», «щільно», «змисл», «залежати», «звичайно» — ось тільки крапелька слів, що перейшли рішучі значеннєві трансформації протягом розмірно короткого часу, деякі з них — дослівно на наших очах (наприклад, поважний» від нім. значення «геергтер» до значення «ернст»)Багато слів з абсолютно відмінним значенням перейшли в жарґон, а звідти знову повернулися в «поважну» мову, але вже із значенням, що його надав їм жарґон. А, з другого боку, дуже бага-

то звукових групі включають у себе по кілька змістових гомононів. до яких у ході прадавнього розвитку мови з певною закономірністю збіглися уламки численних мов. що брали участь у творенні даної, — або й по кілька гомононів. витворених уже в історичних часах мови. А коли ще до цього додати, що тотожня група звуків. яка в мові одного народу означає щось врочисте, в кожному разі щось нормально вживане. в мовному мисленні іншого народу викликає цілком протилежні асоціяції, часто комічні. а то й непристойні, — то доведеться визнати, що практично слово має необмежені можливості».

Про асоціяції. що їх збуджує те чи інше слово. і про їх вагу, писав і В. Сварог:

«Говорячи про потребу докладно розуміти слова, я маю на увазі не тільки ретельне вивчення словника. хоч і воно потрібне (а для деяких наших авторів — насамперед). Письменники мусять знати не лше словникове значення слова. а й ті значення, що їх це слово навіює, «суґерує», всю бахрому його асоціяцій. Якщо авторові вухо і око не настроєні на ті «суґестії», що їх несе з собою слово, то й у своєму творі він буде глухим і напівсліпим. У цих властивостях слів полягає їх магія. і знайти її можна не в словнику. а лише в довгому й любовному спільнуванні з словами. Тільки ті письменники й публіцисти, що розуміють величезну силу слова — силу, що може бути і конструктивною, і деструктивною. — здібні плідно спричинитися до удосконалення нашої літературної мови, яка є основою національої культури та передумовою нашого відродження й проґресу».

СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ — славна пам'ятка української літератури князівської доби, поема, що оспівує нещасливий похід українських князів під проводом кн. Ігоря Святославича на половців 1185 р., полон і втечу кн. Ігоря. Склав цю поему невідомий поет дружинник десь коло 1187 р. Знайшов рукопис Слова ґр. Мусін - Пушкін 1795 р. в рукописному збірнику XУІ ст., але він загинув в пожежі Москви 1812 р. — лишилася копія. зроблена для цариці Катерини II, та перше друковане видання, зроблене з ориґіналу в 1800 р. На сучасну українську мову Слово перекладали М. Шашкевич, М. Максимович. Т. Шевченко, Ю. Федькович, Ст. Руданськи4, Панас Мирний. В. Щурат, Б. Лепкий, митр. Іларіон (Огієнко), Н. Забіла. М. Рильський, С. Гординський, та інші. Див. РОДИНА.

СЛОВ'ЯНИ — спільна назва для багатьох індоевропейських народів, в початках мовно й культурно дуже споріднених. Як здогадуються, вони виділилися з загальної індо - европейської групи народів десь у половині II тисячоліття до Хр. Перші історичні вістки про слов'ян походять від римських та грецьких письменників — Плінія, Тацита, Птоломея. На мапі «Европейської Сарматії», що її зладив грецький географ II ст. по Хр.. Птоломей, поміж 50 назвами ріжних племен бачимо й назву ВЕНЕДІВ, себто перших слов'ян, що їх знає історія. Згодом, у VI ст. по Хр. греко-римські географи та історики розріжняють уже ВЕНЕДІВ на заході, СЛОВЕН на південному заході і АНТІВ на сході. Анти були безпосередніми предками українського народу.

Плекаючи скотарство та бджільництво, слов'яни культивували особливо хліборобство та огородництво, як на це вказують спільні всім слов'янам назви (хоча й застосовувані іноді до відмінних рослин) жита. пшениці, ячменю вівса, проса, льону, конопель, а також сіна, овочів, ягід. та таких струментів, як рало, серп. коса, мотика, лопата, тощо. З ремесл знали вони ткацтво й кушнірство (кожем'яцтво) та хатнє майстерство, при якому послуговувалися сокирою. долотом та кліщами. Зброєю та ловецьким приладдям служили в них лук. стріли, меч. Вміли вони будувати хати з вікнами й дверми, варити мед і виробляти з молока сир та масло. З окрас носили перстені (від перст — палець) та гривні (від грива — шия).

Антропологічно слов'яни між собою сильно відріжняються, і тому їх поділяють звичайно на три групи: 1. ПІВНІЧНІ СЛОВ'ЯНИ — поляки, білоруси, москалі і надлабські слов'яни, що мають за расову основу т. зв. східній, чи праслов'янський тип; 2. ПІВДЕННІ СЛОВ'ЯНИ — українці, серби, хорвати, болгари й словінці. що за расову основу мають ядранську, або динарську. расу. і 3. чехи та словаки. що в них помітний вплив нордійської та альпейської рас, і що служать ніби переходовою ланкою між першою й другою групами.

СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО — московська філософсько - історична теорія, зформульована з помішання московського містицизму з філософськими теоріями Гердера. Шелінґа та Геґеля. Згідно з нею, тільки слов'янський схід під проводом Москви, піде правдивим шляхом до досягнення вищих ідеалів життя, і що тільки Росія, під проводом Москви, покликана від Бога витворити нові форми та ідеї державно - суспільного будівництва. Слов'янофільство мало два напрями: 1. чисто - реакційний, у дусі проголошеної формули «самодержавія, православія і народности», що його представляли М. Погодін, С. Шевирьов. К. Леонтієв, і 2. ніби націонал - демократичний, але по суті так само імперіялістично - централістичний, що його представляли І. Кірієвський, Хомяков, Іван та Кост. Аксакови, Ю. Самарін. М. Данілевський.

Цьому слов'янофільству, а фактично ПАНРУСИЗМОВІ, чи ПАНСЛАВІЗМОВІ дав яскравий вираз А. Пушкін в відомому вірші про «злиття всіх слов'янських рік в одному московському морі». І навіть А. Герцен. видавець у Лондоні демократично - революційного «Колскола» висловлювався, що поза Росією немає майбутности для слов'янського світу. . .»

Невважаючи на те, що два слов'янські народи — поляки й москалі — трактували українців зовсім не по братерському, відбилися ідеї слов'янофільства, себто слов'янського братерства і в Україні де вже в 1818 р. 25 березня засновано було в Києві масонську ложу «Т-во З'єднаних Слов'ян». Проте. яке було в ньому «братерство», видно з того, що в ньому згадувалося тільки 8 «колін» слов'янського племени. В «коліні» «русских» втоплено було і білорусиснів і українців про національну окремішність яких це Товариство і чути не хотіло. Воно незабаром злилося з «Південним Товариством» декабристів під проводом Павла Пестеля, що теж відмовляв Україні права на незалежність.

Натомість у зв'язку з полтавською масонською ложею «Любови Правди», до якої належав також батько нової української літератури — Іван Котляревський. був плян заснувати таємне товариство зі змаганням до політичної незалежности України. Бодай діловодчик слідчої комісії для справи декабристів, Боровков, прийшов до переконання, що два члени полтавської ложі Новіков і Лукашевич задумували заснувати українське товариство та поставити за ціль його «незалежність України, але зоста лись при спробах так, що до заснування товариства не прийшло».

Більш знаним і популярним зразком українського слов'янофільства було Кирило - Методієвське Братство з його «Книгами Битія Українського народу» М. Костомарова. У зв'язок із ним ставили й Т. Шевченка. бо його було заарештовано разом із «братчиками». Але й сам поет заперечував свою приналежність до Братства. і московські слідчі прийшли до висновку що Шевченко до того Братства не належав. Братчики. під впливом слов'янофільських ідей. пропаґували федерацію слов'янських народів. у якій і Україна. замість творити одне національне ціле. мала бути поділена «адміністративно» межи двома ріжними сфедерованими державами. а Київ мав зробитися окремою. незалежною від двох держав. міжслов'янською столицею!

Чи ж міг на таке погоджуватися Т. Шевченко. що мріяв про одну велику незалежну Україну і вболівав. що його приятелеві, Якову Де Бальменові «не за Україну. а за її ката довелось пролить кров добру. не чорну. — довелось запить із московської чаші московську отруту»? Він шельмував у «Посланії» тих своїх земляків - слов'янофілів, а в тому, очевидячки, і братчиків, що за своїми мріями про всеслов'янство занедбували українську справу, знали всі слов'янські мови, а своєї рідної «дасть Біг!» Див. ПАНСЛАВІЗМ.

СЛОН — великий, до 3 метрів заввишки, многокопитний ростиноїдний ссавець, з великими вухами і носом, видовженим у довгу. сильну, хватку трубу — ХОБІТ та великими иклуватими січними зубами. У Гр. Сковороди в його «Алфавіті світу» слон символ побожности (Праці Укр. Пед. Інститут у Празі Наук. Зб. т. ІІ, 1934 ст. 408).Ту саму символіку знаходимо ми і в театральних алеґоріях українського барокового театру (Літ. Наук. Зб. УБАН т. І, 1952, ст. 211).

СЛУГИ — селяни України ХУ—ХУІІ вв., зобов'язані. замість рільної праці та ріжних даней. давати державі ремісничі продукти своєї праці. або й особисту обслугу. Найвища їх категорія — СЛУГИ ПАНЦЕРНІ, обов'язані до військової служби, далі СЛУГИ (давніше бояри) ПУТНІ, потім дуже близькі до них СЛУГИ ЗАМКОВІ, що за словами одної урядової люстрації, мали «на службу господарську їздити, як вістей ся довідовати, так і в усіх потребах. де кольвек їм розкажуть» (деінде їх звали просто СЛУЖКАМИ). Далі йшли СЛУГИ ОРДИНСЬКІ. що, як і слуги замкові, несли військову службу, а найголовніше мали при послах і гонцах господарських їздити до орди». Нарешті йшли дуже неясні щодо свого первісного значення СЛУГИ ПОЛЕНИЦЬКІ, звісні з київського опису ХУ ст. і потім в Овруччині, де вони «на службу господарську (військову) їзлять», але попри те несли ще й ріжні тяглі обов'язки. (М. Грушевський «Іст. УР» V, ст. 138—39).

СЛУЖЕБНИК — книжка, призначена до вжитку священослужителів. У ній міститься найдскладніший опис того, що повинні робити священослужителі при звершуванні ними щоденних церковних служб — Літурґії. Утрені і Вечірні. Крім того, до служебника додаються чини й молитви. пов'язані із службами денного кола: літії за померлих, чин благословення колива, чин над коливом на пам'ять спочилих. відпусти, прокимни. причасні й алілуярії, молитви після причастя, тощо. В кінці книги містяться правила й настанови для священо - і церковно служителів щодо їхнього церковного служення. особливо при звершуванні таїнства Евхаристії.

СЛУКВА — птах - бродун із довгим прямим дзьобом, короткою шиєю, короткими ногами і коротким хвостом; ржаво - бурий із яс-

ними і темними плямами. Живиться комахами. Його м'ясо їстивне. Див. ВАЛЬДШНЕПИ.

СЛУХНЯНІСТЬ — схильність виконувати чужі накази. У війську, де має панувати дисципліна, слухняність — гарна прикмета. В громадському житті слухняність тільки тоді добра, коли відповідає наказам власного сумління, або усвідомленого обов'язку. Коли ж людина виконує чужий наказ усупереч голосові свого сумління, тільки щоб піддобритися, або запобігти собі ласки того, хто командує, вона упідлюється. Людина, що ґвалтує своє сумління під тиском чужої волі, не знає найбільшої насолоди — тої, що її дає свідомість виконаного обов'язку, згідно з власними нахилами, вона позбавляє себе втіхи сповненого обов'язку задля самого обов'язку. Почуття обов'язку завжди почуття особисте, але воно відповідає моральній свідомості всього суспільства, що само собі дає владу і добровільно їй кориться, бо та влада діє в інтересах всіх, в інтересах загалу. Проте, коли ця влада починає діяти на шкоду загалу, в своїх власних егоїстичних інтересах, в свідомості мужньої людини народжується почуття обов'язку відмови слухняности деспотичній, чи взагалі незаконній, узурпаторській владі. Слабодухи натомість слухаються й виконують накази, що їх свідомість визначає, як злочинні, і тим самим усе більше упідлюються. Христос дав науку риховникам усього світу, що слухняності переродяується в СЕРВІЛІЗМ (див.) і влада в насильство, коли між тим, хто наказує, і тим хто має слухатися нема зв'язку пошани і любови. Козаки слухалися своїх, обраних ними ж, отаманів,і звали їх — батьками: Батьку-Отамане!

СЛУЧ — волинська, права притока Горині. При Богданові Хмельницькому по Случу йшов кордон із Польщею, і в конституції П. Орлика кордони з Польщею теж встановлювалися по лінії Случа.

СЛЮСАРЕНКО ФЕДІР (1886—1958) — філолог, дослідник українсько - візантійських відносин , викладав у Українському Вільному Університеті в Празі клясичну філологію. Водночас був професором Укр.' Високого Педаг. Інституту, де викладав історію Сходу, античну історію та історію слов'ян; в Українській Мистецькій Секції читав лекції з археології, а в українській гімназії був учителем латинської мови. Був довголітнім членом Наук. Укр. Іст. - Філолог. Т-ва, де часто виступав із доповідями, а також пильним членом Укр. Музею Визвольної Боротьби в Чехії. Належав до Чеського Об'єднання Філологів.

СЛЬОЗИ — водниста, солонава рідина, що випливає зі сльозових залоз, положених безпосередньо над очною банькою. Сльози звогчують прозорку очей і вбивають бактерії.

В наших колядках часто зустрічається БОЖА СЛЬОЗА, чи апостольська, чи навіть господарева, з якої розливаються ДУНАЇ — великі простори води, де купається сам Господь: —У пана НН, за його столом, сидів Бог із Петром, головку склонив, слізоньку вронив. . . Слізонька впала — озером стала».

А в тім озері Господь купавсь (Грушевський «Іст., у. літ.» IУ, 522). Так співали на Чернігівщині. А ось так на Уманщині:

«. . .Знайшли вони Бога у господаря: За столом сидить, головку склонив; Головку склонив, слізоньку вронив, А з тої слізки Дунай розлився, А в тім Дунаї Господь купався, Господь купався, з Петром змагався». (там же, ст. 521).

Трудно сказати чи цей образ сльози, з якої постають ріки, чи озера, оригінальний, чи принесений. Ол. Потебня вважав, що образи святих, які плачуть, мають бути відріжнені від рік і морей, що постають із сліз, і що останні, мабуть, місцевого походження. Бо вирази в роді: «Плаче, як ріка тече», дуже поширені. За правилом же, що заперечення не може бути без твердження, можна думати, що образ неможливости в пісні «не плач, мати старенькая. . . сльоза моря не виповнить» (Голов. I. 132), вимагає й образу: «Сльоза наповнює море» (РВФ. 1887, I ст. 60).

Проте, вже в давньому Єгипті оспівували сльози Ізиди, якими вона осплакувала смерть чоловіка: вони викликали річний розлив Ніла.

Пітагорейці говорили, що море було сльозою Кроноса. В японській біблії — Койіки — сповідається про одного бога, що народжується з сліз бога Ізенаги, зажуреного смертю своєї матері, що згоріла через необережність бога вогню. (С. Рейнах, «Міти. . .» IУ. ст. 113).

Сльози в нас — символ чистоти: «Чистий, як сльоза», кажуть у нас і про воду і про людину (Ів. Франко «Припов.» I, 246. III, 309)

В Україні було поширене вірування, що сльози близьких людей не дають людині спокійно вмерти: «Коло вмираючого не вільно плакати, бо через плач не може він спочити, багато ся кагає. . .» (МУЕ НТШ V. 241. Етн. Зб. НТШ, XXXII 163.). Див. ПЛАКАТИ.

СЛЬОЗКА МИХАЙЛО (†1667) — друкар, що десь коло 1660 р. почав працювати в братській друкарні у Львові, а 1638 р заснував власну друкарню. Видав коло 20 книжок, все дуже добрі з технічного боку.

СМАК — змисл розпізнавати в ротовій ямині якість речовин. Орган смаку — головно язик. Переносно говоримо про смак,, як про уміння розпізнавати естетичну вартість якоїсь речі: кладкою єднання між смаком фізіологічним (що до вартости їжі) і смаком естетичним (щодо естетичної вартости речі) служить дієслово «подобатися»: людина виявляє свій смак в обох випадках кажучи, що «це їй подобається», або навпаки: «це їй не подобається».

І в цих оцінках виявляється велике розходження в смаку ріжних людей. Іппол. Тен. критик і філософ мистецтва, писав: «Коли щось мені подобається, я зовсім не маю претенсії, шоб воно й тобі подобалося: хай нас Бог боронить від законодавців щодо краси, втіхи й почуття. Те, що кожний відчуває, належить тільки йому, як його натура. Те, що я відчуваю, залежить від того, чим я є. . .» (І. ст. 4). Італійський філософ Орестано теж зазначав: «Смак — квінтесенція особистости. Розходження в смаку породжують радикальні й непоправні контрасти. Дискусії, що відносяться до смаку (себто до того, що кому подобається), вироджуються часто в гострі конфлікти. В деяких країнах суперечки щодо симфонії Бетховена, чи щодо опери Вагнера, кінчалися бійкою. . .» («Думки» Мілян. 1936, 128). Саме тому, ще давні римляни вирішили, що «де ґустібус нон дискутандум ест», себто, що про те, кому що подобається, краще не сперечатися. Але проти цього гостро запротестував Ніцше: «Ви мені кажете, приятелі, що про те, що кому подобається, не треба сперечатися. Але ж усе життя — це боротьба власне за те, що кому подобається. . .» («Так сказав Заратустра. . .» Мілян, 1927, ст. 174).

Смак, як окремих людей, так і цілих людських більших груп і народів, виробляється шляхом довгого виховання. Кожна етнічна, суспільна чи культурна група людей має свій окремий смак, і то як в ділянці фізіологічній (так звані національні страви — московські щі і український борщ), так і в ділянці культурній. Смак осіб із більшою мистецькою та загальнокультурною освітою визначає в кожному суспільстві його естетику, що служить за норму.

СМАЛЬ - СТОЦЬКИЙ СТЕПАН (1859 — 1938) — вчений мовознавець і політичний та громадський діяч, професор університету в Чернівцях (1885—1914), дійсний член ВУАН від 1918 р. і НТШ та професор Українського Вільного Університету в Празі (від 1921 р.); посол до буковинського сойму та австрійського парляменту, заступник маршала Краевого Виділу Буковини (1904—1913), голова Центр. Управи Укр. Січ. Стрільців (1917 р.), посол Зах УНР в Празі (1919), довголітній національний провідник буковинських українців та співосновник майже всіх українських просвітніх та економічних товариств в Чернівцях, член фундатор Музею Визвольної Боротьби в Празі і його голова (1935—38).

В своїх наукових працях акад. Смаль-Стоцький протягом минулого півстоліття торкався ріжних тем з галузі української філології. Досліджував він «Енеїду» Котляревського, твори Франка й інших письменників; він же перший звернув увагу українського Громадянства на талант Василя Стефаника і перший видав його збірку «Синя книжечка». Дуже багато вклав акад. Стоцький праці в дослідження нашого найбільшого генія, Т. Шевченка. Завдяки його студіям, ми тепер можемо правдиво розуміти Шевченка; для нас стала приступною й близькою скарбниця Кобзаря.

Велике значення має праця Смаль- Стоцького про «Буковинську Русь». Це фактично історія Буковини за рр. 1848 — 1897. В ній автор особливо підкреслює, що Буковина була завсіди українською землею, що Волохи прийшли сюди пізніше, що українська людність мусить мати тут усі права. Ця книжка довгі десятиліття була підручною для кожного українського інтеліґента на Буковині. Та ще більше — вже епохальне для всієї України — значення граматики української мови, що її проф. Смаль - Стоцький склав спільно зі своїм приятелем, німецьким професором Т. Ґартнером. Це був вислід довголітньої, впертої праці українського вченого, яка принесла новий погляд на українську мову, а тимсамим і на всю українську справу. Щоб надати українській справі не тільки вузького українського чи слов'янського розголосу, а й зацікавити нею світову науку, акад. Стоцький опублікував свою граматику німецькою мовою. Вчені дуже високо оцінили цю працю, яка справді давала дуже поважний вклад у скарбницю слов'янознавства; проти поглядів проф. Стоцького виступили лише вчені московського табору. Останні не погоджувалися зо Стоцьким у питанні про походження української мови. Акад. Стоцький вважає українську мову цілком окремішньою, рівнорядною слов'янською мовою, а московська наука все твердить, що українська мова вийшла не з праслов'янської, як інші слов'янські мови, а з т. зв. праруської, до якої ніби належали блоруська та московська. Акад. Стоцький науковими арґументами доказував, що ніякої «праруської» мови ніколи не було. Тепер уже нема (поза СССР) ні одного справжнього вченого, який би обстоював існування «праруської» мови. Теорія «Праруської» мови служить виключно політичним цілям москалів.

СМАТЕРС ҐЕОРҐ — сенатор США із Фльоріди, говорив 17. X. 1951 р. в Сенаті дуже докладно й з глибокою симпатією до українців про «Трагедію Української Нації» під московською окупацією, — цю доповідь був виголосив Едверд О'КОННОР на з'їзді Українсько - Американського Допомогового Комітету 13. X. 1951 р. На одноголосну ухвалу Сенату. цю доповідь було внесено в протоколи Сенату.

СМЕРД — хлібороб князівської України, що мав власне господарство і жив в осібному дворищі, платив податки князеві та виконував ріжні супроти нього повинності, мав право носити зброю та входив до війська. СМЕРДИ — загалом все вільне населення в протиставленні до князя.

СМЕРЕКА — голонасінне дерево з родини ялицеватих із довгастими звислими шишками. В Україні смерека поширена тільки на заході: вживається тут на будівлі, в столярстві, на виріб паперу, музичних інструментів, тощо. В Галичині з неї роблять також звичайно труни, тому вона зробилася там символом смерти: «Ей ви ся тепер на смереку дивите», — себто ви вже ждете собі смерти (Ів. Франко «Припов.» III. 124).

СМЕРКАЧ — уосіблення сутінок в замовлянні від ворогів: «Святий Смеркаче, Божий замикачу! Замикаєш комори, обори, манастирі і костели, замкни моєму ворогові рот. . » (РФВ. 1882, III, ст. 114).

СМЕРТЬ — повільне чи раптове закінчення земного життя (див. КОНАННЯ). Як якт переходу з одної сфери буття в іншу. смерть явище необхідне і неминуче: «Смерть — неминущая дорога» (Номис, 8244). «На смерть нема зілля» (там же 8251). «Від смерти ані відхреститися, ані відмолитися», «Від смерти торгу нема» (Франко, III. 125,). Її не можна нічим підкупити, бо «смерть лести не знає», а силою смерти тим більше не можна відперти (Франко. III. 127. 128).

У цій непідкупності смерти, що для неї всі однакові, нарід вбачав вищу правду, якої натомість не знайти в житті: «Тільки й правди на світі, що смерть: вона не знає, хто бідний, а хто багатий» (Номис. 8241). «Смерть не пита., чий ти». «Смерть усіх порівняє (Ів. Франко, III 128. 129). В дусі цього ставлення до смерти, для якої всі рівні, всі однакові, написав свого «Косаря» і Т. Шевченко:

Тне косар, не спочиває,
Ні на кого не вважає,
Хоч і не проси. . .
Мужика й шинкаря, й сироту
кобзаря,
Приспівує старий, косить,
Кладе горами покоси,
Не мине й царя. . .

При такому погляді на смерть, вона не повинна б бути страшна, і дійсно: «Не смерть страшна, а недуги» (Номис, 8154), «Смерти не бійся, але гріхів» (Франко, III,127) —і то з двох причин: за гріхи й по смерті буде кара, і під час КОНАННЯ (див). буде велика мука.

Смерть, як процес, представляється морем: «Смерть не горе, а велике море» (Франко III, 128, Номис, 8283), по якому можна навіть плисти — «Пішла душа наввиринки» (Номис, 8237) — переборюючи його труднощі, аж поки душа не добивається «на той бік». Але представляється смерть і довгою дорогою: «Нехай мруть та нам дорогу труть, а ми сухарів насушимо та й за ними рушимо» (Ном. 8282). Зате в кінці цього довгого шляху мріє спокій: «Тоді одпочинемо, як помремо» (Ном. 10031). Тому ж небіжчиків і звуть ПОКІЙНИКАМИ. Уявлення про «спочивання» небіжчиків відоме нам ще з клясичного світу, де цей вираз часто фігурував на нагробках. Звідти прийшов до нас і другий вираз — побажання: «Хай буде йому земля легка»

Проте, якщо смерть у нормальних обставинах видавалася явищем нормальним, неминучим, що приходить людині «у свій час» і, що тому людина приймала його з значною дозою фаталізму («Кожному своя смерть буде» Франко, III. 126). то в обставинах ненормальних, коли вона спадала несподівано, як катастрофа, викликала вона справжній страх: «Видима смерть страшна!» (Франко. III. 125), — «видима смерть» — це власне смерть несподівана, як смерть від пожежі, або втоплення. Також боялися й раптової смерти, коли людина не могла, як слід приготуватися до зустрічі з нею, не мала часу «опроститися» з сусідами, приятелями та ворогами: «Не дай Боже наглої смерти!» (там же. 126). За велике нещастя вважалася смерть й на самоті, коли нема кому ані свічку засвітити, ані останнє слово прийняти: «Не дай Боже смерти без людей!» (там же 126).

Смерть у народніх уявленнях, як і в літературі, часто уосіблюється. В замовляннях смерти, що відбувалися під час обрядів очищення, чи то весінніх, чи то новорічних, бачимо смерть, що танцює: «Смерть з морозом танцювала та за море десь погнала. Пішла собі смерть у ліси, побіг за нев мороз лисий, і сидять там у темній норі, за водами у коморі. Смерте, смерте, не вертайся, ти, морозе, не з'являйся— Сидіть ви там і не вертайте, нас прожитку не збавляйте, най нам сонце дальше

гріє, жито, ярець скоро зріє.! (М. Груш. «Іст. у. літ». І. 104)

Зближення смерти з морозом дуже характерне для нашого народу.

Вигляд смерти з її атрибутами відбився в легенді про Лицаря і Смерть. Коли лицар хвалиться своєю зброєю, смерть відповідає йому: «Ти ся хвалиш своєю зброєю, а в мене єсть на тебе моя зброя: крива коса, гострий меє, пила зубата, кривий серп, рискаль, мотика, мітла. Косою ті подотну ноги, пилою ті перетру кості, серпом ті переріжу горло, мечем ті одсічу руки, рискалем ті відотну голову, мітлою ті замету кров. . .» Але звичайніше смерть уявляється, як стара, кощава баба з косою. Товаришить смерті мерлець, що носить за нею полотно, яке звисає ззаду. Часом смерть посилає наперед своїх вісників — зозулю, жовну, сову, пугача, бджоли, щирицю, ворони, різні сни (Про них під відповідними гаслами). Іноді вона й сама про себе дає знати, дряпаючи легенько по шибах вікна, або ніби викликаючи когось із хати, або примушуючи меблі тріскати, або гасячи каганець, тощо. (Ет. Зб. НТШ XXXII ст. 203, 226, 299, 304 389 - 80). Див. ПОХОРОН ТРУНА, ПОСИДІННЯ ПРИ МЕРТВОМУ, ПРОСТІР.

Уособлена смерть — образ міжнародній і мандрівний. У XVI ст. християнський світ був переконаний, що смерть — дійсна й реальна постать. І тоді на Заході її уявляли в подобі кістяка з косою в одній руці і пісковим годинником у другій. Це уявлення перейшло й до українського народу. Не залишилися чужими йому й різні інші — більш філософічні — думки про смерть, що займали людство з найдавніших часів, і що зокрема відбилися в клясичній літературі, відгомін якої бачимо і в наших неоклясиків: « . І всі ми будем там. Надійде мить остання(і в човен кине нас, як діждемо черги і хмуро стрінуть нас довічного вигнання понурі береги. .» М. Зеров «Де Леллія» (Камена).

СМЕРШ — терористична московська організація що її створив за другої світової війни Л. Берія, шеф МГБ і апарату російського ген. штабу. Її назва — скорочення гасла — СМЕРТЬ ШПІОНАМ. На чолі Смершу стояв В. В. Абакумов, що підлягав безпосередньо сталінському особистому секретаріятові й виконував його директиви. Через СМЕРШ ці директиви виконував генштаб і МГБ. Головним завданням СМЕРШ-у було організувати воєнну могутність СССР всіма засобами, не тільки для створення підпори нового режиму в середині СССР, але й для створення інструменту сили, що здатний був би реалізувати завітні цілі московського месіяністичного імперіялізму, зокрема в окупованих країнах, де власне зверхність мав СМЕРШ і його апарат. Він не тільки робив державні перевороти в країнах сателітів за дорученням емгебістських майорів, не тільки організував економічний визиск, демонтажі фабрик вивозив учених та винахідників але й творив елементи дальшої аґресії, підтримуючи п'яті колони, організуючи шпіонаж на велику скалю, крадіж таємниці атомової бомби і т. д. Емґебістсько - смершівський окупаційний режим очолював у Східній Німеччині герой Сталінграду ген. Чуйков, а в Польщі маршал Рокосовський.

На жахливому рахунку СМЕРШ-у знаходиться між іншим масове винищування українських військових полонених і взагалі українських поворотців із Німеччини.

СМЕТАНА — кислі вершки молока. Символ добробуту, заможности: «Як не було на сметані, то на сироватці вже не буде» — себто: якщо не було щастя в добробуті, то в бідності тим більше (Ів. Франко, III, 129). «Упав в гаразд, як муха в сметану» (Номис, 1693).

СМІЇНИ — весільний бенкет на Буковині на четвертий день весілля у батьків молодої. (Зап. ЮЗОТ д. II, 511). На Гуцульщині сміїни відбувалися на другий день весілля після ПРОПОЮ (див.), і то в хаті молодих. В часі сміїн здіймали з рук молодих сирні колачі, а молодий давав свій колач дружбі, а ґаздиня — дружці, а якщо не віддавали, то вішали їх собі під образи. Одночасно дружба здіймав із себе перев'язання, в якому досі ходив, і дарував його дружці, чи якій іншій дівчині. Того дня здіймали з стола деревце (гильце), клали його під сволок або, якщо при хаті був сад, вішали його в саду на грушу чи яблінку. (М. УЕ НТШ V, 66 - 67).

СМІТ АЛЕКСАНДЕР — сенатор США, мужній оборонець українських утікачів від московського терору, ще коли вони знаходилися по таборах Европи, загрожені примусовою репатріяцією. «Можливо, що голос моїх предків допоміг мені збагнути всю глибину недолі українського та інших народів і казав мені стати на їхньому боці та відповідно до сил і спроможностей допомагати їхній визвольній справі», сказав А Сміт на прийняттю, влаштованому на його честь Українським Республіканським Комітетом стейту Нью Джерсі 14. IX. 1958 р в Нью Арку «Ви, друзі й громадяни українського походження маєте за собою довгу історію боротьби за волю й державну незалежність, і хоча ви ще не досягли своєї мети, ви до неї важкими трудами й жертвами зближаєтесь бо визволення України та інших поневолених народів стає тепер справою сумління Америки та очолюваного нею вільного світу».

СМІТ ЛОРЕНС — член Палати Депутатів США від стейту Вісконсін. 9. II. 1953 р. він вніс пропозицію про встановлення дипломатичних зносин із Україною та Білорусією. В виголошеній з цього приводу промові він сказав: «. . Ми повинні намагатися визволити ці народи від залізних ланцюгів. що в'яжуть їх до Комуністичної Росії проти їх волі. Кожному, хто хоче бачити, ясно. що вільний світ допомагає комуністичному світові в його пропаґанді. Такого становища не можна виправдати. Ухвала моєї резолюції виказала б Кремлеві, що США вирішили змінити такий стан речей, і що ми переберемо ініціятиву на фронті пропаганди в усьому світі. Кремль підтримує фікцію, ніби Україна й Білорусія вільні і незалежні республіки але це тільки фікція. . . Делеґати цих націй сидять тепер в ОН. і їх право на це ніхто не піддавав сумніву. Чому тоді США не встановили повних дипломатичних зносин із цими Республіками? Нема жадного на це логічного виправдання . .»

СМІТТЯ — все те, що відмерло в хаті, в господарстві, що не придатне більше до життя, і тому викидається геть. Але непридатне до життя, може бути придатне для нечистої сили, що знаходить в смітті собі захоронок. Тому, коли йдеш через смітник, — казали на Херсонщині, — треба тричі плюнути, щоб не напала короста (Ястребов «Летоп.» III. 121). В Галичині казали, що «хто ходить по смітниках, дістане курячу сліпоту». (Етн. Зб. НТШ. V, 195) В 1731 р. міщанин Леончик в Кременці обвинуватив своїх сусідів Хилькевичів, що вони, бажаючи наслати на нього хоробу, наказали своїй малолітній доньці кидати сміття в його загороду (В. Антонович «Чари . . .» ст. 26). В зв'язку з цим віруванням. що в смітті збирається всяка нечисть (що, зрештою, з точки погляду гіґієни відповідає правді), в Чистий Четвер, одночасно з такими урочистостями, як обрядове печення паски, відбувалося й обрядове замітання хати. В с. Старий Койдак оповідали: «Колись у нашій хаті було багато погані. От моя мати, як усадила паску в піч, повиганяла нас усіх із хати. а сама роздяглась догола. замела хату. винесла, гола. те сміття в канаву. З того дня стало в нас в хаті чисто» (Перв. Громд. 1927. I, 13 - 14). Голе тіло лякає нечисту силу. В деяких місцевостях Полтавщини. замітаючи хату в часі між Багатою Куттею і Новим Роком. сміття не викидали. а збирали його в одне місце. а на Новий Рік виносили його до східсонця в сад і там палили . Ясно. що й це палення мало очисне значення. (Маяк 1843. XI. 39).

З часом. внаслідок помішання понять, головно під впливом християнства. що наказувало дивитися на всяких духів, як от ДОМОВИК, тощо, як на нечисту силу, в смітті почали вбачати осідок і цих домових духів, що в наслідок поганських пережитків. уявлялися і як носії домового щастя, чи долі. Звідси ціла низка обрядів і вірувань, що ніби стоять у суперечності з попередніми. а насправді виступають, як їх логічний розвиток. Переходячи в нову хату. напр.. стару хату пильно вимітали, а сміття хоч і викидали. все ж жменю його. щоб не покинути долі в старій хаті, приносили з с о бою до нової хати і кидали його в передній куток (К. Ст. 1889, V. 501), або під піч (Перв. Громад. 1926, I, 92).

Коли в хаті покійник, не можна викидати сміття з хати, бо душа покійника могла б знаходитися в смітті. Тому не викидали сміття і в Святі Вечори до Нового Року, бо ж душі предків відвідують тоді **рідні** хати і перебувають у смітті, тощо. Ще Тейлор оповідав про деякі народи, що бояться вимітати хату в свята, щоб не вимести душі предка, що приходить у свята гостювати до своїх нащадків (Перв. Громад. 1929. 2, 137). Цим же пояснюється й заборона виносити сміття після заходу сонця, бо тоді. як відомо, ходять покійники і можуть ховатися в сміття. — було б образою для них. коли б їх було викинено (там же). Цікаво, що і в Римі до останніх часів затрималося вірування що «після Аве Марія (себто після заходу сонця. Є О.) не можна більше замітати хату. бо міг би померти батько. або, як кажуть інші, можна було б тим прогнати своє щастя» (Дзананцо I. ст. 94. 96). Є. Кагаров писав: «У більшості індоевропейських народів сміття вважається місцем перебування домашніх духів, або душ предків. Тому, що на них дивляться, як на охоронців ще живих кревних. і тому, що в певні моменти (опівдні. опівночі. тощо) вони невидимо збираються в хатніх кутках та в інших місцях. то в ці часи викидати сміття з хати не рекомендується» (Перв. Громад. 1929 II 62). З другого боку. саме тому логічна й протилежна заборона: «Не годиться заметене сміття в хаті на ніч залишати» (Франко I 371) бо ж воно дає притулок невидимим духам без яких краще обійтися. Тому також «не годиться помело на гній кидати, а краще в піч» (там же).

Білоруські селяни не виносили сміття з виметеної хати перед неділею — «щоб не було сплітох» (Шейн, III, 345). Справжня причина була. як вже ми бачили. інша, але вона призабулась. і на її мсце прийшла нова символіка. що відбилась і в нашій приповідці: «Не виноси сміття з хати», — себто не роби сплітох. не виявляй хатніх брудів (Франко, III, 345).

В переносному змислі **СМІТТЯ** — най-

більш негідні елементи суспільства, погань, негідь.

Ну й веселі ж наші дні!
Все важке сидить на дні,
А на поверсі сміття
Розсмаковує життя. (О. Олесь)

І в Ганни Барвінок: «Що я за господиня?! Я — сміття проти моєї паніматки».

СМОВСЬКИЙ КОСТЬ (1894—1960) — генерал хорунжий армії УНР, лицар Зимового Походу. лицар Ордена Заліз. Хреста та Хреста Сим. Петлюри. Співпрацював у збірниках «За Державність», в «Укр. Команданті», в «Голосі Команданта», у «Вістях» і в «Свободі». 1950 р. була видрукована в «Свободі» перша частина його спогадів «Моя служба Батьківщині».

СМОКВА, СМОКІВНИЦЯ — дерево, що завдяки своїм солодким плодам, користувалося культом з найдавніших часів. Воно перше, після дерев Добра і Зла та Дерева Життя, згадується в Біблії «. . . . І позшивали листя смоковне та й поробили пояси . . .» (щоб укрити наготу свою) (І кн. Мойсея. III. 6). Мікель Анджельо змія спокусника вмістив власне серед листя смоківниці. Індуси вважали. що смоківниця — найважливіше з дерев. бо в ньому ніби втілився несмертельний дух Брами, і в холодку його великого листя народився Вішну. Тому ще й досі великі дерева смоківниці оточують індуські пагоди. В алеґоричних містеріях єгиптян смоківниця мала ріжні функції і служила зокрема гієрогліфом Милости й Плідности. З її дерева роблено статуї Пріяпа і Бакха, але воно було спеціяльно присвячене Меркурієві. Найдавнішим святим деревом Риму була власне смоківниця — ФІКУС РУМІНАЛІС. яка своїм галуззям затримала колиску Ромула й Рема, що плила за водою. Леґенда оповідає, що ця смоківниця сама собою перенеслася пізніше з Палатіна на Форум. Фікус Руміналіс загинув після Неронового панування. і зараз же було сказано що з ним загинула й римська свобода. В біблійній параболі оповідалося що смоківниця відмовилася бути царицею дерев. щоб не зіпсувати солодкости своїх плодів (Суддів IX 11) (бо царювання сповнене гіркости). Св. Єронім твердив. що в смоківниці. яка так часто згадується в Новому і Старому Заповітах. символізується жидівська Синаґоґа. і о. Т Галущинський ЧСВВ коментуючи притчу про безплідну смоківницю, що її прокляв Христос (Матв. XXI. 19 - 20). теж завважував в примітці до свого перекладу св. Євангелії (Рим. 1946 ст. 99): «Прокляття смоківниці це образ прокляття. що мало впасти на жидівський нарід за його невірство Смоківниця — це жидівська синаґоґа, що до пересади (занадто, Є. О.) розвинула листя всяких обрядів та приписів, а не було (на ній) овочів богоугодних чеснот».

У нас смоківниця не росте, бо для неї українське підсоння надто холодне, але її овочі привожувано в Україну в сухому вигляді: «Коли буває тяжкий порід, викликаний їдженням яблук. треба їсти печені смокви» (О. Потебня «Малор. Дом. Лечеб». ст. 17, МУЕ НТШ VIII. 6).

СМОЛА — твердава, живична речовина, що постає при дестиляції органічних речовин. Найпопулярніша в нас ЧОРНА СМОЛА, що її добувають при сухій дестиляції деревного та кам'яновугільного ДЬОГТЮ: вживають її до заливання шілин у бочках. човнах і кораблях, до дратви, тощо. Коли в наших приповідках та віруваннях говориться про смолу, то мається на увазі саме цю смолу. Хоча існує ще й ДЕРЕВНА СМОЛА, що її виробляють із шпилькових дерев. Тому й кажуть у нас: «Чорний, як смола» (Франко, III, ІП, 319). В наслідок свого чорного кольору, вона служить, як і дьоготь, символом ганьби, зневаги: «Як молода нечесна була, підкурювали її смолою. . . .Невеселе те весілля, де молоду смолою підкурюють. . .» (Перв. Громад. 1927. І, 175). Смола — невідмінний атрибут пекла: «Будеш ти у смолі кипіти» — кажуть грішникові, що не хоче каятися. «Нема на тебе смоли гарячої» — кажуть лихій людині. накликаючи на неї Божу Кару (Франко. III. 132). Цікаво, шо й чорти. коли їх ударяє грім. розливаються смолою (Етн. Зб. НТШ, V, 77). Так само і змій, шо його в казці влучив Палій, хоча перед тим не міг покона̀ти його й сам архангел Гавриїл. теж розливається смолою (Драгоманов і Антонович «Політ. Пісні. II, в І. ст. 39). Для мітологічної школи. смола. якою розливався чорт. шо в нього бив грім. була символом то темної(?!) дощевої води. то чорної грязюки від дощу восени!

Смолу й дьоготь. мабуть, в наслідок завважених їх дизенфекційних прикмет. вживали при паленні упирів. Одному з них перед смертю зав'язали очі шматою. намоченою в смолі, а другого спалили в бочці з смолою (В. Антонович Чари..» ст. 66).

Завважено також що смола дуже чіпка, — тому стала вона й символом напасливої. в'їдливої людини: «Чіпляється. як смола» — кажуть у нас про настирливу людину (Франко. III 310). «То не чоловік. а смола» — казали також про людину що до всіх чіплялася без потреби (там же. 314). Особливо вживалося виразу ШЕВСЬКА СМОЛА: «Пристав. як шевська смола до чобота». Звідти СМОЛЯНІ РУКИ — руки злодійські. що до них легко все чіпляється (там же). ЗЕМНА СМОЛА — асфальт.

СМОЛЕНСЬКИЙ ЛЕОНІД (1844—1905) — визначний промовець, один із керманичів Одеської «Громади». Автор першого перекладу «Марсельєзи» на українську мову.

СМОЛЬКА СТАНІСЛАВ — польський політичний письменник, автор книжки в французькі мові «Русини і релігіні проблеми русского світу» 1917 р., що вийшла того ж року в німецькій мові під назвою «Ді Руссіше Вельт». Писано з польського й католицького штандпункту.

СМОТРИЦЬКИЙ ГЕРАСИМ (†1594) — учений і публіцист. Полемізував із латинниками книжкою «Ключ царства небесного (Львів, 1587), критикував папський автократизм і обстоював характерну українській Церкві соборноправність.

СМОТРИЦЬКИЙ МАКСИМ, у чернецтві МЕЛЕТІЙ (1578—1633) — син Герасима, архиєпископ полоцький, автор славної граматики церковно - слов'янської мови, що була видана 1619 р., а потім перевидана у Москві в рр. 1648 і 1721. З неї вчився М. Ломоносов. Вона обслуговувала всі церковні і світські школи і відограла важливу ролю в історії розвитку української літературної мови. П. Житецький (1836—1911) відзначав в 1889 р., що «після появи граматики М. Смотрицького стала можливою міцна взаємодія між мовою книжною — церковно - слов'янською і народньою — українською. Плодом цієї взаємодії й вийшла українська літературна мова». Крім того М. Смотрицький був автором кількох блискучих полемічних творів — спочатку в обороні православної віри (Тренос, або Плач Православної Церкви, 1610 р., Верифікація невинности та Оборона верифікації і інш.), а потім, після переходу в уніяцтво, в обороні унії (Апологія 1628 р.). Проповідував майже завжди блискучою українською мовою — явище дуже рідке в ті часи, коли і православні і уніяти проповідували звичайно польською мовою.

Найбільший розголос із творів Мелетія Смотрицького мав колись «Тренос», виданий під псевдом Теофила Ортолога. Православні назвали його автора «отцем благочестія». «янголом Божим», до творів Золотоустого порівнюючи цей його надхнений твір. Католики ж писали що «звіку ще ніхто з єретиків на Святий Престіл не нападав так злосливо: кожне слово тут — язва, кожна думка — отрута, тим гірша, що автор розпустив її в красі стилю, як у солодкій принаді» (Суша). Книгу заборонено було продавати, подекуди конфісковано. С. Єфремов писав: «Глибоким ліризмом і поезією, щирим патосом гніву й обурення повіває на нас із сторінок цього надхненого голосіння, справжній, не вдаваний плач над лихоліттям у рідному краю витискав такі ж нелицемірні й на очі прихильникові, а полемічні стріли та сатиричні екскурси ранили глибоко противника. Особливою красою й силою визначаються два перші розділи, прибрані в форму промов од православної Церкви до своїх дітей:

«Горе мені, бідній, — мовить Церква, — горе нещасній, пограбованій, усього добра позбавленій, обдертій, щоб голим тілом соромотно світити! Мої руки в кайданах, на шиї ярмо, на ногах заліза, ланцюг круг стану, двосічний меч над головою, під ногами безодня, вогонь навколо невгасимий, звідусіль плач та острах та гонитва люта. Смерть женеться за мною по містах і в селах, смерть стереже мене на ланах і в дібровах, по горах і долинах земних. Нігде не знайду собі упокою, ні безпечного пристановища. День мій серед мук, ніч серед плачу минають та стогону. Влітку спека мене знесилює, взимку мороз лютий побиває».

І це тим тяжче, що згадки подають інший образ минулого:

«Була колись я красна й багата — нині ж скалічена й вбога. Була колись на ввесь світ царицею, а нині всі мене потріпують. Все живуще, народи і люди з усього світу, збирайтеся й послухайте мови моєї. Дізнайтеся, чим я була, і великим дивом здивуйтеся. Нині глум людям — була я прекрасна, мов зірниця на сході, як місяц гарна, одиначка у неньки моєї, чиста мов голубочка, людям й янголам на вдивовижу. . .»

З чого ж сталося таке лихо?

Ні з чого як тільки з великої зради:

«Породила я діток, — мовить далі безталанна мати, — згодувала їх і до розуму довела, а вони мене одцурались, за сором і ганьбу стали мені. Вони здерли убрання з мене і голу вигнали з мого обійстя, красу мою й принаду забравши. Та й цього ще не досить: вдень і вночі зазіхають вони, щоб і бідну душу мою занепастити. . . Вдень і вночі плачу я, і сльози річками ринуть по обличчі мені. — і не знайдеться, хто б приголубив: усі одцурались, усі зневажають. Покинули мене рідні, приятелі ворогами стали, а сини мої, з заздрощів до гадючого роду, тнуть жалами мою утробу. Слухайте ж жалісного слова мого всі народи затямте його всі люди світу. . . Посліпли священики мої. . . пастирі поніміли й не хочуть вірити, що про душу мовлю. Старі мої подуріли, і здичавило юнацтво, а дочки в розпусту вдалися. . . Куди ж обернутись мені? Де голову схилити? У кого поради благати?». . . («Іст. у. письменства. . .» І, ст. 139—40)

СНЕМИ — збори князів України - Руси. З половини XII ст. в літописі вперше з'являється це слово, найчастіше в виразах: «совокупиться на снем», «учинить снем», «іти на снем».З цього робиться й більш певним саме значення цього слова: воно не вичерпується сучасним поняттям зборів, але включає в собі, за виразом Тельберга (в ЖМНПр. 1908, XXI, ст. 335) «деякі інші прикмети, набираючи значення технічного виразу». З розгляду всіх тих уривків літопису, де вживається слово СНЕМ, можна вивести дві постійні й істотні прикмети для цього поняття:

1. Не всякі збори називаються снемом, а лише збори князів. Це не значить, що на цих зборах бувають тільки князі, навпаки, і духовенство і дружина часто виступають, як учасники снемів. Але їх участь не носить характеру необхідности, — рішальна роля належить князям.

2. Не кожні збори князів літописець називає снемом, а лише такі, які переслідують цілі правного, чи, вірніше правно - політичного характеру. Для формулювання цих цілей, літописець уживає вирази не завжди однакові. Ось найчастіші: «поряд положити Руській землі» (Лавр. 6604), «Створити мир між собою» (там же під 6688 і 6721) «ряди діять» (Іпат. під 6688). «ряди вся укончати о русской землі і о братьї своїй» (Іпат. 6703), і т. д. Головна риса всіх цих визначених цілей зборів полягає в тому, що в усіх них згадується РЯД. яким терміном визначувано і правний елемент.

СНІГ — ціпкий атмосферичний опад, утворений із маленьких кристалів води. що укладаються в найріжноманітніші форми зірок, т. зв. СНІЖИНОК. Найперша його прикмета, що він — білий: «Білий, як сніг» (Франко, I, 56). По друге. він холодний і тому в'яжеться в народній символіці і з холодом серця: «Припав сніжок на обліжок. Ще лежить торічний. Поможи мі. моцний Боже, Бо-м сирота вічний. . .»

Або «Упав сніжок на обліжок та взявся водицею (пройшла любов); Лучче було дівчиною, ніж молодицею (тоді ходили хлопці); Упав сніжок на обліжок, невже не розтане (нещасливе подружжя), Прибувайте парубочки, як вечір настане. — А ми тоді прибували, як нас не лаяли. А тепер лають стали, ходить перестали».

В'язався сніг і з сивиною: «Припав сніжок на мій обліжок» — себто на моє волосся (Ів. Франко, III, 141)

А також і з забуттям:

«З кожним днем я все далі й далі. — білий сніг замітає сліди. . .»

СНІДАНОК, СНІДАННЯ — раніше споживання їжі. Побожні люди в неділю до Служби Божої ніколи в нас не снідали: «Співання в п'ятницю, а снідання в неділю ніколи не минеться» (Номис 539).

СНІП — великий пук зв'язаного перевеслом колосся. В Сл. оПолку Ігор. виступав як символ людини. що падає в бою, як мертве тіло: «На Немизі снопи стелють головами, молотять ціпи харалужними, на тоці живот кладуть, віють душу от тіла. . .» **СНІП ОСТАННІЙ** — відогравав велику ролю в обжинковій обрядовості. Його звичайно робили більшим від інших, підв'язували червоною спідницею, чи хусткою, прикрашали полевими квітами, волоками, секирками, тощо, так що залишалося видне тільки колосся. В середину його клали часто ще й важкий камінь, щоб і будучий урожай був важчий. Місцями поверх снопа надівали вінок із житяного колосся з полевими квітами. Три жінки несли сніп, співаючи, на двір господареві. вносили до хати і ставили на покутя. Частіше, одначе, вінком уквітчували гарну дівчину. Зрештою. вінок витіснив останній сніп. і на покуті, замість снопа, сідала дівчина у вінку. Господар частував женців: «Спасибі вам. що хліб зібрали і вінок у дім унесли. Дай Боже щоб діждав ще вам сіяти». В описі, який залишив нам А. Терещенко, маємо дуже рідкий зареєстрований випадок одночасного роблення й Останнього Снопа й Обжинкового Вінка: вінок одягала красуня, а перед нею несли й останній сніп. Решта дівчат оточувала увінчану дівчину та сніп і мали теж на голові вінки,але з васильків (У, ст. 128).

СНІТІЙ, ЗАНА САЖКА — паразитарний грибок на збіжжі, дуже шкідливий пшениці та багатьом іншим рослинам.З ним в'язалися забобонні вірування. На Дрогобиччині казали, що снітій родиться в збіжжі, якщо господарі ниви їли на Великдень чисті яйця, вийняті з-під квочки. Можна їсти лиш крашанки (МУЕ НТШ, ХУІІ. 17). Проти снітія вживвали таке замовляння: «Снітій змиваю, полон призиваю зо всіх чотирьох сторон на моє подвір'я» (Франко. III, 141).

СНІЦАРСТВО — мистецтво обробки металю. «Про високий мистецький рівень сніцарства (в Україні) свідчать такі прекрасні збережені праці, як мідяна статуя арх. Михаїла 1697 р. у київській ратуші, паникадило Софійської катедри поч. ХУІІІ ст., срібний кивот поч. ХУІІІ ст. в церкві Михайлівського манастиря у Києві, дарований гетьм. Ін. Мазепою, брондзова статуя «Справедливости» (Теміди) 1777 р. київського магістрату, численні іконостати, тощо. З тих останніх пам'яток не-

звичайно цінні срібні двері іконостасу Софійської катедри, — робота київських ювелірів Петра Волоха та Ів. Завадовського, виконані за моделею ювеліра Сем. Тарана. Не менше цінні срібні позолочені двері головної церкви київської Лаври роботи майстра Мих. Юревича. . .» (В. Січинський «Нариси з іст. у. промисловости» ст. 94).

СНОБ — особа, що поводиться й говорить так, щоб здаватися інакшою від того, чим вона справді є (більш багатою, менш забобонною, більш скептичною, більш світською, більш інтелектуальною і т. д.), і-тому перебільшує некритично і без переконань якийсь напрямок, чи звичай; або, навпаки, перебільшує щось протилежне, якщо це модно. Мода кермує снобом, а не його особистий смак, чи критичний змисл. сноби намагаються здаватися оригінальними. Але оригінальність їхня — чисто формальна, зовнішня, далека від справжнього внутрішнього змісту особистости. Снобізм — вияв комплексу меншевартости, старанно приховуваного. Це поза людини, що удає ніби любить чи ненавидить щось, не тому, що вона її дійсно любить, чи ненавидить, а тому, що вважає, що їй випадає її любити, чи ненавидіти.

Снобізм може набирати ріжних форм, але він особливо небезпечний, коли на нього хворіють молоді покоління, позбавлені справжнього ідейного виховання. Італійський публіцист С. Капуто писав в перших десятиліттях XX в.: «Снобізм — це свого роду хвороба нашого століття, що нападає певну частину молоді, не дуже заклопотану матеріяльною стороною життя. У 15 років ці молодики починають афектувати рухи й слова вже старшої людини, приписувати собі атестат зрілости двома чи трьома пакунками цигарок, що їх викурюють за день, приймати розв'язний вигляд і вчащати в сумнівні місця і до сумнівних жінок. Вони чваняться моральною зіпсутістю й цинізмом і — що найгірше — самі в себе вмовляють віру в свою вищість. Досвід життя набирає в їх очах досвід у розпусті. . . Робляться кокаїноманами з «необхідности» світського життя, для вигляду, на показ. Гадають, що вражають своїх сусідів своєю знайомістю з наркотиками та гульнею і претендують — у своїй інтелектуальній порожнечі — що своїм розпусним життям здіймаються на вершок насолод і сумнівних досвідів. . .»

Сноб — слово англійського походження. Ортега-і-Ґассет в своїй відомій праці «Бунт мас» пояснював так походження цього слова: «В Англії, в листах перепису вказувалося побіч кожного імени професію й ранг особи. З боку ж імен простих міщан писали скорочено по латині: «с. ноб.» (сіне нобілітате), себто без шляхетности, звідки й пішло слово — сноб». (Париж, 1937, п. XIII).

Наш славний Т. Шевченко гостро картав снобізм наших земляків, що в почутті своєї меншевартости все посилалися на німців: «Нехай німець скаже!»:

Колись будем
І по своєму глаголать,
Як німець покаже,
А до того й історію
Нам нашу розкаже. . . (Посланіе...)

Т. Шевченко був завжди самим собою, в нього снобізму не було й на зернятко.

СНОВИДА — людина, що встає увісні з ліжка і виконує автоматично, підсвідомо, ріжні акти. Сновиддя буває наслідком гістерії, епілепсії, психопатії і гіпнозу. Здавнину по всіх усюдах було поширено вірування, що на сновиддя впливає місяць (звідки й назва сновиди з латинського ЛЮНАТИК), але це вірування забобонне. У нас вагітній жінці забороняли дивитися на місяць — «бо з того дитина була б сновидою» (МУЕ АТШ, VIII, 10).

Тарасевський теж записував на Придніпрянщині: «Лунатика, кажуть, напада од луни, хоч по нашому сказати — од повного місяця». При чоловікові постоянно находяться янголь і агил . . . , а вже ніччю, як посвітить чоловікові прямо в вічі місяць, тоді агил ним по ночах орудує, а янголь спить. (Дикарев, ст. 20).

СНОХАЦТВО — статеве співжиття свекора з невісткою, свого часу дуже поширене в Московщині. «У москалів був звичай женити свої синів дуже рано, приблизно на 12 - -13 році життя, із дівчатами, старшими від молодого. Вимагала цього необхідність мати в родині зайву робітницю. Часто - густо, поки підросте справжній муж, з цією молодицею жив, як із жінкою, батько молодого. (часто навіть при живій ще своїй жінці). Молоду невістку звали по московськи СНОХА, а батька, що жив із невісткою — СНОХАЧ. Таких снохачів бувало багато в кожному селі; їх знали і відносилися до снохацтва, як до звичайного нормального явища (Див. М. Горкій. Оповідання «Мальва»). Були такі випадки: коли в селі піднімали на дзвіницю новий дзвін, то люди були певні, що дзвін не можна підняти, якщо в цій церемонії будуть брати участь снохачі, тому перед початком церемонії закликали: «Снохачі, відійдіть набік!» І ті відходили, бо всі їх знали, і не послухатися було незручно». (Проф. М. Гадяцький «Джерела моск. комунізму» Торонто, 1960, ст. 53). По московських законах снохачество каралося, але коли снохач - домовладика попадав під суд присяжних з простих селян, то завжди ви-

ходив сухим із води. Правова психіка простого мужика оправдувала снохача. (Проф. А. Андрієвський в «Сам. Думка» 1935 ст. 249). Проф. В. Щербаківський теж писав: «У патріярхаті жінка купувалась і тому ставала в принижене становище супроти свого чоловіка. У Московщині, де здебільшого син женився дуже рано . . . і сам грошей не мав. жінку йому купував батько і через це ставав повноправним власником своєї снохи, то на нього переходило ніким не оспорюване (ні його сином, ні його жінкою) право снохацтва . . . Нічого подібного в Україні не було, або було дуже рідко, як порушення прав, під якимось чужим впливом (ЛНВ. 1948, І, ст. 16). Кн. Острозька в розпорядженні з 1623 р. наказувала карати смертю, хто допускався снохацтва. В подорожі німецького вченого Гакета згадується про випадки снохацтва в наших горах. Але Ів. Франко. що тим спеціяльно цікавився, крім тих посвідчень Гакета, нічого більше в цій справі не міг знайти. («Життя і Слово» II, 101-04).

СОБАКА, ПЕС освоєний ссавець, що визначається незвичайним нюхом, в наслідок чого символізував змисл нюху ще в давніх єгиптян. Символіка собаки дуже ріжноманітна і навіть суперечна. Пояснюється це тим, що собака, відзначаючись рідкою прив'язливістю до людини, завжди з найдавніших індоевропейських часів завжди супроводила людину, була її вірним товаришем і тому, відповідно до змін релігійних культів і поглядів, а також відповідно до змін настроїв і випадків, зазнавала то найбільшої ідеалізації і навіть обожування, то, навпаки, робилася втіленням Нечистого та його найгірших прикмет.

На галицькому Підгір'ї, та і в інших землях України вірили, що собака інстинктовно чує злу людину: «А злого чоловіка пес також прочує. Нераз прийде до хати зовсім чужий чоловік: пес гавкне до нього два - три рази та й утихомириться. А свого близькаго сусіду, як злий чоловік, то хоч щодень бачить, а проте так уїдає, так рветься кусати, що обігнатися не можна. То вже знак, що то погана душа — або злодій, або дворушник (упир)» (Етн. Зб. НТШ. V, 176). Саме ніби через свою надмірну чуйність, «пес не може знести людського ока. Як йому гостро вдивишся в очі , то аби який був пес лютий, то відвернеться геть. А як його візьмеш за вуха і подержиш, дивлячись йому просто в очі, то почне дертися, скавучати, а потім, як його пустиш, то утече, як опарений. Не знати, що він там таке страшне видить у людських очах. . .» (там же).

Особливо ця собача чуйність виявляється в тому, що собака чує, чи навіть бачить надприродні істоти: «Пес має до себе, що може видіти духів. От як часом умерлий по смерті ходить, пес його видить, а людина не завсіди. То зараз пізнати: пес скулиться, хвіст під себе, видивиться в одне місце, шерсть наїжить, а гавкнути не сміє, тільки пищить, як мала дитина. . . А чоловік дивиться в той бік і не бачить нічого, тільки нагло такий страх його здійме, що відразу волосся на голові дубом стає. . .» (там же).

У зв'язку з цією надприродною чуйністю собаки знаходяться й ріжні прикмети: «Коли пес виє вночі, піднявши морду догори, то віщує огонь, а коли порпає яму і виє, встромивши морду в ту яму, то віщує, що хтось в домі умре. . .» (Етн. Зб. НТ. V, 177). На Херсонщині казали трохи інакше: «Як собака виє вгору, буде війна. Як просто виє. буде мор, а як на землю, буде покійник». (Ястребсв «Летоп». III, 67).

У зв'язку з такими віруваннями стоїть і ворожба: «Під Новий Рік на Кубані дівчата виходять опівночі слухати, де і як собаки гавкають: у якій стороні загавкає, туди й заміж іти; як собака гавкає весело, то й життя в замужестві буде веселе, а як гавкає невесело або ще й завиє, то життя буде пополовині з горем і злиднями. В такім разі дівчина гукне: «Завий на свою голову!», а сама мерщій ховається в хату. Угадують ще, як товсто, хрипко, або глухо гавкає собака, то і чоловік буде старий, сварливий, або п'яниця, а як тонко, голосно, з виляском, то й чоловік буде молодий і гарний». (Етн. Зб. НТШ. I, 17; також XXXII, ст. 384, 404).

Собаки, що виють уночі, в багатьох народів виступають, як вісники смерти. Германські Норни, що відповідають грецьким Паркам, мали в свойому супроводі собак. У греків собаки супроводили страшну підземну Гекату і тому їх їй приношувано в жертву. Тому й на давніх саркофагах собака фігурувала серед емблем смерти. Вірування, що собаки чують, чи бачать не тільки смерть, але й духів, чи привиди поширене в усьому світі. В Одиссеї оповідалося, що Телемак не бачив Атени, яка стояла біля нього, але собаки її бачили: «Гавкати не сміючи, вони, заскавучавши, з двора побігли» (XVI, 160—63). Жиди й Махоммедани, зачувши виття собак, казали, що вона побачила янгола смерти (В. Миллер в «Древності. . .» VI, в. III. ст. 193—210).

У нас щодо собак були ще й такі прикмети: «Коли літом пес микає писком траву (пасе), то це знак, що швидко буде дощ». (Етн. Зб. НТШ. V. 177). «Пси траву їдять, буде дощ» (Франко. II, 520).

Собака сторожить вдень і вночі і вміє дуже точно розпізнавати всі звуки природи і ніколи не змішає, напр.. шелесту вітру з шелестом людської ноги. Лари та Пенати, що охо-

роняли в греків та в римлян господу, вдавнину, представлялися в образі собак (Плавт) і тільки пізніше набрали образ молодиків, проте, з собачою шкурою на плечах (Плутарх), або й супроводі собаки (Овідій). В давніх Помпеях, коли не було живої собаки, що стерегла б господу, вимальовували собаку в передпокої з написом: «Стережіться собаки!» А проте, коли галли в 390 р. напали на Рим, не собаки збудили римлян, а гуси, що знаходилися в Капітолію. За те, пізніше, гусей, що врятували Рим, і далі все тримали в Капітолії, а одну собаку щороку в серпні, розпинали, провівши її перед тим вулицями Риму. І в наших дуалістичних оповіданнях собака виступає зрадником своєї сторожкости: Зліпив Бог чоловіка з глини і поставив сохнути, а собаці наказав стерегти. Ото собака стерегла, стерегла, змерзла та й заснула. А вона ще тоді гола була без шерсти. Тоді прийшов чорт, побачив чоловіка, розідрав йому надвоє груди, нахаркав усередину, і склав знову, як було. Прийшов Бог, вдмухнув у чоловіка безсмертну душу, а чоловік і захаркав. Бог тоді до собаки: — Як же ти не встерегла? — А я, Боже, була змерзла та й заснула; дай мені шерсти, то тоді я вже вірно стерегтиму. — Бог дав їй шерсть, але людина так і залишилася з харкотінням. (М. Груш. «Іст. у. літ.» ІУ, 420).

Уже Пліній прославляв собачу вірність. Махоммед увів собаку за її вірність до свого раю. Пригадаємо ще Аргоса.Улісового пса, що після довгих років відсутности с в о г о господаря, єдиний з усіх пізнав його. Мати св. Доменіка Ґузмана, коли була вагітна ним, приснила одного разу собаку, що, несучи в зубах запалене поліно, підпалювала світ. Цей образ зробився емблемою ченців - доменіканів -- собак Господа (Домінус — Господь, каніс — собака), що пишаються цією назвою, як вірні Господеві.

Та невважаючи на те, що собака все була символом вірности, їй ще з клясичних часів приписували також невдячність. Досить згадати про Актеона, якого поїли власні собаки, що дало привід Теокрітові написати: «Годуй собак, щоб вони тебе потім з'їли».

І у нас в приповідках констатується: «Пес і хліба з'їсть і за руку вкусить». (Франко, ІІ 520). А вже в Галичині казали також: «Ліпше собаку годувати, ніж чужу дитину», -- бо від собаки, мовляв, дізнаєшся більше вдячности, ніж від прийманої дитини (там же, ІІІ, 142).

Люди теж не відзначаються вдячністю в відношенні до собак, що їм вірно служать. Все що хочуть зневажити, звуть звичайно «собачим» або »псячим»; «Пся робота» -- робота нічого не варта. «Собача віра», «собача юха» — лайливі, зневажливі слова, так само, як і такі вирази, як «псина», «псине м'ясо», тощо. Назвати когось собакою — значить його облаяти. І це спостерігаємо не тільки в нас, а й в інших народів. Вольтер у своєму «Філософічному словнику» дивувався, чому назва собаки образлива. Грецьких філософів, що проповідували потребу найпростішого життя, звали ЦИНІКАМИ, і ця назва, що походить від грецького слова собака, дійшла й до наших днів, хоча й в трохи іншому вже значенні, проте, і в нас собака був символом невибагливости: «Там і пес не витримав би» (Франко, ІІ, 524). Відповідно до цього вираз ЖИТТЯ СОБАЧЕ визначає дуже нужденне, злиденне життя. Коли Олександер Македонський запитав одного з головних представників цинічної школи філософів Діогена, чому власне його звуть собакою, Діоген відповів: «Тому, що з тими, хто мені щось дає, я ввічливий і вдячний. Тих, хто неввічливий зо мною, я ганьблю й лаю. А тих, хто негідно поводиться зо мною, я кусаю й нищу. . .» В наші часи, натомість, циніками звуть людей недовірливих, саркастичних, песимістичних, без всякого сліду ласкавої прихильности чи любови. Отже, нема істоти менш цинічної, як власне собака. Пес — природжений оптиміст, ласкавий і милий; своїми вибриками, своїми пестощами, своїми закоханими добрими поглядами і нераз безмежною відданістю він зворушує свого пана й господаря і підносить його настрій в найкритичніші моменти його життя. А тим не менше, його назва — символ зневаги, що знаходиться в виразі не тільки СОБАЧОГО ЖИТТЯ, а і СОБАЧОЇ СМЕРТИ, себто смерти ганебної й страдної.

Дійшло до того, що собака почала символізувати розпусту: «В зах. символіці собака межи двома жінками символізує розпусту» (Ронкетті «Діціонаріа. .» ст. 1003). І у нас собака визначає моральний занепад, що виявляє вираз ПОСОБАЧИТИСЯ: «А чортова невістка — сучка, пособачилась» (Рудченко). «У людях був, то не знав тієї люльки, а з людей вийшов — пособачився, став люльку наминати. . .» (Сл. Грінченка).

До несимпатичної символізації собаки відноситься й обмовність: «Пес бреше, а вітер носить» —, себто кидає свої наклепи, а вітер, себто люди, розносять по світу. Проте «хоч пес бреше на сонце, а сонце все світить» — себто, хоч обмовник і обмовляє, та чесна люди на те не зважає (Франко, ІІ, 520). «Вільно собаці і на Бога брехати» — людина, що вродилася обмовником, не знає меж своїй брехливості, вона — його друга натура (Франко, ІІІ, 141). «Не треба нам собак, і люди оббрешуть» — іронічно завважують про лихомов-

них сусідів (там же, 142). «Коли сниться, що тебе пси кусають, будуть на тебе люди пльоіки робити» (там же, ст. 137).

Не пожалувано собаці обвинувачень і в дурній скупості . чи захланності: «Пес на сіні лежить, сам не їсть і другому не дає». «Скорше псові з горла видереш, як йому з рук», — кажуть про дуже захланну людину (там же).

В Єгипті людина з головою пса символізувала бога Анубіса, але одночасно й сварливу людину. І у нас собака символізувала бійку, сварню: «Коли сниться пес, буде сварка», «Коли сниться, що тебе пес кусає, будеш битий» (Франко III, 136, 137). Ця символіка випливає з вдачі собак, що завжди між собою гризуться: «Пес пса їсть, а чоловік чоловіка» (Франко, II, 521).

У давніх римлян зустріч із чорним псом вважалась зловіщою. І воно й зрозуміло, бо в клясичному світі собака знаходилася в безпосередньому зв'язку з потустороннім світом: досить згадати грецького ЦЕРБЕРА, що стеріг вхід до Пекла, та Гекату. І християнство прийняло собаку за одну з найсприятливіших для нечистого форм: чорний пес не тільки являвся Фавстові, але й нашому святому Теодосієві, намагаючись його спокусити. Але святий «восхоті його вдарити — і цей невидим бисть. . .» Хвороби, як знаємо, теж тільки вияв дії нечистої сили, і тому «коли сниться чорний пес, то це значить хворобу». (Франко. III. 133). Натомість саме собака, але народжена в березні, може бути найнебезпечніша нечистій силі. Див. МАРЧУК, ЯРЧУК.

СОБАКЕВИЧ — персонаж гоголевських «Мертвих душ», поміщик, що ні для кого не має доброго слова. Інформуючи Чічікова про губерніяльну адміністрацію, Собакевич говорив: губернатор — дурень, поліцмайстер — хабарник. голова суду — розмазня, «єдиний прокурор — порядний чоловік, та й той — свиня». Таких Собакевичів у нас досі надто багато Див. ОБМОВНИКИ.

СОБЄСЬКИЙ ІВАН III (1624 - 96) — польський король в рр. 1674 - 96, славний перемогами над турками під Хотином 1673 р. і під Віднем 1683 р. На жаль, в світі надто мало знають, що ці свої перемоги, головно під Віднем, Собєський, а з ним і вся Европа, якій тоді під Віднем загрожували турки, завдячували українським козакам, що їх покликав собі на допомогу польський король, посилаючи на Січ гінців за гонцями і пишучи своїй дружині: «Я вже ніким не турбуюся, лише козаками, за якими зітхаю кожного дня . . . Без цих людей ми не можемо обійтися . . .»

І козаки прийшли під командою наказного гетьмана Куниці. Бій під Віднем вирішив долю Европи — сила Туреччини була зломлена, і від того часу їх могутня імперія вступила в добу занепаду. Але Европа надто швидко забула, кому саме вона тим зобов'язана, невважаючи на найавторитетніше свідчення самого Собєського , Див. КУНИЦЯ СТЕПАН, КУЛЬЧИЦЬКИЙ ФРАНЦ, КАВАРНЯ.

Провадячи боротьбу з турками, Собєський дбав про нове заселення Правобережної України, що залишилася спустошена внаслідок постійних війн Великої Руїни. В 1684 р. він видав універсал про відновлення козаччини на Правобережжі, і нарід повалив туди валом: Самойлович мусів розставляти застави й силою стримувати людей, щоб не переселювалися з лівого берега. Але це мало допомогало, і Іскра в Корсуні, Самусь у Богуславі. Абазин на Побожжі, Семен Палій на Хвастівщині організують козацькі полки, що обороняють землю від шляхетського насилля, а потім здіймають в 1688 р. одверте повстання проти Польщі й Московщини, що в 1686 р. підписали були т. зв. ВІЧНИЙ МИР, за яким Польща відмовилась остаточно від Лівобережжя, відступила Московщині Київ із околицею, зобов'язуючись одночасно не заселювати середнього Подніпров'я з Ржищевом, Трахтемировом, Каневом, Мошнами, Черкасами ти Чигирином. Ясно, що такий «вічний мир» викликав велике обурення серед усього українського народу.

СОБОЛЬ — м'ясоїдний ссавець із родини кунуватих із довгим пушистим хвостом і з дуже цінною шкурою. Водився колись в Україні, і в наших піснях вживається, як пестливе слово для парубка, козака: «Не вийду, козаче, не вийду, соболю; Не буду стояти під вечір з тобою»... Або: «Козаченьку мій соболю, візьми мене із собою . . . »

У весільних піснях соболь і куниця — молодий і молода.

За княжих часів соболя звали «беля веверица». бо взимку шкура соболя дійсно біла. В «Слові о Полку Ігоревім» з «бела веверица» стала просто «бела»: половці брали «дань по беле от двора. . .» (С. Парамонов в «Новий Літопис», 1962, ч. III, ст. 59).

Москалі користувалися «соболями», себто цінними їх шкурками, для підкупства й деморалізування українських старшин, що їх жінки були ласі на них. Ще за життя Б. Хмельницького «московські бояри почали були роздавати українцям «за вірну службу» царські соболі й інші матеріяльні ознаки царської ласки . . .» (В. Липинський «На переломі . . .» 1920. ст. 53). Соболями ж було перекуплено в Царгороді Українську Православну Церкву, Див. СИМОНІЯ.

СОБОЛЬ — шляхтич секретар київського воєводи Киселя. «людина немолода і досвідчена в справах і ділах Річипосполитої»; «людина дуже проникллива», як писав про нього венецький посол на Україні, Віміна в 1650 р., як він, перейшовши на бік Б. Хмельницького, став на чолі особистої канцелярії гетьмана. В 1655 р. він був із гетьманом під Львовом (В. Липинський «На Переломі», 1920, ст. 107, 266),

СОБОР ЦЕРКОВНИЙ — збір представників Церкви під проводом патріярха, папи, чи митрополитів для вирішення церковних справ. Собори знані з апостольських часів. Діляться вони на вселенські, національні та провінційні. Останні у католиків називаються СИНОДАМИ (див.). Вселенських соборів, що на них були єпископи всього світу, Православні Церкви визнають тільки 7. Натомість Католицька Церква визнає їх 21, хоча, починаючи з УІІІ собору Східні Церкви, в наслідок розходження між Сходом і Заходом, не були належно на них представлені. Першим собором взагалі був собор 70 Апостолів в Єрусалимі, що його пригадують 7 січня ст. ст. і що про нього і в колядці з Чортківщини янголи, післані з неба запитують: «Чи курять горілку св. Собору?»

Першим вселенським Собором був собор у Нікеї в 325 р., що осудив єресь Арія і уклав перших 7 членів символа віри. Другий — в Царгороді 381 р. проти єресі Македонія, що неправдиво вчив про Духа Святого. Тут укладено інших 5 членів Символу віри. Третій — в Ефесі 431 р. проти єресі Несторія, що не визнавав Діву Марію за Богородицю. Четвертий — у Халкідоні 451 р. проти Євтихія, що визнавав в Ісусі Христі лише Божеську природу. Тут проголошено Христа — Богочоловіком. П'ятий — у Царгороді 553 р. проти монофізитів. Шостий — в Царгороді 680 р. проти монофелітів, що визнавали в Ісусі Христі при двох природах — Божеській і людській — одну волю Божеську. Сьомий — в Нікеї 787 р. проти іконоборців. Вселенські Собори прийняли й затвердили постанови 10 помістних соборів, що мають значення для всієї Церкви. Для католиків натомість існують ще інші вселенські собори, з котрих передостанній був у Ватикані в 1870 р. — на ньому проголошено догму непомильности папи, а останній теж у Ватикані в рр. 1962—65, що ставив собі за завдання зближення роз'єднаних християнських Церков.

Першим національним собором київської митрополії був володимирський собор 1274 р. І пізніше скликання соборів в Українській Православній Церкві пильно практикувалося. Що ця ідея соборности в українській православній Церкві й пізніше не занепала, а що вона все була життьовою в ідеології українського православія, свідчить, як писав проф. Ів. Власовський, «факт відбуття і в другій половині ХУІІ ст. цілого ряду елекційних соборів для виборів митрополита і єпископів. . . Свідчать про свідомість життьової цінности соборної засади й єпархіяльні собори, які теж мали місце і в добі по-могилянській. . . Врешті не треба забувати, що форми соборности та соборного устрою Прав. Церкви не обмежуються тільки самими соборами, які в тих чи інших цілях скликуються в тому чи іншому часі. Не менше значення має, так назвати, постійна соборність в житті Церкви, формою якої були в історії нашої Церкви славетні православні Братства... Братства, як соборні організації церковні, високо тримали прапор православної віри свого народу й далі в ХУІІІ г. Занепад братства в якійсь місцевості означав і занепад там православія; тому в наступі латинства. та унії, найбільші зусилля з їх боку скеровані були до того, щоб повалити, розкласти чи захопити соборно - православну установу — Братство. Проф. В. Антонович писав: «Головною помилкою ініціяторів унії було те, що вони не звернули уваги на засадничу рису в устрої Православної Церкви, яка була в соборнім характері цього устрою, в непризнаванні сліпого послушенства ієрархам в справі віри, у відсутності централізації в самій ієрархії. . . Нерозуміння, чи неґація соборної засади в Церкві було найбільш характеристичним для цього нового задуму, який з цього боку й викликав проти себе найсильніші протести. Міцно скріплені на соборній засаді, православні могли витримати двохвікову тяжку боротьбу за свободу своєї релігійної совісти. . .» (Цитовано в Ів. Власовського Нарис історії. . . І, 182-83)' Див. СОБОРНОПРАВНІСТЬ .

СОБОР «УСЕП'ЯНЕЙШИЙ І ВСЕШУТЕЙШИЙ» — установа, що її створив Петро І москов. цар в 1694 р., як огидну пародію на патріярхат і папство разом. На чолі цього «собору» стояв «патріярх пресбурзький, яузький і цілого Кукуя». При «патріярхові», якого називано також «князем - папою» був «конклав кардиналів», «єпископів», «архимандритів», що їх прізвища, як засвідчував В. Ключевський, переходили всі межі цензурности. Ці звання носили високі сановники держави, сам же цар задовольнявся титулом «диякона», що його, зрештою мали й візантійські імператори. В Московській Оружейній Палаті зберігалася «євангелія» всеп'янішого собору: велика скриня форми та розміру напрестольних Євангелій з пляшками вина; на дошці — пародія на Тайну Вечерю — п'яні члени «Собору» (Н. Василенко - Полонська «Теорія ІІІ Риму в Росії ХУІІІ та ХІХ ст.»

1952. ст. 12). Цей самий Петро І пізніше в 1721 р., зорганізував Синод Московської Церкви, який мусів слухатися наказів цього блюзніра, що, ще до зорганізування Синоду, наказав кинути анатему на побожного гетьмана Ів. Мазепу. І цей наказ не тільки було тоді виконано, але повторювано ту анатему протягом понад 250 років. — та, мабуть, ще й досі повторюється. . . (див. АНАТЕМА) у москалів.

СОБОРНЕ — податок, що його збирали єпископи з духовенства, коли вони скликали його на єпархіяльні собори. (М. Грушевський, «Іст. УР.» III, 296).

СОБОРНІСТЬ ДЕРЖАВНА — національний ідеал об'єднання всіх територій, заселених одним народом, в одній національній державі. Ідея соборности, що зродилась у нас за княжих часів, не занидiла і не вмерла по упадку власної держави. а відродилась і ожила в козацькій добі, коли вона стала провідною перше в гетьмана Сагайдачного, а потім у Б. Хмельницького та в П. Дорошенка. В ім'я соборности й ширшої праці для всієї національної цілости переселювалися з західніх українських земель до Киева і на Наддніпрянщину видатні культурні й церковні діячі. Згадати б хоча Йова Борецького, Петра Могилу, Єлисея Плетенецького, Копистенського, Памву Беринду, Лаврентія Зизанія. . .

Ідея соборности ввійшла в кість і кров головно західньої вітки українського народу, коли, по розвалі історичної Польщі прилучено ці західні українські землі до Австро - Угорщини. «Знесення панщини і проголошення конституційного устрою в Австрії в 1848р., писав др. Ст. Баран, — дало галичанам спромогу до розгорнення ширшої організаційної праці над розбудовою національного відродження теж і в політичній ділянці. Перша політична організація галицьких українців — Головна Руська Рада у Львові в свому першому маніфесті з 15. V. 1848 р. стверджує національну окремішність галицьких українців від поляків і росіян та українську національну самостійність і **національну єдність з наддніпрянськими українцями.** Вона висуває домагання адміністраційного поділу Галичини на західню територію польську і східню українську та створення з неї. разом з українською частиною Буковини. окремої української провінції в рамцях австрійської держави з окремими законодатним краєвим соймом у Львові і з окремою краєвою адміністрацією. Практично було це домагання національно територіяльної автономії. — отже підмінки - сурогату власної держави, обмеженої на українські землі в Австрії. Була це теж свого роду соборність, тільки обмежена територіяльно до двох українських країн. Це було загальне домагання галицьких українців, їх першої політичної організації в краю — Головної Руської Ради у Львові та їх першої парляментарної репрезентації в австрійській конституанті в 1848 р. Те саме домагання піднесено теж делегатами Гол. Руської Ради на всеслов'янському конгресі в Празі літом 1848 р. І воно було близьке здійснення у зміненій трохи формі, але припинив його поновний скорий поворот абсолютизму в Австрії та скасування конституції. З приверненням конституційного устрою в 1861 р. віджило це домагання в галицькому краєвому соймі і в австрійській державній раді. При кінці м. століття висунули його діючі тоді в Галичині політичні партії в своїх програмах і в своїй пропаганді. А-ле, щоб осягнути державної соборности, треба виплекати в народніх масах. а бодай у провідних колах, духово - національну свідомість. Цю вимогу дуже ясно висловив Ів. Франко в свойому «Отвертому листі до галицької молодіжі», видрукованому 1905 р. в ЛНВіснику:

«Ми мусимо навчитися чути себе українцями. але українцями без офіційних кордонів. І це почуття не повинно у нас бути голою фразою. а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні, всі без виїмку, поперед усього пізнати ту свою Україну, всю її в етнографічних межах. у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та її громадськими болячками і засвоїти те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим. льокальним болем і радувались кожним. хоч і дрібним та частковим. успіхом. а головне, — щоб ми зрозуміли всі прояви її життя. щоб почували себе справді, практично, частиною її. . .»

Постулят державної соборности здійснився частково в таємному додатковому договорі УНР з Австро - Угорщиною в Берестi 9. II 1918 р.. якого проте Австро - Угорщина не ратифікувала. бо і сама — вже в листопаді 1918 р. — перестала існувати.

Першим в Галичині підніс і уґрунтував ідею політично - державної соборности всіх українських земель о. Василь Подолинський, греко-кат. парох далекого лемківського села в ліському повіті, вже в 1848 р. у своїй брошурі «Голос перестороги», написаній в польській мові. Розглядаючи в ній тодішнє національне і політичне положення галицьких українців. автор розглядає всі політичні шляхи, якими можуть піти галицькі українці. Один шлях — це співпраця з поляками. він веде в Польщу, що віками гнобила і асимілювала наш нарід і так робила б і в майбутньому. Повне національне злиття з Австрією теж немож-

ливе, а і окремий галицький з окремою галицькою нацією не має ніяких виглядів. Чим кінчиться панування Росії в Україні, вчить нас історія двох останніх сторіч. **Єдиний шлях рятунку — це політично - державна соборність українського народу на всіх його землях. І о. В. Подолинського слід вважати першим українським політично - державним соборником у новій добі нашого національного відродження»**. . .

Великим прихильником і пропагатором української соборної ідеї був проф. М. Грушевський. С. Єфремов писав про нього: «Ідея всеукраїнського єднання — найлюбіша Грушевському ідея, до якої дуже часто повертається він у своїх публіцистичних працях, уміючи все нових і нових добирати до неї ілюстрацій та арґументів». Всеукраїнство, або український універсалізм. — пише він, — тісне єднання всіх частин української землі і підпорядкування всіх ріжниць, які їх ділять, спільній єдиній цілі — національному розвоєві, являється кінець-кінцем не тільки бажаним самим для себе — ідеально, так би сказати, але й для потреб місцевого життя її частин, для їх ближчих цілей і завдань» («З новорічних думок» 1910 р.). В такому всеукраїнському єднанні, в спільній праці всіх частин української землі бачить Грушевський єдиний шлях до розвитку рідного краю і єдиний лік на те безголов'я. що підтинало силу українського руху. — «В інтересах українського національного розвою в теперішній стадії. — писав ще перше Грушевський, — лежить власне концентрація всіх національних сил, а для того всіх частин української території. Треба розвивати в них почуття єдности, солідарности близькости, а не роздмухувати ріжниці, які їх ділять і які, при такім роздмухуванні, можуть привести до повного відокремлення, культурного і національного, ріжних частин української землі. . .» («Галичина і Україна») (С. Єфремов «Іст. у. письм.» II, 241).

Ідеал української соборности був тимчасово здійснений 22. І. 1919 р., коли Директорія УНР проголосила в Києві: «Від нині зливаються в одно відділені одна від другої частини України — Галичина, Буковина, Закарпаття і Придніпрянська Україна в одну велику Україну. Сповнилися відвічні мрії, для яких жили і за які вмирали найкращі сини. України. Від нині є тільки одна незалежна Українська Народня Республіка».

На нещастя, нова Республіка не була в силі захистити великий осяг, і в наслідок програних визвольних змагань (Ризький мир між Польщею й Росією 1921, що поділили між собою українські землі) та утворення нової Румунії та Чехословаччини, українські землі знайшлися аж у чотирьох державах. В періоді між першою та другою світовою війною ідеал соборної України пильно плекав український націоналізм, а головно ОУН. По другій світовій війні, всі українські землі були об'єднані в СССР. Проте, ідеал української соборности тим не був осягнений, бо, по-перше, українські землі були об'єднані не у власній державі, а в московському поневоленні, а, по-друге, і тут поневолювач вважав за краще для себе відділити від України цілу низку земель, щоб легше їх асимілювати. Поза межами Радянської України опинилися південна Курщина, південна Вороніжчина, Дінщина, Ставропільщина, Терщина. Кубань з Чорноморщиною та віддалені острови - колонії. на просторах від Волги до Далекого Сходу. За переписом 1920 р. на всіх тих землях жило 8 мільйонів українців і з того на самому півн. Кавказі — 3 мільйони. Всім цим українцям заборонено мати свою українську школу, газети і навіть називати себе українцями. При переписах 1937—39 р. майже всіх українців, що жили в РСФСР, себто поза межами радянської України записано «русскими», себто москалями. Так із 80 мільйонів русских кількість їх нараз підскочила з 80 мільйонів до 99.

Проте, соборна ідея й далі живе серед українського народу, і її дуже пильно плекає майже вся еміґрантська маса, — бодай теоретично, хоча й поводячись часто не по-соборницькому. М. Воскобійник писав 16. IX. 1951 р. в «Укр. Вістях»: «Соборність українських земель — основа реальної політики. Це не патетична фраза. Це ключ української визвольної політики до здобуття цілковитої суверенности України, але й ключ до політики антиукраїнської. Так, як укладається ситуація в справі організації антибольшевицького фронту, то від розв'язання проблеми соборности українських земель вирішально залежатиме успіх української справи в цілому і не перебільшимо, коли скажемо, — успіх антибольшевицької боротьби в широких маштабах. . .

«Український народ і його політична еліта не тільки на еміґрації, а й, як показують статті полковника Токаєва, насамперед в Україні, рішені захищати інтереси українського народу в повному об'ємі. Український народ хоче економічно, культурно вростати в свої власні українські терени на всьому його територіяльному просторі, іншими словами, ми потребуємо власних українських просторів у повному об'ємі як бази для всебічного розвитку українського народу. Питання української соборности — це не тільки програма створення єдиного, потужного, всенаціонально - культурного комплексу на всіх без винятку українських теренах, але це насамперед програма забезпечення високого життевого стандарту

всіх прошарків українського народу у всіх його територіяльних частинах.

«Ми потребуємо власних українських просторів як широкого українського ринку для забезпечення бази української промисловости, а звідси бази для розвитку українського робітництва, що неможливо забезпечити без наявности внутрішнього українського ринку збуту. Ми ставимо собі за мету забезпечити українському селянинові високий життєвий стандарт, а це може прийти тільки в парі із розвитком нашої промисловости й робітництва, як споживача продукції селянина. Ось тому український народ не може ніколи погодитися, щоб кілька мільйонове українське селянство західньоукраїнських земель жебракувало в складі якоїсь чужої держави, не маючи ринку збуту для своєї сільсько - господарської продукції, як також страждало від безземелля, не маючи змоги віддати зайвини населення з села до промислових центрів Донбасу, Харкова, Криворіжчини тощо. Ось тому не може бути найменшої мови про зречення будь якої частини української території.

«Ось тому всякий нині голос, від кого б він не походив, а зокрема голоси українських «малоросів», цих безпринципових креатур, що завжди торгували інтересами України, про відрубність Східніх і Західніх Земель, про «справжніх» і «несправжніх» українців, про вищість і надрядність одних чи других, — має своєю метою сіючи ворожнечу всередині українського табору, сприяти розпарцелюванню України, іншими словами, **всякий замах на єдність українського народу є не що інше, як зрада України, зрада життєвих інтересів українського народу».**

СОБОРНОПРАВНІСТЬ — характерна риса Української Православної Церкви, яка виявляється в тому, що: 1. Церква керується Соборами, а не так, як у католиків Папою, а у протестантів Церковною Радою, 2. що в тих Соборах беруть участь, поруч із епископами та священиками і представники світської громади. (див. СОБОРИ).

Соборноправність Української Православної Церкви ґрунтується на давній традиції що виявилася особливо корисною для Церкви в ХУІ — XVII вв., коли Українській Православній Церкві приходилося витримувати натиск польського католицтва та унії, що, на думку того польського католоцтва, мала бути — і почасти дійсно була — тільки переходовою ступінню не тільки до окатоличення українського народу, але й особливо до його асиміляції, себто до ополячення. Зрештою, ця соборноправність відповідає духові й інших Східніх Церков, як то видно з послання Східніх Патріярхів 1948 р.: «У нас і Патріярхи на Соборі ніколи не могли внести чого-будь нового, тому що охоронцем Благочестія в нас є саме тіло Церкви, тобто сам народ, який завжди бажає зберігати свою віру незмінною».

Митрополит Іларіон писав у своїй «Ідеології Української Церкви» (Холм 1944):

«Головною й основною прикметою життя Української Православної Церкви, за ввесь час її незалежного від московських впливів життя (988—1686), була її **соборноправність**, заповіджена нам Св. Письмом, Св. Канонами та Св. Переданням . . Московська влада, забравши собі грубим насильством та ясною симонією Церкву Українську в 1686-му році, з 1721-го року скасувала свою вищу церковну владу в особі Патріярха, а також перестала скликувати Церковні Собори й заборонила їх і в Україні, замінивши їх російською неканонічною установою, т. зв. «Святішим Синодом». . . Українська Церква вважає спосіб заснування й всю діяльність т. зв. «Святішого Синоду» (1721—1917), яким самовладно керував російський цар і його світські урядники Оберпрокурори, за неканонічну, а тому не може визнавати всіх постанов цього Синоду й знову повертається до свого стародавнього з-перед 1686-го року канонічного соборноправного управлння». (ст. 17-18). —

І тут же він додає: «Собор в Українській Церкві завжди складався і складається з трьох сбов'язкових основнних частин: 1. Єпископату, 2. Духовенства білого й чорного, і 3. Представників вірних. Церковний Собор без представників котроїсь з цих трьох основних частин не є правомочним» (ст. 18).

СОВА — нічний птах - хижак із великими очима і з великою головою, з коротким дзюбом, довгими крилами і короткими ногами, опереними аж по кіхті, та з коротким хвостом. У нас уважали сову «найпоганішим птахом,бо має велику голову і витрішені очі: всі птахи її цураються і, де тільки її побачать, зараз кричать і б'ють її» (Етн. Зб. V, 178). «Знає сова що красна сама», — казали в нас про погану жінку, яка вважає себе гарною (Франко, III, 142). «І сова казала, що її діти найкращі», — казали, коли батьки поганих дітей ними хвалилися»(там же). «Надувся, як сова», — казали про похмуру, нерозмовну дівчину (Франко, III, 426). На весіллі, коли приводили молоду до молодого, вона часто виявляла поганий настрій і все, що їй давали, кидала на землю. Хв. Вовк указував, що в цьому звичаї треба вбачати пережиток екзогамії, умички з чужого роду. Тоді співали й пісню, що в ній молоду, за її нерозмовність та похнюпленість звали «совою»: «Прилетіла сова, сіла собі на покуті, У червоних чобіточках. Не кішкайте, не полохайте: Нехай собі привикає, Хліба - со-

ли поїдає, Та додому не тікає . . .» (Чубин. 1246). Хижість сови відзначено у нас у багатьох приповідках: «Знати сову по пір'ю» — кажуть про хижу людину, що виявляє свою хижу вдачу. (Франко, III, 142). «Спить сова та кури бачить» (там же, 143).

Але була сова і символом мудрости. Вже в клясичній Греції сова була емблемою Атени, богині мудрости, бо вона «бачить, невважаючи на темряву, і ніщо від неї не сховається» (Ронкетті. ст. 116). На одній медалі Антіоха ми бачимо схиленого лева, а над ним сову: це мудрість, що перемагає силу (там же, ст. 419). І у нас кажуть: »Мудрий, як сова» (Франко. II, 414). У Т. Шевченка читаємо в поемі «Чернець»: «А сивий гетьман, мов сова, ченцеві зазирає в очі». Ю. Бойко, коментуючи це місце писав: «Мов сова, мов втілення самої розважної мудрости, зазирає гетьман Мазепа в очі «лихом недобитому» Палієві, що жив серцем, серцем любив Україну і не збагнув далекоглядних політичних розрахунків мудрого гетьмана. став йому на дорозі . . .» («Шевченко і Москва» 1952, ст. 24).

Був звичай в новозбудованій стайні, куди не можна було давати свяченого, бо «коняка - звірина нечиста», вішали вбиту сову, або сороку, щоб домовий не кустрив та не заплітав хвостів і грив коням. . .» (Перв. Громад. 1926. I, 92 - 93). Може бути, що цей звичай в'яжеться з дуже поширеними віруваннями в сову, як вісницю смерти. Сова та споріднені з нею ПУГАЧ і СИЧ, найзловіщі птахи народньої поезії, що їх, можливо, і домовик побоювався. Ця їх зловіщість пояснюється тим, що вони живуть у таємничій темряві, а до того ще й голос такий мають, що мимовільно викликає неприємні почуття. Тому загально поширене вірування що сова, як «пугутькає», віщує смерть (Етн. Зб. НТШ. XXXII 299, 379). На Карпатській Україні теж казаи: «На чиїй хижі КУВІК (так тут звуть сову) закувікує, того до гробу кличе» (Вх. Уг 248). На Холмщині й Підліссі відріжняли: «Як вона кричить «вивезь!» то на смерть, а «повій» — на родини» (Етн. Зб НТШ. XXXII. 384). І в Італії кажуть, що сова то плаче, то сміється: «Коли сміється. то не погано, але якщо плаче, то не дай Боже!» «Вона чує запах мертвого як тільки хто має вмерти, прилітає три вечори підряд на дах хати і плаче» . . .(Дзанаццо. I. 123). У нас існує загадка: «А що плаче. а сліз немає?» відповідь: сова. (Метлинський 363). Сова віщувала римлянам поразку при Каннах. Віщування й зловіщий крик сови згадуються вже в Ріг - Веді В Індії досі вірять. що крик сови на даху хати віщує велике нещастя — смерть сина (ЖМАПю. 1881. VII. 30). В Галичині казали: «На чиїй хаті сова закричить, там хтось умре. Але, якби хто тоту сову зараз злапав і забив, то нічого не було б, бо тоді вона б на свою голову кричала . . .» (Етн. Зб. V, 178).

СОВЄТИ — органи боротьби большевиків за владу в першому періоді російської революції: складалися вони з представників робітничих, селянських і салдатських організацій з явною перевагою робітництва.
Перші совєти, як зародок майбутнього «робітничого» уряду з делегатів фабричного робітництва С Петербурґу, постали за революції 1905 р. а потім у лютому 1917 р., перше в С. Петербурґу і Москві. а потам і в усій Росії (в Україні вони прибрали назву РАД, звідки й РАДЯНСЬКА УКРАЇНА).

Після большевицької революції в жовтні 1917 р., совєти перебирають законодатну й адміністративну владу, що зосереджується в загально - державному з'їзді Совєтів та вибираних ним органів. Совєти були тільки парараваном, за яким ховалася справжня влада — Центр. Комітету Комуністичної Партії. В. Винниченко, побувавши в 1920 р. в Україні, свідчив «Ні для кого не таємниця, що «совєтської влади» як такої, влади рад у совєтській Росії й Україні. майже нема. Принцип абсолютного централізму виключає цю форму влади Совєти зведено до ролі декоративних установ» («Революція в небезпеці. . .» ст. 27).

СОВЄТИЗАЦІЯ — посилення цнтралістичного й русифікаційного натиску комуністичної партії на підвладні народи після «ліберальної» політики НЕП-у та українізації. Совєтизація почалася в 1930—33 рр. і мала на меті підготувати остаточне створення «совєтської людини», яка б, абстраґуючи від своєї національної приналежности й расового походження, почувала себе психологічно «русским человеком». В цьому періоді большевики щораз менше пишуть про «ухил» у бік московського шовінізму, з другого ж боку, щораз сильніше підкреслюють вартість і значення московського народу в жовтневій революції, в побудові нового совєтського, державного і суспільного ладу, в побудові нової «соціялістичної батьківщини» — СССР.

Щораз наполегливіше поширюється думка про конечність дружби народів СССР з московким народом, утотожнюється поняття Росії з СССР. В той же час примушується істориків, літераторів, публіцистів писати про користі, яких нібито досягнено впродовж історії завдяки дружбі з московським народом, під час договорів і союзів з ним. Через радіо, пресу, літературу й публіцистичні видання вщіплюється поступово думку про неможливість існування самостійних національних дер-

жав народів СССР без тісного зв'язку (союзу) з московським народом. Намагаються вмовити советську суспільність і навіяти їй переконання про підрядність, меншевартість усіх не-московських народів СССР, а при цьому підкреслюється силу, стійкість, вартість і непереможність москалів. . . Період советизації в час довоєнний, а особливо у війні й після її закінчення переходить помалу в нову добу, яка, відзначається апотеозою московського народу і московським шовінізмом.

В новій програмі комуністичної партії, ухваленій на XXII З'їзді в Москві в жовтні 1961 р. в розділі «Завдання партії в ділянці національних взаємин». Москва відкрито ставить за ціль — «..стирання кордонів між національними республіками і розчинення їхньої національности в загальній масі одного советського народу», в якому зіллються всі народи СССР і з яким вони набудуть «економічну й ідейну спільність... спільні комуністичні риси їх духового характеру». Тоді панівною мовою що закріплюватиме одність, буде мова московська, як «спільна мова міжнаціональних взаємин і співпраці всіх народів СССР». Отже — повна советизація, рівнозначна з повною русифікацією.

СОВІТ (себто РАДА) НЕЧЕСТИВИХ — популярний вираз, що виник у наслідок невірного перекладу фрази з псалтиря: «Блаженний той муж, що за радою несправедливих не ходить. . .» Натомість було перекладено: «Блажен муж, що не йде на совіт нечестивих». З цього приводу проф. Ів. Огієнко писав: «Неправильний переклад надзвичайно поширився й став буденною приповідкою всього слов'янства, а почасти й Европи. Нелогічність цього віршу сильно кидається в вічі, бо ж це занадто вже легкий спосіб стати «блаженним», але російський св. Синод уперто не міняв цього місця, бо воно. . . відповідало політичним бажанням уряду («совіт нечестивих» — це «збори соціялістів», як мене вчено у військовій школі). А за російськими виданнями Псалтиря йшли всі слов'яни, хоч ап. Павло часто наказує боротися з нечестивими, а не оминати їх. . .» («Рідна Мова» 1939 ст. 358).

СОВХОЗ — див. КОЛГОСП. М. Барвінський писав у «Свободі»:

«Всі совхози підлягають міністерству совхозів, але є совхози, які підлягають МГБ, себ-то НКВД. В таких совхозах працюють нещасні й ні в чому неповинні люди, осуджені за контрреволюцію. . . Совхози — це справжнісенькі капіталістичні підприємства комуністично - соціялістичного ґатунку, в яких в ролі господаря — підприємцем виступає комуністична держава. В цих сільськогосподарчих комуністичних підприємствах — фабриках примінюється система праці часів раннього февдалізму, або й часів стародавньо - клясичного періоду — рабська система праці. Таким чином сучасна Росія чи, як вона для красного ока зветься, СССР, раціоналізувала справу, а саме: Совхоз (советське хозяйства) — це комуно - соціялістична вивіска, рямці підприємства капіталістичні — ранніх часів цього періоду, а система праці рабська — часів стародавнього клясичного періоду».

СОЗ — Спільна Обробка Землі, перший стан колгоспу. Наші селяни про цей СОЗ так висловлювалися: «Батько в Созі, мати в Созі, діти плачуть на дорозі. Ховайтеся, діти в кропиву, бо он іде Ґепеу».

СОЙМ — в княжій Україні СНЕМ (див.), себто з'їзд князів для обмірковування справ спільної Батьківщиени; Тоді він ще не був правною установою: став нею аж у другій половині XIУ ст. за литовсько - руської держави. В XУ в. великий князь відібрав князям вирішний голос, бо покликав до своєї ради вищих державних урядовців — панів раду. В Польщі сойм був ніби парлямент шляхти по 2 представники від кожної землі, як правна державна установа, склався він остаточно з кінцем XУ в. Від XУII ст. компетенції сойму обіймали майже всю законодатну владу. Сойм, що його скликували для вибору короля, називався ЕЛЕКЦІЙНИМ.

СОЙМИК — в давній Польщі та в Литві збори шляхти одного воєвідства; вони були ПОСОЛЬСЬКІ — для вибору послів до сойму, і РЕЛЯЦІЙНІ — для вислухання посольських звітів. Були ще й ГЕНЕРАЛЬНІ СОЙМИКИ — для кількох воєвідств. Цю систему бачимо ми пізніше і на українських землях польсько-литовської держави.

СОКАЛЬСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (†1790) — січовий архимандрит, останній «начальник січової церкви».

СОКАЛЬСЬКИЙ ПЕТРО (1832—87) — композитор та музикознавець; автор праці про «Руську народню музику», написану в 1886 р., а видану в Києві тільки в 1959 р., та опер на українські сюжети: «Осада Дубна», «Травнева ніч» і «Мазепа», що, здається, ніколи не були виставлені; крім того, сольоспівів на слова Т. Шевченка.

СОКИРА — знаряддя рубати дерево. В давнину також важлива зброя до бою. Вперше бойові сокирки з'явилися в Україні за енеолітичного періоду. Як уважає Я. Пастернак,

їх занесли в Україну нордійські переселыці з Данії, бо вони доти не були знані «мирним хліборобським племенам України». «Це була, мабуть, перша военна інвазія на землях України, і окупанти мусіли зводити бої з автохтонами, які боронили свою землю і своє майно. Їхні сокирки мають прикметно розширений і півкулястий обух. Вони відомі досі з 16 місцевостей Галичини й Волині, здебільше як окремі знахідки. Великою рідкістю є два фрагменти глиняних мініятюрних сокирок, викопані в Грибовичах. Це, можливо, слід культу бойової сокири, який свідчить про войовничу вдачу прагерманських нордійців». (Археологія України. 1931. ст. . 191—92). Див. КЕЛЕП.

Серед зброї князівських часів згадуються і сокири («топірці» Іпат. 123). Сокира, як найстрашніша зброя, оберігаючи від ворога. оберігає і від нечистої сили: «На Свят-Вечір. щоб не допустити до хати нечистого тої ночі. господар перед вечерею зарубує сокиру в горішний одвірок над хатніми дверима; ця сокира стоїть там аж до Нового Року» (Етн. Зб. НШТ. V. 204). На Стрийщині, «коли в селі помре хтось. то кожний господар у своїй хаті кладе під порогом сокиру, звернену вістрям на поле, зубцем часнику намащує хрестики на всіх чотирьох стінах» (там же, XI, 248). В багатьох місцевостях України, там. де лежав покійник. клали сокиру — «щоб більше ніхто не вмирав» (Чубин. ІУ. 706). В Нагуєвичах. по виносі труни жінки з хати, чоловік зарубував сокирою поріг збоку від нутра хати» (Ет. Зб. НТШ. XXXII. 148). «Сокиру не можна на припічок класти. бо так ся. кажуть. буде сокира лупати. як той припічок: сокиру все за лавсю кладуть..» Заборона класти сокиру на припічок походить, мабуть. також із того. що сокира сильний оберег від нечистої сили. і вогонь, або піч, могли б образитися (Див. ПЛЮВАТИ. ДУЛЯ).

На Буковині, «ранком на Великдень, вмиваючись. кладуть у воду червоне яйце. щоб бути рум'яним. і стають при цьому на сокиру. щоб мати кріпкі ноги» (Зап. ЮЗОтд. II. 356). Також при ЗЛИВКАХ (див.) породіля, якщо мала хлопця. ставала правою ногою на сокиру. а якщо дівчину — то на гребінь та голку. (Перв. Громад. 1926. I 81).

Сокира була часто зброєю в руках ката. і тому зробилася емблемою кари взагалі і кари на голову зокрема. Багато святих, скараних на смерть. мають між своїми атрибутами сокиру. З другого ж боку, сокира була й емблемою важкої праці. А шо й сама сокира була важка, то в нас казали: «Сказав. як сокирою втяв», -— себто сказав поважно. з усією вагою свого авторитету. Сюди ж відноситься й друга приповідка: «Таке повітря. що й сокира (хоч яка вона важка!) повисла б!»

СОКІЛ — гарний хижий птах. Якщо орел — цар птиць, то сокіл — наслідний принц. У нас сокіл протиставиться сові, як краса бридкості, як лицар — плебееві: «Не вродить сова сокола. іно таке, як саме»; «Не пара сова до сокола» — казали про двох молодиків із ріжних суспільних станів. Або «Пізнала сова сокола» — казали, коли покохалися люди нерівні суспільно. чи морально. (Ів. Франко, III. 143). Але в деяких піснях одна прикмета сови перейшла через непорозуміння на сокола: «Що плаче, сліз не має? — Сокіл плаче, сліз не має» (Драгоманов і Антонович «Політ. пісні» II, в. I. 137).

Сокіл відзначається неперевершеною гостротою зору і такою ж швидкістю лету: ніяка птиця не може втекти від нього. Тому з давніх часів сокола приручали для полювання на птиць та малих звірят. Вже Ктезій, грецький лікар перського царя Артаксеркса, в своїй 23 томовій історії Персії згадував про цей спорт в Індії. а Арістотель у Тракії. Був він улюбленим і в нас, і згадується в «Сл. о Полку Іг.». де Боян «не десять соколів на стадо лебедів пущача. не своя віщая персти на живая струни вocкладаша». Із 65 згадувань тварин, найчастіше, а саме 13 разів названий тут сокіл і один раз кречет. Звички сокола автор «Слова», як відзначив проф М. Шарлемань. знає досконало. Взяти хоч би таку фразу: «Коли сокол в митях бивает, високо птиць забивает; не дасть гнізда свого в обиду». Вираз «в митях» і тепер є подекуди серед мисливців; він означає період. коли птах одягає опірення дорослого птаха, досягає парувального віку. Птахознавцям добре відомо. з якою відвагою сокіл проганяє від свого гнізда навіть дужчих за нього орлів. Або така фраза: «Одалече зайде сокол, птиць бья к морю». Це теж цілком відповідає звичкам сокола - сапсана, який восени слідом за зграями качок летить до морів. місць зимування основної маси цих птахів. Соколи, що про них згадується у «Слові» належать здебільшого до сапсанів. Про це свідчить таке місце: «Полете сокол под мглами. избивая гуси а лебеди. . .» Другого нашого сокола — балабана не використовували на ловах таких дужих птахів. як гуси й лебеді. Їх могли брати тільки сапсани переважно більші розміром самиці. і кречети. Кречет. або кричат. як його іноді називають у старих джерелах — це був. безперечно. кречет скандинавський. Цього птаха завозили в Русь з півночі, з Скандинавії.

Ловецькі птахи — сокіл кречет і яструб дуже дорого цінилися. В «Руській Правді», першому збірнику законів XII ст.. за крадіжку такого птаха було встановлено стягнення з винного гривні на користь державі і одної гривні власникові птаха. Кінь у ті часи коштував

тільки від одної до двох гривень. Тодішня гривня дорівнювала 7,5—10 карбованців срібними гріцями. («Наук. Записки УВУ», 1959, ХЦ. ст. 14—15).

І в геральдиці сокіл виступає, як символ полювання, сміливости, шляхетности, тощо.

Саме тому виступає він в українських народних піснях, як улюблений синонім козака, гарного мужнього парубка, взагалі — мужчини: «На соколовім полі злетілися соколи. Між ними соколонько, між ними сивесенький, Крилоньками махає, летітоньки гадає В темнії лісоньки межи гарні галоньки: Там його галочка мила, бо му гніздочко звила, Увила, перевивала, вінком пообкладала». (Груш. «Іст. у. літ. І. 269).

Або: «Ой високо соколові до неба літати. Ой далеко козакові до осени ждати».

В колядках сокіл іноді виступає замість Ісуса Христа: «Ой там на горі там Марія сад садила. А. садивши, та вмовляла: Рости, саде, повище мене! З того саду вилетів сокіл Та й полетів попід небеса: Усі небеса розтворилися. Усі святі поклонилися (РФВ. 1882 І.П).

В наслідок свого швидкого лету сокіл часто виступає вісником, післанцем. У «Плачі Невольника» знаходимо прегарне звернення до сокола: «Соколе ясний, брате мій рідний! Ти високо літаєш, — чому в мого батька, у матері ніколи в гостях не буваєш? Полинь ти, соколе ясний, брат мій рідний, у городи християнські, сядь, пади у мого батька й матері перед ворітьми, жалібненько проквили, ще мойому батькові - матері більшого жалю завдай. . .» Або: «Гей, як то сестра до брата з чужої сторони в далекі городи листи писала і так сивим соколиком посилала». (МУЕ НТШ. XIУ. 158).

В думі про Олексія Поповича сокіл виступає провісником бурі на морі. не дурно ж його і звуть БУРЕВІСНИКОМ: «Сокіл ясненький жалібно квилить - проквиляє і на Чорне море пильно поглядає». Цей зв'язок сокола з бурею завважений і в «Слові о Полку. . .»: «Не буря соколи занесе через поля широкії: галиці стада біжать к Дону великому. . .»

Як післанець молодого. а то й сам молодий. сокіл часто виступає у весільних піснях. Один зразок такої пісні з соколом вже тут наведено. Ось інші: «Коло двору тестевого соколя облітає Да в вишневий сад заглядає: Там галочка гніздечко звиває. Вий, галочко, собі і мені. Собі ізвий на калині. мені на яворі. Собі ізвий із рути-м'яти. Мені із барвінку . . (М. Груш «Іст. у літ.» І. 269).

Фігурує сокіл в весільній обрядовості не тільки тому, що він — улюблений символ козака, милого, нареченого, і часто вживається жінками як пестливе слово для любого, але й тому, що сокіл ніби не їсть серця інших тварин. і присутність сокола забезпечувала, що ніяка незгода не роз'їдатиме серця молодих (Каіро. 116).

Ми вже бачили в «Сл. о Полк. . .», що пальці на струнах символізувалися в соколах, що їх мисливці випускали на лебедів. але творча уява українського народу пішла ще далі. і самі наші гарні пісні, що підносяться в надхненному співі до неба, теж утотожнилися з соолами: «Доків була я в мамочки. куди йшла, співала, А як пішла від мамочки, всі позабувала. Співаночки - соколочки! Де я вас подію, а в городі на зіллячку, там я вас посію. Ой муть туди вівчарики свої вівці пасти. Муть зіллячко ізривати, за капелюх класти» (Голов. І. 222).

Випадок матеріялізації пісень не був у нас самітним явищем, ось він і в іншій пісні: «Співали дівочки, співали, В решето пісні складали Да й поставили на вербі. Де ся взяли гороб'ї Да й скинули пісні додолу. Час вам, дівоньки, додому. А ти. Галочко, зостанься Да з Івасем повінчайся (Чубин. III, 181. Метл. 302).

СОКІЛ — національне руханкове товариство, що відограло — значну ролю у відродженні слов'янських народів. Перший «Сокіл» виник у 1862 р. у Празі в Чехії. Звідти поширюється серед усіх слов'янських народів, з того витворюється Всеслов'янський Сокільський Союз у 1907 р., що, невважаючи на назву, все-таки не охопив всіх слов'янських народів. Найсильніше сокільство було чеське, що нараховувало до 600.000 членів. Серед українців «Сокіл» постав у Львові в 1894 р.. заходом В. Нагірного та В. Лаврівського і невдовзі поширився в усій Галичині: по містах це були руханкові товариства по селах — руханково - пожежні. Львівська організація стає централею — СОКІЛ - БАТЬКО. Він перебрав провід в усьому руханковому й спортовому житті: зі спортової секції Сокола-Батька розвинувся Український Спортовий Союз. В рр. 1912 - 1914 почали виникати при сокільських т-вах стрілецькі курені. Найбільшого розквіту зазнало сокільство за головства Ів. Боберського (1908 - 14). До першої світової війни було 974 «Соколів» в 1928 р. було 586, 1931 р. — 320. В 1924 р почали організуватися українські «Соколи» і серед української еміграції в Чехії, в Югославії, в Аргентіні (Б. Айрес і Кордоба). Органами сокільства були «Сокільські Вісті», «Український Сокіл», «Вісті з Запорожжя». Ось 10 заповідей Батька - Сокола які УМЕ бере з «Укр. Сокола» в передруку «Свободи» 26. VI. 1934 :

І. Сокіл — символ Свободи. Ми знаємо рабів духових і фізичних. Духове рабство попереджує рабство фізичне — поневолення. Лише самовдосконалення може звільнити від поневолення. Ніяка зовнішня сила не зробить раба вільним.

Доки раб не позбудеться своєї психіки. доки не піднесеться на вищий щабель духової й фізичної культури, доки не виплекає в собі прямування невпинно змагатися та відчувати всією істотою перевагу краси високого лету над огидністю плазування, — доти даремні будуть усі спроби звільнити раба від поневолення.

Сокіл — шляхетний птах з метким зором і могутніми крилами. Сокіл бридиться всякого падла. Те, що йому належить, бере без підступу, з бою і себе не дозволить зневажати. Чуже право шанує, але свого нікому не дарує. Бо Сокіл любить свободу.

II. Сокіл змагає — виховати здорове тілом і духом молоде покоління української нації. Основник Сокільства М. Тирш учив, що загальна ознака розбитого й хворого суспільства, розбещений егоїзм і брехня, які в ньому панують і яких воно саме не спостерігає. Поневолена нація не тому поневолена, що така її доля, а тому, що вона не має в собі здорового й міцного ядра, біля якого гуртувались би її кращі сили, які можуть у рішучій хвилі стати до бою за свою національну правду. Коли ж вони роз'єднані, то й найрішучіші окремі змагання нівечаться своїми ж плазунами. Лише здорова нація здатна до оборони та здобуття своєї незалежности. Сокільство виховує нове здорове покоління, що служитиме власній нації.

III. Сокіл — свідомий, дисциплінований громадянин української нації. Брак свідомости своїх обов'язків — ознака хиткого і нерозвиненого характеру людини, що може служити лиш, так би мовити, погноєм для розвитку інших. За свідомістю приходить дисципліна, бо й вона мусить бути свідома, а не канчукова. Хто дбає лише про свої права та занедбує свої обов'язки, той ніяких прав не придбає. Тому кожний повинен знати своє місце і на ньому якнайкраще виконувати свій обов'язок перед нацією.

Сокільство хоче бачити в своїх лавах свідомих громадян власної нації, а не покірних рабів — перевертнів. Сокільство плекає розуміння правдивого демократизму, що основується на виконанні національних обов'язків.

IV. Сокіл учиться єдности, дисципліни й послуху, стаючи в ряд — чоту. Коли кілька одиниць не можуть на ділі досягнути поміж собою ладу, не мають вони ні свідомости, ані дисциплінованости. Тому кожному треба насамперед самому собі усвідомити, що таке єдність, щоб об'єднати інших; власним прикладом виявити свою особисту дисциплінованість, щоб вимагати її від інших, — навчитися послуху, щоб наказувати іншим.

Сокільство — це школа. В цій школі основа виховання — «сила й порядність, чинність і витривалість, моральність і дисциплінованість, любов до батьківщини, любов до свободи». Щоденні вправи гартують тіло і духа. З окремих одиниць витворюється одно гармонійне велике ціле в якому кожний складник знає своє місце. Тут нема галасу про об'єднання, бо воно виявляється само собою на ділі, як тільки начальник дасть належний наказ.

V. Сокіл слухає лише наказу своєї виборної старшини. Загальна розгнузданість, брак точности і порядку, невизнавання своїх авторитетів та підпорядкування чужій силі не сміють мати місця в сокільській організації. Добровільне підпорядкування своєї волі — волі своїх ліпших вибраних одиниць — основа нормального життя та співпраці в людській громаді. Де цього нема, там панує анархія. Тим більше вимагають такого підпорядкування соборні змагання й зусилля до виборення ліпшого майбутнього — в житті всієї нації. Коли нема такого підпорядкування, нема ні єдности, ані зосередження власних сил. Для плекання єдности та співпраці мусить бути провід і безумовний послух. Цього послуху вчить Сокільство, що плекає почуття авторитету власної виборної старшини.

VI. Сокіл пам'ятає, що світ посідає той — хто його здобуває ділами — не словами; не плачем — а мечем; байдужі гинуть, нероба стає рабом; не лебедіти — але змагати!

Чим більша мета, яку потрібно осягнути, тим більше праці та витривалости вона вимагає. Проханнями благаннями ласки чи кволими протестами перед сильними цього світу ще ніякий нарід не здобув собі свободи. Мирослав Тирш сказав, що для вироблення собі свободи і здобуття того, що належиться за правом, потрібно міцних та відважних юнаків і мужів. Тому — зброя в кожній руці!

VII. Сокіл дбає про народню честь, сміле око, сильні груди, мало слів, багато діл.

Сокільство плекає почуття власної національної гідности. Сокіл не сміє понижувати свого національного імени ні перед ким. Дбаючи про сміле око та сильні груди, Сокіл може виступати назовні й нав'язувати зв'язки з іншими лише, як рівний з рівним. Коли ж своєму партнерові не дорівнює, не сміє запобігати в нього ласки але мусить працювати й працювати, щоб його дігнати і перегнати.

VIII. Сокіл любить Україну. Поневолення — це найжахливіша хороба в життю нації. Лік проти цієї хороби — любов до батьківщини, до власного народу. В інтересах тих, що поневолюють, плекання байдужности до волі власного народу. Але й у найбільше підбитого народу жевріє вогонь національної свідомости — дарма, що пригашений. Щоб не дати можливости кращим синам нації гуртуватися біля цього вогню, витворюються болотяні вогники з великої купи великих слів, що нерідко зводять на манівці кращих синів свого народу та доводять

їх. або до загину, або до зневіри — деморалізації.

Сокільство плекає розуміння й почуття правдивого патріотизму, в якому любов до батьківщини мусить виявитися не на словах, але в щоденній непомітній праці, в безнастанній витривалій підготовці власних сил. щоб у рішальну хвилю стати до бою й, не тремтячи за власне життя, віддати його за свободу свого народу. Маючи гаслом «ні зиск, ані слава», Сокіл не чекає за свою любов до батьківщини ні нагороди, ані якогобудь признання. Сокіл працює не для заслуг. Скромно, без галасу та метушні, мусить він аж до смерти йти тернистим шляхом до кращого майбутнього своєї батьківщини.

IX. Сокіл вірить, що працею й єднанням здобуває нарід свободу. Наскільки віра без діл мертва, настільки й діло без віри, без творчого запалу — нидіє і завмирає. Лише живе діло з глибокою вірою в останню перемогу захоплює все ширші та ширші кола спільства, приваблює до себе все більше та більше активних борців і об'єднує їх в одну велику цілість. «Одиниця ніщо — ціле все». І це ціле спільним могутнім чином здобуває своєму народові свободу.

X. Сокіл знає тільки один клич Українця: «Все вперед! всі враз» Лише «вічний рух — вічний неспокій» чинник поступу. Де спокій і самозадоволення. — там починається занепад. Не консервування в старих формах, але безнастанне відшукування нових. Змагання до досконалости — основа сокільського руху. До ідеалу можливо лише наближатись. І коли ми наблизились до нього, осягнувши певну мету, не сміємо довго відпочивати. Знову вперед до чергової мети, шо далі веде до ідеалу. «Все вперед — ні кроку назад». Без зупинок, бо де зупинка — там смерть.

«Всі враз!», бо лише спільний соборницький чин усіх разом веде до мети. Хто йде одинцем. дуже легко може бути розбитим і не може вповні осягнути своєї мети. «Всі за одного й один за всіх». а це можливе лише на спільному шляху. І чим більше нас стане під один спільний провід. тим більшу силу ми створимо, тим скоріше осягнемо свою мету. бо — «там світ гнеться, де сила прикладеться».

СОКІЛЬНИКИ — слуги княжі, що наглядали за ловецькими соколами. Ще і в XУ ст. стрічаємо ми під Галичем королівських сокільників, і то закріпошених, себто без виходу. (Груш. «Іст. УР.» V, 146). Сокільництво, себто ловлення дрібних ссавців і птиць з допомогою привчених до цього соколів, практикувалося до останніх часів в Англії, Югославії, Туреччині та центр. Азії. (УЗЕ, III, 143).

СОКОЛОВСЬКИЙ КСЕНОФОНТ — ієромонах діяч І Собору УАПЦ в 1921 р. що виступав проти Олександрійського способу висвячення єпископів рукоположенням пресвітерів. Потім був катеринославським єпископом, під іменем Іоанікія, і, коли Єрмакова, екзарха московської тихонівської Церкви в Україні, було в 1923 р. заслано, щоб не перешкоджав другій московській, «обновленській» Церкві, проголосив себе заступником патріярха Тихона в Україні і разом з еп. Погорілком, протоєр. Феоф. Булдовським та ще одним тихонівським єпископом оголосили себе та висвячених ними 4-ох єпископів «Соборно - Єпископською Церквою», скерованою проти УАПЦ, як всенародньо - соборноправної. Вони визнавали Собори лише з єпископів (Булдовського вони хіротонували). Але це була мертвороджена дитина, яку викляв і патріярх Тихон, як «автокефалістів», і яку й автокефалісти рішуче відкинули.

СОКРАТ (470—399 до Р. Хр.) — грецький філософ, один із мудріших людей світу, що, несправедливо засуджений на смерть, спокійно випив призначену йому отруту, бо, як казав. «необхідно бути справедливим навіть у відношенні до тих, що до нас несправедливі. Закони Греції несправедливі, але ми коримося їм. Не гідно людини відповідати на несправедливість несправедливістю, на зло злом. . . Брехню поборюють правдою, зло нищиться не злом, а добром». За пізнішими вістками, юрба, що спричинилася була до смерти Сократа, опам'ятавшися, злінчувала обмовників Сократа. Атени, на знак жалоби. замкнули всі площі, що на них навчали філософи. Ім'я Сократа залишається одним із славніших в світі. Зрештою, що дивуватися юрбі випадкових людей, коли Сократа не розуміла навіть власна жінка. яка вбачала в ньому лише нероба - волоцюгу, що не дбає про господарство й родину (Див. КСАНТИПА). УКРАНСЬКИМ СОКРАТОМ називано у нас Гр. Сковороду.

СОЛЕНИК КАРПО (1811—1851) — визначний український актор - комік, найбільше грав в Харкові в трупі Молоковського, де й був режисером. Свого часу М. Гоголь просив одного свого знайомого запропонувати Солeникові перейти на сцену Александровського (імператорського) театру в СПетербурзі, обіцюючи йому всіляку підтримку. У 1847 р., після того, як Соленик грав разом із Щепкиним, що приїздив на гастролі, одна високопоставлена особа (з «Височайшої Фамілії») теж пропонувала йому перейти на петербурську сцену: — Ні, ваше сіятельство, — відповів Соленик, — я малоросіянин, люблю Малоросію, і мені шкода розлучатися з нею».

7 жовтня 1851 року (за старим стилем) талановитого актора не стало (хворів на сухоти), його ховав увесь Харків. Труна була при-

крашена зеленим вінком, сплетеним з лавра та мирта. перевитих безсмертником — символом слави і безсмертя. А в 1861 році на могилі Соленика побачили новий хрест з таким написом: «. . . Тут поховано тіло раба Божого Карпа Трохимовича Соленика, знаменитого малоросійського актора, якому цей хрест поставив запорозький козак А. І. Стратонович».

Т. Шевченко записував 20. УІІ. 1857 р. в свойому «Щоденнику»: «Тоді ж (1845 р. Є. О.) я вперше бачив геніяльного актора Соленика в ролі Чупруна («Москаль - Чарівник»). Він уявився мені природнішим і шляхетнішим від Щепкина, якого неможливо наслідувати». «Від Щепкина та К. Соленика починається реальне відродження (на кону) образу української людини. зокрема селянина, при чому Соленик намагається вже подати цей образ з середини, не задовольняючись зовнішнім малюнком». (В. Гаєвський в ЕУ ст.. 848).

СОЛІДАРНІСТЬ' — однозгідність і діяльна співпраця в переборюванні спільних перешкод і труднощів. Життя цілости можливе тільки через життя частин, а життя частин через життя цілости. Коли цілість спомагає й піддержує частини, а частини піддержують цілість, тоді і цілість і частини виявляються життєздатними й творчими. Ця взаємна залежність цілости й частин приводить до відомої формули національної солідарности: один за всіх, всі за одного! Проте національна солідарність проявляється не тільки у взаєминах одиниці й суспільности — в отому «один за всіх і всі за одного». Вона проявляється також у взаєминах поодиноких членів цієї суспільности.

У підставах солідарности лежить життєва нерівність. Кожний Божий дар людини повинен служити іншій людині: розумний повинен навчати невченого, здоровий ходити за хворим дорослий допомагати дитині багатий підтримувати бідного, пекар давати хліб шевцеві, швець черевики лікареві, лікар лікувати мельника, мельник постачати муку пекареві і т. д. — кожний за своїми здатностями. Так само стоїть справа і з ріжними народами, що повинні допомагати один одному. Ніхто на землі не забезпечений так усім, щоб не потребувати допомоги інших; ніхто не позбавлений так усього, щоб не міг бути корисним суспільству. Це закон любови, що наказує віддавати свої сили й здатності в службі ближньому. (За Ф. Лелоттом «Розв'язка проблеми життя» 1959, ст. 102—03).

Так розумів національну солідарність і Іван Франко, коли писав:

Тримайтеся. люди добрі, одної присяги.
Хай відважний боязливим додає відваги,
Хай розумний нерозумних на розум наводить,
Най багатий немаючим поможе, не шкодить.
(«Новітні гайдамаки»)

З так зрозумілої національної солідарности випливає й система НАЦІОНАЛЬНОГО СОЛІДАРИЗМУ, що лягла в основу ідеології т. зв. ОРГАНІЗОВАНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ. Він виходить із засади національної єдности і орієнтації головно на власні сили нації. Вже в декларації «Братства Тарасівців» 1893 р. сказано про «ціло - українську національну родину» Слідом за тим у політичнім «вірую» Української Національної Партії 1905 р. точка IX звучала: «Допомагай свойому землякові поперед усіх — держись купи!» та в брошурі тої ж партії (напевно авторства М. Міхновського) з того ж року читаємо: «Націоналізм єднає, координує сили. . .» (Мартинець «Ідеологія. . .» 1954, ст. 68).

Проф. М. Грушевський в статті «До Шановних Земляків в Америці» також писав в 1923 р.:

«Коли правильно буде освідомлена дана нам брутальна лекція (постановою Ради Амбасадорів з березня 1923 року про визнання границь Польщі, установлених Ризьким договором з Москвою), то на місце орієнтацій на якінебудь загроничні комбінації та взагалі зовнішні сили повинна нарешті твердо запанувати одинока реальна і доцільна орієнтація на єдиний український народ, на розвій його сили, свідомости й солідарности, котрими він і зможе дійти до дійсної самостійности. Чим скорше. глибше і рішучіше наступить цей зворот, тим скорше і повніше вийде українська суспільність з того стану хиткої нерішучости, розбиття і роз'єднання, в якім вона перебуває останні роки. В історії України знайдеться неодин світлий момент коли потяг народної солідарности. хоч і неусвідомлений, а більш стихійний, рятував загрожені національні позиції і витягав національне життя з тяжких, майже безвихідних ситуацій. Хвиля. коли сила національної єдности проявить себе на всім просторі нашої землі, буде й тепер рішальним поворотом до ліпшого в нашім положенні. . . Єдино в цій великій національній силі лежить наша будучність».

В програмі і в резолюціях ОУН, схвалених на III Вел. Зборі Укр. Націоналістів в серпні 1947 р. чітко сконкретизовано український національний солідаризм, як систему суспільного. зокрема соціяльно - економічного ладу в майбутній суверенній Українській Соборній Державі:

«Здиференційованість українського суспільства — це явище нормальне, але вона не повинна переходити певних меж, щоб не атомізувати нашого суспільства. Вона повинна знаходити свою розв'язку в національній солідарності, як головній прикметі взякого політично дозрілого народу» (Рез. II/2);

«Солідарна співпраця і відповідальність

усіх станів народу, об'єднаних у представницьких, законодатних і виконавчих державних органах, буде основою влади в державі. Тільки спільними та узгідненими силами всієї національної спільноти забезпечиться народові свободу, мир, законність. працю, добробут і справедливість». (Прогр. I/6);

«Законодатна влада Української Держави складатиметься з обраних народом представників станово - професійного та політичного життя» (Прогр. I/8);

«Соціяльний лад Української Держави ставитиме в основу життя національну ідею, свободу життя, стос праці, соціяльну справедливість і співпрацю та співвідповідальність усіх верств нації» (Прогр. VI/9);

«Політична і соціяльна побудова Української Держави виходитиме з засад організації суспільства для праці, творчости і добробуту. Український націоналізм виключає визиск праці людини, стану, чи народу, що характеризують комуністично - большевицьку систему, та антисоціяльні форми збагачення нетрудових елементів, властиві капіталістичній системі». (Прогр. V/2/1);

«Солідаризм, як заперечення марксизму й капіталізму, кладе в свою основу солідарну співпрацю і співвідповідальність усіх соціяльно - творчих верств, що їх нормує держава, в загальних інтересах нації». (Прогр. V/2);

«Націоналістичні ідеї мають найбільше мобілізуючі сили проти большевицького розкладу. Водночас народи шукають з'єднання своїх зусиль в боротьбі проти спільної небезпеки і спільних труднощів. Так національний і міжнародній солідаризм ідуть впарі та взаємно себе підсилюють та доповняють». (Декл. ст. 2. уст. 3.).

Коментуючи це програмове наставлення ОУН, інж. О. Бойдуник, член ПУН-у писав в «Укр. Слові» в Парижі в вересні 1958 р.:

«Українські націоналісти свідомі всіх людських слабостей і нахилів, які є природні, і визнають існування професій, станів і кляс, як господарсько корисні, неминучі та соціологічно закономірні, яких не то що зайво, але й неможливо нівелювати. Але так же само не можна допустити до того, щоб ті професії, стани і кляси, дбаючи кожний окремо за свої інтереси, вели між собою нічим непогамовану боротьбу. Така боротьба шкідлива не лише для них, але й для всієї національної чи державної спільноти, до якої всі вони належать. Тому українські націоналісти вповні визнаючи і респектуючи інтереси одиниці, професій станів і кляс, рівночасно дбають і про інтереси цілости національного органзму і його держави. Не заперечуючи ті розбіжні інтереси складових частин національного організму. але щоб обмежити боротьбу за них між ними і не допустити до ослаблення цілости, українські націоналісти вимагають від тих складових частин взаємопошани, братолюбія і толеранції, та взаємовизнання своїх, хоч і розбіжних, інтересів, а в слід з тим і в ім'я того — солідарної співпраці для добра тих складових частин і цілости. І в цьому заключається інтеґралізм в українському націоналізмі й програмі ОУН.

Коли йдеться про політично - державний устрій в ідеології українського націоналізму, то це преважливе питання сконкретизовано чітко і ясно як народовладний устрій. Українська Держава, байдуже на форму, має бути формою життя українського народу, як духово однієї і кровно спорідненої цілости, в якій (державі) він має бути необмеженим сувереном. Джерелом влади в українській державі має бути український нарід. Звідси й походить назва — народовладний устрій».

В жовтні 1958 р. О. Бойдуник знову писав: «Тим шляхом, від солідарности, як спільних виступів, перейдено до солідаризму як системи суспільного ладу, в якій логічно пов'язані складові частини національного організму і струнко побудоване життя того організму. Тим самим кличеві «Держава над партіями — нація над клясами» дано конкретний і практичний зміст.

Кожна нова ідея має вигляд на успіх і реалізацію якщо її підхопить і сприйме молодь. Вже в листопаді 1947 р. в Мюнхені, постало «Українське Студентське Товариство Національного солідаризму», а згодом такі ж самі Товариства в Ґрацу, Ерлянґені, Реґенсбурґу, Тюбінґені, Франкфурті, Лювені, Парижі і т. д. Для координації праці тих Товариств, в травні 1949 р., постало Об'єднання Українських Студентських Товариств Національного Солідаризму під назвою «ЗАРЕВО», яке тепер має свої клітини по всіх країнах поселення студентської молоді. В проводі «Зарева», як нам відомо створено окрему референтуру «національного солідаризму» для основних студій і кожночасних уточнень тієї системи».

СОЛОВЕЙ — комахоїдна перелетна птиця завбільшки горобця, сіра з довгим рудавим хвостом. Визначається (самчик) гарним співом весною увечорі, а то і вночі. Він часто виступає в приповідках, як символ досконалого співу: «Голос солов'їний» — одна з чарівних жиночих приваб: «Руки білі. стан тоненький, голос солов'їний . .» (Чуб. V, 25). «При солов'ю й горобець співак» — себто при доброму співакові в хорі й поганий підтягне (Ів. Франко III, 145).

Пісня солов'я весела, — слухаючи її, звеселяється темний луг. В пісні про перевіз, поки про перевіз просять дівчину батько, мати, брат,

сестра, кожного разу додається приспів: «В лузі калина, темно, не видно. соловейко не щебетав». і дівчина відмовляється перевозити. Але коли про перевіз просить милий, приспів зазначає: «В лузі калина: ясно да красно, соловейко защебетав». Тому й «коли сниться соловей, то це — любов» (Ів. Франко, III. 136). «Без малого соловейка й світ не світає, а без мого миленького гуляння немає» (Метлин. 38). І в колядці співається: «Та подякуй нам за колядочку, ой, що ми тобі колядували, дім звеселили, як соловейчик при тузі в лузі. . .» (Голов. II, 36). І в «Слові о Полку. . .» солов'ї веселими піснями світ повідають. . .» Вони ніби будять світ, тому і в билині фігурує Соловей Будимирович, себто властиво Соловій Соловейкович (Ол. Потебня в РФВ. 1886, III, 40). І в пісні співається: «дай же мені, мамо, солов'ятко, щоб мені раненько щебетало, щоб мене раненько пробуджало» (Голов. II, 112 і 13). А що ця остання пісня весільна, то «солов'ятко» тут визначає дитину.

Соловей дуже часто виступає, як будівничий дому, родини, що й зрозуміло, коли пригадаємо, що він символізує любов: «Ой там на горі дим не дим, Там соловейко гніздо звив, Да всю ніченьку не всипав, Собі галочку прикликав: — Ой, чи будеш ти, галочко, Моїм діткам маткою? Ой, там на горі дим, не дим, Ой там Василько дім робив. Да всю ніченьку не всипав, Собі дівчину прикликав: Ой чи будеш ти жоною, Моїм діточкам слугою?» (Чуб. III, 177).

В похоронних голосіннях назва солов'я часто прикладається і до батька і до чоловіка. а особливо до сина. На Лубенщині мати голосила: «Мої сини, мої соловейки! Мої сини, мої маленькі! Та якого ж вам гостинця передам? Покочу яблучко — воно зогние. Покочу булочку — зацвіте. Покочу бубличка — не докотиться. До вашаго серденька не пригорнеться. (М. Груш. «Іст. у. літ.» I, 122).

Спів солов'я, як і його любовна та весільна символіка, в'яжуться з весною. Не дурно ж і в пісні: «соловей щебече — садки розвиває» (Чубин. III) і ця асоціяція відбивається і в прикметах: «Як весною заспває раніш соловей, то буде щасливий год. всякому буде весело на душі, а як раніш від солов'я закує зозуля, то год буде смутний» (Білгородщина. Етн. Зб. НТШ. XXXII, 406).

СОЛОВЕЦЬКІ ОСТРОВИ, СОЛОВКИ — 6 островів на Білому морі, на найбільшому з них коло 1429 р. засновано манастир свв. Зосима й Савватія . де карався й доживав свого віку від 1775 до 1801 р. засланий туди Москвою останній кошовий Січі Запорозької П. Кальнишевський. Большевики перетворили той манастир, разом із іншими Соловками в найстрашнішу каторгу, де люди гинули, як мухи. головно на лісозаготівлях. Ще живі соловчани співали над їх могилами:

Спіть невідомі, спіть замучені,
Спіть у мохах серед лісів.
Шумлять сосни соловецькі
Над могилами борців. . .

С. Підгайний в своїй книзі «Укр. Інтеліґенція на Соловках» (1947) писав: «Соловецька каторга, що її слушно називали «Советським Союзом у мініятюрі» була барометром внутрішньої і навіть зовнішньої політики Сов. Союзу Коли криза терору в країні йшла вгору, число каторжан на Соловках збільшувалось, а терор на самому острові набирав нечуваних нелюдських форм. Коли ж та крива в країні йшла на спад на Соловках теж легшало. Коли. приміром, в 1926 р. у Польщі забито советського полпреда Войкова, то на Соловках негайно розстріляно 100 найвидатніших в'язнів.

«Перетворені 1922 р. на «Соловецкий лаґерь особого назначения». Соловки за 15 років свого подальшого існування не раз відповідно змінювали й свою назву. З посиленням терору в середині Сов. Союзу вони перетворюються в СОВЛАГ «Северние лаґеря особого назначения», що складаються з концтаборів, розташованих на півночі і, передусім, навколо Білого моря. Центром соловецької каторги. як і всього «Совлаґа», стає Попів острів. Коли ж терор набирав ще гостріших форм, а «індустріялізація і колективізація за всяку ціну» ставали чимраз брутальнішими, утворюється новий величезний Біломорсько - Балтійський табір з центром на Медвежій горі, до якого Соловки включаються. як УІІІ відділ табору.

1937 р., за Єжова, Соловки перетворено на «Соловецкую тюрму особого назначения Главного Управления Государственой Безопасности СССР».

«Така, сказати б, зовнішня історія соловецької каторги. Ці перейменовання й реформи не змінювали звичайно, основного призначення соловецької каторги — **фізично й морально нищити людину**. Проте, режим, як і соціяльний контингент ув'язнених за різних часів були не однакові. Можна визначити, власне, 4 доби вісторії соловецької каторги:

1922—27 — період Непу; 1927—32 — період першої п'ятирічки; 1932—37 — друга п'ятирічка; 1937—38 —«єжовщина. . .»

Хто був тут з українців за першої доби?

«Насамперед. отамани петлюрівських повстанських загонів, українські священики та незначна група українських інтеліґентів, що не склала зброї з часів громадянської війни. Це були ті українські інтеліґенти, які вже тоді розуміли протиукраїнську суть большевицької політики. Серед соловецьких в'язнів не бу-

ло ще тоді ні українських академіків, ні поетів. У той час на Соловках були невідомі солдати української революції, що не покинули батьківщини, а продовжували одверту боротьбу. Ці люди й на каторзі не приховували своєї люті супроти ворогів і знищені були при першій нагоді. Убивство Войкова і стало одним із таких привидів: тоді на Соловках полягли передусім наші отамани. Решта ж українців — в'язнів цієї доби — загинула за другої доби. . .»

«Другий період (1927 - 32) — доба дикої сваволі... Люди, що потрапили тоді на Соловецькі острови, справді зазнали «гірких і пекельних» мук... У той час терор в Україні набрав нечуваних розмірів. По одному тільки процесу СВУ не тільки тюрми, а всі льохи набито було українськими селянами та інтелігентами, обвинуваченими в причетності чито до СВУ, чито до Українського Національного Центру, або Української Військової Організації. В'язнями українцями забито було совєтські тюрми, зокрема острів — в'язницю «Соловки». . . З 1931 р., коли на півночі Сов. Союзу опинилося не кілька тисяч, а кілька мільйонів українців, кубанських і донських козаків та інших інонаціоналів, коли треба було виконати за всяку ціну першу п'ятирічку та ще й за чотири роки, постала ідея створення Біломорсько - Балтійського каналу. Настав час, коли багато тисяч людности Соловків мусіли покинути їх і переселитися на материк, щоб полягти на будівництві того, на кістках в'язнів побудованого каналу. На островах лишилась тільки незначна частина в'язнів, переважно слабих, полишена помирати, щоб збільшити число саме тоді від тифу померлих кільканадцяти тисяч в'язнів. Серед тодішніх соловчан, що їх залишено вмирати на Соловках, і тих, що виїхали на будівництво Біломорського каналу, бачимо акад. М. Слабченка, проф. Барбара, проф. Йос. Гермайзе, М. Павлушкова, Пав. Христюка, Ів. Петренка, Г. Садовського, О. Березовського, Віт. Юрченка, Кл. Поліщука... За цієї доби на Соловки потрапила українська інтеліґенція, щільно пов'язана з українськими селянами. Ми не бачимо ще серед ув'язнених ні політичних діячів сов. України ні тих діячів на культурній ниві, які свого часу повірили в щирість совєтського протеґування українській культурі і ставились до совєтської влади цілком льояльно, доки влада не скинула з себе маски...

«Третій період. . слід починати від того часу, коли, ліквідувавши на селі все ініціятивне й національно свідоме, Сталін вирішує поквитатися з рештою інтеліґенції та покінчити з усіма «нестійкими» елементами в КП (б)У... І у 1933 р. по закінченні будівництва Біломорського каналу, всіх «непевних» соловчан і несоловчан повернено на Соловки. 1933 і 1934 р. на острів прибули нові в'язні — члени партії, совєтські письменники, підсовєтська інтеліґенція і т. п. — словом, ті, що в 1929 - 30 рр. стояли при державній кермі й були хоч міріонетками, але суддями й прокурорами на показових судових процесах. . . До середини 1937 р. на Соловках зібрано ввесь цвіт української підсовєтської інтеліґенції та українських комуністичних кіл...

«Четвертий період... слід починати з того часу, як на чолі НКВД СССР став Єжов. Становище трудящих і підсовєтської інтеліґенції України стало нестерпно тяжким. Гіршає й без того гіркий режим на Соловках...

«...1938 р. всіх в'язнів із Соловок кудись вивезено, тюрму ліквідовано і розпочато будівництво воєнно - морської бази...» (ст. 8-32).

СОЛОВЙОВ СЕРҐЄЙ (1820 - 1879 — московський історик, професор московського університету. У праці «Историія Росіи с древнейших времен» подав багато матеріялів до історії України. Проте, його відношення до України М. Драгоманов так схарактеризував: «Думка ж про те, що український народ мав причини бути невдоволеним і царським урядом, настільки противна московському історикові, що навіть розказуючи про часи, коли вже після поразки Мазепи, зосталась тільки тінь гетьманщини, коли гетьман і полковники стали зовсім уже тільки прикажчиками московського уряду, котрий почав без виборів козаків назначати полковників із чужих людей, коли москаль Меншіков, одержавши від царя маєток в Україні, повертав козаків собі в кріпаки і т. п. Соловйов пише: «Малоросійський народ действітельно терпел много, только не от московського тиранства» — а від своєї ж козацької старшини...» «Переднє слово до «Політ. пісень...» Цитовано в «Вільній Думці» 1959, ч. 24 ст. 15.

СОЛОД — скільчене висушене збіжжя, звичайно ячмінь. Вживається при виробі пива та спирту: «Варив чорт із москалем пиво та й солоду відрікся» (Номис, 821).

СОЛОДКЕ — символ приємного: «Хто солодко живе, той гірко вмирає» (Сл. Грінченка), бо солодке життя звичайно грішне, а смерть грішника, за народніми віруваннями, дуже тяжка (див. КОНАННЯ).

«Не будь солодкий, бо тя злижуть» — себто не будь ані надто підлесливий, ані надто прикрий (Ів. Франко, III, 145). «Солодкі губи я й сам оближу» — себто в приємних

обставинах можна обійтися дуже добре без допомоги приятелів (там же). «Що солодке, то коротке» — приємні речі коротко тривають.

Дівчина, що хотіла б найкраще вийти заміж, має примовляти: «Як за солодкими грушками люди йдуть, най так за мною молодці линуть; як не мож злим оком у ясне сонце цодивитися, так щоб хлопці не могли без мене жити. Як своє тіло люблю, так щоб мене любили (там же, 145).

СОЛОМА — сухі стеблини зернових рослин, жита, пшениці. ячменю, тощо. В народній символіці — символ позашлюбного кохання: «Цеї ночі опівночі солома горіла, як єм любку цілував, аж ся розболіла» (Голов. ІІ. 282). Або: «Вийду я на вулицю, — солома горить; сюди гляну, туди гляну: дівчина біжить. Нехай біжить, хоть не біжить, я води не дам (не задовольню її кохання), іди собі, дівчинонько, під зелений гай» (Чубин. ІІІ, 153). Або: «Ой поїхав мій миленький до Львова, до Львова, та згоріло серце моє, як житня солома» (Гол. ІІ, 345).

У зв'язку з цією символікою стає зрозумілим, чому, коли молода виявляється «нечесною», родичі молодого приходять з весілля до батьків молодої, співають їм дуже цинічні пісні і надягають на них солом'яні хомути... Як каже з цього приводу Хв. Вовк, за старою традицією, доми розпусти відзначалися солом'яним вінком, повішеним на дверях, а проститутки називалися «солом'яними».

Дуже виразною ознакою догани дівчині за її поведінку було розкидання соломи перед дверима її хати, або посипання соломою дороги, якою вона мала йти до шлюбу. В Німеччині духовенство навіть уважало своїм обов'язком підтримувати цей звичай і примушувало молоду, якої попередня розпусна поведінка була широко відома, самій зазначити свою «нечесність», вбираючи вінок із соломи, замість із квітів (Студії...» ст. 306). Треба все ж тут зазначити, що ГОРІННЯ (див.) взагалі символізувало любов, кохання, але що солома швидко вибухає вогнем і так же швидко згоряє, то СОЛОМ'ЯНИМ ВОГНЕМ визначається взагалі всякий запал, що швидко минає, а в вищенаведених випадках — «солом'яну» пристрасть, не скріплену шлюбом і що звичайно до шлюбу не приводить.

У зв'язку з попередньою символікою стоїть і визначення соломи, як символу пліток. поговору. :«Коли мене вірно любиш, не кажи нікому, бо то люди рознесуть, як вітер солому» (Чубин. У, 766). Голов. ІІ, 316, 821). До цього друга пісня додає: «Сіно моє, сіно моє, солома дрібненька. Не журися, мій миленький: я ще молоденька», — себто хоч і будуть поговори, на те не треба зважати бож «не піде дрібен дощик без тучі, без грому; ой не піде дівчина заміж та без поговору...» (Потебня в Рецензії на твори Головацького 1880, ст. 135).

Серед магічних актів, які відбуваються в різдвянім циклі свят, а зокрема на Свят - Вечір, не бракує ніколи й соломи (або сіна), якою застелюють (по під скатертину) різдвяний стіл та покуття, де потім ставлять ДІДУХА та кутю з узваром. Кидають солому і під стіл. Все це зв'язується з надіями на урожай наступного року. Після першої страви господар звичайно витягав, заплющивши очі, якусь соломинку: якщо вона була довга, то й урожай мав бути добрий, а як коротка, то невдалий. Ця солома (чи сіно) залишалися в хаті аж до Нового Року, а тоді солому «розвішували в садку на деревах — щоб садовина добре родила...» (Ент. Зб. НТШ ІІ, ст. 11).

Ці магічні обряди відносилися не тільки до рослинности, а й до худоби. Ось як Іван Франко описував внесення соломи до хати на Свят - Вечір: «Господар ставить сніп у куті за столом під образами, а той другий (що несе солому) кидає солому на землю. На солому кидаються діти, розкидають і розстелюють по хаті і, лазячи на ній на руках і ногах. кричать: ко-ко-ко! ґе-ґе-ґе! ква-ква-ква! кві-кві-кві! і т.д., наслідуючи голоси всякої домашньої звірини: це на те щоб увесь рік худоба так велась і ховалась на господарстві.» (Етн. Зб. НТШ. У, 204).

Прийнявши цей різдвяний звичай під увагу, можна зрозуміти, чому й в коморі. під час шлюбної ночі солома відогравала велике значення: «З комори мусить бути, по змозі, забрано геть усе, що в ній було складене, так, щоб у ній не було нічого, крім ліжка. Дружка приносить з клуні куль соломи... Іноді він кладе також сніп збіжжя (другий символ плідности й урожаю) під подушку. Свахи та ще будь хто з бояр стелять ту солому на підлозі, чи на ліжку, вкривають її рядном та кладуть килим, чи кожушину. що має бути за ковдру. Іноді стелять постільні речі, що їх привезла з собою молода, але завше на соломі». (Хв. Вовк «Студії...» 287).

Якщо солома сприяє родючості в нормальному стані, то, побувавши під небіжчиком, вона цю свою властивість цілковито тратить і, як і вся річ, що побувала в контакті з мертвим, робиться небезпечною: «Соломи з постелі, на якій умер чоловік, не годиться закопувати в землю, бо в тім місці нічого не буде рости; її не можна кидати на гній, бо поле сім літ не буде родити: а треба винести її за село, на границю і там спалити» (Етн. Зб. НТШ. У, 169).

Солому вживали і як оберег, але в цілком особливих випадках: при зустрічі з людьми, «лихими на перехід», себто такими, що приносять зурочення: «Піп злий на перехід — за ним треба на відліг клапоть соломи кинути» (Ів. Франко. II, 541. Також Ент. Зб. НТШ, У, 197, 213).

Соломою лікували від гвіздків та від стисків. Для цього «треба із трьох хат увечорі пізно, щоб ніхто не бачив, взяти із острішка та витягти соломи наохрест, і треба у дворі, як лежить солома наохрест, взять дев'ять раз по хрестику. Все зварить, купать у цім дитину». (МУЕ НТШ. ст. 60. Київщина).

Солома в селянському житті була буденним явищем, — була вона в кожного. Звідти приповідки: «Ліпше своя солома ніж чужа перина», або «Ліпше солом'яне життя, ніж золота смерть», — себто краще жити в бідності, але у себе на власному, ніж вмирати в багатстві. Ів. Франко, III, 146).

Дуже поширений, але мало зрозумілий вираз «Сила й солому ломить». В цьому виразі зберігся спогад про давній обряд індоевропейців ламати солому на знак порушення договору. У французькій та німецькій середньовіковій письменності збереглося чимало згадок про цей обряд. Відбувався він як символ відмови від якогось зобов'язання, особливо при порушенні васального договору. І наша приповідка має той же змисл: в ній солома символізує право, і тому приповідка визначає, що сильний порушує договори, сила бере гору над правом. На знак добровільної відмови від своїх прав, особливо від права на власність, в Німеччині соломи не ламали й не кидали, але власник передавав її тій особі, що мала володіти його землею. Московський вчений Буслаєв, запевняючи що і в нас, при зав'язуванні договорів теж вживано символ соломи, наводив цитату з Іпатієвського літопису про кн. Володимира Васильковича, що закликав свого брата Мстислава нічого не давати «в уділ» небожу Юрієві: «взем соломи в руку от постеля своея рече: хотя бих ти, рци, брат мой тот вехоть соломи дал, того не давай по моем животі нікому же» (1228 р.) З цим символом, гадав Буслаєв, «мабуть, стоїть у зв'язку давній звичай слати постіль молодим на житніх снопах» (Павлов Сильванський в ЖМНПр. 1905, УІ, 349 - 50). Але ми бачили інше значення цього звичаю. Див. також Дм. Чижевський в ЛН Збірник, Гановер. 1947, II, ст. 15.

СОЛТИС — начальник громади в селах німецького права в ст. Польщі. В XУІ в. солтиства були спадкові.

СОЛЯНИЙ ШЛЯХ — дорога від Озівського моря річкою Калміє, її притокою Солоною, Вовчими Водами на Дніпро: нею у княжі часи возили сіль.

СОМКО ЯКІВ († 1663) — полковник переяславський, в 1660 р. наказний гетьман України, представник городового «статечного» козацтва, що протиставився козацькій черні з осередком на Січі. Після перемоги Брюховецького на т. зв. ЧОРНІЙ РАДІ, стятий в Борзні.

СОН — періодичний стан спочинку, сполучений з утратою свідомости й вразливости змислів та обниження діяльности всіх органів; дуже часто він супроводиться СНАМИ — себто менш - більш виразними переважно зоровими сценами, що в них і сплячий часто теж фігурує. Пояснюють ці сни тим, що і в сні деякі мізкові осередки не перестають працювати, а, навпаки, робляться дуже вразливі навіть на незначні подразнення, в наслідок чого у сні часто пригадуються давно забуті події, розв'язуються трудні проблеми, що їх не було розв'язано на яву, зароджуються цінні мистецькі твори, виявляються доти непомічені початки недуг, та реєструються випадки т. зв. ТЕЛЕПАТІЇ (див.), що їх звуть ПРОРОЧИМИ СНАМИ.

В українському народі, як і у всіх народів світу, поширена віра в віщі сни. Для пояснення тих снів кожний нарід має свою власну символіку, яка в багатьох випадках збігається з символікою інших народів, але в багатьох випадках від неї відходить, залежно від особливих асоціяцій думки, що в'яжуться з місцевими побутовими умовами, себто зо звичаями, віруваннями, обрядами і загальною символікою даного народу. Під відповідними гаслами УМЕ використовує по можливості й цю символіку снів, але вона так багата й ріжноманітна, що використовуємо її лише тоді, коли вона допомагає нам зрозуміти загальну народню символіку, або її вдатно проілюструвати.

З давніх часів дійшов до нас віщий сон в. кн. Святослава в «Слові о Полку». В ньому відбилася тогочасна символіка нашого народу, яка, зрештою, затрималася й до наших часів. «Цеї ночі звечора в Києві на горах, — оповідав кн. Святослав, боярам, — одягали ви мене чорною папаломою на кроваті тисовій. Черпали мені синє вино з отрутою змішане, сипали мені з порожніх сагайдаків поганих кочовиків жемчуг на груди. Уже в моїм золотоверсім теремі нема сволока. Всю ніч звечора крякало вороння; у плісньська були дебрські сани і неслися к синьому морю...» У цьому сні — самі зловіщі прикмети: чорна папалома — жалібний одяг; ліжко — хворо-

ба, жемчуг чи перли — сльози, крякання ворон — віщує лихо; дошки без сволока на теремі — господа, що руйнується, і нарешті сани — символ смерти. Звичайно тлумачать «сани» в «Сл. о Полку», як «змій», але, пригадуючи Заповіт Мономаха, який він робив, вже сидячи «на санях», переконуєшся, що нема в тому потреби. «Дебрські сани» — від «дебра» — прірва, глибока яма — похоронні сани. Зрештою, коли б навіть прийняти сани за змії, то й ці виступають в нашій символіці як символ всякого лиха, а зокрема — лихої вістки. Море ж, як і всяка велика кількість води, — велике горе (див. ПОВІНЬ).

Та не всі сни віщі. Беньковський, на підставі розмов із волинськими бабусями, цими справжніми живими СОННИКАМИ, що витлумачують сни писав, що однакові сни сняться кільком особам, або один і той самий сон сниться одній особі три ночі зряду, то той сон обов'язково збудеться і скоро. Якщо ж сни оповідати всім і кожному, то вони не збуваються і тому треба всім оповідати про погані сни, а про добрі сни мовчати» (К. Ст. 1896, IX, 232).

Також поширене вірування, що підчас сну душа залишає тіло й блукає світами, тому й бачить ті чи інші сни: «Одні кажуть, що то з чоловіка що снить, виходить душа та й іде до Бога по сон, а Бог їй сни толкує... Але як чоловік спить, а його душа піде, то відьма може такій душі заступити дорогу до тіла. Вона може сама влізти до тіла й тому чоловікові в серце, і може ним кидати до землі й мучити (Народне пояснення ЕПІЛЕПСІЇ. Є.О.). Тоді чоловік може й умерти, бо відьма буде його мучити, а душу не пустить до тіла». (Снятинщина. Етн. Зб. НТШ. XXXII, 307).

У зв'язку з цим віруванням кажуть: «Не можна сонного, що твердо спить, нагло будити, бо може в тій хвилині вмерти». (Коломийщина). Ів. Франко пояснював цю заборону віруванням, що душа під час твердого сну виходить з тіла, а коли людину нараз збудити, то вона може не вспіти повернутися до тіла (Приповідки, I, 372).

Щоб не сталось отже нічого злого підчас сну і щоб не допустити відьму до тіла, треба, лягаючи спати, «перехрестити подушку і сказати, щоб снилися добрі сни: «Чесний хрест у головах, Божа міць у ногах, чисте місце підо мною, сам Господь надо мною»: (Буковина Зап. ЮЗОТд. II, 396). Вірили також, що снами завідує св. Йосип, тому, якщо присниться щось страшне, проказували: «Нехай св. Йосип на все добре переносить!» (М. Груш. «Іст. у. піт.» IУ. 461).

Сонливість, що нападає на людину в невідповідний момент, а особливо в церкві, це вже просто від диявола: «Лукаві кидають квітки на людей, і ото на якому квітка зачепиться, той і засне. Думки наганяють на людей: він і на Кубані побува, і за Кубанью, ї про хазяйство своє думає та думкою багатіє..» (Дикарев в Етн. Зб. НТШ, II 41). На зв'язок сну з «Квіткою» вказує й пісня: «Квіт калиноньку ломить, сон головойку клонить» (Чубин. IУ, 210) Див. СПАТИ.

СОН - ТРАВА, СОН БІЛИЙ, АНЕМОН — одна з перших весняних квіток, дуже трійна. Вона одна відкриває таємниці тому, хто зірве цю темно - синю квітку вдосвіта, перетримає в холодній воді ввесь день, а потім на ніч покладе собі під подушку. Увісні сон - трава покаже йому правдиво все, що він хоче знати (Маркевич «Укр. мелодії..» 3). Ці перші весняні квіти варто добре потоптати, проказуючи собі на здоров'я: «Щоб і на той рік діждати — сну топтати...» I, 107). За грецькою легендою сон - трава постала з тіла прегарного Адоніса, Венериного коханця (див. ТАММУЗ).

СОНЕТ — поезія з 14 рядків: дві перші строфи по чотири рядки мають тільки дві рими; дві другі по 3 рядки звичайно римовані парами. Це — чи не найскладніший жанр у мистецтві поезії. Його винахід приписують Петрарці Ця замкнена в 14 рядках певна тема з наперед визначеними правилами (наростання, спад і підсумок), знайшла у нас найкращий вияв у творчості М. Зерова, що відзначається епічною зрівноваженістю забарвленою часто поривною ліричністю. В його «Сонетаріюмі», над яким він працював коло 15 років, знаходиться 113 сонетів — 85 оригінальних і 28 перекладних, переважно з Петрарки, Ередія і Ронсара. Ось один із його сонетів «Клясики», що в них Зеров вклав свій погляд на поезію взагалі і на сонети зокрема:

Ви вже давно ступили на пораг
життя земного, лірники - півбоги,
і голос ваш — рапсодії й еклоги —
дзвенять ві тьмі аїдових доріг.
І чорний сум, і сірий жаль наліг
на беріг ваш — на скитські перелоги:
Вже ні жерці, ні маги - педагоги
не вернуть вас на наш північний світ.
І ваше слово, стиль, калагатія —
для нас лиш порив, недосяжна мрія
і гострої розпуки гострий біль.
І лиш одна ще тішить дух естета,
одна відроджує ваш ясний стиль -
ясна й дзвінка закінченість сонета (1921)

СОНЕЧКО, БЕДРИК, ЗОЗУЛЬКА, БАБРУНА — маленький круглавий червонястий з

чорними крапками жучок. Піймавши його, діти в різних кінцях України промовляють до нього майже однаковими формулами, ворожачи з його лету. В Галичині, поклавши його на руку, примовляли: «Бабрун - бабрун - бабруночко, покажи мені дорожечку: чи вгору, чи вдолину, чи в середню кватирину?» Іноді ще й підкидали вгору: «Чи до неба, чи до пекла?» Якщо сонечко розправить крильця, то той, що питає, піде до неба, а як упаде, то до пекла. Під Рогатином навіть дорослі зверталися до сонечка з просьбою показати дорогу: «Зазуле молода, покажи мені ворота: чи туда, чи туда, чи туда? — та й махне рукою на всі чотири сторони. То вона не буде довго лазити, а все полетить у той бік. куди християнин має йти». (К. Ст. 1890, ІУ, 95; Ів. Франко, І, 18; Етн. Зб. НТШ. V, 81).

На Звенигородщині, як пастушкові надокучило чекати вечора, то він, спіймавши сонечко й посадивши його на руку, питав: «Бедрику, бедрику, скажи, чи далеко вечір?» та й махав рукою. То коли вечір мав прийти швидко, бедрик летів, коли не летів, значить ще до вечора було далеко. (Етн. Зб. Київ, 1928. УП, 135).

Іноді з сонечком гуляються без ворожби: «Сонечко, сонечко, виглянь в оконечко, он татари їдуть, тебе заріжуть», — то сонечко лякається й летить, — відгук давніх часів.

В Галичині подекуди вірять, що, коли хто розчавить ногою сонечко, у нього помре хтось із родичів. (К. Ст. 1890. ІУ, 96).

У словаків існував звичай запитувати сонечко, коли буде гарна погода. У чехів знайти сонечко вважалося доброю прикметою. Дівчата в Чехії та Сербії запитували сонечка, з котрої сторони прийдуть свати (там же).

СОНЦЕ — осереднє тіло нашої планетної системи, віддалене від землі на яких 150 мільйонів клм. Культ сонця відограв величезну ролю в житті й поезії давніх народів: в египтян воно уособилося в культі бога РА, в греків — Геліоса і Аполлона. в римлян — Соля, в іранців — Мітри.

Про культ сонця у нас див. Є. Онацького розвідку в «Збірнику НТШ т. 169 на пошану З. Кузелі». Мюнхен 1952.

СОНЦЕ ПРАВДИ — церковний хрест. оточений кругом із сяйвом. Це сонце правди часто зустрічається на фронтонах церков і на монстранціях. себто чашах, покритих покришкою із цим сяйвом. Також Христа звуть сонцем правди. що просвіщає тих, які сидять в пітьмі неуцтва й нерозуму.

СОНЯШНИК — зелиста, однорічна рослина до 2 метрів заввишки із грубим билом, великим серцеватим листям і великим зложеним цвітом до 30стм. проміру; його зернятка — НСАІННЯ — мають 15—40% олії, яку добувають на їжу й на промислові потреби.

Невважаючи на те, що соняшник з'явився в Европі, привезений з Америки тільки в ХУІ ст., а в Україні аж у ХУП ст. він так заклíматизувався в Україні і зробився таким характерним для українського краєвиду, що багато мистців почали вже вживати його, як емблему України. Вже в 1722 р. при будові будинку колегії в Глухові, соняшники входили в його орнаментацію, як український національний мотив. Наталя Забіла писала:

Подивися, всюди — під віконцем,
На полях в садках, біля воріт —
Повертає голову за сонцем
Ясножовтий соняшників цвіт.
Серцю любо бачити, як влітку
Серед хат у рідному селі
Розквітає ця хороша квітка,
Це створіння нашої землі.
Поміж інших квітів нам недурно
Соняшник миліший від усіх, —
Це тому, що він такий безжурний
І яскравий, як веселий сміх.
І тому, що, мов на варті сторож,
Він стрункий, стоїть за ворітьми
І, як ми, всміхається бадьоро,
І до сонця тягнеться, як ми.

Також Ю. Клен в «Попіл Інперій» описав соняшник як символ України.

На Маковія, разом із іншим зіллям, святили й соняшники, — вживали їх потім проти СОНЯШНИЦЬ а також і проти інших хвороб, а в тому і проти ревматизму. Пили також відвар із цвіту соняшника, або порошок із серця сеняшника проти пропасниці. Всі ці ніби лікувальні властивості соняшника треба приписати його назві. що в'язала його зо святим сонцем, до якого його квітка постійно звернена. Ця остання властивість соняшника спричинилася до того, що він почав символізувати і підлабузнювання.

СОНЯШНИЦІ — хвороба, що виявляється в спазматичному болю шлунку та в нервовому подразненні. що не дає дитині спати. Тому цю хворобу звуть також ПЛАКСИВИЦІ. Як т і л ь к и дитина захворіє на соняшниці, кличуть бабу, щоб вона «соняшниці заварила». Баба кладе в горщик соняшник, пшоно, веретено, щітку, голку, ніж і копійку, варить усе з водою, потім на животі дитини переливає все в миску, шепочучи замовляння (Ящуржинський в К. Ст. 1889 УШ, 524 - 27).

На Херсонщині соняшниці лікували інакше: Треба покласти хворого на ліжко, помастити під ложечкою дерев'яним маслом і, шепочучи «Отче наш» та «Всі святії отці», взяти маленький горщик, покласти туди трохи прядива і запалити, а під ложечкою посипати

пшеничних отрубів, і потім горщик із запаленим прядивом перекинути на отруби. Зашіптують Соняшниці, як і Переляк. Якщо біль у животі супроводиться рвотою, то такі Соняшниці називаються НАДСЕРДНИМИ. Якщо ж біль у животі такий сильний, що хворий не може розігнутися і сидить, схилившись грудьми на коліна, то це зветься ЗАВІЙНА». (див.). (Ястребов, Летоп. III, 114).

СОПІЛКА — дерев'яна цівка з бузини, калини, ясеня, ліщини, кори з 6—7 дірками зверху та часом, ще одною зі споду. Залежно від того, як їх задувати, сопілки бувають: ДЕНЦІВКА з готовим свищиком, що міститься в денці губника; ТЕЛЕНКА, така, як денцівка, але з кори. або з ліщини. ЖОЛОМІҐА — подвійна денцівка, з одного шматка дерева з 5 дірками (2+3) на Гуцульщині, — ймовірно походить ще з княжих часів: СОПІЛКА НА ЗУБ — більша від денцівки, без свищика, задувається до загостреного початку сопілки; в гуцулів вона зветься ФЛОЯРА; СОПІЛКА БЕЗ ГУБНИКА І БЕЗ ДІРОК — її вживають пастухи. На сопілках можна грати, гудучи одночасно своїм голосом якийсь тон, і це дає враження двоголосся.

В народніх піснях сопілка — символ гармонії, а значить і взаємної любови: «Сопілочка з калиночки, ясеневе денце, Ой, хто ж мене не полюбить рожен йому в серце» (Чуб. V, 10).

Або: «Знати мого миленького, що вулицею йде. Сопілочка, як бджілочка, в рученьках гуде. Сопілочка, як бджілочка, дубовеє денце, Як заграє, заспіває, втішить моє серце(РФВ. 1882, II 214).

Або: «Сопілочка з барвіночка, калинове денце. Вийди ж, мила, чорнобрива, потіш моє серце» (там же). В останньому прикладі символіка дуже ясна бо не може бути сопілки з барвінку, але барвінок — козак, калина — дівчина, гармонія цілковита. Ось ще один такий приклад: «Що сопілочка з барвіночка, оріховеє денце. Як заграє, як сам знає, болить моє серце» (Чубин. V, 271).

Тут барвінок — парубок, горіх — ліщина, — дівчина, але тут гармонія не повна, бо ЛІЩИНА (див.) — дівчина, що звичайно не має щастя в коханні.

Сопілка дуже давній наш інструмент, найстарший із всіх наших дмухових (дутих) інструментів. Гр. Сковорода дуже кохався в грі на сопілці і так у ній вдосконалився, що міг наслідувати спів птиць. (П. Маценко в «Сам. Думка» 1935, ст. 290).

СОРБОНА — університет у Парижі, від імени священика при дворі св. Людовіка Робера де СОРБОНА, який заснував в 1253 р. богословську школу з захистом для бідних студентів. В середніх віках Сорбана мала великий авторитет, і до неї з'їздилися зо всіх країн Европи щоб послухати великих майстрів науки і повчитися від них. Вчилися тут і українці. В 1389 р. тут вчився якийсь Теобал Гіберт із Києва; в 1398 р. «Герман Вілевич, ліценціят мов і бакалавр русинської нації з Києва». Під 1353 р. на одній петиції до Риму знаходиться підпис: «Маґістр Петро Кордован і товариш його з Рутенії». В 1391 р. якийсь Іван з Рутенії подавав прохання до ректора, щоб його допустили до маґістратури в теології. Під 1419 р. був там якийсь Самуел Лінкевич «рутенської нації». В 1463 р. в списку докторів, які мали стипендію фіґурує Бенедикт Сервін рутенської нації і Іван Тінкевич рутенської нації з Києва. В 1567 р. знаходимо Адріяна Сагоріуся рутенської нації з України». В 1643 р. тут Ян Усевич — «кандидат теології преславної Паризької академії» написав першу українську граматику латинською мовою. Вона й досі знаходиться під ч. 7568 А в паризькій національній бібліотеці.

В 1713 р. московський цар Петро І, бувши в Парижі, відвідав і Сорбону. Один тогочасний рукопис національної бібліотеки (франц. 14165) якогось Бріса, описуючи перебування царя в Парижі, між іншим зазначив, що «цар дуже жалкував, що ніхто з москалів («московитів») досі не вчився в нашій Сорбоні» (Ілько Борщак в «Ділі»).

СОРОК — число дуже часто вживане в поезії і в обрядовості. У літописному описі походу Олега на Візантію згадується про 2.000 кораблів, а на кожному кораблі 40 людей. Вже Костомаров завважив, що це число — число епічне. В українських піснях, коли описується, яке велике військо, його число все визначається в 40 тисяч: «Йде на тебе сорок тисяч хорошої вроди». або: «Зібрав війська 40.000» В билинах ми бачимо то 40 богатирів, сорок калік, то сорок царів, то теж сорок тисяч сили ратної (Костомаров V, ст. 323—324). На писанках орнамент — Сорока-клинці — з сорока трикутників. Сорок тижнів, за народньою загадкою, людина сидить у в'язниці, себто в матірному лоні. Через 40 днів або 6 тижнів породіля мусить брати очисну молитву, і на сороковий день після смерти справляють СОРОКОВИНИ — поминки з панахидою на гробі (Зап. ЮЗОтд. II, 287).

Зрештою, епічне значення число сорок могло набрати дуже легко під християнським впливом, де ми знаходимо сорокаденний піст, що має свою традицію в Старому й Новому Заповіті. Число сорок має тут спеціяльне значення: сорок років мандрували жиди по пустині,

сорок днів Мойсей перебував на горі Синаї, сорок днів постив в пустелі пророк Ілля, сорок днів постив в пустелі Спаситель світу, Ісус Христос, сорок годин спочивало в гробі Христове тіло.

СОРОК СВЯТИХ — день 9. III. ст. ст. На честь, мовляв, жайворонків, що тоді вилітають із вирію. Це — жертва весні, яка в ріжних формах була відома донедавна в ріжних кутках слов'янства і у нас. Діти, розносячи печені жайворонки, співали веснянок. В Галичині казали, що на 40 Святих бузько вертається з вирію і з цього приводу пекли 40 КОЦИКІВ з прісного пшеничного тіста, плели «квітки» та терли конопляне сім'я на БИКОВЕ МОЛОКО. Коциками та квітами гостили прибулого на гніздо бузька як першого вісника весни (Д. Лепкий в «Зоря» 1885, XI, 129).

На Буковині цього дня «ловили на річці 40 риб» і їли їх, бо «так годиться на здоров'я» (Зап. ЮЗОтд. II, 355). Якщо цього дня не було морозу, то це значило, що мала бути пізня зима: «Після цього дня ще мусить бути 40 морозів» (там же).

На Карпатській Україні казали що на 40 СВЯТИХ треба сіяти розсаду, хоч би й треба було мести сніг із землі. (Етн. Зб. НТШ. II 5). Так і само в Галичині вважали, що це «час сіяти розсаду». «Як буде мороз на 40 Святих, то буде ще 40 морозів, але нешкідливих, але якщо не буде, то хоч би був потім тільки один, зашкодить ниві» (Зубрицький, в МУЕ. НТШ. 40). «На 40 Святих сорока 20 паличок на гніздо кладе» (Номис, 414).

СОРОКА — птах із родини воронуватих, хоча й чорний, на плечах і на споді тулуба білий, з дуже довгим хвостом, всеїсний, любить красти блискучі речі. «Гляди, бо сороки вкрадуть».

«Коли сорока заскрегоче перед вікнами, то це знак, що будуть гості а коли заскрегоче проти задніх дверей, то віщує якусь погану новину» (Етн. Зб. НТШ. V, 178). І взагалі сорока в нашого народу — вісниця: «То мені сорока на хвості принесла», жартує хтось, коли його запитують, звидки знає якусь новину. (Франко, III, 151). І в пісні співається: «Летіла сорока рябоока, сіла коло ставу; — Втішайтеся добрі люди, що панщини не стало. . .» (Драгом. III. 88).

Але від вісниці не далеко й до спліткарки: «єдина сорока з лісу, а десять у ліс». — кажуть про ріжні плітки, що йдуть від хати до хати (там же). В Зах. Европі за сорокою встановилась тверда репутація злодюжки й брехухи. Щодо першого, то досить пригадати оперу Россіні «Сорока злодюжка». Що ж до другого то злодії звичайно й брехуни одночасно. Дехто також пояснював, що сорока має одні пера білі, а другі чорні, а ще Тіфон, грецький граматик, сказав, що «брехні мають чорний хвіст». Пітагор також радив не коштувати «птиць з чорними хвостами» і не сходитися з людьми брехливими та лицемірними. У нас сорока була символом балакучої дівчини: «А то сорока!» У давніх греків сороку приносили в жертву Бахкові, власне, ніби щоб визначити, що вино примушує багато говорити. Але скорше мабуть, тому, що сорока дзьобає виноград.

Коли б хто убив сороку на Свят- Вечір, — казали гуцули, то «до стрілецтва дуже добре: звірка йде дуже на ту звірку але то трудно на Свят Вечір вбити, бо вона ховаєтьс» (Онищук в МУЕ НТШ. XУ, 19). «Щоб охоронити кур від зурочення, під квочку кладуть перо з сороки, убитої першого березня» (М. Сумцов в К. Ст. 1889, XI, 312). На Київщині вбиту сороку вішали в новій стайні для коней, щоб домовик не кустряв та не заплітав хвости й гриви коням. — «бо він буде щитать пір'я до сорока та й згадає, що то сорока вбита, та й зіб'ється» (Перв. Громад. 1926, I, 92—93). Те саме й в білорусів: «Щоб врятувати коня від домового, який може його заїздити, треба на льону застрілити сороку й повісити її у стайні: домовий більш не прийде». (Шейн III, 310; Крачковський 1873 ст. 203).

В XУIII в. вагітній жінці для полегшення породу давали пити воду з розпущеним у ній сорочим мозком (Потебня «Малор. Лечебники», 29).

СОРОКУ СКАКАТИ — весільний звичай танцювати по лавах, після шлюбної ночі. Коли з комори виносили сорочку молодої, всі присутні, завісивши ікони, починали, на чолі з старшим дружком, що тримав сорочку, танцювати з відповідними піснями по лавах навкруги стола і всієї хати, обходячи її тричі насупроти сонця (Чернігівщина. МУЕ НТШ. III 152).

ВОДИТИ СОРОКИ — ходити з ПЕРЕЗВОЮ (див.).

СОРОКА ОЛЕКСАНДЕР (†1941) — український поет, редактор В-ва «Радянська Школа». У зв'язку з евакуацією Києва перед німцями в 1941 р. енкаведисти ув'язнили поета, як «неблагонадійного» і тримали у в'язниці в Харкові. Евакуюючи потім в'язнів, НКВД частину їх спалила живцем у тюрмі, а частину погнали пішки на схід. Із колони в'язнів, яких вели енкаведисти зі своїми собаками, О. Сорока вихопився і кинувся втікати в поле, але за ним погналося авто з енкаведистами які і скосили поета сальвою куль із револьверів. Обставини цього трагічного кінця О. Сорока наче передбачив у свойому вірші 1938 р. «Мати не вийде. . » (Див. СВІДЗІНСЬКИЙ ВОЛ.). В 1959 р. Держ. В-во Художньої Літератури ви-

дало в Києві збірку вибраних поезій О. Сороки під назвою «Вибране», зазначивши в передмові, що він «загинув трагічно», але не сказавши, як саме.

СОРОКОВИНИ, СОРОКОКЛИНЦІ — див. СОРОК.

СОРОКОПУД — комахоїдний птах, ясносірий з чорними крилами і хвостом. Має звичай застромлювати зловлену здобич на терни. У нас казали про нього: «Сорокопуда гріх бити бо він за курми тягне: кобця б'є». (Чубин. I, 60).

СОРОКОУСТ — відправа за померлі душі, парастас, що відбувається в Великий, Сорокаденний Піст по середах і п'ятницях, а також сороковий день по смерті. (Див. СОРОК).

Подекуди в часі відправ сорокоустів ставлять на тетрапод хліб, овочі, мед і пшеницю. Пшениця символ вічного життя. Як пшениця гине, щоб зродився колосок, так і чоловік мусить померти щоб дійти до вічного щастя. Хліб — це символ Св. Причастя, хліба життя, що запевняє вічне життя тим, хто з вірою та любов'ю часто приймають його до свого серця. Мед пригадує радощі небесного щастя, а овочі — чесноти, якими мусять бути прикрашені ті, що бажають дістатися до неба.

СОРОМ — почуття вини за зле виконану справу або порушення встановлених звичаїв, попоєнення того, що вважається НЕПРИСТОЙНІСТЮ. Почуття сорому викликає звичайно почервоніння обличчя. В ріжних країнах викликають почуття сорому ріжні речі, що в інших країнах вважаються цілком нормальними і пристойними. В усіх країнах дуже ціниться СОРОМЛИВІСТЬ МОЛОДІ, бо в ній виявляється її дотримування й пошанування встановлених звичаїв. Сором і Соромливість — породження культури — ані тварини, ані малі діти сорому не знають — в дітях його виховують. Не треба змішувати соромливости з НЕСМІЛИВІСТЮ.

СОРОЧИНСЬКИЙ ПЕТРО — кошовий Війська Запорозького в рр. 1701—02, 1706—07 і 1709. Загинув при обороні Січі від москалів в 1709 р.

СОРОЧИНЦІ — містечко на Полтавщині. Тут народився М. Гоголь, а в п'ятибанній мурованій церкві, яку побудував гетьман Д. Апостол було поховано цього гетьмана.

СОРОЧКА — частина жіночого й чоловічого одягу, зроблена з полотна, Первісний крій сорочки був однаковий для чоловіків і жінок. Пізніше в міру того, як полотно ставало ширше, вироблялися окремі типи крою.

Старіша форма ЧОЛОВІЧОЇ СОРОЧКИ — «з уставкою» (прираменна). Вона ще збереглася у віддалених районах Полісся і Карпат. Новіша гладка сорочка поширилася в усій Україні. Місцеві її відміни — стоячий, або виложений комір, рукав збираний у кістці або вільно пущений Прикрасу чоловічої сорочки становить вишивка, однак не так сам орнамент, як різні викінчувані стібі. Трапляється й кольорова орнаментація на комірі, пазусі й чохлах, хоч суворішого характеру, ніж жіноча. Українська чоловіча сорочка відріжняється від московської тим, що вона защеплювана посередині, тоді як московська защеплюється збоку (косоворотка). Крім того українці носять сорочку. засунену в штани, тоді, як москалі носять її «на випуск», поверх штанів. Московські сорочки не мають вишивок.

Питання про те, до якої міри можна в нас уважати за стародавню цю частину одежі (назву її виводять від латинських слів сарка та касуля) — писав Хв. Вовк — досить тяжко розв'язати. У римлян льняна нижня туніка ввійшла до вжитку тільки за імператорів, і під назвами, похідними від касуля траплялась досить рідко в Зах. Европі навіть за середньовіччя. Щодо України, то сорочки безперечно були в ужитку вже за княжої доби, а крім того знахідки дуже численних пряслиць та решток, правда, не дуже означених льняних та конопляних волокон у пізніших могилах дають право думати що сорочки були в ужитку ще й раніше («Студії», ста. 140).

Щодо ЖІНОЧОЇ СОРОЧКИ, то за козацьких часів, судячи по кількох перехованих зразках та по малюнках Рігельмана, принаймні на Лівобережжі крій її був той самий що й сучасний в тих місцевостях, — себто вони були без коміра, тільки з вузькою лямівкою по краю зібраного на нитку полотна, з досить великим виколом, з вишитими рукавами й подолом. Хв. Вовк ділив сучасні йому жіночі сорочки на два головних типи: лівобережний та правобережний, при цьому як і в багатьох інших випадках, велику частину Київщини треба віднести до типу лівобережного. Жіночі сорочки Лівобережжя відзначаються тим, що не мають коміра, а викот для шиї просто збирають на нитки, а потім обшивають тасьмою чи смужкою полотна; на кінцях роблять петельки, щоб протягувати шнурок або стрічечку для зав'язування. Правобережну жіночу сорочку шиють завше з коміром, іноді стоячим, іноді відкладним. Обидва типи сорочки шиють звичайно з розрізом на грудях посередині, з досить широкими рукавами та значної довжини (найчастіше до кісточок), щоб подол сорочки було хоч трохи видно з-під іншої одежі. Сорочки роблять або ДО-

ДІЛЬНІ, себто цілі зверху до низу, з одного шматка полотна, або ДО ПІДТИЧКИ, коли верхню частину сорочки шиють із тоншого полотна, а нижню — з грубшого. Дуже характерна особливість української жіночої сорочки— ВИШИВКИ. Ними оздоблюють найбільше верхні частини рукавів, їх оторочку коло зап'ястя, комір, коли він єсть, та нижній край сорочки — подол, що його вишиту частину звуть ЛИШТВОЮ. Інших частин української жіночої сорочки звичайно не вишивають, хоча на Волині траплялося, що сорочка була вишита зористим візерунком і на грудях. Найбільше праці та мистецтва докладають до вишивки верхнього краю рукава, т. зв. ПОЛИКА, себто більш менш широкої смуги поперек рукава, трохи нижче плеча, а також ПІДПОЛИЧЧЯ, вужчої смужки нижче полика. Оторочки рукавів коло зап'ястя завше роблять вузькі, як і візерунок на комірі, зате лиштва являє собою досить широку смугу вишивки, часом до 10 см.

Сорочка найближча до тіла, тому в приповідках набрала значення найближчої, а переносно й найдорожчої речі: «Ближча сорочка тіла, ніж кожух» — кажуть про всяку справу, потрібнішу від інших. «Кожному своя сорочка ближча» —кажуть також, щоб виявити, що своя справа ближча й дорожча від чужої. (Ів. Франко, III, 152). В зв'язку з цією близькістю до тіла, сорочка набрала значення оберега від уроків: «Коли обтертися сорочкою, то уроки не причепляться». При цьому треба примовляти: «В чім я тебе породила, в тім я тебе обходила» (МУЕ НТШ, УІІІ, 36). Щоб позбутися блуду, треба перевернути на собі сорочку (Ент. Зб. НТШ. XXXII. ст. XXIУ) «Хто надіне сорочку навиворіт, буде мати щастя, а як дитина, то не буде мати уроків» (Ів. Франко, III 153). Багато народів вірять, що проти уроків треба обертати одіж на другий бік, причому приймається під увагу головно сорочка і панчохи. (МУЕ НТШ, УІІІ, 36 (Див. ПЕРЕДЯГАННЯ).

На Херсонщині новонароджену дитину, хлопця чи дівчину однаково, загортали в ношену батьківську сорочку. По інших місцях України хлопця загортали в сорочку батька, а дівчину — матері(Чубин. IV, 9) З. Кузеля писав, що робили це «на щастя» (МУЕ НТШ. УІІІ. 49). Як ми вже бачили, це робилося проти уроків. Натомість проф. М. Сумцов здогадувався, що в цьому звичаї збереглися пережитки обряду всиновлення: в середньовіччя, на Заході, коли вциновляли сторонню людину клали її під сорочку приймаючого батька, чи матері (К. Ст. 1889, X, 31).

В зв'язку з цим же давнім обрядом усиновлення ставить Хв. Вовк і весільний обряд дарування сорочки від молодої молодому. Цю сорочку звичайно шила сама молода. Обряд дарування сорочки відбувався зараз же після виготовлення гильця. Молода приносила її і клала на стіл. Дружки брали її, скачували та перев'язували стрічками з маленьким пучком барвінку чи іншої зелені. Потім брали гілку з трьома галузками, оздоблювали її биндами, барвінком та вівсом і клали сорочку між віття. Знизу гілки чіпляли білу хустину, що символізувала ніби лист молодої до майбутнього чоловіка. Зроблений таким чином пакунок давали спеціяльній делегації, до якої входили брати та інші близькі родичі молодої Все це робилося в супроводі пісень, які вказували на обрядовий характер звичаю. Коло хати молодого, його старости затримували делегацію, домагатися від неї «листа», який стверджував би характер їхнього посольства, та горілки. Посли співали: «Тай свати, свати бійтеся Бога! Не припирайте коло порога. Пустіть до хати кросна доткати. На дворі мороз, не мож стояти»

(Зап. ЮЗОтд. II, 479).

Діставши дозвіл увійти до хати, посли в хаті танцювали, тримаючи сорочку в руках. а потім оддавали н тарілці молодому. Свашки ж увесь час підозріло оглядали та розпитували — «чи не приїхали вони шпигувати під приводом посольства» (Чуб. ч. 379).

«Поминаючи ці риси екзогамії, — писав Хв. Вовк, — хочемо звернути увагу читача на символічне значення цього звичаю, що походить також із найдавнішої старовини. У стародавніх індусів молода дарувала своєму майбутньому чоловікові сорочку, що її сама ткала і шила. Після скінчення шлюбного акту, індуська молода вкривала чоловіка своєю одежею, примовляючи: «Вкриваю тебе одежею своєю, що дав мені Ману, щоб ти належав мені одній, щоб ти не думав ні про яку іншу жінку». Діодор Сіцілійський писав, що всиновлення сорочкою було відоме в греків з найдавнішої епохи їхньої історії і грецькі молоді мінялися своєю одежею, обмін сорочками був звичаєм також у німців в середньовіччі. І у Франції був звичай носити в день шлюбу сорочку, подаровану молодою. Його спостережено також у болгар та в сербів Дальматії, і крізь цей звичай має значення всиновлення та інтимного зв'язку» («Студії . .» 293).

Але, здається, Хв. Вовк помішав тут факти цілком ріжного порядку. Якщо можна говорити про всиновлення через сорочку новонародженої дитини батьком, що визнавав таким чином своє батьківство, а потім і матір'ю, що виявляла так свою материнську опіку; якщо можна припускати всиновлення і сторонніх осіб, то ніяк не можна припустити, що чоловік і жінка себе взаємно всиновляли. У цьому звичаї дарування власноручно зробленої сорочки можна бачити лише символічне виявлення з боку молодої — охоти обслуговувати свого будучого чоловіка, як належиться кожній добрій госпо-

дині. Не треба забувати й того, що одночасно з делегацією з сорочкою від молодої, йшла й друга делегація — від молодого до молодої, що несла їй чоботи, жовті або червоні, в які було накладено перед тим горіхів, пряників та трохи грошей. (Зап. ЮЗОтд. II, 480—82). Відбувалася таким чином виміна весільними дарунками, в якій кожний з будучого подружжя виявляв свій намір обслуговувати, чи утримувати другого. Що йшла тут справа про виміну дарунків, а не про акт усиновлення через сорочку, видно й з того, що делегація з сорочкою, несла звичайно крім сорочки ще й інші речі пояс, торбинку, тощо (там же ст. 439).

Сорочка — найнеобхідніше майно, що його й останній бідняк повинен мати. Звідти й докір: «Сорочки не має, а женитися гадає» (Фрнко, III. 153). «Сорочку би з себе дав» — казали натомість про дуже добру й щедру людину, що готова віддаті іншим усе, що має. «До сорочки кого обдерти» — значить цілковито ограбувати, забрати останнє, що хто мав. «Хоч би із себе сорочку продати» — каже людина готова на найбільші втрати. (там же). РОДИТИСЯ В СОРОЧЦІ — див. ЧЕПЕЦЬ.

Готуючись до смерти, чи передчуваючи її можливість, у нас завжди вдягали чисту сорочку. І цей звичай відбився в романі під-комуністичного письменника Ю. Яновського «Чотири шаблі»: «Чи всі понадягали чисті сорочки? питає Шехай (перед боєм), і всі здригаються . . »

СОСНА — дерево з родини ялинуватих. В народних піснях фігурує іноді, як символ ідеального дерева, замість явора, або дуба: «Ой в ліску, ліску, на жовтім піску, виросла сосна тонка, висока, в корінь глибока, в листок широка, в листок широка, зверху кудрява, бай на тій кудрі сив сокіл сидить, сив сокіл сидить, далеко видить — на синім морі корабель плавле» (Груш. I. 272 275).
Що сосна тут — абстрактне дерево, дерево взагалі, це видно з того, що воно «в листок широка», коли всім відомо, що сосна листя не має. Цей абстрактний, символічний характер пісенної сосни виступає ще ясніше в іншій пісні:
За ворітьми, за праворітьми, там стоїть сосна, від срібла ясна, від срібла ясна, від злота красна, а в тій сосні корабель пливе, а в тім кораблі гречная панна (Чуб. III. 418).

З іншим символічним значенням сосна виступає в піснях, як символ зажуреної жінки, чи дівчини: «Шось у лісі зашуміло сосна з вітром говорила: Ой, ти, вітру, мій вітру! Та не ламай мого гілля, ти не кидай на дорогу . . . Що то в хаті гомоніло, теща з зятем говорила: — Ой, зятю, мій зятю! Ти не дури мого дитяти, ти не суши молодости». (Чуб. V, 892) Сосна — теща, гілля — донька; вітер — зять.

Ось другий зразок: «Чи є в світі така друга, чи я єдина? Що я за всіх найбідніша, за всіх нещасная: ходжу - блуджу по долині, як сосонка в лузі, а вже три дні, три неділі, як серденько в тузі . . . » (Чубин. V, 361).
Символіку туги, журби надав сосні її особливий гомін та хитання віток під вітром, а також, мабуть, і відсутність помітних квітів, що її б прикрасили.

СОТНИК — після гетьмана й полковника третій представник місцевої влади в Україні. Як вища влада зосередковувалася в руках гетьмана з генеральною старшиною, а полкова влада в руках полковника з полковою старшиною, так влада в сотні належала сотникові з сотенною старшиною. І як полковники входили в раду гетьмана, так і сотники входили в склад ради полковника. І як гетьмана не можна було вибрати без полковників, так полковника, а з XVIII ст. і полкової старшини, не можна було обрати без сотників . . . . Уряд сотника і сотенної старшини вважався також виборним і в XVII і в XVIII ст., але це правило зазнавало частих винятків: вже Б. Хмельницький зробив Тимоша суботовським сотником. Самойлович і Мазепа і пізніші гетьмани, і навіть царі призначали сотників. Вибори сотника відбувалися приблизно так: збиралась громада, намічала кандидата, вигукувала його ім'я, покривала його шапками і проголошувала: «Сирно!» Цей вираз означав «стіл» що вказує на давній звичай посаджування вибраного на стіл. (Слабченко «Малор Полк» ст. 120 - 21). Після цього повіщувано вищу владу, щоб вона прислала універсала. Із полка прибував хтось із полкової старшини, збирав знову раду і проголошував ім'я обраного. Після цього із церкви виносили на площу полковий пропор, писар читав привезений універсал, полковий посланець вінчав вибраного шапкою, передавав йому прапор, і рада закінчувалася могоричем. Після гетьмана Апостола, який і сам іноді призначав сотників, вибори сотників зробилися порожньою формальністю, бо громада вибирала ту особу, яку їй вказано (там же. ст. 121).

Влада сотника поширювалася тільки на козаків. Міщани мали своє самоврядування
В армії УНР сотник був командантом СОТНІ.

СОТНЯ —в гетьманській Україні частина території полка досить ріжних розмірів. На чолі сотні стояв сотник із сотенною старшиною та канцелярією.

В армії УНР сотня — адміністративна одиниця пішого, або кінного війська і складалася приблизно з 100—250 вояків під командою сотника. Див. СОЦЬКИЙ.

СОФІЇВКА — парк і сад коло Гуманю на Київщині, один із кращих в Европі. Його ство-

рив граф Фелікс Потоцький в рр. 1793 - 96 для своєї жінки красуні Софії грецького роду, що він її відкупив у попереднього її чоловіка гр. Де Віта за 2,000,000 золотих. Софіївку було сконфісковано по польськім повстанні 1830 р. і перезвано на ЦАРИЦИН САД, але по революції 1917 р. їй привернено давню назву. Від 1959 р її передано гуманській хліборобській школі, і під большевиками вона зробилася державним заповідником. Тут в 1941 р. Гітлер був зробив свою штаб - квартиру і приймав тут Б. Муссоліні. Колишня власниця Софіївки гр. Софія Потоцька померла 2. VII 1823 р. в Берліні, її чоловік — 1805 р., проживши з нею 15 років.

СОФІЇВСЬКА КУЛЬТУРА — культура мідяної доби, відкрита випадково 1947 р. біля с. Софіївки Бориспільського району. Жодна з синхронічних культур Сх. Европи не знає стільки мідних речей, скільки їх було здобуто в могильниках Софіївському та Красненському, відкритому в 1951 р. біля Києва. Тут знайдено й мідяну сокиру, одну з перших металевих сокир в Україні. («Україна» 1953 р.)

СОФІЇВСЬКИ СОБОР, СВ. СОФІЯ — церква в Києві, яку побудував в. кн. Ярослав Мудрий в 1037 р. на зразок св. Софії царгородської, яку побудував в 532 р. імператор Юстиніян I. Церква в кн. Ярослава була перетворена в манастир (не скорше 1637 р.). В 1787 р. перейменована в Собор св. Софії. В наших колядках сповідається: «З нащаду світа була лише синя вода та білий камінь. Прикрив його Господь землицею, виросло на ній кедрове праперево. Побачила його Пресвята Діва. покликала сорок ремісників: Ой підіте ж ви, ремісничкі, а зітніте ж ви кедрове дерево, збудуйте з него Святу Софію. Святу Софію в Святім Києві, би на ній було сімдесят верхів сімдесят верхів. сімдесят крижів. семеро дверей. а єдні підлоги» (Етн. Зб. НТШ, XXXV, 196).

Будови як оповідає далі колядка, доглядав янгол, зісланий з неба. У найвищому верхові, «на золотім престолі», сам Господь служив відправу соборну. Коли ж надійшли чужинці — «польські вінойка» — та почали стріляти « в святі крижі» (хрести), Господь затопив їх дощем вогню і куль громових» . . .Коментуючи цю колядку. А. Річинський писав: «Існування подібної леґенди вказує на те центральне значення, яке в народних поняттях має стара Софія Київська Збудована на печенізькому побоєвищі в часі найвищої державної могутности княжої України на честь Премудрости Божої, софійська катедра пізніше була свідком тріюмфу Б Хмельницького й нового зросту серед козацької старшини самостійницько - державно - політичних концепцій — Вел. Князівства Руського, потім дідичної або елекційної Гетьманської України. Нарешті, по світовій війні стара Софія була свідком відродження третьої держави на Українській Землі але цим разом визвольна боротьба йшла вже не тільки за розкріпощення національно - політичне та соціяльне, але й за незалежність духову, за зметення тих осадів многовікової неволі, що залляли вже не тільки матеріяльний побут, але й душу українського народу. Св. Софія стала тоді осередком визвольного церковно - національного руху та організаційною базою Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) («Проблеми . . . » 1933, ст. 5)

Юрій Клен також писав в поезії «Софія»:

Нехай твій дзвін заглушать літаки,
Нехай тебе знесуть, і хай на місці,
Що освятили літа і віки,
Поставлять пам'ятник добі нечистій.
Нехай змурують чорний хмарочос
Там. де стоїш ти, біла й золотава,
О ліліє струнка в намисті з рос,
Яку плекала мудрість Ярослава!
Нехай здере новітній печеніг
Смугляве злото з бань на кінську збрую
І скрізь полишить слід блюзнірських ніг,
— Це лиш мара нам видива гаптує,
Які триватимуть недовгий вік.

— — — —

Колись усім об'явиться. як чудо,
Істота кожної з земних речей
Настане день . . світ спалахне. й полуда,
Тобі спаде з засліплених очей
В священнім жасі, дивно скам'янілий,
— Немов хто в вічність відчинив вікно,
Побачиш ти у млі нестерпно - білій,
Все, все таким. як справді є воно:
Хрестом розрізавши завісу дима,
В красі. яку ніщо не сокрушить,
Свята Софія, ясна й незрушима,
Росте леґендою в блакить.

СОФОРОК — сос до вареної курки, виготовлений з тої юшки, в якій курка варилася. В «Енеїді» Котляревського: «Готова страва вся стояла . . телячий лизень тут лежав, ягни і до софорку кури. . .»

СОХА — стовп вилообразний при кінці, щоб краще щось підпирати. — напр., на соху впирається сволок хати, також верхня частина даху в клуні і т д. СОХАМИ називаються й чотири наріжні стовпи хати.

СОХА — легкий дерев'яний плуг. Сохою в Україні не могли орати, бо для сохи тут земля занадто тяжка. Її можна було вживати хіба в північній Україні, напр., на Чернігівщині, та на пісках біля Києва. Але й тут усе ж таки вживалося місцевого РАЛА (див.), яке, щодо швид

кости могло цілком замінити соху, а одночасно добре вживається і на землях тяжких . . . Москалі, які вже майже 150 років жили на Харківщині (Чугуєвський пов.) ще перед світовою війною користувалися сохою, а не плугом, дряпаючи нею землю . . . Про однородність українства під тим оглядом промовляє й те, що ні одне з наших найменших племен не зберегло не тільки орання сохою, а навіть і жадної згадки про соху . . . » (В. Щербаківський в «Визв. Шлях». 1961, VII, ст. 682).

СОХА — міра орної землі в 2/5 десятини на Чернігівщині, а це тому, що для зорання одної десятини СОХОЮ (див.) треба 2½ днів праці.

СОХАЧНИКИ — м'ясники, що продавали м'ясо на СОХАХ, себто на підпорках, на міському торзі в Україні XVI - XVII вв. (М. Груш. «Іст. УР». VII, 105).

СОЦІОЛОГІЯ — наука про суспільство та про закони суспільного життя. Соціологію, як окрему науку, почав творити Джанбатіста Віко, але за батька новітньої соціології вважають Огюста Конта. Серед українців першим почав ґрунтовно займатися соціологією Б. Кістяковський. В 1920 р. М. Грушевський заснував Український Соціологічний Інститут у Відні, що проіснував до 1922 р. і видав «Початки громадянства» М. Грушевського. його «Драгоманів і Женевський гурток» та інше. В 1924 р. відновив цей Інститут М. Шаповал у Празі.

СОЦІЯЛ - ДЕМОКРАТІЯ — політична партія, що намагається заступити капіталістичний лад новим на основах МАРКСИЗМУ (див.). В Україні перші соц. - дем. гуртки з'явилися з кінцем 80 рр. XIX в. Але справжня соц. - демократична партія виникла в Галичині в 1899 р,. а в Наддніпрянській Україні в 1905-му році, виліснившись із РУП-у (див.). Вона грала провідну ролю в Укр. Центр. Раді, але ліві її елементи влилися пізніше в комуністичну партію Зрештою, це не порятувало їх від фізичного знищення бо московські большевики, що вийшли теж із соціял - демократії, вбачали в них «українських націоналістів», якими вони, розуміється, не були.

Іван Франко, з інтуїцією та передбачливістю генія писав в 1903 р. в часописі «Поступ» про ті жахливі перспективи, які МАРКСИЗМ (див.), втілений в соціял - демократії, відкриває усьому людству:

«Поперед усього всеможна сила держави налягала б страшенним тягарем на життя кожного чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіла б щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Люди виростали б і жили б в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови. Народня держава сталась би величезною народньою тюрмою. А хто були б її сторожі? Хто держав би керму не говорять виразно, та в усякому разі ці люди мали б у своїх руках таку величезну власть над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти. І стара біда — нерівність вигнана дверима, вернулася б вікном; не було б визиску робітників капіталістами, але була б всевладність керманичів, — усе одно, чи родовитих, чи вибраних, — над мільйонами членів народньої держави. А маючи в руках таку необмежену власть, хоч би лише на короткий час, як легко могли б ті керманичі захопити її назавжди! І як легко при такім порядку підтяти серед людности корінь усякого поступу і розвою і. довівши весь загал до певного ступня насичення, зупинити його на тім ступні на довгі віки, придушуючи всякі такі сили суспільности що пхають наперед, роблять певний заколот будять невдоволення з того, що є, і шукають чогось нового. Ні соціял - демократична держава. «народня держава», коли б навіть було можливо збудувати її, не витворило б раю на землі. а була б у найліпшім разі великою завадою для здійснення поступу».

В «ЛНВіснику» в 1904 р. (кн. III) він знову писав: «. . .Всевладність комуністичної держави, зазначена в усіх 10 точках «Комуністичного Маніфесту», в практичнім переведенні означала б тріюмф нової БЮРОКРАТІЇ (див.) над суспільністю, над усім її матеріяльним і духовим життям . . . Оброблена ними (себто Марксом і Енгельсом, Є. О.) програма державного соціялізму аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що переведений справді у життя, міг би статися великою гальмою розвою, або джерелом нових революцій». Але ці твердження Ів. Франка не перешкоджають московським комуністам твердити. що Ів. Франко був їхнім попередником і був симпатиком їхніх здійснень.

СОЦІЯЛІЗАЦІЯ — усуспільнення, перехід усіх засобів продукції з приватних рук до суспільства, що має привести до соціялістичного устрою суспільства.

СОЦІЯЛІЗМ — теорія про соціялістичний устрій суспільства, що при ньому всі засоби продукції були б усуспільнені, і з тим зник би клясовий розподіл суспільства з визиском одних верств суспільства іншими. Див. МАРКСИЗМ. СОЦІЯЛ - ДЕМОКРАТІЯ.

СОЦРЕАЛІЗМ, СОЦІЯЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ — обов'язковий напрямок підсоветського мистецтва і літератури, встановлений на

З'їзді Всесоюзної Спілки Письменників 1934 р. в Москві, де член Політбюра ЦК ВКП (б) Жданов ясно дав зрозуміти совєтським письменникам зміст соціялістичного реалізму: «Товариш Сталін назвав наших письменників інженерами людських душ. Що це значить? Які обов'язки накладає на нас це завдання? Це значить по-перше, знати життя, щоб уміти його правдиво зобразити в художніх творах, зобразити не схолястично, не мертво, не просто, як «об'єктивну реальність»- а зобразити дійсність в її революційному розвитку. При цьому правдивість і історична конкретність художнього зображення повинні сполучатися з завданням ідейного перероблення й виховання трудящих людей в дусі соціялізму. Така метода художньої літератури і літературної критики є те, що ми називаємо методою соціялістичного реалізму» (ЗНТШ. т. 67, ст. 136).

Отже, всю мистецьку творчість в СССР спрямовано на те, щоб у читача та глядача вкоренити свідомість, що зображена в творах «дійсність» — це мета, що до неї прагне повести партія народні маси. Тому ця творчість суворо регляментована. Радянський мистець не тільки «творить», він мусить також допомагати «будувати комунізм», і тому, за окресленням Сталіна, він стає «інженером людських душ».

Перед українськими мистцями поставлено завдання творити з позицій марксо - ленінської естетики, спираючись на прогресивні традиції передового реалістичного російського мистецтва другої половини XIX століття», як пише автор вступної статті до альбому «Український радянський живопис». У цей період зліквідовано фізично таке визначне явище нового українського мистецтва, як школа Бойчука, українські мистці позникали з закордонних виставок, і почалося систематичне примітивізування українського мистецтва, зведеного до ролі пропагандиста партійних гасел і підганяча в різних ударних кампаніях В. Сварог писав у «Нових Днях»: «Соцреалізм вимагає від письменників, щоб вони бачили лише невелику, «парадну» частину тієї панорами, що розгортається навколо них. Вони мусять бачити життя в своїй країні таким, яким його зображують заздалегідь інсценізовані фотознімки в «Огоньку». Вони повинні бачити лише веселі, усміхнені обличчя в перших лавах демонстрантів, монументальні фасади урядових будинків та різних реклямних будівель, відгодовані свиноматки на сільськогосподарських виставках. Соцреалізм, отже, з усіх сил намагається прищепити письменникам хворобу, відому під назвою «куряча сліпота».

«Друга вимога соцреалізму — вимога фальшивих узагальнень. Письменник мусить запевняти самого себе й своїх читачів, що ота невелика парадна частина панорами якраз і є єдиною й повною дійсністю. А всі хиби і потворності дійсного життя не в рахунок. Дев'ять десятих панорами — не типові або вигадані ворогами.

«Третю вимогу соцреалізму викладемо словами радянського літературознавця:» «Щоб виразити правду життя, типові явища дійсности в її революційному розвиткові, письменник повинен володіти передовим світоглядам боротьби і творчости, вивчати істотні сторони життя, вдосконалювати свою майстерність — інакше він опиниться в полоні випадкового, часткового, нехарактерного, не зможе орієнтуватися в струмі суперечних явищ дійсности, не зуміє побачити головного. тих тенденцій, які, може бути, сьогодні ще мало помітні,, але які належать майбутньому».

Теоретики соцреалізму, як бачимо, бояться, що письменники можуть почати описувати життя таким, яким воно є насправді — в той час, коли вони мусять безсоромно фантазувати, «описувати» те, чого не було й немає. Звичайно, крім перелічених вище вимог, які партійна диктатура ставить перед своїми літературними агентами, є й «заборонені зони» дійсности, яких письменники взагалі не повинні бачити — наприклад: усе те, що його завдала українській культурі примусова русифікація і т. п. (Нові Дні, 1959, V, ст. 7).

СОЦІЯЛ - РЕВОЛЮЦІОНЕРИ — політична партія, створена в Росії 1901 р. Головним її домаганням було — відібрання землі від великих землевласників та запровадження соціялізації землі. Есери, як їх коротко називали, визнавали терор проти представників державної влади за один із засобів революційної боротьби. Після большевицької революції в жовтні 1917 р. були ворогами совєтської влади, але пізніше ліві есери ввійшли до комуністичної партії. В Україні партія українських есерів виникла тільки в 1917 р. хоча вже від 1907 р. виникали окремі гуртки українських есерів. І в Україні ліві українські есери, тзв. БОРОТЬБІСТИ ввійшли пізніше до комуністичної партії, але потім були фізично ліквідовані.

СОЦЬКИЙ — в княжій Україні військово-адміністраційний, а почасти й фінансовий урядник, що кермував СОТНЕЮ, територіяльною одиницею, що входила у склад ТИСЯЧІ, очолюваної ТИСЯЦЬКИМ. Соцьких призначав князь. «Що соцькі були княжими, не виборними урядниками, показує київська революція 1113 р., коли громада розбивала їх

доми, зарівно з ріжними княжими протеґованцями». (М. Груш. «Іст. УР.» III, 225). Соцьких було в Києві кілька. З контрибуції, наложеної на Берестя 1289 р., видно, що сотня — «сто» — була тут адміністраційно - фіскальним поділом підгородних людей: їх оподатковують «со ста», натураліями, тим часом як «горожани» платять осібно грошеву дань. І пізніше, в Галичині й Підляшші до сотень належала підміськова, замкова, переважно ремісннча, але також і хліборобська людність. (там же ст. 235 - 36). Відомі були соцькі і в пізніших часах під Польщею. (там же, У, 308 - 09, 365).

СОЧЕВИЦЯ — зелиста стручкова рослина з круглавим сплощеним, дуже поживним зерном. Походить із Месопотанії, де її знали ще з біблійних часів: адже за миску сочевиці продав Єсав своє первенство Якову, і тим вказав шлях усім матеріялістам, що з «любови до жалування» (вислів Катерини II) продають москалям українське первородство». «Каже ж Єсав: Ох, мушу вмерти, на що ж мені це первенство?»...« і продав Єсав Якову своє первенство». Та коли зрозумів, що він зробив — «заридав голосом великим і гірким тяжко» (Буття, ХХУ, 22, 34 і ХХУІІ, 34). Та вже було пізно. І став Яків із меншого «старшим братом». Як це нагадує українську історію!

На наших землях сочевицю вже плекали племена «скитів - орачів» - калліпіди та алязони. (Пастернак «Археологія України», 1961, ст. 306).

СОЧИВО — варений горох та інші стручкові овочі в княжій Україні (М. Груш. Іст. УР. I, ст. 267).

СОШЕНКО ІВАН (1806 - 76) — портретист і маляр церковних образів. Заопікувався в С. Петербурзі мистецькою освітою Т. Шевченка.

СОШИНСЬКИЙ КОСТЬ (н. 1889) — основник Холмської «Просвіти» в 1917 р., Т-ва українців - холмщаків у Москві, в 1922 р. Т-ва «Рідна Хата» та Укр. Нар. Банку в Холмі.

СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (СВУ) — організація українських наддніпрянських еміґрантів в Австрії та в Німеччині в часі першої світової війни. Виник він з ініціятиви А Жука у Львові, і основниками його були: А. Жук, В. Дорошенко, Михайло Гаврилко (скульптор), д-р Д. Донцов. Мик. Залізняк, Євг. Любарський - Письменний, Марко Митієвський та Ол. Назаріїв. Першим головою СВУ обрано Дм. Донцова. Метою Союзу було створення самостійної української держави, і зкійснення цього постуляту зв'язувалося з поразкою Росії у війні з Австро - Угорщиною та Німеччиною. Про заіснування Союзу повідомлено Головну Українську Раду й митроп. А. Шептицького, які поставилися до нього прихильно.

З огляду на наближення російської армії, діячі Союзу, до яких тим часом приєдналися ще М. Меленевський та Ол. Скоропис - Йолтуховський, мусіли перенести осідок своєї діяльности до Відня. В Відні наступила переорганізація СВУ: замість Донцова, обрано головою М. Залізняка, але незабаром скинено й Залізняка і обрано постійну президію з диктаторськими правами.

Президія збиралася й діяла колеґіяльно, але функції окремих її членів було поділено так: Загальне керівництво — А. Жук, видавнича справа — В. Дорошенко, зносини з австро - німецькою владою — М. Меленевський і О Скоропис.

Перенісшися до Відня, повів СВУ широку діяльність відповідно до своїх постулятів, шукаючи собі помічників і приятелів як серед своїх, так і серед чужих, передусім серед урядів і громадянства центральних та невтральних держав. Діяльність Союзу розгорталася з самого початку в різних напрямках — інформативно - освідомному, культурно - освітньому та виховному, політично - дипломатичному та організаційному. Для інформування чужих урядів і громадян про Україну та її проблеми взагалі, а про свої завдання зокрема видавав Союз два часописи: «Україніше Нахріхтен» у Відні по-німецьки та «Ля Ревю Українієнне» по-французьки в Женеві, а крім того випустив цілу низку книжок і брошур різними чужими мовами. Після інформативної діяльности М. Драгоманова це була перша на ширші розміри поведена закордоном освідомна праця про Україну й українську справу.

За приблизним підрахунком з пам'яті В. Дорошенка СВУ видав щонайменше 25 книжок і брошур чужими мовами: англійською — 1. болгарською — 2, італійською — 1, німецькою — 13. румунською — 1, турецькою — 2, французькою — 2, хорватською — 1, чеською — 1 і шведською — 1.

Серед цих видань було чимало дуже поважних праць. як от 1-й том нарису історії українського народу проф. М. Гришевського, велика географія України проф. Степана Рудницького, перший основний огляд географії України після знаменитої праці М. Драгоманова в серії Елізе Реклю, нарис М. Кордуби про Північно Західню Україну, о. Т. Войнаровського про польсько - українські

відносини та інші — все німецькою мовою. Іншими мовами були видані здебільшого популярні брошури про Україну, її минуле й сучасне.

Українським органом Союзу був його «Вісник», який виходив щотижня від 1914 до кінця 1918 року. «Вісник» скоро здобув собі популярність серед українського громадянства й став найпопитнішим часописом того часу. Головними його редакторами були Вол. Дорошенко (1914 - 1916, до переїзду восени 1916 року до Львова) та А. Жук (1916-1918). Технічним редактором був майже весь час проф. М. Возняк, що вложив у журнал силу праці. Завдяки багатству інформативного матеріялу, особливо з часу українських визвольних змагань 1917 - 1918 рр., та статтям на ідеологічні теми, «Вісник» має й до цього часу велику вартість, як одне із найважливіших джерел для історії українського визвольного руху під час першої світової війни.

Використовуючи ту обставину, що в таборах центральних держав опинилася силасиленна полонених земляків із Східньої України, Союз, за дозволом відповідних військових властей, повів серед них енергійну просвітню роботу, щоб освідомити сиру етнографічну масу національно й політично. З цією метою відпоручники Союзу об'їхали спершу табори военнополонених в Австро-Угорщині, а опісля в Німеччині і, розшукуючи українців, вилучували їх в окремі українські табори, що були під доглядом СВУ. По цих таборах заснував Союз школи, друкарні, кооперативи, театри, різні культурно - просвітні, видавничі і спортові організації. Провідниками й вчителями були головно галичани й буковинці зокрема православні панотці з Буковини, а також і наддніпрянські еміґранти (М. Гавриляко, Петро Бензя. Марко Митієвський та ін.). Всі ці «професори», як їх називали в таборах, творили так звані «Просвітні відділи», які керували культурно - національною й політично - просвітньою роботою. До них поприставали й допомагали їм у роботі інтеліґентні полонені — кооператори, аґрономи, студенти, народні вчителі, фельшери (лікарські помічники) тощо, а то й офіцери - українці, яких порозшукувано по окремих старшинських таборах.

В кожному таборі виходив силами полонених, розуміється, за доглядом когось із членів Просвітнього Відділу, свій часопис, що обслуговував не тільки таборян, але багато полонених українців на периферії — по окремих робітничих командах, що працювали по селах або хуторах у бауерів, бо майже всі дорослі чоловіки пішли до війська.

Перший український табір зорганізовано в маленькому чепурненькому місті Фрайштадт у Горішній Австрії. Тут друкувався у власній друкарні часопис «Розвага», вийшло й кілька дрібних книжечок — творів таборових письменників, та великий календаральманах «Розвага». Згодом за фрайштатським зразком зорганізовано табори в Німеччині — у Вецлярі. Раштаті й Зальцведелі. Очевидно, що в німецьких таборах виявилися з-поміж полонених свої письменники, які пописувалися в таборових часописах: «Розсвіт» (у Раштаті), «Просвітній Листок», перейменований опісля на «Громадську Думку» (у Вецлярі) і «Вільне Слово» (в Зальцведелі). Виходили в цих таборах і різні книжечки. З них варто згадати друге видання відомої брошури Миколи Міхновського «Самостійна Україна», що вийшло з передмовою Ол. Скорописа, а також зладжену Б. Лепким гарну збірку «Наша пісня», що видержала пару видань (у Вецлярі). Табори виховали тисячі свідомих українських громадян, що цілком переродилися, перейшовши таборові школи, курси, і взагалі таборову практику, та беручи участь у самостійному веденні кооперативних крамниць, друкарень, видавництв а також у театральних виставах, публічних вічах і т. д.

Коли на Україні вибухла революція й почалася українсько - московська війна, багато тисяч із-поміж полонених, що перейшли таборовий вишкіл, стали в ряди українського війська й пішли виганяти ворогів із рідного краю. На оборону України зголосилися на заклик Союзу тисячі добровільців. З них зорганізував Союз дві дивізії — у Німеччині «синьожупанників», а в Австрії — у Фрайштадті — «сірожупанників» (назви від кольору військового одягу).

Крім того проведено було велику освідомну працю серед українського населення окупованих німцями українських територій.

1. травня 1918 року СВУ формально розв'язався, але він поклав для Батьківщини такі великі заслуги, що уряд майбутньої Вільної Української Держави, увінчить ці заслуги вмуруванням пропам'ятної таблиці в стіну його колишньої домівки».

(На підставі спогадів В. Дорошенка в «Свободі» з серпня 1954 р. з нагоди 40- ліття заснування СВУ).

СОЮЗ СОВЄТСЬКИХ СОЦІЯЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК (СССР) — насильно накинена Москвою 30. XII. 1922 р. форма державного устрою території кол. царської Росії. Відкриваючи З'їзд Совєтів, що проголосив створення ССCP, голова його Смідович висловився: «однодушну волю трудящих України, Азербайджану, Грузії, Вірменії і Білорусії — злити відокремлені совєтські республіки в

єдине ціле, в могутню державу союзу соціялістичних республік висловлено на з'їзді советів України, Білорусії і Закавказької федерації» («СССР І-ый съезд советов Союза советских социалестических республик». Стенографический отчет, М., 1922, ст. 3).

Яким способом цю «однодушну волю народів» на республиканських з'їздах виявлено? А таким саме, як і на І-му з'їзді советів СССР, Членів РКП на цьому з'їзді було 2.092, безпартійних 118, від інших партій — 5. Безпартійних з-поза РСФСР було менше 20-ти осіб. Большевиків з РСФСР було 1.626 а з усіх інших республік разом делегатів - комуністів було лише 464. Скільки серед цих 464 делегатів було за національністю не-росіян — з'їздівська статистика передбачливо заховує. І от цей комуністичний і в основному московський за національним складом з'їзд покликаний був висловити однодушно волю всіх народів кол. Росії! (Ю. Бойко в «Укр. Слові 25. VI. 1961).

До того часу Українська Радянська Соціялістична Республіка (УРСР:, створена 13. XII. 1917 р. т. зв. Центр. Виконавчим Комітетом України) мала своє окреме дипломатичне представництво закордоном, підписувала міжнародні трактати (напр. трактат у Ризі 18. III. 1921), мала правно окрему армію. Московські большевики тоді тільки «допомагали» Радянській Україні, як ніби суверенній республіці, в її боротьбі з УНР, і признавали її право виходу зі створеної конфедерації («вплоть до отделенія»). Після ж створення СССР, Україна втратила і право окремих дипломатичних представництв, і право на окрему армію та взагалі всі інші номінальні права на самостійне урядування. І хоча було затримане — для замилювання очей наївним людям — формальне право виходу з федерації. це право перекреслив окремий закон, який тяжко карав усі спроби відірвати якубудь частину території СССР. Сталінська конституція 1936 р. довершила повну централізацію усіх основних галузей державних справ України в Москві. З вибухом другої світової війни особливо з 1944 р. Україні повернуто — згсву ж таки для замилення очей наївним людям — деякі формальні права і вона. щоб збільшити вплив СССР в Об'єднаних Націях, одним голосом більше, зробилась одним із членів - основників цієї інтернаціональної організації, виконуючи в ній ролю московського підголоска. (Див. СТЕТТІНІУС).

СОЮЗ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ — організація, створена в травні 1917 р. для пропагування ідеї української самостійности. Її зіяльність обмежилася на виступах на з'їздах та на кількох вічах. Видала пару брошур.

СОЯ — зелиста стручкова рослина, що має дуже поживне зерно з 40% білковини та 20% товщу, з нього б'ють олію до їжі і промислових потреб. Останнім часом її культивування поширюється і в Україні. Походить із сх. Азії.

СОЯ — птах. Корвус Гляндаріус. В щедрівці в Ковельщині їй приписується насадження світового дерева з усіма його користями: «Летіла соя у кінець села, впустила жолуденьку: — Рости, дубе, тонкий, високий. А ь тому дубові три користі: в корені — чорнії бобри, в середині — ярії бджоли, а на верху — ясні соколи. Чорні бобри — на шубойку, ярії бджоли — на свічечку, ясні соколи — на утіщейку» (Чубин. III, 473).

Вірили також що соя тримає ключі від вирію (Потебня в РФВ. 1885, II, 212).

Оповідали, що соя аж тричі на рік починає летіти в вирій і все невдатно: вперше, коли розцвітає гречка, і соя приймає білий цвіт за сніг, страшенно поспішається летіти, але з півдороги вертається; вдруге, коли цвітуть хліба, а втрете. коли справді випаде сніг, — але тоді вона вже не може долетіти за браком поживи. Тут служить символ невдатника, що все робить несвоєчасно (Сумцов в К. Ст. 1890, IV, 97 - 98).

В сербській «Олександрії», оповідається. що коли Олександер В. випустив полонених ним одноногих людей, а ті почали сміятися з нього, що пустив такий ласий шматок, Олександер вигукнув: «По правді, всяка соя від язика свого загибає» і, оточивши їх військом, позабирав їх знову в полон. (Ол. Веселовський в ЖМНПр. 1884, VI, 172).

СПА — містечко біля Лієжу в Бельгії. Тут 10. VII. 1920 р. Польща визнала т. зв. лінію Керсона, що мала відділяти Сх. Галичину від Польщі, визнаючи одначе, що не Польща, а Антанта — суверен Сх. Галичини, вповноважений вирішити про її державно - правне становище.

СПАДЬ — солодка рідина на рослинах. «Літом. як гарячі дні, буває часом спадь. Дощу не було, а в лісі з листя капає, і то не вода а таке густе солодке, зовсім як мід. То як є така спадь, тоді бджоли назбирають багато меду. А котрого року її нема, то й меду мало. Інші називають її МАННОЮ» (див.) Етн. Зб. НТШ. У, 164):

СПАЛЬНЯ — великий повіз в гетьманській Україні, в якому можна було вигідно спа-

ти: містився там матерац, подушки, ковдри, подорожний стілець. дзеркало й інші подорожні речі В спальнях козацькі старшини вирушали нераз у далеку дорогу. (Ів. Крип'якевич «Іст. У. культ.» ст. 120). В новіші часи, СПАЛЬНЯ — кімната до спання.

СПАСА — свято Преображення Господне 6 серпня ст. ст. «На Спаса літо з осінню зустрічається» (К. Ст. 1895, УІІ, 14). Прийшов Спас, держи рукавиці про запас» (Номис, 468). «Від Спаса — рукавиці до паса» — бо діло йде вже до осени. (Франко, ІІІ. 154).

Наскільки свято Спаса вважалося в нас важливим, видно з того, що, серед старших народніх заклять є тільки два закляття, а саме: «Щоб я по цій правді не дочекала свяченого яйця, коли брешу» і «Щоб я не дочекав свяченого яблука їсти!» Отже свячене яблуко, головний атрибут Спаса, і свячене яйце, головний атрибут Великодня, дорівнюються. Як у піст вважалося тяжким гріхом скоромне, так само вважалося великим гріхом їсти до Спаса грушки та яблука. Особливо ж гріх їсти овочі до Спаса дітям, що загубили батьків, та батькам, що загубили дітей. Смерть дітей — це власне кара Божа за недотримування посту взагалі, а овочевого до Спаса зокрема. На Спаса Божа Мати роздає всім дітям на тім світі по яблуку, тим же, чиїх батьки їли яблука до Спаса нічого не дає, і вони стоять осторонь та гірко скаржаться на батьків (Волинь. К. Ст. 1895, УІІ, 9 - 14). Таке саме й на Херсонщині. «Праведні душі Господь яблуками оділяє, а грішні душі за стіною св. Понеділок.» (Грушев. » Іст. У. Літ.» ІУ, 361).

Ці вірування виросли на ґрунті церковного звичаю свячення нових овочів на Спаса: «На Спаса святять в нас яблука грушки, бо тоді вже садовина достигла. Від того часу вже всім можна їсти всяку садовину. А тоді жінки, що їм малі діти померли, не їдять до Івана ягід, а до Спаса не їдять яблук та грушок. Бо як уже той час настане, Господь Бог розсилає своїх янголів, щоб роздавали між діти ягоди, яблука і грушки. То янголи розносять і всім дають, тільки тим ні, що їх мами їли до Івана ягоди, а до Спаса грушки та яблука; їм кажуть: «Тобі нема! твої грушки, або яблука мама поїла». (Етн. Зб. НТШ. V, 93).

На Спаса вже й горіхи достигли. але того дня не годиться йти в ліс по горіхи.

Напередодні Спаса пасічники звичайно підрізували щільники і святили їх разом із овочами. Із воску освяченого щільника робили свічку, яка мала таку ж силу, як страсна та ГРОМНИЦЯ (див.). Цією свічкою підпалювали ріжне зілля, при обкурюванні ним від бешихи, пропасниці та інш. хворіб. Шматочки цього воску на Волині ковтали від пропасниці так само, як і шматочки страсної свічки. Шматки свяченого воску та меду зберігали потім аж до весни і кидали їх у першу ситу при годуванні бджіл весною.

Свячене на Спаса яблуко теж сушили й зберігали, як лік проти пропасниці.

Разом із овочами та медом святили також цілу гору всілякого зілля, яке потім уживалося проти всяких хворіб. Із свяченого зілля робили мерцеві подушку в труну, а часто й всю труну ним вистеляли.

Вінки, які робили на обжинках з жита й пшениці, звичайно теж приносили до церкви і святили. Потім ці вінки вимолочували, і із вимолоченого зерна починали після Спаса новий посів озими. (Бівковський в К. Ст. 1895, УІІ, 9 - 14).

Посвячення на Спаса вінків із збіжжя, разом із овочами та всяким іншим урожаєм зв'язало обжиночний обхід із Спасом, що замикав увесь цикл аґрарних свят. Заразом це було і свято померлих (Чуб. ІІІ' 14), але цей останній характер в відомих нам записках виступає дуже блідо (Груш. «Іст. у. літ. І. 196)

СПАСІВКА — двотижневий піст перед Спасом, час гарячих жнив, коли люди звичайно добре їли, а Петрівка — чотиритижневий піст, час найтяжчого переднівку. Звідти й приповідка: «Спасівка — ласівка, а Петрівка — голодівка (Номис, 482, Франко, ІІІ, 155).

СПАСОВА БОРОДА — останній пук колосся, що залишається незжатим. Зовуть її іноді й ІЛЬКОВОЮ БОРОДОЮ (св. Іллі день 20. УІІ ст. ст., коли закінчуються жнива). Звуть її також КОЗОЮ, і ПЕРЕПЕЛИЦЕЮ.

Залишається «бороду» незжатою — на розплід», або — щоб миша не гризла зібраний хліб. або — щоб урожай був добрий на другий рік: «Роди, Боже, на всякого долю, на багатого і на бідного!» — тлумачення в народі не однакові. При залишуванні «бороди» спостерігається цілу низку обрядових дій: парубків примушують навколо «бороди» орати. боронити, сіяти, саму бороду перев'язують, прикрашають, моляться перед нею, заломлюють її, пролазять через колосся, співають навколо, всередину часто кладуть скибку хліба та грудку соли (іноді заривають їх у землю). Не всі ці дії виконуються всюди та заразом: дещо зустрічаємо в одних місцевостях. дещо в інших. Ось, напр., опис обряду з «бородою» в м. Олександрівці Сосницького повіту на Чернігівщині (Базилевича): коли кінчать жито жати господар каже: «Оставимо на бороду» — і залишає невижатого колосся. Потім, склавши житні снопи в копи, ідуть всі до бороди. Мужчина неодмінно повинен заломити цю бороду на схід та

знов пустити кінцями на схід, неначе б то в дяку за кінець жнив. Після цього він повинен перев'язати бороду згори червоною ниткою, а решта женців прикрашають її всілякими квітами. сполюють траву навкруги і всередині. В середину бороди кладуть крумку хліба, шматочок соли та сплітають з колосся хрест, який приносять додому на цілому хлібові та освячують на Спаса. Дії над бородою супроводяться піснею: «Сидить ведмідь (або ворон, або ще хто) на копі, дивується бороді: Ой чия ж то борода чорним шовком увита, сріблом - золотом улита? — Іванова (чи «нашої пані», чи ще кого) борода чорним шовком увита, сріблом - золотом улита..» (Черн. Губ. «Ведомости» 1854, ст. 93).

Обрядові бороди, що спостерігаються в багатьох европейських народів, головно ж у германів та в слов'ян, присвятив багато уваги в своїх працях відомий німецький дослідник Мангардт (див. ОБРЯД НАРОДНИЙ), який розглядав народню обрядовість у зв'язку з віруванням в лісових та польових духів. За виробленою Мангардтом мітологічною теорією, яку пізніше розвинув ще й Соботка, а навіть і Фрезер, борода —притулок польового духа, якого женуть женці полем, і який нарешті ховається в останньому колоссі. Таке тлумачення було в Мангардта так ефектовно й переконливо обставлено, особливо щодо Німеччини, що його прийняли й численні наші вчені в тому М. Сумцов та М. Грушевський. «Цей звичай зав'язування недожатої купини збіжжя стоїть в очевидному зв'язку з широко розповсюдненими поза східньо-слов'янськими краями назвами останньої недожатої купини або останнього снопа ЦАПОМ або КОЗОЮ, це доволі правдоподібно пояснюється, як останній притулок польного духа, представлюваного у вигляді цапа - сатира». (Груш. «Іст. у. літ.» I, 193).

В «Перв. Громадянстві» за 1926 р. було вміщено докладну розвідку К. Копержинського, який прийшов до висновку, що хоча «дійсно в свідомості німецького народу останнє колосся уявлялося, як притулок духа», не можна все ж такого погляду узагальнювати і вважати «подібні уявлення первісним добром усіх народів, зокрема слов'янських. . .» «На нашу думку, — писав він. — цей обряд з'явище одного порядку з вегетаційними обрядами - іграми, як 'МАК', наприклад» (ст. 43). Обряд із бородою це — магічне дійство закликання рослин у кульмінаційній точці свойого розвитку» (ст. 48). Див. ОБЖИНКИ.

СПАТИ — див. СОН. В деякі урочисті чи небезпечні, моменти не годиться спати. Не годиться, напр., спати на Великдень: «Хто спить на Великдень по обіді, той ввесь рік буде в церкві дрімати» (Етн. Зб. НТШ. V, 255). Причина заборони ясна: в таке велике свято радости, коли навіть сонце «грає», спати ніяк не випадає. На Волині казали, що під Великодню неділю гріх спати, бо «той, хто спить, своє щастя проспить». Тому в великодню ніч сплять хіба діти, а дорослі навіть і світла не гасять — гріх (Біньковський в К. Ст. 1895, V, 70).

На Дрогобиччині казали, що зокрема господареві та господині не слід під Великдень спати, бо«буде в полі заростати» (МУЕ НТШ. XVIII, 17). В с. Озерянці в Галичині теж казали: «Хто спить на Великдень, тому заросте дуже просо, і буде потім дрімати в просі, виполюючи хопту». (Наук. Зб. Київ. 1927, т. XXVI, ст. 138).

«Коли чоловік запричащався в церкві, цілий день не повинен спати, бо миш причастя з'їсть. . .» (Етн. Зб. НТШ, V, 255). «Гріх спати опперезаному» (там же). Хто перший засне на тій постелі, на якій хтось умер, той перший з домашніх піде за мерцем (там же).

СПЕКУЛЯНТ — людина, що намагається скоро та легко заробити, використовуючи ріжницю цін товарів при зміні торговельної та політ. ситуації; людина, що йде на нечисті зиски, без огляду на шкоду, яку завдає суспільству, чи державі. В. Липинський писав: «Спекулянт, чи на торгівлі, чи на промислі, чи на релігії, чи на політиці. хоче мати завжди при найменшім зусиллі якнайбільші зиски; хоче вибитись всіма засобами на верх. Для цього йому потрібна якнайбільша свобода. Релігія й Церква, яка своїми обов'язуючими всіх наказами моралі обмежує свободу; релігія, яка не дозволяє свобідно ошукувати, брехати, визискувати, грабити; релігія, яка наказує слухати авторитетів і здержувати свої егоїстичні зажерливі інстинкти; релігія, яка проповідує найбільше зусилля в боротьбі зо злом і кличе до жертви та посвяти для всієї громади, не може бути приємна такого типу ..організаторам державного життя, і тому вони всіма силами стараються її вплив обмежити. . .» (Релігія і Церква. . . 1925, ст. 13).

Існують два роди капіталу: продукційно-творчий і фінансово-спекулятивний. Представник першого такі «капітани промисловости», як американський Форд, чеський Батя і т. д., що встановили незнані досі процеси раціоналізації продукції та спромоглися дати широким масам дешевий товар — побільшуючи таким чином багатства й виробничу здібність своїх підприємств, а водночас прислужуючись до цивілізаційного поступу й матеріяльного добробуту суспільства. Характерний тип другого, спекулятивно - деструктивного, капіталу знаходимо в романі Келлермана — «Тунель»: молодий інженер береться за будову залізничого тунелю, що має під дном океану сполучити Европу з Америкою: знаходяться капіталісти для фінансування цього геніяльного пляну; але на

чолі компанії стає фінансист - спекулянт, далекий від особистої й суспільної моралі. Одного дня він додумується до того, що коли будова тунелю не вдасться, то він зможе грубо заробити на акціях пароплавних товариств. Опанований цією ідеєю — він підкладає в тунель вибухові матеріяли, нищить людей і вложені в будівлю капітали, і все це з єдиною метою: зискати на спекулятивній афері. Треба ствердити, що ця, виведена Келлерманом, постать капіталіста належить не лише до літератури!.. Вона характеризує в багатьох випадках представників реально існуючого «ділового світу», що сплутує своїми хижацькими сітями столиці світу й народи з метою спекулятивного зиску.

Не треба думати, що спекулянти існують лише в країнах приватного капіталізму. Ні. Спекуляція процвітає і в країнах державного капіталізму, себто в т. зв. «комунстичних» державах. Як засвідчує советська преса, т. зв. колгоспні ринки в СССР перейшли здебільша під «колективне» керівництво різного роду спекулянтів. Нічого спільного з колгоспами вони не вають; наживають величезні гроші на перепродуваних ними продуктах колгоспів, колгоспницьких присадибних ділянок та городів індустріяльних робітників і пенсіонерів.

СПЕНЦЕР — див. ЛЕЙБИК. «В Староконстантиновському пов., коли вдягають покійну дівчину, чи парубка, вдягають на них спенцер, або кафтаник. Спенцер — верхній одяг, в роді жакета. Жіночий відрізняється від чоловічого тим що шиється з перехватом у стані, прикрашається тасьмою, а кишені нашиваються оксамитом. В інших місцях староконстантиновського пов. спенцери називаються ЛЕЙБИКАМИ чи КУРМАНАМИ. (Ленчевський в К. Ст. 1899, УІІ, 74).

СПЕЦІЯЛИ — дорогі коштовні речі. Пискунов у свойому « Малор. - Червонор. словарі» 1882 а також Закревський в «Словарі малор. ідеоміс» 1861 р., посилаючись на літопис Величка, але не вказуючи сторінок, вважають спеціяли за монети. З цього приводу автор УМЕ писав в 1918 р. в «Наш Минулому» (кн. ІІ, ст. 223):

«Те, що я знайшов у Величка, показує, що під «спеціялами» Величко розумів дорогі коштовні речі, а зовсім не монети: «Ближніє слуги чили кревниє Мазепини. . . явилися богатими, по кільканадцять і по кількадесять тисяч золотих денег іміючи, кромі сребра і інших драгих спеціялов». . . «Що теж осталося сребних столових креденсов і всяких драгих златих і сребних спеціялов, клейнотов, жемчугов і других камней..» (III ст. 56. Див. також ІУ, ст. 19 і 23). Коли б Величко вважав спеціяли монетою, він би, певно, вмістив їх у свій (відомий) реєстр..» що знаходиться в т. ІІ, ст. 516.

СПИРИДОНА, СВИРИДА — день 12-го грудня ст. ст.. «коли літо на зиму повертається». Цього дня ворожили про погоду: коли на Спиридона зранку було соняшно, то не поспішай з раннім посівом, коли на Сиридона ранок похмурний, посів має бути найраніший; коли опівдні похмурно, то сів середній мав би бути найудатніший; коли вечір похмурний, найкращий сів буде пізній (Куп'нщина). Коли на Спиридона буде зміна вітру, то треба сіяти гречку. З погоди кожного з 12 днів, що йдуть по Спиридоні, судили про погоду кожного з 12 місяців наступного року. Садили цього дня на Куп'янщині вишневу галузку: якщо вона потім цвіла, то наступного року мав би бути урожай на садовину. У Вовчанському пов. цього дня загрожували плодовим деревам, що не давали овочів, сокирою: «Як не будеш родити, то зрубаю». У цьому ж повіті, а також на Старобільщині обтрушували цього дня з дерев іней та сніг. щоб був урожай.

На Радомишльщині цього дня вагітні жінки молилися Спиридонові, щоб не дав вмерти під час пологів.

На Спиридона подекуди заборонялося працювати, а особливо сверлити свердлом. На Куп'янщині казали, що в кару за порушення цієї заборони напали б чиряки, пістряки та всяка нечисть. Знахарі виганяли на Спиридона з хат тарганів, блощиць, тощо.

За Вагилевичем у старовину на Спирида варили пиво і відкладали, починаючи з цього дня, щодня по поліну дров, а на Свят-Вечір цими 12 полінами готували 12 обрядових страв (К Копержинський в «Перв. Громад.» 1928, III, 90—92).

СПИС — зброя княжої України. В Трипільській культурі списів ще не було. Це слово походить від слова «спиж» — брондза (П. Курінний в рецензії на «Нелике Цабе» Д. Гуменної). Завдяки своїй пристосованості до кінного бою, легкому та дешевому виробництву, списи мали в українському війську масове розповсюдження, як те видко з текстів, мініятюр та археологічних матеріялів. Спис в цілому називався в ті часи СУЛИЦЕЮ, від слов, пня сунути, або КОПІЄМ, від пня копати, і складався з дерев'яного ратища стружія та металевого листовидного вістря на кінці. Вістря, площики або концівки до списів, як і кращі мечі, робили з криці. Списами наносили перші удари знаскоку, як війська збивалися між собою. Далі билися шаблями та булавами. В окремих випадках, списи кидали й ручно.

В козацькій Україні спис був досить поширений. В 1628 р, гетьман Мих. Дорошенко в бою під Білою Церквою «сімох татар убив списом одного так сильно вдарив, що не міг списа витягнути». У ХУІІІ в. списів уживала ко-

зацька кіннота, особливо запорожці; була навіть приповідка: «Козакові без ратища, як дівчині без намиста». Запорозькі списи, що збереглися до нашого часу, з тонкого й легкого дерева, 3½ м. завдовжки, з залізним наконечником на одному кінці та з дірками на ремінну петлю на другому: цю петлю закладали на ногу, щоб легше було спис тримати. Деколи на вістрі списа була ще й перекладина, щоб деревце не входило задалеко в тіло пробитого ворога. (Ів. Крип'якевич «Іст. у. війська» 1936, ст. 261—62).

Кидання й ламання списа було в князівській Україні знаком для започаткування бою. Маємо про це два свідоцтва. Одне з літопису: «Андрей же Юр'евич вземь копіє і їха наперед, преж всіх зломи копіє своє». А друге в «Слові о Полку. .», де Ігор каже: «Хощу бо копіє преломити конець поля половецького». Ця символіка дуже давня. Давні римляни, за Лівієм, посилали ворогові, на знак проголошення війни, спис, змочений в крові і обпалений, або спеціяльний післанець мусів кинути спис у чужу землю. Збереглися відомості про існування подібного ж звичаю у норвежців і шотландців (ЖМНПр. 1905, УІ, 359).

У ближчі до нас часи, як пережиток давніх звичаїв оповідається про Палія, що він вийшов туди, де б'ються та й встромив ратище своє у землю — військо Мазепине почало само себе бити (Драгоманов і Антонович «Політ. пісні. . .» II, в. І. 45). В інших оповіданнях, що вже втратили цілковито пам'ять про давню символіку списа з'являється натомість палиця - самобійка.

СПІВАЦЬКІ БРАТСТВА — організації співаків - сліпців, що особливо розвинулися в Україні в ХУІІ—ХУІІІ вв. і відзначалися певними звичаями та традиціями. «На лівобічній Україні й досі заховалися та існують окремі «пан-майстри», що до деякої міри зберегли давні цехові традиції і подекуди нагадують давні співацькі школи - цехи «нищенських» братств. Це цікаве явище своєрідного українського майстерзінґерства ще раз підкреслює факт великого значення — ролю музики в житті українського народу. Утворення подібних співацьких організацій з їх цеховим устроєм, що безперечно є впливом західньо - музичної культури спричинилося не лише до поширення серед народу пісні, воно цікаве для нас ще й у другому відношенні — як імпульс співтворчости народньої, співтворчости, що постала цілком на оригінальному своєрідному ґрунті». (М. Грінченко «Історія укр. музики», 1961, ст. 50).

СПІВЧУТТЯ — глибокий жаль і бажання прийти на допомогу, коли ми бачимо страждання інших. Це не просте жаління, а власне глибокий і активний жаль, що примушує нас не тільки відчувати, а й діяти, дійсно поділяти чужі болі і страждання. Співчутлива людина ніколи не скаже: «Моя хата з краю!» але коли її співчуття щире й справжнє, активно діє. Бо співчуття межує з любов'ю і тісно з нею пов'язане. Де Унамуно писав: «Любити духово — це співчувати; хто співчуває, той любить. . Людина жадає, щоб її любили і — що, зрештою, те саме — їй співчували. Людина хоче, щоб інші відчували й поділяли з нею її страждання і болі. . .» («Про трагічне відчуття життя». Фльоренція, 1937, 23). Див. СИМПАТІЯ).

І наш Т. Шевченко стверджував:

«Як не страждав би чоловік, які б він муки не терпів, та коли почує хоч одно привітне. сердечне слово, щирого співчуття від далеко іо незмінного приятеля, то бодай на годинку, на одну хвилину забуде він своє тяжке горе й почується цілом щасливим, а одна хвилина повного щастя заступає, кажуть, безконечні роки найтяжчих терпінь». («Артист»)

СПІДНИЦЯ — жіночий одяг, що в Україні заступив ПЛАХТУ та ЗАПАСКУ (див.). Коли саме це сталося, сказати тяжко, але можна гадати, що почалося з заходу, послідовно посуваючись на Схід. Судячи по малюнках Бігельмана та за іншими джерелами, спідниця з'явилась на східній Україні вже за козацьких часів, а саме у вищого стану, що почав там тоді витворюватися, а в Зах. Україні ця заміна, мабуть, почалася значно раніше, бо польські автори, описуючи вбрання «русинок» початків XIX ст., говорять уже про спідниці з ДИМИ (себто з набойки, простого полотна, вкритого грубим візерунком, що його витиснуто олійною фарбою). Такого роду спідниці, або ДИМКИ, носили до останнього часу усі жінки в бойків. А в лемків це т. зв. ФАРБАН, себто досить коротка спідниця з безліччю складок, що їх дуже бережуть, перев'язуючи по-мистецьки зложений фарбан мотузочком та переховуючи його у скрині, щоб він завше був на поготові. Див. ЛІТНИК.

Поверх спідниці звичайно мусить бути вдягнений ХВАРТУХ.

СПІЛКА — ліве крило РУП-у (див.), що, відколовшись від нього, прилучилося в 1905 р. до російської соціял - демократичної партії, зорганізувавшись у ній в краєву організацію пролетаріяту. На чолі Спілки стояли М. Меленевський та О. Скоропис - Йолтуховський. Вона провадила боротьбу проти української соціял - демократичної партії перед світовою війною. В 1914-му році перестала існувати, Меленевський та Скоропис - Йолтуховський стали провідними членами Союзу Визволення України.

СПІЛКА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (СВУ) — національна організація, створена в червні 1926 р. з ініціятиви С. Єфремова. В установчих зборах брали участь, крім Єфремова, В. Дурдуківський, В. Чехівський, О. Гермайзе, Л. Старицька - Черняхівська та О. Гребенецький. Першочерговим завданням новоствореної організації було просякання всього українського життя ідеями національної боротьби й постійного духовогое спротиву московській окупаційній політиці та офіційному марксистському світоглядові з остаточною ціллю — визволення українського народу на всіх просторах його етнографічної території і створення незалежної й самостійної Народньої Республіки на демократичних засадах. Ідеї СВУ знаходили широкий відгомін в усіх верствах українського громадянства. і , хоча центром ідейного спротиву проти окупаційного режиму була група українських учених, письменників, вчителів, кооператорів, що були більше чи менше зв'язані з ВУАН у Києві. що її віцепрезидентом був С. Єфремов, до СВУ належали й сотні селянських та робітничих гуртків по різних селах і містах України, сотні студентських гуртків та взагалі молоді, об'єднаної в Спілці Української Молоді (СУМ), що стояла в найтіснішому зв'язку з СВУ. У тісному зв'язку з нею, головно через В. Чехівського, знаходилася й відроджена Українська Автокафальна Церква на чолі з митроп. В. Липківським.

В першому кварталі 1929 р. почалися арешти провідних членів СВУ, а 17. ІІ. 1930 р. закінчено вступне слідство і ухвалено судити прилюдно в Харкові 45 осіб на чолі з С. Єфремовим. Суд відбувся від 9. ІІІ. по 19. ІУ. Коли Л. Старицьку - Черняхівську запитали, яка була ціль СВУ, вона відповіла: «СВУ боролася не тільки за самостійну, але й за соборну Україну». СВУ творилася і працювалося в ній під прапором єдности української нації, розглядаючи її, як єдине тіло. Може тому саме в складі СВУ були членами і незаможні селяни. найбідніші робітники, сини колишньої української шляхти і міщанства, високоосвічені академіки і неписьменні плугатарі.

Присуд був такий: на 10 років позбавлення волі з суворою ізоляцією і на 3 роки позбавлення прав після виходу на волю засуджено Сергія Єфремова, Черняхівського, Ніковського та Павлушкова (голову СУМ-у). Решту засуджено на 8, 6, 5 і 3 роки в'язниці і майже всі вони загинули по концентраках і в'язницях.

Тільки 45 осіб були посаджені на лаву підсудних для того, щоб відбувся ганебний «показовий» процес, ганебна судова комедія, — решту причасних до СВУ заарештовано і заслано без всякого суду. По всіх містах України в'язниці наповнювалися українськими селянами. робітниками, інтеліґентами, українською молоддю, яку «підозрівали» в приналежності до СВУ та СУМ'у. (Майже пловина студентів Харківського та Київського ІНО опинилися на засланні). Хвиля арештів засудів і заслань тривала довгий час після процесу. Сотки потягів везли до Сибіру та на північ Росії найкращий цвіт України. (проф. М. Садиленко).

25. У. 1952 р. в Німеччині, а пізніше і в інших країнах постала організація, що перебрала назву СВУ і поставила собі за ціль продовжувати на чужині ідейну працю київської СВУ.

«Найголовнішим практичним завданням СВУ, — сказано в статуті нової СВУ, — є створення у всіх місцях поселення загально - українського фронту, — форуму, на якому могли б зустрінутися представники різних груп чи середовищ, для загально - української праці, і підготовки кадрів будівників Української Держави, що стояли б на загально - національній плятформі».

СПІЛЬНА ДЕРЖАВА і історія — такою мала б бути, за московською історіографією, що її перебрали й советські історики, держава Київської Руси у відношенні до давніх русинів - українців, білорусинів та москалів.

У своїй історичній доповіді — **«Західня Україна»** — наш землячок М. Петровський, між інши, писав: : «За київського князя Олега Віщо о (897—912 рр.) західньоукраїнські землі входили до складу Київської держави, Київської Руси, історія якої була спільною початковою історією російського, українського та білоруського народів».

В іншому місці якийсь Ковальов у своїй писанині висловлюється: «Свого часу Грушевський заперечував. що східні слов'яни до XIII — XIV ст.ст. . . жили н одній державі, становилили один народ мали одну культуру. Ця культура є джерелом культур трьох братніх народів — українського, російського і білоруського, таксамо як Київська Русь є спільною батьківшиною усіх цих народів («Культура и Жизнь» ч. 3).

Від подібної писанини аж роїться в большевицькій пресі, журналах і всяких інших т. зв. літературних виданнях. А проте, немає ніде в історичних джерелах хоч би найменшої згадки, яка згадувала б про те, що в творенні Київської Держави брали участь племена північних слов'ян: кривичі, полочани, в'ятичі, радимичі і дреговичі, яких уважається за предків московського та білоруського народів. Невелику участь новгородців у княжих дружинах Київської Руси належить пояснити тим, що в тодішніх відносинах дружинники з різних племен і народів наймалися на службу знатним володарям. В таких взаєминах до українських князів

Київської Руси були новгородці, що їх тоді часто стрічаємо у воєнних походах по боці руських князів.

Якщо Святослав прилучував до Київської Руси деякі племена північних слов'ян, як, напр., в'ятичів, то це мало характер не приєднання або визволення з-під чужої незалежности нібито споріднених племен, але, навпаки, приєднування їх здійснювалося шляхом підбоїв, під час воєнних походів Святослава на надволжанських болгар. Метою цих походів в першу чергу було опанувати торговельний шлях, яким була тоді Волга. Річ ясна, що Святослав, щоб здобути свою ціль, мусів на шляху завойовань стрінутися з хозарами і відвоювати від них землю слов'янських в'ятичів, що проживали у джерел Оки. Отже, це плем'я, підбите київською Руссю, брало таку саму участь в організуванні Княжої Руси, як здобуті Святославом кавказькі племена ясів (осетинів) і касогів (черкесів). Тодішні північні, пізніші московські племена стояли в такому відношенні до державного твору українських предків — Київської Руси, як колишні галлійські племена до Римської Держави.

Наслідник Святослава — Володимир Великий виправляється два рази на північне плем'я в'ятичів. В 981 р. наложив на них данину від плуга, але в наступному році в'ятичі повстали знову проти влади Києва. Володимир ходив на них вдруге і примусив до послуху. Володимир Великий підбив також білоруське плем'я радимичів. Підкорення цих племен відбулося з таким самим спротивом з їх боку, як це мало місце під час походів на ятв'ягів, або надволжанських болгар. Таким чином перебування усіх т и х завойованих племен в складі Київської Руси не можна взяти на рахунок добровільної співучасти цих же племен у державотворчому будівництві первісної Руси. Позірної «спільноти» також не можна опирати на одній княжій родині що тоді панувала в Київській Русі, бо в історії є безліч подібних випадків. Тепер ніхто не ставить під сумнів окремішність історії Франції. Італії чи Німеччини IX і X ст ст., ні один з цих народів не висуває претенсій на історичну спадщину інших, не зважаючи на те, що в усіх трьох державах панувала в той час спільна династія — Каролінгів. Див. СУМНЕР ВІЛЬЯМ.

СПІРАЛЯ — крива пласка лінія, що робить безконечну кількість обігів довкола означеної незмінної точки в прикрасах — спадщина бронзової культури, і її початки, як писав М. Грушевський, «виходять за всякі хронологічні границі». В бронзовій добі вона широко вживалася в срібних виробах, особливо в нашийниках і наручниках; маємо тут або просту спіраль, себто грубий срібний кручений дріт, або зложену з кількох звинених разом дротів, часом перевитих ще тоншим — філіграновим. Такі спіральні наручники, нашийники, а також і персні (ці рідше) були широко розповсюджені й належать до характерніших типів. До речі буде додати, що незвичайно широко розповсюднена була спіраль в скляних обручках-наручниках, але чи вироблялися вони в нас, чи все зіставалися екзотичним предметом, годі сказати. Тим часом тубільна техніка срібних спіральних виробів не підлягає найменшому сумнівові». («Іст. УР». III. 448).

Німецький археолог В. Бутлер уважав, що спіральний мотив, дослідженню якого присвятив окрему працю О. Кандиба, був для трипільського мистця символом безупинного руху (спіральний меандер довкола посудини), можливо й символом самого життя». (Я. Пастернак «Археологія України» 1961, ст. 139).

СПЛІШНИК — дитяча хвороба. «На голові у дитини так корою й здійме тіло. Його курячим кирпичем одпареним одпарюють. Сплішник і другий буває: це як дитина «нечиста», як кидає «нечистий». Тоді у церкві наймають і купають у такій траві» (Київщина. МУЕ НТШ IX, 60).

СПОВІДЬ — Таїнство, в якому священик чи єпископ, в імені Христа, прощає грішникові його гріхи, якщо він їх визнає і в них кається Це Таїнство основане на словах Христа Апостолам: «Що зв'яжете на землі, буде зв'язане й на небі, і що розв'яжете на землі, буде розв'язане й на небі» (Матв. XVIII, 18) а також: «Прийміть Духа Святого, кому одпустите гріхи, відпустяться, а на кому зоставите, зостануться» (Ів. XX, 22—23). В посланні ап. Якова сказано: «Визнавайте один одному гріхи і молітеся один за одного, щоб сцілитися вам . .» (V, 16). Первісна Церква практикувала тому перше публічні сповіді. але пізніше було визнано незручність такої публічної сповіді, і тому взяв гору звичай приватної сповіді, яку треба доконувати кожного разу перед причастям, бо щира сповідь очищує від гріхів і робить достойним прийняти Тіло й Кров Господню. У нас поширився звичай, крім того, сповідатися (і причащатися) завжди на Великий Піст, себто перед Великоднем, Папа Інокентій III, в 1215 р. зробив сповідь обов'язковою для кожного католика бодай раз на рік.

«Дуже цікава ріжниця в ставленні до глибоко - містичного акту, коли віруючий відкриває свою душу самому Богові, до сповіді в Українській та Московській Церквах. В українських Номоканонах сповіді присвячено багато уваги. В київському Номоканоні 1620 р. сказано, що духівник не повинен допитуватися імен спільників гріха, не повинен виявляти імени грішника: «се бо предательство Іудину подоб-

но»; навпаки, повинен вплинути на сповідника, щоб не називав їх «інакоже оклеветаніє і осудженіє буде»; за розголошення таємниці сповіді духовником накладалася кара — заборона служби Божої на три роки. Митропл. Дмитро Туптало повчав, що духівник, який видає таємниці сповіді, предає «самого Христа, сущого в тім, хто кається». А Духовний Регламент Петра І вимагав від священиків, щоб вони доносили урядові, якщо почують на сповіді про змову проти царя і народу!

«На духівництво і пізніше накладали подібні обов'язки, що його деморалізували і принижували в очах пастви. На благочинних наклали обов'язки стежити за дезертирами, безпашпортниками і доносити про них начальству. Під проводом Синоду Українська Церква перетворилася в політичну установу. . .» (Н. Полонська - Василенко в «Укр. Збірн.» Мюнхен. XIV, 1958 ст. 83-84).

СПОГАД — згадка про минуле. При вірі в силу слова яку мали колись наші люди, велике значення надавалося не тільки БЛАГОСЛОВЕННЮ та ПРОКЛЯТТЮ (див.), але й доброму спогадові. У рекрутській пісні новобранець, прощаючись, каже: «Не споминайте худим словом, щоб я не журився, а споминайте добрим словом, щоб я веселився . . .» (Чуб. V, 968, 994). Отже, спогад, в залежности від того, чи він добрий чи лихий, впливає на настрій відсутньої людини. Звичайний момент для цих спогадів — час обіду чи вечері: «Ой згадай мене моя стара мати, сідаючи да обідати: десь моя дитина в чужій сторні да нікому да одвідати. Ой, згадай мене, моя стара нене, як сядеш у вечорі їсти. . .» (Перв. Громад. 192 . І. 29).

СПОДНЯ — так в Українському Кодексі 1743 р зветься тяжка в'язниця (звичайно в льохах під землею), в якій тримали деякий час засуджених на смерть (ЗНТШ. т. 159 ст. 152).

СПОКУСА — випробування сили характеру. Християнська релігія вчить, що спокуса походить від диявола, який намагався спокусити навіть Христа в пустелі. Маючи на увазі наші слабкі духові сили, ми прохаємо, щоб Господь не допустив нам «впасти у спокусу, але визволив нас від лукавого».

Проте, в давніших релігіях, саме тому, що спротив спокусі мав виявити силу характеру, кандидатів до якоїсь ініціяції, себто посвячення в вищий духовий ступінь, піддавали власне РИТУАЛЬНІЙ СПОКУСІ: кандидат мусів витримувати певний означений час, не піддаючись спокусі зробити заборонену річ. З пережитками такої обрядової спокуси ми зустрічаємося в казках коли героєві, наприклад, забороняється заглядати до якоїсь таємничої кімнати. Коли герой (найчастіше героїня) не будучи в силах перебороти свою цікавість, порушує заборону, тратить усе, що має, і мусить починати спочатку свої пошукування щастя.

СПОРІДНЕННЯ — зв'язок, що ґрунтується на походженні від одного й того ж роду. Це споріднення КРОВНЕ. Але за українським кодексом 1743 р. були в нас ще два інші роди споріднення: ШВАҐЕРСЬКЕ (СВОЯЦТВО), що виникає між чоловіком та кровними родичами його жінки, і ДУХОВНЕ (КУМІВСТВО), що виникає між хрещеними батьками (кумами) і хрещеником та його батьками і кумами. Український нарід витворив для шваґерського споріднення цілу низку спеціяльних назв, які треба знати:

Батьки молодої і молодого одні одним — свати.
Матері молодої і молодого одні одним — свахи.
Батько молодого для молодої — свекор.
Мати молодого для молодої — свекруха.
Батько молодої для молодого — тесть.
Мати молодої для молодого — теща
Молодий для батька молодої — зять.
Молода для батька молодого — невістка.
Брати молодої для молодого — свояки.
Сестри молодої для молодого — своячки.
Брати й сестри молодих одні одним — свати.
Брати молодого для молодої — дівери.
Сестри молодого для молодої — зовиці.
Зяті — чоловіки сестер одні одним — шуряки.

Але є ще й інше ДУХОВЕ СПОРІДНЕННЯ, про яке Кодекс нічого не згадує, але про яке писав Ів. Франко:

Мухи сідають на ранах,
Бджоли на квітах пахучих;
Добрий все бачить лиш добре,
Підлий лиш підле у других.

СПОРТ — змаг, фізичні вправи, та гри з метою розвинути силу та зручність тіла та перевищити інших в тій чи іншій ділянці фізичної вправности. Спортивний дух був особливо розвинений в давній Греції, де ще не прийшло до драматичного розколу між духом і тілом, і де краса й сила були однаково цінені. В поемах Гомера зручність рук і ніг, фізична вправність тіла гармонізуються з красномовністю і співом. Великі змагові гри — олімпійські, немейські, істмійські — були одночасно й релігійними святами. В змагових іграх вся Греція відзначала й святкувала вартості своеї цивілізації й культури, і ця культура полягала в глибокому й живому зв'язку, що існував між тілом і духом, між вправністю фізичною й вправністю інтелектуальною, духовою. Поезія і різбарство давньої Греції залишили нам ідеальні образи людини, що в ній краса й фізична сила відповідають моральній зрівноваженості та інтелектуальній вищості. Проте, і в клясичному

світі така висока концепція гармонії в змагах не завжди втримувалася, і в VI та V ст. до Хр. захоплення змагами й змагунами дійшло було до фанатизму. Атлет Тевген, чолов'яга 2 метри заввишки, славний тисячею перемог, що він їх одержав за 22 роки змагунової кар'єри, зробився таким славним, що греки його, зрештою, обожили й ставили йому статуї. Але більш культурні люди того часу протестували проти цього культу звичайної фізичної сили, і мудрий Ксенофан мужньо виступив переконуючи сучасників, не захоплюватися самою лише фізичною силою людей і коней. Спротив культурних людей збільшився, коли виникла організація змагунів - професіоналів, що присвячувалися плеканню своєї фізичної сили, не дбаючи про одночасний розвиток духових та інтелектуальних сил. Змаг, що зробився самоціллю витворив велетнів в м'язах і пігмеїв в мозку.

Середньовічне християнство, натомість, занедбало фізичні вправи та вияви фізичної вправности й сили. Ідеали гуманістичного виховання, як і ідеали виховання морального протестантизму та католицького антиреформізму не сприяли визнанню за фізичними вправами якоїсь культурної вартости. І лише в XVIII ст. англійці відновили смак до фізичних вправ і поширили його в усьому світі, надавши їм і оту англійську назву СПОРТ, що означає властиво розвагу, яка має відірвати людину від щоденних турбот. Поширення смаку й пристрасти спорту збігається з повільним поширенням американських концепцій і способу життя, — концепцій і способу життя, що скеровують людину до речей цього світу роблячи її все більш байдужою до потустороннього світу і вказуючи їй на землю, як на найбільш гідну арену її зусиль і на працю, як найперший обов'язок.

Спорт — біологічний й фізіологічний відповідник ПРАЦІ (див.). В добровільне міцне напруження роботи спорт уводить необхідні й рятівничі павзи відпочинку й розпруження. Праця й спорт — два лиця однієї й тієї ж богині Активности. Дії. Діяти — ось категоричний імператив модерної людини, що здійснює цей імператив в роботі і в спорті. Бо сучасний спорт, яким так захоплюються молоді покоління, має всі характеристики роботи. Спорт — далеко не легка розвага, спорт вимагає правил і суворої дисципліни. Сучасний спорт все менше віддається на призволяще та ініціятиву окремих осіб, і все більше раціоналізується. Як і праця, сучасний спорт зміряє істотно до осягнення й перевищення останнього рекорду. Як і праця. Спорт намагається все більше вихопити особу з первісної ізоляції, і включити її, як слухняного й дисциплінованого члена в якусь групу, що своїм спільним солідарним зусиллям забезпечує перемогу. Як і праця, сучасний спорт намагається видалити з душі всяку романтику, всяке фантазування, всяку аскетичну спокусу і заступити їх твердим, мужнім, дисциплінованим розумінням потреби систематичного зусилля. Як і праця.

Поки було живе релігійне почуття і праця вважалася за покуту, накладену за первісний гріх, як неминуче лихо, присуджений нам після Адамового гріхопадіння в цій долині сліз, праця не потребувала шукати в спорті свого доповнення й розпруження, не потребувала шукати, бо людина знаходила їх у релігійній надії на потусторонній світ, де чесне трудолюбне життя мало бути винагороджене сторицею. Але, в міру того, як релігійність усе більше втрачається, і в міру того, як розвиток господарського життя вбирає в свої незломні кайдани все більші маси людей, а м'якій дисципліні ремісництва приходить на зміну залізна дисципліна фабрик: необхідність розпруження робиться імперативною. . . Примушені до монотонної роботи великі маси не можуть відчувати її інакше як тільки засіб, а не самоціль, і як незносну нудьгу, від якої треба якнайскорше звільнитися. Це звільнення знаходять маси у спорті.

Що розвиток спорту стоїть у безсумнівному зв'язку зо зменшенням релігійности, це відмітив і Папа Пій XI в промові 11. XI. 1929 р. до парохів Риму, вказуючи на необхідність «обороняти виконання релігійних обов'язків, загрожених, чи, що ще гірше, пошкоджених ексцесами того руху, що називається не-італійським словом спорт».

З розвитком професійного спорту, в т. зв. вільному світі приватного капіталу колишні змагання, поза колом аматорів, перетворилися в комерційні підприємства, що не мають нічого спільного з колишнім призначенням змагу розвивати гармонійно сили тіла і духа. Якщо для глядача, що приглядається тим змагам, вони залишаються розвагою, то для самих змагунів, як вище вказано, вони перетворюються у важку систематичну працю, що з розвагою не має нічого спільного: вони продають свої м'язи й свої зусилля комерційним підприємцям, що, роблячи тим спортовим змаганням величезну рекляму по часописах і радіовисильнях, заробляють на тому великі капітали

В СССР спорт опинився під опікою державного капіталізму, що використовує його, з одного боку, для звільнення населення від надто неприємних турбот щоденного існування, а з другого боку, для піднесення престижу СССР закордоном і використання його в пропаганді «щасливого життя» під советським режимом. Змагуни (спортовці) в СССР — привілейована каста, для розвитку якої советський уряд не жалує засобів. І тим часом, як на Заході ніхто не вважає можливим, щоб якийсь уряд заопікувався спеціяльно змагунами, в СССР змагуни,

— це фактично державні урядовці, що їх звільняється від усіх інших обов'язків, за винятком обов'язку плекати свій фах професійного змагуна. Цим пояснюється, чому останніми часами совєтські змагуни перемагають змагунів т. зв. вільного світу в інтернаціональних змагах. Див. ОЛІМПІЯДА.

СПОТИКАТИСЯ — зловіща прикмета, відома й давнім римлянам: «Як ся пошпотаєш, виходячи з хати, то без біди не вернеш» (Франко II. 582). «Ой, радий би я, матусенько, скоріше вернуться, ца вже щось мій вороненький в воротях спіткнувся» (ЗНТШ. I, 185). Див. ПРИКМЕТИ.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ — один із недосяжних ідеалів людськости, почування, що кожному треба віддати те, що йому належиться. Нещастя полягає в тому, що погодитися на тому, що кому належиться, людям ще досі ніколи не щастило. Був час, коли вважалося, що кожна людина має вроджені, присущі їй від народження права людини, але практика багатьох держав, а в першу чергу таких, як націонал - соціялістична Гітлера та большевицька Леніна - Сталіна - Хрущова виявили цілком ясно, що ніяких вроджених прав людини не існує, і що людині дуже часто навіть і право на життя не належиться.

Саме тому ідея справедливости з часів світової війни та большевицької революції дуже втратила на своєму престижі і визнанні. Доти вона видавалася непохитною святістю, до якої змагали й молилися народні маси, а політичні жерці всіх націй курили перед її вівтарями фіміям. Перша світова війна відбувалася нібито під гаслами справедливости що її треба було віддати народам, які досі не мали «можливости «самовизначитися», бо були поневолені. а після закінчення війни президент США Вільсон привіз був до Европи проєкт Союзу Народів, що мав би бути завершенням будинку всесвітньої справедливости. Українці добре знають, чим цей проєкт закінчився, коли українські землі були поділені аж між чотирма державами і «Новий Шлях» констатував гірко 26. VII. 1932 р.: «Говориться про справедливість, на яку ми свого часу так ще недавно в Женеві покладали стільки надій. А забули при цьому, що справедливість існує тільки для сильних, а не для слабих. . .» Але, якщо справедливість «існує тільки для сильних», то яка ж у тому справедливість?!

В. Винниченко писав досить таки нерозважно: «Ми не потребуємо ніякої справедливости, бо якщо ми згинемо, як нація, то в тім і буде найсправжніша справедливість: так нам і треба, туди й дорога тим, хто не в силі жити. Одначе, якщо ми виживемо, то знову таки не тому що нам хтось виявить справедливість: закони життя, історії й ми самі будемо єдиними причинами цього» («В чому наша сила» в «Укр. Жизнь» Москва, передруковано у «Віснику СВУ», 1916, ч. 41—2, ст. 2).

В. Винниченко в цій цитаті стоїть на ґрунті т. зв. БІОЛОГІЧНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТИ, що її засади обґрунтували німецькі вчені ще перед світовою війною. Вони стали були на тому, що давня французька засада «братерство, рівність, свобода» повинна бути заступлена дарвіновською формулою безжалісної боротьби, що приводить до пережиття сильнішого. Але хоча прихильники цієї формули біологічної справедливости, що до неї належать і московські комуністи разом з іншими матеріялістами, і переконані, що цей жорстокий закон сильнішого панує всеціло в звірячому царстві, все ж усі зусилля науки були досі скеровані на те, щоб звільнити людину від жорстокостей звірячого царства і охоронити її. Отже, чи, маємо ми відмовитися від здобутків цивілізації і культури і поховати на завжди ідеал людської й Божої справедливости? Чи дійсно справедливість тільки омана, що не має жадної рації існування? Чи може знаходиться в цьому понятті справедливости щось все ж таки реальне тісно зв'язане з життям і тому — необхідне і неминуче?

Вже давній грецький філософ писав, що «справедливість по суті ніщо інше, як святість. .» І з цього випливає, що справедливість у чистому вигляді, або стовідсоткова не може належати до цього грішного світу, а перебуває в вимріяному й пожаданому світі ідеалів. Не знаходячи собі задоволення в тутешньому житті, люди творять собі низки ідеалів і намагаються наблизити до них. бодай у деякій мірі, своє життя.

Ідеал справедливости в вищезазначеному значенні: щоб кожному було дано те, що йому належиться, спільний всьому людству і виник цілком природно з розвоєм суспільного життя. Кожна людина, багата на життьові сили, знаходить в уживанні тих сил, і в переборюванні перешкод, що знаходить на свойому шляху, велике задоволення. Але з розвоєм суспільного життя, серед цих перешкод починають усе частіше з'являтися інтереси й сили інших людей, і так виникають конфлікти. Поки зв'язки між членами суспільства слабкі, і його члени не відчувають потреби ці зв'язки посилювати, підбиваючи інтереси одиниці інтересам гурту, сваволя особи не знаходить обмежень. Панує безмежне право сильного. Але з розвоєм суспільства, поволі виникає розуміння необхідности обмежувати сваволю окремих, сильніших одиниць, щоб боронити від них слабших, щоб не втрачали на тій сваволі інтереси цілости, ін-

тереси громади. Постає закон, заборона, право. «Це тобі не належиться. . .» Постає почуття справедливости, що виявляється в протесті слабшого супроти поповненого над ним насильства.

Почуття справедливости випливає отже з почуття поповненої несправедливости, з почуття порушення якоїсь гармонії, а потім із бажання, чи необхідности, ту гармонію відновити. У примітивних народів це відновлювання порушеної гармонії, виявляється в найпростішій формулі: «Око за око зуб за зуб!»

Ця формула — не формула пімсти, як у нас часто вважається, ні — це формула відновлювання порушеної гармонії, формула компенсації: «Якою мірою ти відміряєш такою мірою й тобі буде відміряно».

Тут панує закон рівности, бо примітивне суспільство стоїть ще все приблизно на тому самому рівні. Тут ще немає вищих вартостей. Тут ще не приймається під увагу психічних підстав того чи іншого вчинку, тут ще маємо чисто матеріяльне зрівноваження. Але з розвитком почуття справедливости, коли вже виникає право, воно вже не обмежується на чисто фізичне, матеріяльне відновлення порушеної гармонії, а починає заглядати в душу людини, починає обробляти первісні людські інстинкти: перероблений правом інстинкт розмноження, що віддавав на призволяще сильної людини всіх жінок, яких він знаходив на своїй дорозі, виливається в родинне й спадкове право, що хоронить жінок і дітей від сваволі мужчини. Перероблений правно інстинкт панування дає публічне право, що регулює поведінку людей в громадському житті. Перероблений інстинкт масового спілкування та накопичування власности дає цивільне право і т. д.

Всі ці правні обмежування й перероблювання первісних інстинктів людини відбуваються власне під прапором справедливости, і саме право носить у латинській мові назву «юстиція», що значить однаково і право і справедливість. «Справедливість, — писав давній римський правник Ульпіян, — постійна й незмінна воля віддати кожному його право. . .»

Родичне і спадкове право регулюють справедливість в межах родини, вказують, що кому належиться. Карне й цивільне право регулюють справедливість в межах даного суспільства в межах держави. Міждержавне право намагається — покищо тільки намагається — регулювати справедливість між державами. Бо між державами ще довго пануватиме сила, а не право. «Лише сила, а не право, — писав Бернгарді, з писань якого дуже користав Гітлер — може регулювати суперечки між великими державами. Різні особи мають різні уявлення про справедливість. Поняття справедливости відмінюється не тільки залежно від осіб, але також і в залежності від націй, кожна з котрих має власний ідеал справедливости, що походить із її характеру й історії. . . . Було б неможливо встановити писаний закон, однаковий для всіх націй. . .» («Унзере Цукунфт»).

Але таке наставлення — джерело вічних воєн. Мир же між людьми між націями може запанувати лише тоді, коли кожна особа чи нація не накидуватимуть силою своє розуміння справедливости, а коли шукатимуть зрозуміти почуття справедливости інших, коли розвиватимуть у собі почуття людської солідарности і пошану до прав інших.

Щоб бути справедливим, треба бути тактовним і делікатним, треба стерегтися порушувати гідність іншої людини грубим словом, треба берегтися порушити свободу її думання й рішення ґвалтовним наказом, взагалі примусом. Кожний з нас відчуває, як при такому грубому слові як супроти примусу іншої людини все в нас всередині обурюється, протестує, ми почуваємося ображеними, дігкненими в нашій гідності людини, ми вважаємо, що зробилися жертвою несправедливости.

Тому то тепер у культурних країнах звертається так багато уваги на форму товариського поводження, на обов'язок дотримування чемности, ввічливости навіть у відношенні вищих до нижчих, не кажучи вже про взаємовідношення межи рівними. Тому й уникається системи примусу, а шукається шляхів переконання.

В тоталітарних державах, як СССР, твориться насильство над тілом і душею там не може бути справедливости, там існує заперечення всякої справедливости, дарма, що люди, які творили СССР, запевняли, що вони діють в інтересах найвищої справедливости, яка вимагає, щоб не було ні бідних, ні багатих, щоб не було клясових ріжниць.

Дійсно, бідний має почуття несправедливости, коли він бачить, як живе багатий. Бідний заздрить багатому, і йому здається, що й йому належиться так жити. На цьому почутті заздрости, змішаному з почуттям ураженої справедливости, побудовано всі оті соціялістичні та комуністичні теорії, які хотіли б усіх зрівняти (Див. РІВНІСТЬ). Але досвід найкривавішої, російської революції виказав, що такий спосіб застосовування справедливости цілком хибний і нездійсненний, бо життя не знає рівности і творить одого більше, а другого менше розумним, одноог гарним, а другого потворним і т. д. Одночасно з заздрістю діє й почуття помсти. Ще Нітше писав у «Так говорив Заратустра», що треба дуже стерегтися тих людей які ніби шукають справедливости, а насправді (як от Ленін, Сталін і Хрущов та інші з ними. Є. О.)

роблять найгірші злочини, і світ гине в їхній несправедливості.

«Вони видаються ентузіястами, — писав далі Ніцше, ніби бачучи перед собою московських комуністів, — але їхній ентузіязм походить не від серця а з бажання помститися. . . З кожної з їх скарг проглядає заздрість і пімста, а з кожного їх слова — бажання завдати біль; їм здається найвищим щастям зробитися суддями. Але послухайтеся моеї поради, о, друзі! Стережітьмя всіх тих, хто має сильне бажання карати. Це люди злої вдачі і злого роду: на їхніх обличчях можна вичитати риси ката і шпига. Стережіться всіх тих, хто занадто багато говорить про свою справедливість. . .» І Христос сказав: «Не судіть, щоб вас потім не судили. Не обвинувачуйте, щоб вас не обвинуватили. . .»

Ні, не насильством, що породжує нове насильство, можна здобути почуття задоволеної справедливости, а тільки внутрішнім своїм та інших духовим переродженням, усвідомленням належного нам місця в загальнолюдському й національному суспільстві, де кожний, разом із почуттям власної, людської, національної і особистої гідности, відчував би не лише права, але й обов'язки, і намагався б не стільки накидати іншим свої права, як виконувати перед іншими свої обов'язки; щоб кожний намагався усвідомити свою ролю в житті і виконував ту свою ролю як місію, як ПОКЛИКАННЯ (див.).

Ідея справедливости тісно в'яжеться з ідеєю доброї організації, бо тільки в добрій організації кожному припадає те, що йому належиться, тільки в добрій організації віддається, як доручав Христос — «Богові — Богове, а кесареве — кесареві. . .» Найвища ж форма організації національна держава. Тому до вимог справедливости належить, щоб кожна нація була зорганізована у власній національній державі. А щоб і у кожній державі була теж відповідна справедливість, треба щоб вона всередині була відповідно організована, себто, ріжні верстви її населення повинні розуміти й виконувати свої функції так, як повнять їх окремі органи тіла на користь усього тіла. Без нього була б порушена засада Соціяльної справедливости яка полягає в тому, щоб кожний в суспільстві, зберігаючи гідність і права людини, був на свойому місці, виконуючи ту працю й ролю що йому найкраще надаються, що найбільше відповідають його відмінним здібностям і силам

Така організація суспільности залишається далеким ідеалом, але, щоб його осягнути, треба бодай до нього наближатися, щоб його світло залишалося завжди в нашій душі незатьмареним ані почуттям заздрости, ані пімсти а щоб його навпаки підтримували почуття людської й національної СОЛІДАРНОСТИ (див.) та особливо почуття любови й милосердя. «Справедливість без жалю робиться жорстокістю» — писав італійський поет Метастазіо, а давній римський промовець Ціцерон констатував: «Суммус юс — сумма іньюрія», — себто занадто суворе, занадто тверде застосовування закону, не зігріте співчуттям і любов'ю, себто вирозумінням, може бути найбільшим беззаконням, найбільшою несправедливістю. Це саме мав на увазі й китайський мудрець Конфуцій, коли казав: «Не робіть іншим того, чого ви не хочете щоб вам було зроблено. Будьте справедливі і вірні у всіх ваших учинках і словах».

СПУДЕЙ — учень бурси, або духовної школи в давній Україні.

СПУСТ — міра: три відра горілки. Також струг, великий гембель.

СРЕЗНЕВСЬКИЙ ІВАН (1770—1820) — професор слов'янського мовознавства в харківсь. університеті, співробітник «Українського Вестника» та інш. харк. журналів.

СРЕЗНЕВСЬКИЙ ІЗМАЇЛ — (1812 - 80), син Івана історик давньої української літератури та етнографії, в рр. 1837 - 47 професор харківського і петербурського університетів, оборонець самостійности української мови, автор «Українського Альманаху» (1831) та «Матеріялів для словаря древне - русского язика».

СРІБЛО — первень, металь, біляво - сивий з сильним блиском, відомий з зарання історії. Спершу вживали його на прикраси, бо він гарний, а до того ж природна м'якість дозволяє виконувати з нього на зимно ріжні речі. Тепер натомість срібло знаходить багато примінень у техніці і науці. Див. СПІРАЛЯ.

В давнину вважалося, що мешканці нинішньої України в першому тисячолітті до Хр. — скити, були дуже багаті на цінні метали — золото і срібло. Така бодай була загальна думка наших тодішніх сусідів. Купці, які приїздили в тому часі на наші землі з усього світу — з Єгипту, Греції, Персії, Індії, Китаю і т. п. оповідали, що скити мають величезні копальні цінних металів. Жадоба здобути скитські скарби пхнула двох перських царів за найбільшого розцвіту перської держави до походів на скитські землі (нинішню Україну). Перший похід за Кира в 529 р. до Хр., другий за Дарія в 512 році до Хр. Кир згинув у бою на скитській землі і всю його могутню армію перебито. Дарій, який мав понад 800 тисячну армію, всnів врятуватися з невеличкою частиною війська, щось коло 80 тисяч; решту перебили. Дуже можливо, що це були не пустословні поголоски про багатства

скитів. Але в усякому разі в українському народі срібло зробилося символом багатства, як це видно з приповідок: «Срібло очі заливає», — себто багатство засліплює людину і веде її до нерозважних учинків (Франко, III, 166). «Срібло, золото тягне чоловіка в болото», — себто жадоба багатства упідлює людину (там же). Зрештою, в давній Русі - України майже всі монети були срібні, і, як констатував М. Грушевський «Руська Правда нічим не зраджує, аби рахували на що інше, крім срібла». (Іст. Ук. III, 350, 352). І в пісні співається про багачів, як ,срібляників': «Там пили ляхи, дуки-срібляники . . . »

На Гуцульщині, як тільки куми приносили дитину від хресту, рубала їй зараз же матка-кума срабним грошем волосок, примовляючи: «Аби-сь було таке щасливе, як щасливе срібло». Той гріш ішов дитині «на ростини» (МУЕ НТШ V. 5). Також, коли робили молодій вінок із барвінку, клали в нього кілька срібних грошей, що приносять щастя та хоронять від зурочення (Хв. Вовк, «Студії». — 237).

Срібло було в нас і символом білого місячного світла як і взагалі всього білого: «В нього подвір'я, як срібло біле . . . » — співали в колядках. І, якщо в одній коляді ясен місяць — то господар, ясні зірки — то його дітки», то в другій колядці «Гей знати, котре господар: в нього подвір'я сріблом леліє» (Голов. IV, 5437). Зрештою, вже й в давній алхемії срібло було символом місяця. Іноді бачимо в колядках. замість срібла, «біле залізо»: «Ой чим же ти прославився-?- Що білим залізом обгородився, поставив ворота з самого золота» (Чуб. IV, 357). У піснях і в поезії місяць часто зветься СРІБНОРОГИМ.

СРІБНЕ — містечко на Київщині, що за гетьмана Виговського мало 15.000 населення. Воно завзято боронилося проти московського війська воєводи Шереметьєва, але зрештою було взяте. Всіх чоловіків, жінок і дітей було вирізано, лише залишено гарніших молодих жінок, яких погвалтовано і забрано на наложниць. Поруйнувавши все і спаливши містечко москалі й місце, де воно було заорали, щоб і пам'ять про нього загинула. (Р. Млиновецький «Іст. у. народу» Мюнхен, 1953, ст. 183). Та останньої цілі не осягнули. . .

СРУЛИКИ — банкноти в 500 і по 1.000 карбованців, що їх випустили большевики, під час війни з УНР. На них були написи в ріжних мовах в тому і по-турецьки. Їх українські селяни не хотіли брати, бо казали, там по жидівськи написано, та й ще жид підписаний. Звідти й та їх популярна назва.

ССАДНАЯ ГРИВНА — плата від громади княжому урядникові, що приїздив збирати в княжий скарб ВИРИ Й ПРОДАЖІ з провинників. (М. Груш. «Іст. УР.» III. 240).

СТАВ — штучне озерце, що твориться, коли яку річку перетинають гаттю чи ГРЕБЛЕЮ (див) М. Грушевський писав: «При великім попиті й добрій ціні на рибу, і при невеликім розмірно накладі коштів на будову й удержання ставів, вони давали (в XVI - XVII вв.) дуже показний дохід, і тому, в місцевостях, багатих водою, відповідних тереном, стави служили дуже важною й старанно використовуваною галуззю великого господарства, а заразом уважалися наче б привілегією його: стрічаємо випадки, де став роблять селяни, але в такім разі державець забирає його, звернувши кошти спорядження ставу . . . Процедура з тими ставами взагалі була дуже проста: на ріці, або потоках, де траплялася долинка, ставили гать, яку підносили на кілька ліктів над рівнем води; зарибивши воду, два роки давали «віддиху», а на третій спускали і виловлювали рибу протягом кількох тижнів, або й місяців коли став був більший; ліпшу рибу солили гіршу продавали «на березі» . . . Обов'язок робити при гатях, сходитися на «гвалт» - рятувати, аби не зірвало ставу і т. ін., зачислялося звичайно до обов'язків селян. (Іст. УР. VI, ст. 180 - 81).

Один польський сучасник Струменський писав в 1573 р.: ...А що у них так дорого купують стави, тому не треба дивуватися, бо продадуть і найменшу рибку, яку у нас хлоп задурно візьме при спусті. Бо там, на Русі, коли вони мають спусти припадають великі пости, і на ті пости потребують не мало риби, а по-друге, щуки вони солять у бочки й дорого продають. . . » (Цитата у М. Груш. VI, ст. 181)

М. Килимник писав про наші стави з іншої точки погляду: «Більшість ставів в Україні — не високомальовничі, досить великі, досягали 5-10 га. а в окремих місцях доходили до 40-50 й більше. Ставки майже завжди окаймлені навколо (за винятком греблі) очеретом, рогозою, татарським зіллям, верболозом, тощо, а греблі з обох сторін обсаджені вербами. Оособливо мальовничі й таємничі були верховини ставків — зарослі завжди височезним очеретом та рогозою, були досить глибокі, бо якраз не вони й «приймали» води з інших ставів та річечок, надмірно зариблені, а очерети та верболозні зарослі наповнені були водним і болотяним птаством. Верховини у ставках за народним повір'ям вважалися дуже небезпечними, і туди люди боялися заходити. Там була оселя ВОДЯНОГО там проживали водяні РУСАЛКИ, там мав оселю й ОЧЕРЕТЯНИЙ (чорт). Уночі у верховинах справляли свої гри русалки, а водяник ними керував. Очеретяний та БОЛО-

ТЯНИЙ висилали ПОТЕРЧАТ, які заманювали людей у верховину . . . На ставах були розташовані й МЛИНИ. А в млинах перебували таємничі сили, які крутили млинові колеса та млинове каміння, співали, гуділи, свистали. А в ніч під Івана Купала, під Великдень, у Великодній Четвер, на Зеленому тижні ті таємні сили й мололи ночами до третіх півнів . . . » («Український Рік» . . . т. IV, ст. 64).

СТАВНИК — церковний свічник. Він звичайно має круглу форму з багатьма місцями для свічок. Ставлять ставники на солеї головно перед іконами Спасителя та Богородиці, а в більших церквах і перед іконами, більш почитаними. В Галичині ці ставники звалися ОФІРНИКАМИ і були ріжної форми. Форма серця — чисто католицька. У Галичині ставники ставили звичайно долі, перед солією, справа і зліва, а в Придніпрянщині — частіше перед іконостасом. Ставником зветься ще й висока свічка в держаку. В «Енеїді» Котляревського: «Три фунти воску на ставник».

СТАВРОВЕЦЬКИЙ КИРИЛО ТРАНКВІЛІОН (†1646 р.) — учитель львівської братської школи, автор підручника «Зерцало богословія» 1618 р. та збірки поучень і вірш «Перло многоцінное» (1646). Перейшов на унію в 1626 р. і помер, як чернігівський архимандрит. Ще в 1619 р., будучи православним, видав «Євангеліє учительное», але Москва вже в 1637 р. це Євангеліє в себе заборонила та наказала його і всі інші його книжки «собрати і на пожарех сжечь, чтоб та ересь і смута в міре не била» і «щоб вперед ніхто ніяких книг литовскія печаті (себто української) і письменних литовських не купували».

СТАВРОПІГІЯ — «хрестоводруження» чи «хрестопіднесення»: у випадках, коли патріярх не бував особисто на закладинах чи посвяченні церкви, він присилав від себе хреста, поставлення якого при будові було знаком патріяршого благословення. Звідсіля надання якійсь церковній установі «прав ставропігії» стало означати, що та установа одержує право незалежности і непідсудности місцевій церковній владі, а підпорядковується безпосередньо патріярхові. Братства Віленське й Львівське були ставропігійні, бо не підлягали владі місцевого єпископа, а безпосередньо патріярхові, або в крайньому випадкові, з доручення патріярха київському митрополитові, як екзархові патріярха (Власовський, I, 215).

СТАДІОН ҐРАФ ВАРТГАВЗЕН ФРАНЦ СЕРАФІН (1803 - 53) — губернатор Галичини в рр. 1846 - 48, а в рр. 1848 - 49 міністер внутрішніх справ Австрії. Поборював москофільство серед галичан і боронив їх від полонізації. В таємному рапорті жандармського полковника Мезенцева, надісланого зі Львова 17. I. 1915 р. його названо «основником мазепинства»: «До того часу мешканці сх. Галичини почували себе русскими, а поляки та австрійський уряд вважали їх справжніми русскими».

СТАДНИК ЙОСИП (1877 - 1954) — визначний актор і режисер українських театрів. На сцені з 1894 р., в рр. 1906 - 12 директор театру «Бесіди» у Львові, де виставляв не тільки твори українських клясиків та українські опери, але й такі чужинецькі опери, як Мадам Батерфляй. Фавст, Травіята, Кармен,, Сільська Честь, Продана Наречена, Орфей у пеклі та інші. І з цього погляду Й. Стадник має «просто історичну заслугу, як популяризатор европейських опер на українській сцені». З дальшого життевого шляху . Стадника треба згадати його працю в театрі М. Садовського в Києві (1917 рік) та в театрі в Кам'янці Под. (1919 - 20). А потім прийшла його довголітня важка праця, як директора і режисера у власному театрі за часів Польщі, коли то він, позбавлений якої - будь матеріяльної допомоги пробивався тим, що ставив переважно віденські оперетки. Тими оперетками, в яких виступали вже його діти: син Ярема (комік) і загально люблена панна Стефа, старався Стадник і далі притягати на українські вистави також не-українську публіку. Майже всі ті оперети, як теж деякі п'еси, що він їх звичайно режисерував, він перекладав чи переробляв переважно сам, і так присвоїв українській сцені у своєму житті понад 100 п'єс. Відомі теж його талановиті уривки з театральних споминів, з яких він дещо помістив був м. ін. у львівських «Нових Днях».

Як актор був першорядний. В рр. 1940 - 43 працював Й. Стадник як один із режисерів і акторів у Львівському Оперному Театрі, а в 1943 р. погодився перебрати керівництво українського театру в Дрогобичі, де виставив з успіхом ще кілька п'єс. Там він і пережив масові розстріли українців, що їх переводило ґештапо прилюдно.

Помер, як видно з усього, в забуттю, а може й у злиднях, бо советська влада поставилась до нього, коли не явно вороже, то напевно неприхильно (Ів. Німчук в «Свобода» 5. IX. 1955.)

СТАЙНЯ — приміщення для коней. В Галичині — ХЛІВ, себто приміщення для всякої худоби. На Бойківщині казали, що до чужої стайні (себто хліву) не можна входити з палицею. Увійшовши треба сказати: «Нівроку вашої худоби всієї купно». Господарі відпо-

відають: «Бодай і ви здорові, най Бог варує й вашої!» Виходячи зі стайні, треба плюнути тричі і сказати: «Цур поганим очам і моїм!» Відповідають: «Ідіть здорові, най Бог вашої варує!» (ЗНТШ. т. 114, 130).

В новий хлів затикали під стріху ріжні свячені речі, зілля — «щоб відьма не приступила»; виняток: стайні для коней, де проживає чорт тому не годиться там давати свяченого: «бо коняка звірина нечиста». Замість того, вішали там вбиту сову, або сороку, (Перв. Громад. 1926, І, ст. 92—93). Стріха від стаєн не повинна видаватися на вулицю, бо відьми обсмикуватимуть і забиратимуть молоко від корів (там же).

СТАЛІН ЙОСИФ, властиво **ДЖУҐАШВІЛІ** (1879 - 1953) — жорстокий деспот, червоний самодержець Росії, один із найбільших злочинців світу, що далеко в цьому перевищив і Нерона, і Гітлера, не кажучи вже про московського Івана Лютого. Був він спеціяльно катом українського народу і зорганізувавши в 1933 р. голод в Україні, що винищив понад 6 мільйонів селянства, зліквідувавши фізично провідні кадри української інтеліґенції включно з українськими комуністами, він у переговорах із ген. СІКОРСЬКИМ (див.). головою польського уряду, пропонував йому **разом нищити український народ**. Заініціювавши цілу низку НАРОДОВБИВСТВ (див.) та масових переселень менших народів. Сталін мав намір, як визнав Хрущов на XX з'їзді комуністичної партії, **виселити ввесь український нарід із України**, що й почав частково здійснювати. засилаючи мільйони українців до Сибіру та взагалі до Азії. Але, як признав той же Хрущов, не міг він здійснити цей свій плян, бо забракло йому засобів і місця для такого чисельного народу. Не варто тут вичисляти безконечні інші злочини Сталіна, коли навіть провід комуністичної російської партії признав його за найбільшого злочинця.

«Сила наша — у вченні нашої партії. Сила наша у тому, що на чолі стоїть геній людства — наш великий Сталін... Хай живе наш геніяльний вождь — великий Сталін!» — такими словами закінчив свою промову на XIV з'їзді Комуністичної партії (більшовиків) України в червні 1938-го року присланий Сталіним з Москви в Україну для ліквідації «української контрреволюції» його вірний вихованець і соратник Нікіта Хрущов. Такими словами закінчував він свої виступи протягом дальших 16 років за життя Сталіна, прославляючи «прозорливість і мудрість вождя й учителя» в імені якого він, Хрущов, переводив криваві репресії супроти української інтеліґенції і національно свідомих елементів в Україні, не милуючи при тому й комуністів, бодай в потенції опозиційних до Сталіна. Хрущов був одним із тих, що вирішили покласти забальзамований труп «вождя» в ленінському мавзолеї на Красній площі у Москві, щоб мільйони «советських патріотів» відбували «прощу» до цього мавзолею, вшановуючи Сталіна разом з Леніним, як творців і основоположників комунізму.

Протягом восьми років після смерти Сталіна ні Хрущов, ні інші члени «колективного керівництва» не відважувалися виявити перед народами Советського Союзу правди про злочини кремлівського дегенерата - тирана. Навіть доповідь Хрущова з частинним виявленням злочинів Сталіна, виголошена в лютому 1956-го року на XX з'їзді КПСС, залишалася в Советському Союзі секретною, а комуністи і всякі «проґресисти» закордоном рішуче заперечували факт її виголошення, називаючи надрукований у вільному світі текст цієї доповіді фальшивкою. В самому ж СССР засуджували, і то дуже обережно, лише культ особи Сталіна, підкреслюючи й далі його великі заслуги для побудови комунізму.

Раптом, тодішнє «колективне керівництво», вважаючи, мабуть, що треба зробити місце у свідомості облурюваних і ошукуваних цілими десятиліттями людей в СССР для культу нового диктатора вирішило покінчити з культом Сталіна і викинути його забальзамований труп з мавзолею на Красній площі. Для цієї цілі вирішено розкрити дальшу — ще не всю — частину правди про злочини Сталіна і його кліки, здійснювані протягом чверть століття, і при тій нагоді розторощити хрущовську опозицію в СССР, очолювану іншими кривавими соратниками Сталіна — Каґановічем, Молотовим, Маленковим, Ворошиловим і Булґаніним. У висліді ввесь XXII з'їзд КПСС, що мав бути урочистим початком нової ери в побудові комунізму під знаком нової програми, перетворився в безупинну розправу над Сталіним і «антипартійною групою» з виявлюванням найжахливіших злочинів, заподіяних ними — не супроти знищених мільйонів безневинних селян, робітників і культурних діячів, ні — а тільки супроти советських, партійних та військових діячів. Щоб підкреслити «тверду рішучість» тодішнього советського керівництва покінчити раз назавжди з культом особи, — заявив керівник ославленого КҐБ А. Н. Шелепін, — постановлено одностайно, «на вимогу» московського студентства і учасників XXII з'їзду викинути Сталіна з ленінського мавзолею. («Свобода»).

Одночасно Сталінград перейменовано на Волгоград, Сталінск в Сибірі на Новокузнецк, Сталіно в Україні (колишня Юзівка) на Донецьк івсі площі та вулиці міст, що були

примушені прославляти ім'я Сталіна були також перейменовані, а його статуї понищені.

СТАЛЬ Ж. (властиво ЖЮЛЬ ГЕТЗЕЛЬ) (1814—1886) — видавець і письменник, співавтор французької версії «Марусі» Марка Вовчка, що писав у передмові до цієї книжки, яка мала величезний успіх і поширення у Франції: «Син альзасця, я присвятив «Марусю» моєму молодому другові, донечці Т. Шулера, автора гарних малюнків, які ілструють «Мара, автора гарних малюнків, які ілюструють «Маруся» — це твір, що йому я надаю першости в моїй творчості. Я писав його, кидаючи оком на Альзас, і я вірю, що цю книгу зрозуміють всі ті серця, що в них живе любов до батьківщини. . .»

Так звана «велика преса» дуже гарно прийняла «Марусю». «Ля Репюблік Францез», орган Ґабети, 20. XII. 1878 р. писав: «Гарна Маруся — визволителька України, степова Жанна д'Арк, велична дитина, дитина мученик. . .» 24 грудня та ж газета писала: «. . .Ця книга знаменита, дорогоцінна річ. . Дія відбувається в Україні; героїня — дитина, що жертвує собою й вмирає за свою країну. . . Яка насолода бачити вільний нарід у рямцях героїчного оповідання. . . Це праця патріота.. Досвід України зрозуміють усі наші патріоти, думаючи про Альзас. . .» («Україна», Париж, 1949, I, ст. 4—5).

СТАН — верства суспільности. У середньовіччі про станову приналежність до шляхти ('високої' або 'дрібної'), до міщанства чи селянства рішало походження людини. Тільки духовенства було професійним, себто не зв'язаним із походженням, станом. До якої міри, напр., в Польщі проваджено політику збереження ріжниці між станами, видно з таких слів польського історика Кутшеби: «Якщо вже й раніше для збереження ріжниці між станами заборонялося шляхтичам присвячувати себе міським заняттям, то протягом доби після Люблинської унії з'являються конституції, які просто рішали, що шляхтич, який віддається міщанським заняттям або приймає міську посаду, тратить право шляхетства. Такий самий характер мають обмеження міщан, що не дозволяють їм вживати дорогоцінних хутр, багатого одягу та інше. Все це було виразом презирства до стану, за яким задля його нижчости не визнавалося навіть права розкішно вдягатися». (Цитовано в Іс. Мазепи «Підстави наш. відродження» 1946, I, ст. 45).

Така станова політика, з поширенням польської влади і на східні українські землі, зробила справжній переворот в суспільному житті українських земель, зокрема українського міста. «Замість ріжноманітних суспільних кляс і груп, з їх непомітними переходами і відсутністю різких станових границь, що було характерним для суспільного устрою старої Київської Руси, тепер постають різко відмежовані два головні стани — упривілейований шляхетський і безправний селянський. А місто, що колись було центром життя землі, чи волости, її представником, зовсім позбавляється якоїбудь участи в керуванні загально - державним життям і існує неначе якесь чужородне тіло. . .» В наслідок цього, і вищі українські верстви дбають насамперед про вдержання за собою своїх станових привілеїв. Всі інші справи, як релігійна, національна, відступають на другий плян. Але поки Литва залишається незалежною державою, тут ще нема релігійного фанатизму і переслідування православної віри. . . Після ж унії 1569 р., в безпосередньому зв'язку з польським суспільством, польським правом і культурою, українська шляхта новоприєднаних земель дуже швидко переймає все польське. Спольщення вищих українських верств ще більше прискорюється після того, як в Україні під натиском поляків проголошено релігійну унію (1596 р.), і частина українського вищого духовенства признала над собою зверхність римського папи. . . Замість старої провідної верстви, магнатів і шляхти, народжується нова українська суспільна сила — КОЗАЦТВО: воно стає виразником протесту й боротьби проти соціяльно - національного та релігійного гніту, принесеного польськими порядками в Україну (Іс. Мазепа, там же, ст. 47—48).

СТАН — верхня частина жіночої сорочки без рукавів до ПІДТИЧКИ.

СТАНИ — так звався в княжій Україні, починаючи з XIII в., ОБОЗ. Місце, де стояв обоз, називалося СТАНОВИЩЕ.

СТАНІСЛАВСЬКИЙ КОНСТАНТИН, властиво **АЛЕКСЄЄВ** (н. 1863) — основник, разом із Вол. Немировичем - Данченком, Російського Художественного Театру в Москві. З приводу 30-ліття з дня смерти Т. Шевченка він писав до А. Кримського: «Твори Шевченка переживуть віки і вічно будитимуть в серцях людей шляхетні великі почуття. . . У Шевченкові я бачу і відчуваю всю красу людської душі, це справжній співець свого народу. Ми, росіяни, глибоко співчуваємо стражданням українського народу і віримо, що сонце нового щасливого життя засяє над Україною і її змучене серце розкриється в усій своїй чарівності, шелестінні золотих українських ланів, у могутній народній творчості, в талантах прекрасного волелюбного народу. . . Хай живе довгі віки народ, що дав світові безсмертного Шевченка!». («Своб.» 10. III. 1961).

Про український театр він теж писав А. Кримському:

«Імена таких українських акторів, як Кропивницький, Заньковецька, Садовський і Саксаганський. блискучої плеяди майстрів української сцени — золотими буквами вписані на скрижалях історії світового мистецтва, і вони ні в чому не уступають перед такими славними акторами, як Щепкин, Мочалов, Солонцов, Неделін. Той, хто бачив гру цих українських артистів,, той зберіг ясну пам'ять про них на все життя».

СТАНІСЛАВСЬКИЙ ЯН (1860—1907) — польський маляр, основник школи імпресіоністичних пейзажистів, народжений в Україні «поет українського краєвиду», від 1897 р. професор Академії Мистецтв у Кракові, вчитель таких українських пейзажистів, як Труш, В. Масляників. Мик. Бурачек і Мих. Жук.

СТАРА ГРОМАДА — так звали, з кінця 70-х років XIX ст. нелеґальну організацію представників старшого покоління українського свідомого громадянства в одрізнення від молодших студентських громад. Створилася вона в 1861 р. з об'єднання ґуртків київської інтеліґенції, що провадили недільні школи, і проіснувала аж до революції. Подібні українські громади створилися і по інших містах України — в Полтаві, Харкові, Одесі, тощо. На другу половину 1862 р. в київській українській громаді числилося щось 60 душ. Під організаційним оглядом характерним було в ній те, що не було в ній голови. Члени Старої Громади поділялися на «українофілів» (націоналістів) та «хлопоманів», що обстоювали інтереси українського селянства. Хлопомани у своїй діяльності підкреслювали соціяльний момент. Найвпливовішими членами Старої Громади були проф. В. Антонович і проф. П. Житецький.

СТАРЕЦЬ — старший чернець; за постановою Київського собору 1640 р. так зветься настоятель меншого манастиря, що в ньому знаходиться не більше шести ченців. (М. Груш. «Іст. УР.» V, ст. 268).

СТАРЕЦЬ — адміністративний виборний урядник меншої ранґи князівської України, що стоїть на чолі волости. «Старців знаємо в київському Поліссю, в Заушській волості ще в початках XУI в., в Пинщині й Берестейщині навіть в середині XУI в.» (там же, ст. 281, 357, 362).

СТАРИЦЬКА МАРІЯ (1865—1930) — дочка Михайла, директорка музично - драматичної школи М. Лисенка в Києві; останніми роками викладала драматичне містецтво у Вищім Інституті ім. М. Лисенка, перетворенім із тієї школи.

СТАРИЦЬКа - ЧЕРНЯХІВСЬКА ЛЮДМИЛА (1868—1941) — сестра Марії Старицької, визначна письменниця - поетка. Друкувалася в «Раді», в ЛНВіснику. Багато перекладала, головно з Гайне. Переклала на українську мову лібретта опер «Мадам Батерфляй», «Ріголетто», «Аїди», «Євгенія Онєгіна», «Черевички» та інш. Перекладала також поему Рилєєва «Сповідь Наливайка», що в перекладі перевищує оригінал. Написала лібретто до «Ноктюрна» М. Лисенка, переробила для сцени «Енеїду» Котляревського, виставлювану потім у театрі Садовського; написала драми «Гетьман Дорошенко», одну з найкращих історичних драм нашого театру, «Сафо», «Розбійник Кармелюк», «Крила», «Останній Сніп», «Мазепа».

Брала активну участь в громадському житті: була головою Українського Клюбу в Києві «Родина», була членом Українського Наукового Т-ва. Української Центральної Ради і належала до Спілки Визволення України, на процесі якої поводилася незвичайно мужньо і гідно. Була замужем за лікарем і громадським діячем Ол. Черняхівським, засудженим разом із нею на процесі СВУ. Мала талановиту доньку Рону, що, заарештована і вислана на північ, збожеволіла у в'язниці ҐПУ. Людмилу Михайлівну разом із сестрою Оксаною Стешенко розстріляли енкаведисти в липні 1941 в Дарниці під Києвом.

СТАРИЦЬКИЙ ДМИТРО — режисер 60-х років XIX ст., автор опери «Послідній кошовий запорозький, організував вистави в Чернігові (разом із Оп. Марковичем) і в Полтаві.

СТАРИЦЬКИЙ Михайло (1840—1904) — славний драматург, поет, режисер і антепренер,, одружений з Софією, сестрою М. Лисенка був батьком трьох дочок Марії, Людмили й Оксани, що всі разом творили в домі Старицьких українські культурні «Атени», місце сходин найкращих українських культурних сил. Літературну діяльність розпочав Старицький перекладами спочатку російських (Крилова, Пушкіна, Лермонтова, Огарева, Некрасова), а потім і західньо- европейських (Байрона, Шекспіра, Андерсена) поетів та творчости інших слов'янських народів (поезії Міцкевича, сербські народні пісні). Під псевдонімом Гетьманця, він друкує ці переклади в львівській «Ниві».

З оригінальними поезіями виступає Старицький у львівській «Правді».

Велику славу здобув Старицький і як драматург та голова першого в Україні театрального товариства. Розпочавши свою драматурґічну творчість комедіями, з котрих особливий успіх мала «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка», він прекрасно опанував правила драматургії, добре знаючи, як повинна розгортатися сценічна дія, і обробив та зробив сценіч-

ними багато п'єс інших авторів, написаних не сценічно, але що після його переробки стали загальновідомими. Такою капітальною переробкою є велика п'ятиактова драма «Ой, не ходи, Грицю, та на вечорниці», де в драматичних барвах розкрито життя на пореформному селі, з його забобонами, темрявою, вірою в чаклунів і нечисту силу, та зображено глибокі переживання людей і обумовлені нестримним коханням та тими забобонами непередбачені вчинки.

З інших перероробок треба особливо згадати «Ніч під Івана Купала», «Циганку Азу», комедію Нечуя - Левицького «На Кожум'яках», що одержала нову назву «За двома зайцями» і його ж «Марусю Богуславку», а також «Лимарівну» Панаса Мирного. З оригінальних драматичних творів — драми «Не судилось» та «У темряві», «В зимовий вечір» водевіль «Як ковбаса та чарка, то минеться сварка», історичні драми «Оборона Буші», «Остання ніч», «Богдан Хмельницький».

Славний Старицький і як оперовий лібретист. Складені ним лібрета до опер: «Тарас Бульба», «Різдвяна ніч», оперет: «Сорочинський ярмарок», «Чорноморці» (за «Чорноморським побитом» Кухаренка), позначилися великою майстерністю і оригінальністю. Всі вони (крім «Сорочинського ярмарка») послужили матеріялом для творів М. Лисенка.

В 1883—1895 роках Старицький очолює українську театральну трупу з найвизначнішими нашими акторами Кропивницьким, братами Тобілевичами, Заньковецькою. . . Як режисер, він дбає за реалізм постав, надає великої уваги історичній правдивості оформлення, відповідності декорацій, вбрання і аксесуарів доби і місця дії. З цією метою запрошує він до театру артиста - маляра Василя Кричевського, встановивши спеціяльну посаду мистця - декоратора. Для піднесення мистецької вартости вистав, Старицький не шкодував коштів, і, оскільки вистави приносили дефіцит, витратив на це велику частину свого власного майна, але підніс з формально - мистецького боку українські вистави на незрівняну височінь.

Великий вклад дав Старицький і в розвиток нашої літературної мови. Ідучи завжди за духом народньої мови, він густо розсипав по своїх п'єсах сміливі неологізми, новотвори, взяті просто з життя широких мас, і, хоч сучасники часами й жахалися них надто сміливих «новин», але згодом вони зайняли тверде місце в лексиці нашої літературної мови, сприяючи її дальшому виробленню і розвитку.

Залишив по собі Старицький 40 п'єс — драм. комедій, фарсів, три романи, з історичною тематикою («Перед бурею», «Оборона Буші» і «Кармелюк,), багатий поетичний збірник та велику кількість перекладів. Вся його діяльність була присвячена піднесенню культурного рівня українського народу та збудженню його національної свідомости.

СТАРОВОЛЬСЬКИЙ ШИМОН (1588 — 1656) — польський письменник, у своїх працях подав відомості про українських козаків, цінні для української історіографії.

СТАРОСОЛЬСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1878 —1942) — адвокат, член УСДП, замолоду член закорд. комітету РУП; в 1913 р. голова УСС-ів у Львові, в 1914 р. член Укр. Нац. Ради і Боєвої Управи; 1918 р. член Укр. Військ Комітету у Львові, в 1919 р. товариш міністра зак. справ УНР і професор укр. державного університету у Кам'янці, пізніше українського університету у Празн та Укр. Господ. Академії в Подебрадах,, дійсний член НТШ. Залишив праці «Теорія нації», «Держава і політичне право» та ін. Заарештований большевиками в 1939, загинув у московській в'язниці.

СТАРОСТА — в Польщі XIII— XIV вв. королівський намісник. Пізніше старости — державці адміністрували королівські маєтки. В пізнішій Польщі староста був начальником пов. адміністрації.

СТАРОСТА ВЕСІЛЬНИЙ — голова одного з двох родів, що порозумівається щодо шлюбу членів роду. Староста молодого розпочинає переговори з родиною молодої і, коли та дає згоду, перепроваджує потім справу викупу дівчини. Зі сторони дівчини староста її роду проводить і пильнує всіх формальностей: дає благословення своїм старостинським знаком влади — палицею на всі ті церемонії, що забезпечують законний і щасливий перехід його молодої родички до чужого, хоча й співплемінного роду. Всю процедуру поставлено під схорону релігії, і староста фактично виконує ролю жерця. Цю ролю старости, якого в значній частині України звуть ДЯДЬКОМ, і якого справді здебільшого вибирають споміж дядьків, особливо молодої (Чуб. ІУ, 56, 599—601), не можна було б зрозуміти, коли б не брати під увагу давнє життя в матріярхальних родинах.

Роля, яку призначали дядькові з материного боку в родині з материнною філіяцією, цілком ясна: він представляє в родині елемент мужчини, а щодо недорослих дітей своїх сестер, то він відогравав ролю батька родини. Як першому представникові культури хатнього вогнища, йому доручалося творити жертви богам-пенатам. Так само і в українському весіллі роля старисти дуже точно визначена. Це — жрець хатнього вогнища, який благословляє виконання всіх обрядів та звичаїв; без його благословення ні одна церемонія не може розпочатися, і жодного кроку не робиться без його попередньої ухвали.

З часом, роля старости, як жерця та посередника між двома родами, мусіла підлягти найбільшим змінам, з одного боку, під впливом нової релігійної концепції, а з другого боку, і в залежності від тих суспільних змін, які прийшли з новою патріярхальною родиною. Тільки в українському весіллі, як відзначив Хв. Вовк, ця роля виразно зазначена та переховала свою майже примітивну чистоту і свій архаїчний характер. У шлюбних звичаях інших слов'янських народів, роля старости підлягла більш-менш значним змінам і до певної міри захована неперушним тільки свій релігійний характер. У Болгарії старосту змішано з кумом, а у Московщині з дружком, а почасти з чарівником. (Хв. Вовк «Студії. . .» 334).

СТАРОСТА ЦЕРКОВНИЙ — світська особа, яку обирають в православній громаді завідувати церковним майном,

СТАРУХ ТИМОТЕЙ (1860—1923) — посол до австрійського парляменту в рр. 1907—18, до галицького сойму в рр. 1908—15, в 1915 р. вивезений москалями на Сибір, в 1919 р. член Укр. Нац. Ради в Станиславові, комісар Бережанщини. Був послом до Трудового Конгресу в Києві.

СТАРЧЕНКО ФЕДІР — архітект у Києві за Ів. Мазепи. Він побудував в рр. 1690—1697 славний Миколаївський собор на Печерську. Багатий фронтон західньої фасади, з пишною різьбою й розкішними кованими дверима, належав, як писав В. Січинський, до найкращих деталів українського барокко. Це «був символ українсько незалежности. Тому, після Полтавського бою, російська царська влада здерла з фронтону, як і з інших мазепинських церков, герб Мазепи. Чорносотенна Денікінська армія в 1920 р. пошкодила будову гарматними кулями, а російська червона влада храм зовсім розібрала» в 1937 р. (В. Січинський «Ів. Мазепа, людина і меценат» 1951, ст. 34—35).

Старченкові ж належить і перебудова головної церкви в Лаврі в рр. 1722—29.

СТАРЧЕВСЬКИЙ (СТАР) МИХАЙЛО ((н. 1910) — канадійський політичний діяч українського роду. що завжди підкреслює своє українське походження. В 1949 р. був вибраний на посадника Ошави, в 1952 р. в доповняльних виборах на посла до федерального парляменту від округи Онтеріо в 1953 р., при нових виборах, він знову отримує посольський мандат. Того ж 1953 р. взяв участь у Конгресі Українців Канади, де виголосив патріотичну українську промову. В нових виборах він поновив свій мандат, і прем'єр Канади Діфенбеккер запросив його до свого кабінету, як міністра праці. Це ще вперше українець займає посаду федерального міністра в Канаді. В усіх більших політичних маніфестаціях українців в Канаді, М. Старчевський бере активну участь, як промовець. 21. VI. 1959 р., промовляючи на фестивалі «Гомін України», що відбувся з нагоди 65-ліття УНСоюзу в Нью Йорку, він сказав про осяги канадійських українців:

«. . .Навкруги Вінніпеґу — цілий вінок осель, що нагадують «гомін України»! Білі, чепурні хати з розкішними квітниками і обов'язково великими соняшниками перед хатами, з яринними ланами і з церковцею і з цвинтарем довкруги неї, так як в українському селі, як мене батько запевняв».

«З тих і з подібних осель походить оця друга і третя генерація канадійських українців, яких тепер зустрінете по всій Канаді, а навіть і в США, у всіх ділянках життя. Є між ними провінціяльні та федеральні урядовці, до віцеміністрів включно, є судді, університетські проесори, члени університетських сенатів, науковців та безліч професіоналістів, лікарів, адвокатів, багато між ними королівських радників, є теж чимало підприємців, власників фабрик, готелів та ін. Треба схилити голову перед тими. залізної витривалости селянами-піонерами, які приїхали до Канади без засобів, майже неграмотні, на яких тодішні старі канадійці дивилися з презирством — а які зуміли виховати дітей, які нині приносять славу українському імені в Канаді і беруть живу активну участь в економічному, соціяльному та політичному житті країни. На протязі тих 45 літ, коли українці почали брати активну участь в політичному життю Канади, 62 канадійці українського роду були вибрані послами до провінціяльних і до федерального парляментів. Між ними були міністри, ось як в саскачеванському, манітобському, онтарійському та федеральному кабінеті. У двох провінціональних столицях з усіх десятьох українці вже по кілька разів були вибрані посадниками.Двоє українців засідають у Сенаті.

Ця молода генерація задержала батьківські традиції, звичаї, мову, рівночасно, беручи живу участь у загально - канадійському життю».

СТАРШИЙ — у козаків ватажок, провідир, пізніший гетьман. Польський гетьман коронний Язловецький в 1572 р. «поставив старшим і суддею над усіми козаками шляхетного Яна Бадовського. Цей кожному, хто мав би якесь діло до козаків, має справедливість чинити над ними, коли вони прийдуть до Низу зо замків і міст наших». Повідомляючи про це короля, гетьман просив потвердити на цім уряді того Бадовського «що від довшого часу постійно служив там в Україні господареві вірно й

сумлінно». Просив показати Бадовському свою ласку, давши ріжні права і привілеї (звільнити його доми в Білій Церкві від присуду замкового і міського, від податків і повинностей всяких, дати йому право свобідного шинковання). Важніше було, що Бадовський сам і його юрисдикція над козаками мали бути вийняті також із присуду всяких інших урядів: скарги на нього заносити і відкликатися від його суду можна було тільки до гетьмана і короля. . . Король сповнив бажання гетьмана і грамотою своєю з 5. УІ. 1572 р. потвердив розпорядження Язловецького, затвердив Бадовського на його уряді і признав за ним ті широкі права й імунітет. Цей крок мав, за словами М. Грушевського, «величезне значення для організації козаччини, для сформовання козацтва, як осібної півпривілегійованої суспільної верстви, яка згодом здобуває собі провідну ролю в відносинах східньо - українських». («Іст. УР.» УІІ, ст. 142 43).

Коли в листі до короля Сам. Кішка титулує себе гетьманом, король у відповіді називає його «старшим», і цим скромнішим титулом часто себе титулують козацькі вожді і самі, як Лобода в листі з 1596 р.: «Григорій Лобода, старший над войском запорозким», і Байбуза в листі до гетьмана польного. «Старшим» називає козацького начальника і конституція 1601 р. Старший вибирається військом, і цим правом вибирати свого шефа військо дуже дорожить (там же, ст. 285).

СТАРШИНА — особи, що мали уряди при гетьмані, полковниках і сотниках в козацькій Україні. Звідси старшина ГЕНЕРАЛЬНА, ПОЛКОВА і СОТЕННА. Складається вона з писарів, обозних, осавулів і суддів. В кінці ХУІІ ст. і в початках ХУІІІ до неї належали не тільки чинні урядовці, а й усі, що колись служили, чи були заслужені в війську, чи мали даровані маєтності. Так сформувалась козацька аристократія.

«Козацька аристократія існувала і в періоді Передхмельниччини. І тоді в апараті козаччини мали бути люди, що відповідали за її господарчо - військову організацію, що мусіли вдаватися і до побирання стацій на користь козаків, як оборонців краю, і сільського населення. І тоді постала межа, що відграничувала не тільки селянство від військового аристократизму, а й рядові козацькі маси. Тоді ще в лавах козацьких жила й діяла верхівка, що становила хребет військової адміністрації і що вела своє господарство, користуючись працею своїх підданих. Тоді ще витворилась серед козаків заможніша й культурніша зверхня верства. В часи Хмельниччини вона й зберегла своє панівне становище, переважно на військових урядах, титулом КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ. Вона, виелемінувана з козацьких лав, становила основну частину провідної верстви, доповнювана ще шляхетством. Про козацьку старшину документи Переяславської умови фіксують: старшина Війська Запорізького, — «что на услугах войськових завсегда обрітається і хліба самі пахать не могут». Отож, це люди, що, зайняті військово - державними справами, безпосередньо, фізичною працею вести своїх господарств не можуть. А за існування натурального господарства постачання засобів життя козацькій старшині кимось іншим мало прийти, як неминуче явище. Звідси народжуються повинності й обов'язки підданого сільського населення на користь старшини, що виконує загально - корисні функції. Це не паразитарна, розбещена в умовах Польщі шляхта, що користується лише з предками набутих прав. Це старшина, що своїми кривавими заслугами здобула сама собі шляхетських прав, є чинною й корисною, зверхньою верствою в українському суспільстві; отже, і на повинності в очах суспільства має право. . .» (Вас. Гришко в ЗНТШ, т. 156, ст. 41—42).

В міру того, як старшина багатіла й переймалася своїми клясовими інтересами, між нею й гетьманською владою починали все частіше виникати конфлікти. З огляду ж на те, що інтереси старшини були застережені в українсько - московських договорах (зокрема в Коломацькій угоді 1687 р.) старшина в цих конфліктах не вважала ганебним звертатися з апеляцією на рішення гетьмана до царської влади, даючи цим нагоду Москві втручатися в унутрішні українські справи. Саме тому Москва мала можливість зліквідувати Многогрішного й Самойловичів, та й Іван Мазепа, саме через намагання старшини затримати й зміцнити свої політичні й економічні права, мусів затримувати в таємниці від неї свої пляни, в наслідок чого й сталося, що, коли прийшло до відкритого конфлікту з Москвою, українське суспільство виявилося до нього непідготованим (Б. Крупницький в «Нов. Шляху» 6. І. 1951).

СТАСЕНКО — здогадний шеф розвідчої служби гетьмана Б. Хмельницького. Б. Кентржинський писав про нього: «Хто був українським КАНАРІСОМ (див.) Хмельниччини, докладно не знаємо, але деякі джерела згадують наказного полковника Стасенка, приділеного до похідної канцелярії гетьмана в Збаражі, як шефа аґентурного апарату Хмельницького. Одним із бравурних подвигів цього полк. Стасенка було введення до Польщі в 1650—51 рр. двох тисяч українських аґентів і диверсантів, нарізно замаскованих, із метою підбурювати також польську людність у всій Короні до бунтів іпереводити в корінній Польщі саботажно -

диверсійні акції. . . (див. КОСТКА-НАПЕР-СКІ). До документів про агентурну мережу й підривну діяльність Хмельницького в польському запіллі ставився Мих. Грушевський з скептицизмом, уважаючи, що зізнання мучених тортурами українських агентів не можна брати поважно: «Сіячів повстання було багато, — писав він, -- та малоймовірно, що б вони творили якусь спеціяльну організацію, як це говорилося, і полк. Стасенко, мабуть, просто апокрифічна фігура. . .» («Іст. УР.» IX, ст. 266). (Б. Кентржинський «Розвідча мережа гетьмана Б. Хмельницького»).

СТАТОК — майно, добро, маеток. Це слово в цьому значенні знаходимо вже в Іпат. літописі під 1190 р. Можливо, що перше значення статку було — худоба, і це значення дотрималося в нас досі: «Перелічив статок — нема корови» (Чуб. II, 230). Хто мав добрий статок, тим самим був людиною СТАТОЧНОЮ чи СТАТЕЧНОЮ, себто солідною, розумною, добрих звичаїв. Звідти й СТАТКУВАТИ — поводитися як належиться людині зо статком, себто працювати, дбати за своє господарство. У Лесі Українки в «На полі крови»: «Я не мав звичаїв молодечих, я статкував». (Проф. Ів. Огієнко в «Рідн. Мова». 1938 ст. 441).

СТАТУЯ — різьблена постать. «Давнє українське мистецтво визначалося любов'ю до різьби, що виявлялося в прикрашуванні статуями церков, іконостасів, проповідницьких амвонів (в вигляді корабля серед хвиль, до якого підходять різні тварини і т. д.) в придорожних статуях і хрестах». (К. Шероцький «Кіев» 1917, ст. 36—37). Замилування в статуях люблять в нас пояснювати польськими впливами, насправді ж воно пояснюється постійним безпосереднім зв'язком України з Заходом, куди українькі мистці й учені часто їздили поповнювати свою культуру: Польща ж зовсім не стояла тоді на такому культурному високому рівні, щоб могти імпонувати українцям. Статуї в Україні часто фарбувалися, і в цьому виявлявся вплив німецької скульптури (там же, 162). Див. РІЗЬБАРСТВО.

СТАХАНОВЩИНА — советський засіб державного капіталізму якнайбільшого визиску робітництва. Походить назва від гірника СТАХАНОВА, який, підмовлений владою, доводив, що за день праці можна зробити дві-три, а то й більше встановлених норм продукції.

Практика стахановщини виглядає так: спочатку адміністрація підприємства умовляє кількох робітників проголосити себе стахановцями, а потім обов'язково матеріяльно винагороджує їх. В стахановському русі» ініціятива приходить, як правило, не знизу, не з робітничих кіл, а з верхів. Після того, як советська влада від системи матеріяльних привілеїв робітникам перейшла до жорстокої, майже однакової експльотації як робітників, так і селян, була застосована метода матеріяльних привілеїв для окремих, дуже нечисленних осіб — стахановців як винагорода за надмірні зусилля і подано його в пропаганду як масовий рух, що, буцімто, свідчить про успіхи соціялістичного перевиховання. Масовим цей рух не може бути тому, що державі довелося б масі стахановців сплачувати великі грошові премії, тобто набагато збільшити фонд заробітної платні, а це зовсім небажане їй.

Стахановщина має на меті насамперед обґрунтувати перед робітниками державні заходи щодо збільшення норм виробітку і тим знизити реальну заробтну платню. Лише в другу чергу вона має на меті збудити виробничу ініціятиву. (М. Павлюк).

СТАХОВСЬКИЙ КОСТЬ (1882—1959) — різьбар, професор Студії Плястичного Мистецтва в Празі, де й помер.

СТАХОВСЬКИЙ МИКОЛА (1879—1946) — лікар з Волині, скінчив Варшавський університет, де, разом із д-ром Блонським, заснував першу українську громаду. Вернувшись у Київ, почав видавати в 1906 р. «Боротьбу» і брати активну участь в українському визвольному рухові. Втікаючи від в'язниці, до якої на рік був засуджений, опинився в Парижі, де спеціялізувався в Сорбоні. Вернувшись в Україну, був примушений рік в'язниці відсидіти, В 1917 р. був губерніяльним комісаром Поділля. В 1918 р. був призначений на голову дипломатичної місії в Лондоні, куди виїхав у січні 1919 р. і залишався там до 1920 р., коли його змінив А. Марголін.

СТАЦІЯ — старовинний обов'язок годувати князя з дружиною й складати йому дарунки при річних його об'їздах (див. ПОЛЮДДЯ). У XYI в. стація називалася часто ПОКЛОН, ПОЧЕСТЬ, і виявлялася в обов'язкових дарунках в натураліях державним урядовцям. В XУ в. вона подекуди звалася старим іменем СТАН, і одна грамота Витовта толкує це, як другу назву полюддя, і це, як зазначив М. Грушевський — «важна вказівка, хоч, з другого боку, так само могли перейти в стацію ріжні престації для княжих урядників і для самого князя». («Іст. УР.» V, 132). Те саме значення права постою й обов'язку годування під час постою має стація і в козацькій Україні, як то видно з наших дум: «Да велів ляхам, мостивим панам, по козаках, по мужиках стацією стояти, да не велів великої стації вимишляти» (Зап. ЮЗРосі» I, 52).

СТАШИНСЬКИЙ БОГДАН (н. 1931 р.) — агент московського Комітету Государственной Безопасності (КҐБ), родом із Галичини, убивця Л. Ребета (1957) та Ст. Бандери (1959), за що був винагороджений в Москві орденом «Червоного Прапора». Декрет про нагороду підписали Ворошилов і Ґеорґадзе. Вручив орден шеф КҐБ Шелепін. Під впливом своєї жінки німкені, боючись, що його в СССР зліквідують, Сташинський втік до Зах. Німеччини, де віддався в руки поліції, оповівши докладно про злочини, поповнені з наказу Москви. Суд у Карлсруге в жовтні 1962 р. засудив його тільки на 8 років важкої в'язниці, признавши його тільки знаряддям московського уряду, накази якого він виконував, вбиваючи провідників українського націоналістичного руху.

СТАЯ — гуцульська пастуша халупа без вікон і стелин на полонинах. Вона поділена на дві нерівні частини: у меншій, що зветься коморою, переховуються харчові запаси пастухів, та вироблений сир; у другій, більшій, міститься ВАТЕРНИК — кам'яна, набита глиною, спорода для вогню, ватрище з кругобіжним гаком для казана. Тут же стоять лави та ліжка для пастухів.

СТЕБНИЦЬКИЙ ПЕТРО, псвд. СМУТОК (1862—1923) — один із головних діячів спетербурської громади, в 1917 р. комісар у справах України при рос. тимчасовому уряді, 1918 р. сенатор у Києві, заступник голови української мирової делеґації при переговорах із московським урядом, потім міністер освіти. Залишив оповідання, поезії, статті.

СТЕЖА — малий військовий відділ з розвідчими завданнями.

СТЕЛЯ — накриття кімнати в хаті. Окремі дошки дерев'яної стелі звуться стелинами, їх підтримує СВОЛОК (див.). Коли хто тяжко вмирав, і догадувалися, що то тому, що він знався із нечистою силою, пробивали в стелі дірку, щоб душа могла скорше вийти (Див. КОНАННЯ). Цей звичай відбито в поемі Т. Шевченка «Відьма»:

А тим часом непрощенний
Грішний умирає;
Уже його, лукавого,
Сакраментували,
Клали долі на соломі
І стелю знімали, —
Не вмирає. . .

СТЕЛЬМАХ — майстер, що робить вози, колеса, тощо.

СТЕП — великий рівний простір без лісу, вкритий травистою рослинністю, звиклою до сухого підсоння. «Степ — широкий, безмірний, кінця — краю йому нема: тільки там десь далеко, мов море, хвилюючись, зливається він із таким же, як і сам, безкраїм небом. Від чудових степових голосів, від якогось незрозумілого шепотіння, що вчувається людині в степу безкрайому, спочатку людина торопіє, їй робиться страшно, бо вона очевидячки бачить своє безсилля; а далі отой край широкий, без краю степ, отой простір безмірній навертає людину до думки про світову безкраїсть, про волю. Степ чарівний, таємний. . .» (Д. Маркович).

В. Винниченко писав: «Я народився в степах. Ви розумієте, добре розумієте, що то значить в степах? Там перш за все нема запливости. Там люди, напр., їздять волами. Запряжуть у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надію на Бога і — їдуть. Воли собі ступають, земля ходить круг сонця, планети творять свою путь, а чоловік лежить на возі і їде. Трошки підкусить, виспиться трохи, пройдеться з батіжком наперед, підіжде волів крикне задумливо «гей!» і знов поважно піде собі наперед. Там нема хапливости, там кожний знає, що, скільки не хапайся, а все тобі буде степ та небо, та могили. І тому чоловік їде, не псуючи собі крови хапливістю, і нарешті приїздить туди, куди йому треба».

Інакшими очима дивиться на степ П. Феденко: «В історії України степ не був таким привабним явищем для наших дальших предків, як він здавався людям XIX ст. після того, як у степах Украни настало замирення наслідком завоювання Криму. Із степу українцям усе доводилося ждати неситого, жорстокого ворога, аж до другої пловини XУІІІ ст. Очевидно, перебуваючи в вічній небезпеці від степу, українці не могли дивитися на той степ естетизуючими очима М. Гоголя, що міг сказати: «Чорт возьми вас, степи, які ви гарні!»

Степ — «поле незнаеме» Слова о Полку Ігор., «дике поле», земля «безвіддя і безхліб'я» думи про трьох Озівських братів, країна, через яку сотки тисяч української людности протягом віків пішли в вічну неволю на аркані номадів; країна плачу, де, як зазначає літописець, питали взяті в неволю люди одне одного, хто з якого села, і згадували з сльозами рід свій. Характеристичне для настроїв наших людей XУІ—XУІІ вв. тогочасне оповідання про дитину, що мала народитися, але почувши слова «татарове йдуть», вернулась назад, в утробу матері. Тому степ в нашій історії, як був, то в дуже малій мірі феноменом естетичним, але переважно тим елементом, що постійно держав українську людність у фізичній і психічній напруженості. . .» (Наук. Зб. УВУ в Празі» т. ІІІ, ст. 376—77).

Такий погляд на степ відбився і в поезі Є. Маланюка: «Сірим попелом стало життя під огнем степової свободи. . .» Україну «віддіку покарано степом, і простір всю силу п'є...»

Мих. Грушевський, описуючи події Хмельниччини, підкреслив, що козацька держава втратила свою відпорність у боротьбі з Польщею у великій мірі через те, що людність України мала змогу піти лінією найменшого опору: покидала насиджені місця на Правобережжі і мадрувала в степи на схід, аж за московську границю. Цим українці сколонізували нові простори московської «Украйни», але втратили державну незалежність за Дніпром. Сусідство з степом спричинило занепад міст в Україні, привело до певної ніверляції суспільних верств. Вся ця українна людність, побіч своїх звичайних занять — хліборобства, ловецтва, скотарства — виконувала також функцію військову. І не тільки за доби козацької, але й за княжої доби тамтешні мешканці мусіли боронити свою землю від нападів степових розбійників. За польсько - литовської доби нашої історії центральна влада майже не дбала про оборону України, і ввесь тягар війни з степовиками - номадами ліг на плечі самої людности. Самооборона самоорганізація була головною надією українського люду. «Із рушницею за парканом стояти» це було звичайно формулою умови між новими колоністами - слобожанами та державцями маетностей на Україні ХУП ст. (П. Феденко, ст. 377—78).

Д. Віконська вказала на важливі наслідки впливу степу на формування української духовости: «Широкий степ родив широку фантазію. Ніщо не спиняє ока серед степу. Людина не бачить напрямних довкола себе. Ніякі різко окреслені форми матеріяльного світу не протиставляться стихійному гонові йти, куди їй подобається: скрізь гуляй-поле, скрізь вільна дорога. Широкий, порожній простір запрошує й неначе змушує людину залюднювати його постатями, видумками власної образотворчої уяви. І не в тому лихо, що ті постаті, думки, образи — уявні. Лихо в тім, що їм нема меж, нема міри; необхідного для здійснення будьчого в реальному житті змислу пропорції нема.

«Скільки світлих думок, привабливих уявних образів, високих намірів і палких бажань розпливається раніш, чи пізніш, без сліду через брак гостро зарисованих обрисів! Гострі обриси — це демаркаційні лінії, що яскраво відділюють даний предмет від свойого оточення не дозволяють цьому оточенню мішатись до нього але й не дозволяють тому предметові переступати власних меж. Почуття цих меж, почуття конечного о б м е ж е н н я п р е д м е т о м в р е ш т і почуття форми — чужі українській психе. У ній до нині панує фантазія, широка воля — степ. Саме тут місце, де первісна, багата природа вимагає надбудови розуму та свідомої волі, щоб органічне перетворити в організоване. Юрій Липа нарікає на «дике поле українського почуття». В. Липинський в «Листах до Братів - Хліборобів» нарікає на брак почуття міри. «Нам треба завслодіти степом» — каже гетьман Мазепа у трильогії Б. Лепкого до ген. писаря Орлика, — «степом назверх і всередині, бо наша душа — теж степ. Степ — ворог державі». (Д. Віконська «За силу й перемогу», Львів, 1938, ст. 75—76).

СТЕПАН ВЕЛИКИЙ (1454—1504) - молдавський воєвода, вів щасливі війни з Польщею, зайняв Покуття, будував манастирі і церкви, був щирим приятелем українців та визначним протектором української культури. Для зміцнення зв'язків з Україною одружився з київською княжною Євдокією, сестрою кн Семена Олельковича, який називав себе «царем Семеном». У своїх грамотах і в себе дома він уживав церковно - слов'янської мови з сильним місцевим українським забарвленням. Український нарід склав про нього пісню, що вважається перлиною української народньої творчости ХУІ ст. Записав її чеський вчений Благослав у 1571 р. Текст її в Зб. «Буковина», 1956, ст. 156.

СТЕПАНЕНКО АРКАДІЙ — укр. соц. революціонер, член Укр. Центр. Ради, голова Всеукра. З'їзду Роб. і Сел. Депутатів в грудні 1917 р. В 1919 р. емісар есерів при уряді Директорії УНР.

СТЕПАНЕНКО ОЛЕКСАНДЕР — кооператор, член партії самостійників В 1922 р. повернувся з еміґрації в Україну і був засланий на Московщину, де і помер 1924 р.

СТЕПАНКІВСЬКИЙ ВОЛОДИМИР (1885 —?) — член РУП і УСДРПертії, від 1907 р. на еміґрації, кореспондент «Ради» в Києві. В часі світової війни заснував в Льозанні Українське Бюро і видавав тижневик французькою мовою «Україна» та інші пропаґандивні видання. Після другої світової війни в США.

СТЕПНЯК СЕРГІЙ - КРАВЧИНСЬКИЙ (1851 — 1895) — російський революціонер українського роду. Вбив шефа жандармів Мезенцева і втік закордон. Залишив книжку «Підземна Росія».

СТЕПОВИЙ ЯКІВ, властиво ЯКИМЕНКО (1883«1921) — композитор, майстер малих форм елеґійного стилю, як от серія 16 пісень і романсів, об'єднаних назвою «Барвінки» (1905—07). Більшість його творів написані на тексти Т. Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки.

В них відчувався намір композитора оспівувати життя, боротьбу, мрії і прагнення рідного народу. Вже в «Барвінках» ми знаходимо такі високохудожні твори, як «Досить невільна думка мовчала». «Степ», «Ой, три шляхи», «Утоптала стежечку», «Місяць яснесенький», що набули широкої популярности в народі й привернули увагу музичної громадськости до молодого композитора.

У 1909—1914 роках композитор тяжіє у своїй творчості до суб'єктивно - ліричних настроїв, що особливо помітно в циклі романсів, об'єднаних назвою «Пісні настрою» до слів Олеся». Він компонує також збірник пісень для дітей «Проліски». Ідейною вершиною творчости Степового в останнє, передреволюційне десятиріччя був «Прелюд пам'яті Тараса Шевченка». написаний для забороненого царською владою відзначення століття з дня народження великого народнього поета. Музика прелюда сповнена глибокого драматизму й пристрасти. На тему народніх пісень та танців Степовий створює й фортепіянні п'єси-мініятюри («Женчик», «Колискова» й ін.). Серед творів Степового є також оркестрова суїта на українські народні теми.

СТЕРВО — те, що залишається по здохлій. тварині. Воно завжди було бридке кожній людині, і тому слово, що його визначає, зробилося в нас лайкою, а також символом поганої, бридкої справи: «Де стерво, там і круки», — каже народня приповідка, визначаючи, що де погана справа, там збираються й погані люди». «На стерво пси біжать» — той же змисл (Ів. Франко III, 174).

СТЕРНО — прилад, що ним **СТЕРНИК** кермує кораблем, дає йому напрямок. Був атрибутом Фортуни, що керує людською долею. У відомій «Думі» гетьмана Ів. Мазепи СТЕРНИК — символ керівника держави:

Не всім дано всеє знати
І речами керувати.
На корабель поглядімо:
Много людей полічимо,
Однак стерник сам керует,
Весь корабель управует. . .

СТЕТТІНІУС ЕДВАРД — державний секретар (міністер зак. справ) США при през.Рузвельті. Він був у Ялті і провадив записи розмов Рузвельта зі Сталіним. В справі визначення місця в ОН Україні він писав: «Розглядаючи питання приділення додаткових місць в ОН для Советського Союзу,, президент Рузвельт у приватній розмові цього вечора (7. II. 1945) сказав мені, що Сталін почуває свою позицію в Україні тяжкою і непевною. Голос для України, — сказав приватно Сталін Рузвельтові, — необхідний для збереження єдности СССР. Ніхто не міг визначити розмірів труднощів в Україні (каже далі Стеттініус), але ми в Вашінґтоні, звичайно, чули під час німецького наступу, що Україна може відірватися від СССР». (Цитовано в Д. Соловея «Україна в системі сов. колоніялізму», Мюнхен, 1959, ст. 119).

СТЕТКЕВИЧ МИХАЙЛО — український шляхтич, син Богдана, каштеляна новоґродського, потім воєводи мінського, соймового оборонця «Руси» і одного з «голів релігії грецької», і княжни Соломерецької. Він відразу став при боці Б. Хмельницького, і король польський за те, що «він добровільно при ребелізанті Хмельницькім оставав, добра дідичні Погост і Новий Двір у пов. Пинським лежачі» йому сконфіскував. Його рідна сестра Олена вийшла потім заміж за ген. писаря Військ Запорозьких Івана Виговського. Був він, як і батько, великий «ревнитель православія», фундатор Борколабовського манастиря, «людина вимовою і дотепом велика». По смерті великого гетьмана, на Руїну його праці дивлячись, Мих. Стеткевич постригся в ченці і помер у манастирі. (В. Липинський «На переломі 1920 ст. ст. 107—08).

СТЕФАНИК ВАСИЛЬ (1871—1936) — селянський син з Галичини (с. Русова) дорогоцінний самоцвіт в скарбниці української літератури. Адже ж це про нього Іван Франко, вже в 1901 р., себто після появи перших трьох збірочок його оповідань, сказав, що він «найбільший мистець українського слова після Шевченка», бо вміє в найменше оповідання включити «океан чуття», і в кожній рисочці, в кожному слові виявити «той несхибний артистичний такт, який велить йому все і всюди задержати міру. . . На оцінку інших пізніших критиків, Стефаник — найталановитіший співець трагіки українського села, — такої трагіки, що буквально потрясає й зворушує душу.

Почав він друкувати свої сконцентровані чуттям і думкою мініятюрки в 1897 р. в журналі «Праця». Коли редактор «Праці» В. Будзиновський дістав перше оповідання Стефаника, запропонував приявному в редакції проф. д-рові Ст. Смаль-Стоцькому, відомому літературознавцеві, голосно його прочитати. Професор почав читати і нараз серед читання голос його заломився, і він не міг від зворушення читати далі. Заспокоївшись, покликав О. Маковея, письменника, що мешкав за стіною. О. Маковей « людина відома зі своєї зрівноважености і міцних нервів, починає читати, але і в нього на середині читання затремтів голос, і набігли сльози, і він відклав рукопис. . . В. Стефаник сердився і писав 1899 р. до панни Га-

мораківни, пізнішої своєї дружини: «Франко радо мене повітав, як великого писателя. Тішуся тим. Йому подобався «Мамин синок», і всі його хлопці знають його напам'ять.. Франко казав, що плакав над «Камінним хрестом». Загалом забагато людей плачуть над моєю літературою. То зле. Я не стара баба, що заохочує до плаксів. . .»

І дійсно. Стефаник любив виводити в своїх трагічних оповіданнях тверді, ніби залізні душі, що не знали сліз, не вміли плакати, а проте їх сама тверда постава в трагічній ситуації, як от діда Максима в оповіданні «Сини», не могла не стрясати душею читача. У тих своїх оповіданнях він виявляв таке знання народнього життя, таке глибоке розуміння душі українського селянина, таке неперевершене вміння одною маленькою подробицю, одним, наче випадково киненим словом розкрити життєву драму людини, що трудно знайти щось подібне і в світовій літературі. Ось. напр., оповідання «Кленові листочки». Мати перед смертю виявляє останню волю старшенькому хлопцеві. єдиній з цього часу надії в осиротілій сем'ї: «Семенку, абись не давав Катрусю і Марійку і Василька бити мачусі. Чуєш? Бо мачуха буде вас бити, від їди відгонити і білих сорочок не давати. . .» Мати не сумнівається, що має бути мачуха, бо ж господарство не може залишатися без жінки. Давши останній лад дітям, мати обтерла долонею сухі вуста й заспівала, заколисуючи малу дитину, бо Семенко ще співати не вміє. «У слабім, уриванім, голосі виливалась її душа і потихеньку спадала межи діти і цілувала їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, що кленові листочки розвіялися по пустім полі, і ніхто їх позбирати не годен, і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагалася вийти з хати і полетіти в пусте поле за листочками». С. Єфремов коментував: «От і все, чим означив автор ту невимовну драму, що клекотить у душі цієї хворої мами над дітьми-листочками. Це може епічно - спокійно, але один отой образ розвіяних по голому осінньому полі кленових листочків і тієї пісні, що даремно силкується летіти за ними, скаже вам усе далеко вимовніше, ніж найдокладніший психологічний екскурс. Тут маємо справжній символізм, який не тільки не затемнює суті життєвих подій, а мов променем осяйним пройдеться по них і враз роздере ту завісу. що таїла за собою сенс життя. . .» (Іст. у. письменства». II. ст. 272).

З коротеньких оповідань В. Стефаника виросли збірочки: «Синя книжечка» 1899 р. «Камінний Хрест» 1900. «Дорога» 1901, «Моє Слово» 1905. І потім В. Стефаник — замовк. Замовк на довгі літа. В 1903 р. їздив у складі галицької делегації до Полтави на врочисте відкриття пам'ятника Ів. Котляревському (30. VIII.). Від р. 1908 до 1918 був членом австрійського парляменту від радикальної, «селянської» партії. Замість писати, промовляв. Промовець з нього був не абиякий. Садовий пригадував у «Ділі»: «Зелені свята. На широкому майдані зібралася велика товпа народу з поблизьких сіл на віче. Віче скликав Стефаник. . . Коли майдан утихомирився, Стефаник зачав свою промову Про що саме говорив він, не можу тепер повторити. Спочатку говорив спокійно, а згодом його слова ставали грізні, наче громи. права рука робила то слабі, то сильні нагальні рухи. Голос то підносився, то спадав. В очах блимали вогники. По всьому мойому тілі перебігали якісь мурашки. . . Я стояв, наче заворожений а нарід навкруги мене хлипав..»

Стефаник промовляв, як писав. Але, коли промовляв, не писав. Аж страхіття першої світової війни з її московською окупацією Галичини примусили його знову взятися за перо. З незвичайною силою свого таланту описав він жах навали московського війська і звірства окупантів. Але й відзначив докази національної свідомости серед наддніпрянських українців. що знайшлися в російській армії. Ввійшовши до хати галицького селянина і побачивши на стіні портрет Т. Шевченка, ці українці - вояки поскидали шапки проспвали «Заповіт», чим невимовно зворушили господарів У цьому новому періоді творчости Стефаник дав архитвори не тільки нашої української, але й взагалі світової літератури, як от «Дитяча пригода», «Вона — земля», «Сини» та інші. В оповіданні «Сини», що складається з монологу діда Максима та коротких завваг автора. бачимо, як український селянин підноситься до розуміння потреби боронити не тільки власний маленький клаптик землі. а й простори всієї землі української, і то ціною найбільших жертв. «Послідний раз прийшов Андрій, (пригадує собі дід Максим). Він був у мене вчений. — Тату, каже. тепер ідемо воювати за Україну. — За яку Україну? — А він підоймив шаблев груду землі та й каже: — Отут Україна, а тут — і справив шаблев у груди — отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати. — Як то його шабля блиснула та й мене засліпила. — Сину. кажу, та є ще в мене менший від тебе Іван, бери і його на це діло; він дужий. най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби ворог із цього кореня її не виторгав у свій бік. .»

А коли сини загинули в війні за Уукраїну, а жінка Максима, їх мати, померла з жалю та туги, старий Максим твердо продовжував обслуговувати свою ниву, поручаючи себе опіці Богородиці, і молячись перед її образом:

— А ти. Мати Божа. будь моєю газдинею; ти з своїм сином посередині, а коло тебе Андрій та Іван по боках. Ти дала сина одного, а я двох. . .»

В автобіографічному нарисі «Моє слово» Стефаник провіщав; «Буду свій світ різьбити, як камінь. Слово своє буду гострити на кремені душі своєї. . .» Він знав, що бути письменником у повнім і найкращім розумінні цього слова, та ще й в обставинах українського національного життя,, значило брати на себе велику й важку відповідальність. І в другому автобіографічному нарисі «Дорога» накреслив він свій життєвий шлях, з якого обіцяв собі ніколи не сходити, бо «любив свою дорогу. . . У днину вона була безконечна, як промінь сонця, а вночі над нею звізди ночували. Земля цвіла і квітами своїми сміялася до нього. Він їх рвав і затикав у свій буйний волос. Кожна квітка кидала йому одну перлу під ноги. . .»

Але пізніше він«людей спіткав». І почав читати на їх лицях «пісню болю». І стала «дорога темна, як сліпому, молоденькому каліці». Але він ішов далі. Аж «одного дня спотикнувся на гріб своєї мами. Заридав сухими очима і впав. Зарив чоло у могилу і просив маму, аби його назвала так, як він був ще дитиною. Одно маленьке слово аби сказала! Довго просив. Потім поклав голову на хрест і почув від нього мороз. Здрігнувся, поцілував могилу в маленьку яблінку і поплівся, безіменний і самотний. . .»

Аж врешті вихопився в нього розпучливий голос втоми:

— — Боже.. ти подаруй мені решту моеї дороги, бо я не годен вже йти!»

За останніх десять років свого життя, В. Стефаник уже нічого не написав. Але й те, що він створив перед тим, забезпечує йому вдячну пам'ять багатьох прийдешніх поколінь.

СТЕФАНОВИЧ ВАСИЛЬ (1697—1773) — правник, вихованець київської духовної академії, подорожував і вчився закордоном (Відень, Рим, Мілян, Венеція) (маґістер бреслявського університету), бунчуковий товариш, лохвицький сотник і лубенський полковий суддя; голова «Комісії правних книг» 1729—37 р.

СТЕФАНОВИЧ о. ОЛЕКСАНДЕР (1847—1933) — один із основників і постійних співробітників «Діла», почесний член «Просвіти» у Львові, автор української бібліографії за рр. 1877—79, та підручника історії християнської Церкви (вид. 1878 1903 р.).

СТЕЦЕНКО о КИРИЛО (1882—1922) — композитор, організатор народніх хорів, диригент Укр. Нац. Хору, а потім Української Державної Капелі. Народжений в Черкасах, Стеценко, як і всі інші українські композитори почав свою творчу діяльність з гармонізації народніх пісень та створення їх на ґрунті хорів, а також писав музику до українських водевілів («Про що тирса шелестіла», «Бувальщина», «Сватання аі Гончарівці» й інші) — що стало для українських композиторів своєрідною традицією — згодом переходить до більш серйозних форм й створює оперу «Полонянка» за Кротевичем, дитячі опери — «Івасик Телесик», «Лисичка, котик і півник», а також музику до драми Шевченка «Гайдамаки» — все побудовано на народньо - пісенному матеріялі Він створив мужні, патріотичні пісні, які оспівують героїзм українського народу в його боротьбі з польським і російським окупантами за волю і незалежність. До цієї теми, крім «Гайдамаків», належать ще такі його твори, як кантата «Єднаймось» на текст Івана Франка, «Прометей» на слова Коваленка , «Рано-вранці новобранці» на текст Т. Г. Шевченка.

Стеценко також автор таких чудових творів, як «Сон», «Веснонько,весно», «То була тихая ніч» та інших. Його ліричні пісні та романси увійшли в побут народу і часто фігурують у програмах концертів («Плавай, плавай, лебедонько», «Тихесенький вечір», «Ой літа орел»).

Святкування сторічного ювілею з дня народження Т. Г. Шевченка царський уряд заборонив, але Стеценко відгукнувся хоровою кантатою «Шевченкові».

Також такі Стеценкові хорові шедеври, як «Не тумани з моря», «Ой, чого ти, дубе» пройняті патріотичним, бойовим духом, оспівують героїчне минуле України, страждання і боротьбу українського народу за краще майбутнє.

Творчу спадщину Стеценка становлять понад п'ятдесят хорів, п'ять кантат, близько п'ятидесяти сольових і ансамблььових вокальних творів, дві дитячі опери, музика до ряду п'єс.

Д-р Ст. Людкевич писав про нього:

«Головна сила і краса Стеценка лежить у його хорових творах: тут він всевладний пан техніки, стилю і виразу. Тут він пішов дальше і вище від свого мнимого майстра — Лисенка. Тут у Стеценка сливе кожний опус чи то із обробіток народніх колядок, чи церковних кантів, оригінальних світських пісень і кантат, — чи вкінці із драматичних картин (Гайдамаків) і ін. — виявляє такі великі, небуденні цінності форми і змісту, що заслуговує на те, щоб увійти до скарбниці української музичної антології. А вжеж в таких хорових творах, як «Сон», «Хмара», «Панахида «ф-моль», або «Молітесь, братіє», Стеценко піднявся як хоровий мистець на висоту, на яку піднявся мало котрий із хорових композиторів. Твори ті повинні остати раз на все поруч концертів Бортнянського та Леонтовича «Щедрика», «Зайчика» і «Дударика» — зразковими клясичними взірцями, на-

шої хорової літератури». («Діло», 16. VI. 1931).

Також Ол. Кошиць, який мав причини ставитися до К. Стеценка дуже вороже писав О. Чехівському 28. VIII. 1938: «Посилаю Вам «Всенічну» Стеценка, бо Ви пишете, що в цьому напрямку у нас нічого нема. . . Отже посилаю Вам ГЕНІЯЛЬНУ РІЧ. . . Як я не ненавиджу і не проклинаю покійника. . . кожного разу, як граю його твори, плачу від радости і насолоди, бо все, до чого торкнулась серйозно його рука, коли не цілком геніяльне, то близьке до нього. На мене віє подих Божого духа, тільки не того, що в виді голуба, а правдивого, незрозумілого, неочисленного, незрівняного, необ'ятного, великого, таємного, страшного й любого, — того, що ми називаємо ЩАСТЯ» (підкреслення О. Кошиця) («Укр. Слово» в Парижі).

ІВАН СТЕШЕНКО (1873 — 1918) — письменник і промовець, член УСДРПартії, за Центральної Ради перший генеральний секретар нар. освіти, дійсний член НТШ. Вбитий у Полтаві. Був одружений з Оксаною Старицькою, розстріляною москалями, разом із сестрою Людмилою, 1941 р. в Дарниці. Залишив по собі «Історію української драми», розвідку про М. Гоголя, драму «Іван Мазепа», критичні біографії Ів. Котляревського, Гр. Квітки - Основ'яненка та низку розвідок про інших українських письменників. Залишив також сина ЯРОСЛАВА, пізнішого талановитого літератора і науковця, якого в 1937 р. москалі заслали до північного Сибіру, де він і загинув літом 1939 р.

СТЕШКО ФЕДІР (1877—1944) — музиколог, доцент історії музики Укр. Педаг. Інституту у Празі та лектор УВУ там же.

СТИГМАТИЗМ — поява ран (стигма — знак, рана) на подобу Христових на тілі деяких осіб, що в аскезі і екстазі переймаються Христовими стражданнями, як в давнину св. Франциск Асізький, Катерина Еммеріх, а в останніх часах Тереза Нойман в Коннерсройт в Німеччині. До 1942 р. нараховували 325 випадків стигматизму. (Барера «Таємний світ» Мілян. 1942, ст. 250). Серед українців були Настя Волошин та Ст. Навроцький з с. Залуква біля Галича. Останнього вбили невідомі в 1944 р. Рани стигматиків ріжняться від звичайних ран тим, що не ятряться, і що їх не можна вилікувати звичайними ліками. Сучасна медицина не може пояснити стигматизму. Католицька Церква (серед православних не було стигматиків) залишає своїм вірним свободу пояснювати стигматичні явища, як уважають за краще. 62 стигматиків Церква проголосила святими, але не тому, що вони були стигматиками, а тому, що провадили святе життя.

СТИЛЯГА — молода людина з заможних (себто партійних та службових) родин в СССР, яка намагається виломитися з сірої совєтської дійсности бодай зовнішнім виглядом — кроєм штанів та кольором сорочки. Ці стиляги (від слова стиль) захоплюються паризькими модами та танцями «прогнилої» Европи, і зовсім не захоплюються працею на «цілинних землях» та іншими черговими гаслами комуністичної партії. Совєтська преса їх обвинувачує в «антипатріотизмі», в «зневажливому ставленні до соціялістичної праці», в «ворожому ставленні до комуністичної моралі», в проповіді «свободи особистости» і в «плазуванні перед Заходом».

СТИЛЬ — див. у початку XV-ої книги.

СТИЛЬОС СТИЛЬ — палочка, що нею писали стародавні народи, греки й римляни. Гострим кінцем стильоса, чи стиля, писали на навощеній дошці, а тупим витирали, виправляючи. Звідси й латинська приповідка «частіше обертати стиль», себто частіше виправляти написане. Звідти й дальше значення слова СТИЛЬ (див.) в значенні характеру мови, чи писання якогось письменника, а далі й взагалі характеру якогось мистецького твору.

СТИХАР — одяг диякона в православній Церкві під час Богослужби. За словами свв. отців, він має бути білий, на знак ангольської світлости. Стихар носять і священик і епископ, але в них він називається ПІДРИЗНИК.

СТИХИРА (многостишшя) — церковна пісня, яка складається з багатьох стихів, написаних одним розміром та упереджених стихами св. Письма. До св. Анатолія, патріярха константинопольського (V в.) стихири не відомі, тому його вважають за першого творця стихир. Писав стихири також Іван Дамаскин.

Від стихири СТИХИРАР — найдавніша українська нотована богослужбова книжка; до XV в. містив збірки стихир, пізніше (від XVII в.) стихирами ввійшли до складу інших нотованих богослужбових книжок, головно ІРМОЛОЇВ.

СТІЙКА, СТОЙКА — служба козаків як вартових, або розсильних. В універсалах гетьм. Апостола говориться то про посилку з Глухова додому гадяцьких козаків компанійців без «годової заплати» («бо нема звідки в теперішні часи грошей взяти») і про те, щоб на місце їх «дев'ятдесят чоловік прислати в скорості», — про те, щоб звісні сотні полкові «що місяця на стойку в Глухов для посилок висилали по десяти, двадцяти чоловік козаків перемін-

но. . .» Подібних козаків мала й менша старшина. (Драгоманов «Політичні пісні. . .» ч. I. р. II, ст. 124:. Див. КУРЕНЧИКИ.

СТІЙЧИК — вартовий. Також черговий (дижурний) десятник при волосному правлінні.

СТІКС — ріка в підземному царстві греків, що через неї Хардон перевозив руші померлих (див. «Енеїда» Котляревського, III, 52).

СТІЛ — див. кн. XV.

СТІЛЕЦЬ — предмет хатньої обстанови, що заступив в новіші часи ослін, або лавку. В новіших часах символізує бюрократичну працю, посаду. Звідци: З СТІЛЬЦЯ ЗІПХНУТИ — заняти чуже місце на службі. НА ДВОХ СТІЛЬЦЯХ СИДІТИ — виконувати дві служби, прислуговуватися двом панам.

СТІЛЬНИК, ЗАСТІВНИК — у гуцулів великий хліб, що його печуть разом із паскою. В нього натикають (тупим кінцем) стільки яєць, скільки є людей в родині. Якщо чиє яйце під час печення лопне, тому ворожать смерть. Стільник клали на стіл побіч першої паски (МУЕ НТШ. УП, 232).

СТІНА — кожна з внутрішніх дерев'яних, або мурованих, перегородок, що відділяють у хаті одну кімнату від другої. Стіни звичайно білили. Через те і казали: «Лежить мила, як китайка синя, стоїть милий, як стінонька, білий». Стіни багато бачуть, тому: «Якби ті стіни вміли говорити, то б не одне сказали» (Франко, III, 177). Але вони мовчать, і тому служать символом мовчання: «Мовчить, як стіна» (Зап. ЮЗР. I, 147). А звідти логічно, стіна виступає й як символ нечуйности: «Говори до нього, як до стіни» — жадної реакції. «По стінах дертися» — вислів розпуки.

Стіна, особливо мурована — символ відпорности: «Стіни лобом не проб'єш». В такому розумінні і Б. Хмельницький казав польським комісарам, визначаючи під «стіною» незломну силу, відпорність лави війська: «Хай стіна об стіну удариться, одна впаде, друга останеться. . » (В. Липинський «Листи. . » ст. 219).

Головна прикраса стін — образи, ікони, а також іноді СТІНОПИС. Цей останній вживався головно на печі, на міжвіконню, на стіні над полом, на стелі й на сволоку. Це переважно рослинні теми — сосонки, листки дуба, клена, хмелю, барвінку, винограду, вінки й китиці квітів, а також птахи — півники, павичі, сови, часто цілком фантастичні.

СТІНКА — схил гори, або крутий берег річки, порослий лісом: гай на горбах над річкою.

СТІС — кубічний сажень дров, каміння.

СТОВПЦІ — солодке печиво, зроблене в спеціяльних кухликах, що надають йому форму. В «Енеїді» Котляревського: « — ласощі все тільки їли сластьони, коржики, стовпці».

СТОДОЛА — див. КЛУНЯ.

СТОДОЛЬСЬКИЙ О. — псевдонім О. Кониського.

СТОЙКА ЙОСИФ — православний єпископ мармароський в рр. 1692—1720.

СТОЙКА ОЛЕКСАНДЕР (1890—1943) — греко-католицький єпископ мукачівської єпархії від 1928 р.

Se terminó la impresión de este libro
en el mes de Julio de 1965
en los Talleres Gráficos "Champion"
c. Mercedes 2163/67, Buenos Aires.